

318.494

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1985

3

MTA · SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET

28

5

5

AZ ÁLTALÁNOS (EGYSÉGES)
SZOCIÁLPOLITIKAI KONCEPCIÓ
KIALAKÍTÁSÁT SZOLGÁLÓ
KUTATÁSOK PROGRAMJÁNAK
OKKFT B/3. PROGRAM ÉRTESEITŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET
TÁRSADALOMPOLITIKAI OSZTÁLYÁN
FELELŐS KIADÓ: CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE
Társadalompolitikai Osztálya

SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESÍTŐ
1985/3

IDŐSEKRŐL - KÜLÖNFÉLE MEGKÖZELÍTÉSEKBEN

BUDAPEST
1985

ISSN-0236-9834

Hozott anyagról sokszorosítva

8515752 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

Magyar Tudományos Akadémia
Közlönykiadó

A kötet szerzői:

Ernst Gabriella
közgazdász
Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete

Dr. Forgács Ádám
közgazdász
Társadalombiztosítási Főigazgatóság

Dr. Gayer Gyuláné
szociálpolitikus
MTA Szociológiai Kutató Intézet

Győri Péter
szociológus
MTA Szociológiai Kutató Intézet

Győri Lajosné
nyugdíjas

Dr. Lévai János
közgazdász, gazdasági szakértő
Központi Népi Ellenőrzési Bizottság

Pataki Judit - Dr. S.Molnár Edit
szociológusok
Tömegkommunikációs Kutatóközpont,
KSH Népeségtudományi Kutató Intézet

Szabó Istvánné
szociális szervező
Szociális Intézetek Központja

Dr. Széman Zsuzsa
szociológus
MTA Szociológiai Kutató Intézet

Váradi Péterné
szociális szervező
Szociális Intézetek Központja

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
ELŐSZÓ	7
PATAKI JUDIT - S.MOLNÁR EDIT: Az időskorúak problémái az állam és a család közötti munkamegosztás szemszögéből	11
GYŐRI PÉTER: Időskorúak jövedelmi helyzete 1982-ben	26
FORGÁCS ADÁM: A nyugdíjrendszer fejlődése és problémái Ma- gyarországon	35
LÉVAI JÁNOS: Adalékok az időskorúak, nyugdíjasok helyzeté- nek megismeréséhez. /Munkavállalás, foglalkoz- tatás, szociális ellátás/	54
GAYER GYULÁNÉ: A nyugdíjasok kísérleti munkaközvetítésének tapasztalatai	98
ERNST GABRIELLA: Az öregkorú népesség lakáshelyzete	127
SZABÓ ISTVÁNNÉ: Az időskorúak szociális gondozása alapellátás- ként: Házi gondozás	148
VÁRADI PÉTERNÉ: Az időskorúak szociális gondozása alapellátás- ként: Időskorúak Napközi Otthona	164

	Oldal
SZÉMAN ZSUZSA: Az időskorúak problémái az idősök saját megítélése szerint	177
GYŐRI LAJOSNÉ: Egy nyugdíjas tapasztalatai és gondolatai az idősgondozással kapcsolatban	218
SZÉMAN ZSUZSA: Néhány gondolat a szülőtartás társadalmi problémáiról	225
GAYER GYULÁNÉ: Néhány szempont a nyugdíjkoron felüliekkel kapcsolatos Hazafias Népfront családvédelmi munkához	232
* *	
ROY PARKER: Ellátó gondozás és szociálpolitika	245
DAVID PETERSON - SHEILA COPPS - JIM MCGUIGAN - BILL WRYE: Az idősök lehetőségei az életre - Hogyan javítsunk rajtuk?	262
SZÉMAN ZSUZSA: Az idősök helyzete Finnországban	288

ELŐSZÓ

A kötet szerkesztője és részben szerzője 1982 óta intenzíven foglalkozik a nyugdíjaskorúak, azaz idősök problémáival. Az ez idő alatt végzett különböző kutatások eredményeinek megismerése, a nyugdíjas ankétok, idősöknek tartott előadások utáni forró, sokszor forrongó hangulat, az eltérő jellegű hozzászólások arra döbbsentették rá a szerkesztőt, hogy az idősök immár társadalmi méretekben is rendkívül magas arányú tábora szerteágazó, nem egy-két típusu gondokkal küzd. Számos olyan probléma is megtalálható a nyugdíjasok körében, ami az aktív korúak egyes rétegeit, csoportjait jellemzi, ám ezekhez még új gondok társulnak. E nehézségek a biológiai öregedés, a nyugdíjazás utáni presztizisvesztés, az öregkorral gyakran együttjáró emberi kapcsolatok beszűkülése miatt náluk halmozottan jelentkeznek. A társadalom vérkeringéséből való kikerülés egyben azt is jelenti számukra, hogy érdekeiket egyáltalán nem, vagy más társadalmi csoportoknál sokkal gyengébben tudják érvényesíteni. A társadalom "leírja" a nyugdíjaskorúakat, és egyetlen "öreg" elnevezésű skatulyába helyezi el őket.

Ma már a tömegkommunikáció és a sajtó sokat foglalkozik az idősök egy-egy típusu problémájával; pl. a magány, az idősök egészségi állapota, az időskorban szükséges helyes táplálkozás, az alacsony nyugdíjuk anyagi nehézségei. A megközelítési mód azonban gyakran kizárólag az éppen tárgyalt konkrétumra vonatkozik, és az említettek kivül sok probléma nem kerül szóba, pl. az idősök lakásgondjai. /A normális lakáskörülményeket a társadalom elsősorban a fiatalok megoldatlan nehézségei közt tartja számon./ Nincs tisztában kellően a közvélemény az idősök tényleges anyagi gondjaival sem. Még csak halvány körvonalakban ismertek az idősök társadalommal szembeni elvárásai. Gyakran találkozunk a statisztikai adatok mind az "utca embere", mind a

szakemberek körében fellelhető egyoldalú értelmezésével. Ilyen pl. az a felfogás, amely a házigondozó hálózat kiszélesítését, a social worker képzést azért nem tartja szükségesnek, mert az idősek gondozását a 18 480 fő szociális gondozó révén - ez első látásra magas szám - megoldottnak véli. Ugyancsak ide kívánczik az a tapasztalati tény, hogy a társadalom más hátrányos helyzetű csoportjai között is vannak olyanok, akik intoleránsan viselkednek az idősekkel szemben, attól félvén, hogy ezáltal nekik "kevesebb jut". Különbség van továbbá az aktív idősekkel kapcsolatos reagálásait illetően is. Az "öreg" tábor szintén nem egységes. Több idősenek tartott előadás, anket után pl. éles vita alakult ki az alacsony és a magas nyugdíjak közt. Előbbiek megélhetési gondjaikról panaszkodtak. Utóbbiak teljes mértékben elleneztek az alacsony nyugdíjak átlagosnál nagyobb emelését attól félvén, hogy így még kevesebb jut a magasabb nyugdíjak reálértékének megőrzésére, s így idővel maguk is az alacsony nyugdíjak sorsára jutnak. Közbülső csoportot képeztek itt azok a nyugdíjasok, akik egyik táborba sem tartoznak. Ellátmányuk valamivel magasabb annál, hogysen a külön-nyugdíjemelést kapók közé kerüljenek, ahhoz azonban nem elég magas, hogy ne legyenek anyagi jellegű problémáik. A két szélső nyugdíjas rétegről napjainkban sokat hallani. Ám csak elvétve esik szó a nyugdíjasok "háttár" táboráról, még kevesebb szó azokról, akik semmilyen jövedelemmel sem rendelkeznek, vagy ahol a férj nyugdíjasként tartja el a feleségét. Az ő problémáikkal leginkább a tanácsok szociális osztályain dolgozók találkoznak, akik maguk is létszámbírályal küzdenek és általában tulterheltek. Segítőkézségük nem talál a bürokrácia utvesztőjében mindig pozitív fogadtatásra.

Hogyan lehetne a nyugdíjasok anyagi problémáin segíteni? Egy részük természetesen szívesen kiegészítené nyugdíját, de mikor, hol, milyen körülmények közt és meddig dolgozhatnak még? S ha már nem tudnak dolgozni, mi lesz velük? Ki oldja meg fizikai és lelki problémáikat, a család vagy a társadalom? Melyiknek van nagyobb feladata az idősek megsegítésében?

Az öregedés az utolsó 10-15 évben - nem utolsósorban az ENSZ Idősek Éve hatására - sokféle energiát, gondolatot mozgósított, s jelentős - gerontológiai, demográfiai stb. - ismeret-

anyag gyűlt fel. A Szociálpolitikai Értesítő jelen száma értelemszerűen csupán egyetlen oldalról, a szociálpolitika szemszögéből közelít e végtelenül összetett kérdéskörhöz, célja a jelenlegi szociálpolitikai megoldások ismertetése, értékelése, a szociálpolitikai megoldások társadalmi, szociológiai beágyazottságának érzékeltetése. Az egyes tanulmányok - egy kivétellel - különböző /szociálpolitikai vagy szociológiai/ szakterületen dolgozóktól származnak. A kivétel egy "laikus" nyugdíjas írása, aki magánügyét közüggé szélesítve bizonyítja, hogy az új utak keresésébe milyen fontos és hasznos a legérdekeltebbeket bevonni.

Az írások sokszínűsége ellenére sem teljes a szociálpolitikáról nyújtott kép. Nyilván hiányérzetet kelt az olvasóban, hogy viszonylag kevés szó esik a kötetben egyik-másik - olykor egészen alapvető - kérdésről. Ezért megemlítjük, hogy pl. a nyugdíjrendszer továbbfejlesztésének számos kérdését már érintette a Szociálpolitikai Értesítő 1984/1. száma, illetve még visszatérünk e kérdésre a társadalombiztosítással foglalkozó tematikus számunkban. A továbbiakban kerül sor a szociális otthonok vagy a segélyezési gyakorlat részletesebb elemzésére is.

Hangsúlyozzuk, hogy az Értesítő ezen száma is munkaköri anyagokat tartalmaz, a véglegesség, a lezárás igénye nélkül. Ezért lehetséges, hogy az egyes írások nemcsak szóhasználatukban, de szemléletükben sem teljesen egységesek. Ez az előszó nem kíván "igazságot tenni" eltérő nézetek között. A hosszútávú szociálpolitikai koncepció munkálatainak összefoglalásakor sokféle nézet és tapasztalat megismerése, érvek és ellenérvek ütköztetése után - teszünk majd kísérletet arra, hogy rendszeresen és egyértelműen kifejtsük álláspontunkat vitatott kérdésekben is. Egyelőre - úgy véljük - a közvélemény tájékoztatását jobban szolgálja a különböző álláspontok bemutatása, mint mesterséges összehangolásuk.

A tanulmányok a kötetben egyfajta, a szerkesztő által felépített logikai sorrendben követik egymást, felerősítve illetve kiemelve ilymódon egyes problémákat. A kötet elolvasása után kitűnik majd, hogy vannak alapvető problémák, mint pl. az anyagi helyzet, a foglalkoztatás, a magány, a fizikai segítség-

nyújtás megoldatlansága stb., amelyek a különböző megközelítési módok ellenére mindenhol felbukkannak. Fontosnak érezzük ezért, hogy bemutatásra kerüljön az idősekről a közvéleményben élő kép, az idősek tényleges anyagi-, lakáshelyzete, szó essék a nyugdíjrendszer ellentmondásairól, megismerkedjünk a nyugdíjasok foglalkoztatásával, foglalkoztatási lehetőségeivel, az őket ellátó intézményrendszer gondjaival, az idősek által megfogalmazott elvárásokkal, helyzet-megítélésükkel, a társadalom egyéb szerveinek idősekkel kapcsolatos szemléletével.

A kötet második részében néhány tanulmány, dokumentációs szerű nemzetközi példa bemutatásánál szemléltetni szeretnénk az idősek különböző országokban meglévő problémáit, az azokra adott társadalmi válaszokat, illetve az utkeresést. A nemzetközi példák kétségkívül esetlegesek, már csak azért is, mert a kötet keretei nem tettek volna lehetővé rendszeres áttekintést. Egy közös vonásuk azonban biztosan van, s épp ezért esett rájuk a választás. Ez pedig az, hogy minden ismertetett megoldás emberközpontu.

Budapest, 1985. április

Széman Zsuzsa
szerkesztő

PATAKI JUDIT - S. MOLNÁR EDIT

AZ IDŐSKORUAK PROBLÉMÁI AZ ÁLLAM ÉS A CSALÁD KÖZÖTTI
MUNKAMEGOSZTÁS MEGITÉLÉSE SZEMSZÖGÉBŐL

A KSH Népszégtudományi Kutató Intézete és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1982-1983 folyamán a címben megjelölt témát is magában foglaló közvéleménykutatást készített. A kutatás a 18 éves életkort betöltött és ennél idősebb életkorú lakosságot 1000 fővel reprezentáló minta személyes, kérdőíves megkérdezésén alapult.

Közvéleménykutatásunk eredeti és fő célkitűzése az volt, hogy megvizsgálja: hogyan értékeli jelenleg a felnőtt lakosság az öregek helyzetét, mennyire toleránsak az emberek az öregséggel együttjáró problémák iránt, élnek-e bizonyosfajta előítéletek az idős korrallal, az öregemberekkel kapcsolatban, s ha léteznek ilyenek, azok milyen strukturában szerveződnek. Feltételeztük ugyanis, hogy az időskorúak jobb, színvonalasabb ellátására, gondozására irányuló szociálpolitikai törekvések - még a jelenleginél nagyobb anyagi ráfordítások mellett is - kevés sikerrel járnak, ha nem számíthatnak a közvélemény nyitottságára az olyan, átgondoltabb és rugalmasabb szociálpolitika elfogadása iránt, amely a családok és a társadalom közötti egészséges és méltányos munkamegosztással kíván javítani az idős emberek helyzetén. Az öregséggel kapcsolatos, gyakran előítéletes gondolkodásmód akadályozhatja a közvélemény kívánatos nyitottságát. Így e gondolkodásmód megismerése, alakításának, formálásának beépítése a szocializáció különböző intézményeinek feladataiba - ugyanugy a szociálpolitikai törekvések részét kell, hogy képezze, mint az öreg-gondozással foglalkozó intézmények anyagi befektetéseket igénylő bővítése. Annál is inkább, mert a jelenlegi családokban felnövekvő gyermekek csak igen kevés mintát látnak arra, hogy miként lehet, miként kell együttélni az öregekkel. Így válik az öregekkel kapcsolatos gondolkodás-

mód vizsgálata napjainkra időszerűvé, alakítása, befolyásolása pedig a jelenlegi közép-, és fiatalok generáció, a "majdani öregek" helyzetének javítását szolgáló feladattá.

Közvéleménykutatásunk tanulságait a "Tul van már az innen". Vélemények és előítéletek az öregségről című kiadványban foglaltuk össze. /Lásd: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, XV. évf. 9.sz. 110 pp./ Jelen közelményünk ennek a kiadványnak része, pontosabban két rövid fejezete, amelyek a szociálpolitika bizonyos feladatainak átgondolása szemszögéből figyelemre tarthatnak számot.

Vélemények az állam és a családok feladatairól, az állam és a családok közötti "munkamegosztásról" az időskorúak problémáinak megoldásában

Az időskorúak magas - és növekvő - arányának nehéz társadalmi terhét súlyosbitja, hogy az életmód változásai - amelyek a családok/háztartások számát és összetételét sem hagyták érintetlenül - számottevően megnövelték a csak időskorúakból /illetőleg csak nyugdíjasokból/ álló háztartások számát. Az elmúlt 10 év alatt /1970-1980 között/ Budapesten 18,8 %-ról 25,7 %-ra, a városokban 15,5 %-ról 20,2 %-ra, községekben pedig 15,6 %-ról 23,3 %-ra nőtt az olyan háztartások aránya, amelyekben csak inaktív keresők élnek. Más oldalról - a háztartásoknak 17,8 %-a volt olyan 1980-ban, amely csak 60 évesekből és idősebbekből áll, s e háztartások több, mint fele egyedül élő személyt jelent.^x

Átérezve e probléma társadalmi súlyosságát, kérdésünkre: "Mi az, ami az idős embereknek ma a legnagyobb problémát jelent?" a válaszadók leggyakrabban az öregkori magányosságot, céltalanságot említették, mint az öregemberek helyzetét leginkább nehezítő körülményt. /Ezen belül: magányosság, társtalanság: 49 %, elfoglaltság hiánya, céltalanság, tehetetlenség: 8 %, o-

^x Lásd: Háztartás és család adatok I. Népszámlálás, 1980. 23. kötet, KSH, 1981.

lyan intézmények, pl. klubok hiánya, amelyek napközben elfoglaltságot, szórakozást, programot nyújtanának: 4 %./

Szignifikáns különbség van a férfiak és nők véleménye között /a férfiaknak 49 %-a, a nőknek 57 %-a tartja ezt az öregek legnagyobb problémájának/ - a magasabb férfi-halandóság, a házastárs elvesztése következtében gyakoribb, hogy az idős korba kerülő nők maradnak magányosan. A véleményeket a településtípus-hoz tartozás is széthuzza: a fővárosi, városi lakosok közt többben tartják problematikusnak a magányosságot, mint a községekben lakók - ez arra hívja fel figyelmünket, hogy az öregkori magányosságnak olyan vonatkozásai is vannak, amelyek speciálisan városi problémaként jelentkeznek. Végül az átlagosnál jelentősen többen tartják a magányosságot legnagyobb problémának a diplomások /60 %/, akiknél a gazdasági aktivitás megszűnése igen nagy presztizsvesztést, számukra fontos mikroközösségek-ből való kiszorulást jelent.á

A rangsorban második helyre azok a nehézségek kerültek, amelyek valamiképpen az idős emberek rosszabb egészségi állapotára, fizikai erőnlétük gyengülésére, saját maguk fizikai gondozásának problematikus voltára utalnak. /Nem tudják ellátni magukat, nincs, aki gondozza őket: 12 %, egészségi állapot, betegség, fáradtság: 17 %, "hogyan fiatalok már", az öregség, a kor önmagában: 6 %./

Ezzel csaknem azonos súlyú az anyagis, megélhetési nehézségekre hivatkozás /alacsony nyugdíj, megélhetési problémák: 32 %; vagy az anyagi nehézségek más vonatkozásainak kiemelése; például anyagi függés, rászorultság a családra, az államra - kevés szociális otthon: 1-1 %-kal/.

E három fő csoport mellett - viszonylag ritkább említésszámmal - a megkérdezetteknek kevesebb, mint 1/5-e jelölt csak meg olyan "problémákat", amelyek a fiatalok és öregek, ill. a családon belül a fiatalabb és az öreg családtagok nem megfelelő viszonyára utalnak: szeretet hiánya, nemtörődömség, meg nem értés a család részéről: 14 %; megbecsülés hiánya, tiszteletlenség az öregek iránt: 4 %.

A "magányosság" sokak számára nem pszichikus, érzelmi töltetű, e fogalmon nem a "magány-érzetet", a "céltalanság", a "feleslegesség érzését" értik, hanem a mindennapi élet olyan kisebb-nagyobb nehézségeit /például közlekedés, orvoshoz járás, bevásárlás, hivatalos ügyek intézése, háztartási teendők stb./, amelyeket az időskorú emberek egyedül, "magányosan" valóban nehezen képesek megoldani. Ily módon a "magányosság, mint legnagyobb probléma" első helyre kerülése - annak a ténynek a konstataciója, hogy a mindennapi ügyeket-bajokat nehezebb egyedül intézni - "öreg-párti" és "öregellenes" attitűdökkel rendelkezőknek egyaránt lehet véleménye.

A dolog másik oldala, hogy valójában a magányosságnak, mind fizikai ténye, mind pedig pszichikus tartalma különböző szinteken jelentkezhet: esetenként az egyik elviselését könnyítheti a másik hiánya, vagy nehezítheti annak jelenléte. Azok válságaiból, akik az öregek legnagyobb problémájának a magányosságot tartják, egyértelműen ugyan nem mutatható ki, de sejthető, hogy úgy gondolják: időskorban a fizikai és a pszichológiai tartalmu magányosság sűrűbben kapcsolódik össze, "halmozottan" jelentkezik.

A válaszadóknak több, mint 1/3-a /38 %-a/ szerint az öregkor problémái különböznek aszerint, hogy férfiről, vagy pedig nőről van-e szó.

E vélemény mögött leggyakrabban az, az indok áll, hogy a nők általában szívósabbak, "jobban feltalálják magukat", nyugdíjba lépésük után többnyire családi feladataik megmaradnak, a háztartás leköti őket, a férfiak öregkorukra "gyámoltalanokká" válnak.

Érdekes azonban, hogy az öregkor sajátos férfi, illetve női problémáit megkülönböztető két, társadalmilag különböző körből tevődnek össze: az átlagosnál nagyobb mértékben vallják magukénak ezt a véleményt a nők, illetőleg az idősebb korosztályok, azt is mondhatnánk tehát, hogy "az érintettek", de ugyanez jellemző a fővárosban élőkre illetőleg a diplomásokra is /mind a fővárosiak, mind pedig a vezető beosztásúak, illetve értelmiségi foglalkozásúak közt kifejezetten modális az a

vélemény, hogy a férfi-, és női problémák másként jelentkeznek öregkorban/. Arra kell gondolnunk, hogy ez utóbbi esetben a vélemények alakulásában részben a fővárosi lakásviszonyok és életmód játszanak közre, részben pedig az, hogy a vezető beosztásúak, értelmiségiek számára /akik körében a férfiak aránya is magasabb/ nagyobb "törést" jelenthet a gazdasági aktivitás megszűnése, az elért egzisztencia lassu felszámolódása. Míg az e társadalmi rétegből nyugdíjba kerülő nők még hosszú ideig magas színvonalu segítséget tudnak nyújtani az unokák gondozásában, nevelésében, tanulásában, addig a férfiak erre - a korábbi családi munkamegosztás hagyományait tovább őrizve - kevésbé képesek, kevésbé alkalmasak.

A magányos öregek helyzetéről beszélve ma szakmai-, és más vitákon, publikációkban egyre gyakrabban szokás felvetni, hogy ha a lakáshelyzet /főként a lakások méretei/ erre alkalmas lenne, akkor lehetővé válna a különböző generációkhoz tartozó családok együttélése.

A korábbi közvéleménykutatásokkal egyezően vizsgálatunkban is azok voltak többségben, akik szerint a három generáció - gyermekek-szülők-nagyszülők - együttlakása akkor sem lenne jó, ha egyébként a lakáskörülmények ezt lehetővé tennék /56 %/, s kedvező lakáskörülmények között csupán 38 % gondolná előnyösnek több generáció együttlakását.

"Együttélés-pártiak", a vezető beosztásúak, értelmiségiek, illetőleg a községi lakosok között találhatók az átlagosnál sűrűbben. Az előbbi foglalkozási csoport az, amely gondolkodásmódjánál, igény szintjénél fogva inkább képes a realitásoktól elszakadni, s az e célra megfelelő lakásról beszélve olyan feltevéteket is "bekalkulálni", mint például az előnyös lakásbeosztás /teljes elszeparáltság lehetősége, "dupla komfort" - két WC, két fürdőszoba - stb./. A községi lakosok esetében pedig a megfelelő lakás fogalmába természetes módon tartozik bele a ganggal, verandával, udvarral, kerttel igen jelentősen megnövelt "élettér", a generációk együttélésének tehát olyan akadály a nincsen, amely "helyhiányból" fakadna.

A generációk együttéléséről alkotott véleményeket leginkább az iskolai végzettség - illetve ezzel összefüggve - a foglalkozás differenciálja. Az iskolai végzettség növekedésével együtt növekszik azok aránya, akik az idős szülőkkel való együttélést nem tartják jónak. Ez még a középiskolát végzettekre is jellemző, a diplomásoknál azonban teljesen megfordul a helyzet, s az a vélemény válik modálissá, hogy megfelelő lakáskörülmények közt jó lenne együtt lakni az idős szülőkkel. Ez a társadalmi réteg az, amely másokhoz képest gyakrabban tölti szabad idejét "házon kívül", így feltehetően jobban igényelné azokat a "szolgáltatásokat", amelyeket a nagyszülők nyújtani képesek. Más oldalról ők azok, akik talán leginkább "belátják", hogy az együttélésből kölcsönös előnyök származhatnak.

Differenciáló tényező a településtipushoz tartozás is, itt azonban - úgy tűnik - inkább a hagyományok lehetnek döntőek: a fővárosiaktól a községi lakosok felé haladva növekszik az idős szülőkkel való együttélést "jónak", s csökken a "rossznak" tartók aránya. Ha ezt az eredményt egybevetjük egy másik kérdőív-kérdésre kapott válaszok megoszlásaival, amelyek azt tükrözik: igen erős többségi vélemény, hogy az öregek eltartása inkább a családok feladata /82 %/, /az államnak ez csak akkor kötelessége, ha család nélküli, teljesen magányos öregekről van szó/, akkor az idős szülőkkel való együttélés e nagymértékű elutasítása mögött nem "érzelem-nélküliséget", a "gyermeki kötelesség" alóli kibuvás szándékát, hanem más okokat kell sejtelnünk.

Speciális kérdésként merül fel az "együttélés-pártiak" és "ellenzők" megoszlása az 55-59 évesek korcsoportjában, ezen belül is elsősorban a nők körében. Őnáluk - minden más korcsoport-hoz képest - megnő a generációk együttélése mellett voksolók száma.^x Az "együttélés-párti" kisebbség álláspontját főként az

^x E "speciális helyzetet" - úgy véljük - egyrészt egy sajátos "pánik" idézi elő /attól való szorongás, hogy miként is fogják tölteni napjaikat nyugdíjasként/, másrészt pedig a nyugdíjba lépés éveiben valószínűleg különösen megnő a család igénye a családi, háztartási feladatok ellátására még nagyonis alkalmas - főként női - munkaerő iránt, amelyet az "érintett nők" még intenzívebben, még jobban, és - kényelmesebben - el tudnának látni közös lakhelyen/.

egymás kölcsönös segítésének lehetőségével, a nagyszülők családi életre gyakorolt kedvező hatásával, a gyermeknevelésben nyújtott segítség előnyeivel indokolja.

A közvélemény egészét tekintve többségben lévő "együtt-élés-ellenesek" mintegy 2/3-a véleményét főként azzal indokolja: azért nem értik meg egymást, mert az öregek beleszólnak a fiatalok életébe, békétlenséget keltenek a családban. Az indokok másik fő csoportja azt hangsúlyozza: az a jó, ha nem kell alkalmazkodni egymáshoz, mindenki "élheti a saját életét".

A dolog másik oldala azonban, hogy a családdal rendelkező öregek gyakran akkor is magányosan élnek, ha akár együtt, közös lakásban laknak is gyermekeikkel. A "magányosan élő öreg emberek" demográfiai, vagy statisztikai szempontu definiálása, számbavétele szociológiai vagy/és pszichológiai nézőpontból nem fedi le a t é n y l e g e s e n magányosan, céltalanul élő öregek előbbinél szélesebb körét.

A vélemények részletesen taglalják azokat az okokat, amelyek miatt sokszor a családdal rendelkező öregek is magányosan élnek. Ezek rangsorában első helyen a fiatalok magatartását említik /48 %/. Jellegzetes, hogy az egyetemet, főiskolát végzetek az átlagosnál lényegesen ritkábban okolják az öregkori magány-érzetért a fiatalokat. Ezt feltehetően egyrészt az magyarázza, hogy ők azok, akik leginkább toleránsak az idős emberek iránt, másrészt pedig az, hogy a diplomásoknál a magányérzetet az egzisztenciából, az alkotó szellemi közösségekből való kiszorulás is nagymértékben fokozza, amit a család csak kis mértékben képes kompenzálni.

Számottevő annak említése is /30 %/, hogy e magányérzésnek maguk az öregek az okai. Kisebb eltérést tapasztalhattunk ennek megítélésében a férfiak és a nők véleménye között: a nők többen okolják magukat az öregeket magányérzetükért, mint a férfiak. Érdekes volt ugyanakkor megfigyelni azt, hogy e tekintetben az idősebb korosztályok sem mutatnak "elfogultságot" maguk iránt: az öregek magányérzetéért nem okolják kevésbé saját magukat, mint a fiatalok őket.

A rangsorban ezt követi a különböző objektív okok említése /például távol élő család/.

Mélyebbről fakadó, s korántsem egyszerűen megoldható problémákat vetnek fel azok a vélemények is, amelyek egyszerűen csak így fogalmaznak: "nincs idő arra, hogy törődjenek az öregekkel". Ha a család alapvetően ellátja is az időseket, a velük való beszélgetésre végképpen nincsen idő.

Nem véletlen tehát, hogy a közvéleménykutatás során gyűjtött "megoldási javaslatok" magukon viselik ezt a dilemmát; a családoknak ugyan kötelessége, hogy gondoskodjanak az idős családtagokról, de e funkciójuknak nem képesek eleget tenni. A javaslatok között sokkal gyakoribb az ún. "állami feladatok" említése /48 %/, /például szociális intézményhálózat bővítése, olyan intézmények létrehozása, amelyek - bizonyos gondozási feladatok [például étkezés, orvosi ellátás] mellett - arra is alkalmasak, hogy tartalmat adjanak az öreg emberek mindennapjai eltöltésének/, s ritkább a "családi feladatoké" /15 %/. Ez utóbbival közel azonos arányú az olyan "egyéb" javaslat /mint például a társadalmi aktivitás, a társadalmi munkában végzett öreg-gondozás lehetőségeinek jobb kiaknázása/, amelyek különböző "köztes" /sem kimondottan állami, sem kimondottan családi feladatot jelentő/ megoldásokat keresnek. Ha igen kis mértékben is, de olyan válaszokat is kaptunk: "nem lehet segíteni", "a magányos öregek problémája megoldhatatlan" /4 %/.

Érthető így, hogy a "Mennyit törődik az állam az öregek problémáival?" kérdésre a többségi vélemény /66 %/ az, hogy ezt megfelelő mértékűnek tartják. Különösen így gondolják az idősebb korúak, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, illetve a községekben lakók. Csak igen kevesen vannak olyanok, akik szerint az állam a szükségesnél többet foglalkozik az öregekkel /mindössze 7 % vallja ezt/, s e vélemény indokolása mögött kifejezetten öregellenes attitűdök is fellelhetők.^x

^x Például "tul kényelmesen élnek a fiatalok terhére", "nem érdemlik meg a törődést, visszaélnék vele", "nem is olyan alacsonyak a nyugdíjak", "nincs hiányuk semmiben" stb.

Számottevő azonban azok aránya /24 %/, akik szerint az állam a kelleténél kevesebbet törődik az öregekkel, s e véleményt az iskolai végzettség, a foglalkozás, illetve a településtípus huzzák szét leginkább. A községektől a főváros felé, az alacsonyabbtól a magasabb iskolai végzettség felé, az alacsonyabban kvalifikált foglalkozásuaktól az értelmiségi foglalkozásuak, vezető beosztásuak felé haladva mind sűrűbbé válik e vélemény deklarációja. A hagyományos életmódot még ma is jobban őrző, községekben élő lakosság számára a ház körüli, vagy a háztáji gazdaságban végzett munkák sok olyan munkafázist tartalmaznak, amelyeket igen öreg korban is el tudnak látni részben vagy teljes egészében az emberek. A szomszédsági kapcsolatok, ma is élő, interperszonális kapcsolatok is oldják a magányt.

Azok az indokok, amelyekkel válaszadóink véleményüket alátámasztják, nem arról tanuskodnak, mint ha az emberek valamilyen "felelősséget" akarnának az államra háritani. Az indokok két fő csoportja közül az egyik az alacsony nyugdíjakat teszi szóvá, a másik fő csoportba pedig olyan bírálatok, vagy javaslatok sorolhatók, amelyek az öregekről való átgondoltabb, rugalmasabb, differenciáltabb, konceptiózusabb szociális segítséget igényelnének. Ilyenek például a nyugdíjas házakra, "öreg napközi"-szerű intézmények létesítésére tett javaslatok /amelyek elfoglaltságot adnak, segítenek az idő eltöltésében/, amelyek az öregséggel járó kiadások /például gyógyszer, szemüveg stb./ árszintjének körültekintőbb, humánusabb megszabását látnák kívánatosnak, amelyek arra tesznek javaslatot, hogy az un. infrastrukturális beruházások létesítésekor jobban tekintetbe kellene venni a növekvő arányú időskorú népesség igényeit, képességeit /például közlekedés, mozgólépcső használata, átkelőhelyek, alul-felüljárók lépcsői, korlátai stb./; vagy amelyek azt teszik szóvá, hogy az öregek "megsegítése" gyakran kampányszerűen történik, szisztematikusabban kellene foglalkozni az arra rászoruló felkutatásával stb. E bírálatok-javaslatok szerint kifejezetten igény lenne olyan átgondoltabb szociálpolitikára, amely a jelenleginél körültekintőbben mérlegelné a családok lehetőségeit és teljesítőképességét, s a rendelkezésre álló forrásokból ésszerűbben gazdálkodva, differenciáltabban kezelné az

öregséggel kapcsolatos azon szociológiai, pszichológiai jelle-
gű problémákat, amelyek ma már - az általánosan ismert - anya-
gi- és egészségügyi problémákkal közel azonos nagyságrendűek le-
hetnek. Beauvoir könyvének, az Öregségnek egyik legnagyobb ér-
téke, hogy erre minduntalan felhívja a figyelmet. Az öregek
helyzetét megváltoztatandó, nem s o r r e n d e t jelöl meg a
társadalmi cselekvés számára, hanem a kívánt, a szükséges tár-
sadalmi cselekvés összetettségére, bonyolultságára világít rá.^x

Felkészülés az öregkorra

Az idős emberek helyzetét, közérzetét, a nyugdíjas évek
eltöltését az objektív körülmények /mint az egészségi állapot,
az anyagi helyzet, a család közelsége, támogatása stb./ mellett
nem kis mértékben befolyásolja, hogy ők maguk - vagy más oldal-
ról mi, a fiatalabb generációk - hogyan készültek/készülünk fel
az életnek e későbbi szakaszára. Rendelkeznek-e megfelelő "elő-
relátással", pszichikus felkészültséggel az emberek arra vonat-
kozóan, hogy mindennapjaik szervezéséhez, életvezetésük egészé-
hez merőben más "stratégiára" lesz szükségük? A nyugdíjas kor
"sokkszerűen" éri-e őket; vagy pedig éppenhogy aggodalmakkal,
szorongásokkal telve gondolnak-e a nem kívánt öregkorra?

Közvéleménykutatásunkban nemcsak azért foglalkoztunk e
kérdésekkel, mert úgy gondoltuk: ha az öregkorra való, pszichi-
kus felkészülés nem megfelelő, akkor a különböző szocializációs
intézményeknek /például iskola, ismeretterjesztés, tömegkomm-
unikáció, társadalmi szervezetek stb./ e tekintetben - éppen az
időskoruk növekvő aránya miatt - az eddiginél több segítséget
kellene nyújtania a lakosság számára. Figyelmünk azért is ter-
jedt ki e területre, mert az "élet minőségével", a "jól-léttel"
foglalkozó, újabb keletű szociológiai kutatások - amint erre
többek között az 1982. évi mexikói nemzetközi szociológiai kong-
resszuson elhangzott előadások is kitértek - mind nyomatékosab-
ban hangsúlyozzák a "jól-lét" un. p r i v á t t e r m e l é

^x Simone de Beauvoir: Az öregség. Európa Kiadó, 1972. 15. old.

s é n e k szempontját, vagyis annak a beállítódásnak, azoknak az attitűdöknek szerepét, amelyeket az ember "öntevékenyen", saját maga képes működtetni életminőségének javítása érdekében. A magunk részéről e fogalomkörbe, a "jól-lét" privát termelésébe soroljuk az egészséges életvezetésnek azt a készségét is, amelyet az élet késői ciklusára való felkészülés jelent.

Problémánkat két nézőpontból megközelítve vizsgáltuk. Egyrészt a mintába kerülő, nyugdíjas válaszadóktól érdeklődtünk afelől: voltak-e terveik, elképzeléseik a nyugdíjas évek eltöltésére vonatkozóan, s e tervek, elképzelések megvalósultak-e, vagy sem. Másrészt kérdésekkel fordultunk azokhoz a 40 évesnél idősebb, de még nem nyugdíjas válaszadókhöz is, akik számára a nyugdíjas kor elérése már "belátható távot" jelent./Ide kívánczik az a megjegyzés, hogy 1000 fős mintánkban mind a nyugdíjasok, mind pedig a 40-55, ill. 60 év közöttiek száma elég kicsi. A most következő interpretációkat ezért - ha bizonyos, számszerű eredményeket tartalmaznak is - mi magunk is óvatosan, inkább csak jelzéseként kezeljük./

Ami a már nyugdíjban lévőket illeti, azt találtuk, csupán mintegy egyharmaduk volt olyan, akik konkrét tervekkel, elképzelésekkel mentek nyugdíjba. E konkrét tervek között legtöbbször további munkavállalásra - vagyis nyugdíjuk kiegészítésére - gondoltak, kisebb mértékben - s nagyjából azonos arányban - a család segítésére; utazásra, szórakozásra, valamilyen hobby folytatására, barkácsolásra, kertészkedésre.

A nyugdíjasok nagyobb hányada - mintegy kétharmada - arról adott számot, hogy idős korukat "szépen", "gondtalanul" fogják majd tölteni, vagy pedig általánosságban bizakodtak, hogy "nem kell majd másra szorulniok", "el tudják majd látni magukat", de számottevő részük - ez utóbbi csoportnak közel egyharmada - még általánosságokra sem gondolt, csupán azt válaszolták: nem voltak terveik.

Most, a nyugdíjas éveket töltve közel 50 %-uk érzi úgy, hogy konkrétabb, vagy pedig általánosabb, homályosabb elképzeléseik nem valósultak meg, hogy nyugdíjas korukat, életüket nem ilyennek képelték. Az elképzelések megvalósulásának legfőbb

akadálya a betegség, az egészségi állapot romlása, a rangsorban második okot a szükös anyagiak jelentik, végül pedig különböző családi okok, körülmények.

Elgondolkoztató, hogy a jelenleg 40 éves kort betöltött, s a nyugdíjba lépéshez lassan-lassan közeledő generáció sem sokkal "fantáziadusabb", mint a már nyugdíjban lévők. Ennek a "gondatlanságnak" pszichológiai összetevői is vannak.^x

A jelenleg 40 éves kort betöltöttek közel 70 %-a nyilatkozott úgy, hogy a nyugdíjas kort elérve rögtön nyugdíjba szándékoznak menni, a fennmaradó hányad nagyobbik része a továbbdolgozás mellett döntene, kisebb része pedig nem gondolkozott még erről.

Az azonnal nyugdíjba menni szándékozók tulnyomó többsége^{xx} e döntését azzal indokolja, hogy "elfáradt, pihenni akar, nem bir tovább dolgozni", illetve "élvezni szeretné a nyugdíját". Ha kisebb mértékben is, de olyan indokot is emlitenek, hogy "jobban járnak, ha a nyugdíj mellett vállalnak munkát", illetve - ezzel azonos arányban -, hogy "át kell adni a helyet a fiataloknak".

A nyugdíjas évek eltöltésére vonatkozó konkrét tervekkel, elképzelésekkel rendelkezők aránya - a már nyugdíjasokhoz képest - a fiatalabb generációnál megfordul: azok vannak többségben /az érintettek mintegy 3/4-e/, akik számot adnak konkrétabb elképzelésekről is. Ezek között vezet a hobby ápolása, barkácsolás,

^x Beauvoir szerint: "A gyermeknek, a serdülőnek van életkora. A rengeteg tilalom és kötelesség, a többiek vele szemben tanusított magatartása egy pillanatra sem engedi meg, hogy elfeledkezzen róla. De amikor felnövünk, a korunk már alig-alig jut eszünkbe. Ugy érezzük, mintha ez a fogalom ránk nem is vonatkoznék. Azt tétélezi fel ugyanis, hogy az ember a mult felé fordul és számvetést készít az életéről, holott egész lényünkkel a jövő felé feszülve, észrevétlenül siklunk át az egyik napból a másikba, az egyik évből a másikba. Az öregséget azért oly különösen nehéz elfogadnunk, mert az öregembert mindig valami idegen fajtához tartozónak képeltük: mi az, hát másvalaki lettem, holott az vagyok, aki voltam?" S. de Beauvoir i.m. 449-450. old.

^{xx} Vö. Lévai János kötetbeli anyaga./Szerk./

kertészkedés, kb. azonos arányu a nyugdíj melletti munkavállalás, illetve a család segítésének szándéka, s kevesebben utazásra, szórakozásra gondolnak.

A konkrét tervvel nem rendelkezők e generációnál kisebbségben maradó aránya - a már nyugdíjasokhoz hasonlóan - elsősorban "szépen, nyugodtan" eltöltendő öregkorra gondol, vagy pedig még ennyire sem.

A válaszadók demográfiai-társadalmi jellemzőit tekintve érthető, hogy konkrétabb tervekkel inkább az idősebbek, a közvetlenül nyugdíj előtt állók rendelkeznek. A vezető beosztásúak és értelmiségi foglalkozásúak körében többen vannak olyanok, akik "tervezik" idős korukat, mint az alacsonyabban kvalifikált rétegeknél /például segédmunkásoknál/. /Ez utóbbiakra az is nagyobb mértékben jellemző, hogy tovább kívánnak dolgozni, aktív kereső tevékenységüket nem akarják beszüntetni 55, illetve 60 éves korukban./

Figyelemre méltó, hogy a 40 éven felüli, még nem nyugdíjas generációnak több, mint 50 %-a adott olyan választ, hogy van dolog, amitől fél, ha nyugdíjas korára gondol. Jellegzetes különbség van e tekintetben az érintett korosztályhoz tartozó férfiak és nők között: a férfiak 40 %-a, a nőknek pedig 62 %-a fél a nyugdíjazástól. Mögötte a nők alacsonyabb fizetése, s - a férfiak nagyobb halandósága következtében - a házastárs, a férj elvesztése, a magáramaradottság miatti aggodalmak sejthetők. Nyugdíjas kortól való félelmeket sűrűbben említene az alacsonyan kvalifikált foglalkozásúak /segédmunkások/, és a háztartásbeli nők.^x

A félelmek, szorongások között kiugróan vezet a betegségtől, a haláltól való félelem, ezt a változó családi körülmények

^x Más szociológiai vizsgálatokból, szabadidő vizsgálatokból tudott, hogy e rétegek - például az alacsonyan kvalifikáltak - aktív életükben is "zártabban" élnek, kevesebb un. külső kapcsolattal /baráti-, más közösségek stb./ rendelkeznek, mint például a diplomások. A család elvesztése ilyen esetekben a szó szoros értelmében a külvilágtól való elzáródást jelentheti.

/például egyedülmaradás/ miatti aggodalmak követik, s a rangsorban csak harmadik helyen szerepelnek a lecsökkent jövedelem, a pénzbeosztás miatti aggodalmak.

Ennek megfelelően kérdésünkre /"Mit szeretne legjobban elérni, mire nyugdíjba megy?"/ legtöbbször a "jó egészséget" kívánják maguknak, csaknem ezzel azonos súlyú az a kívánság, hogy a gyermekek jövőjével kapcsolatos elképzelések megvalósuljanak, s a kívánság-rangsorban csupán harmadik-negyedik helyen szerepel a megfelelő anyagi körülmények, megélhetési feltételek biztosításának vágya, illetve a gyarapodásra /például házépítés, lakás, kert, kocsi/ vonatkozó kívánságok.

Néhány évvel ezelőtt közvéleménykutatást készítettünk az elégedettség-érzés összetevőiről. Ennek során feltettük azt a kérdést is: ha teljesülne három kívánsága, melyek lennének azok. A kapott rangsor - hasonlóan a nyugdíjas kor elérésére kívánt dolgok rangsorához - ugyancsak ez volt: az egészségi állapot, a megfelelő, jó családi élet, s harmadik-negyedik helyen az anyagi körülmények, illetve lakáskörülmények javulása. Ugy tűnik tehát, igen erős közvéleményünkben a konszenzus abban, hogy fontosságuk szerint e három dolog az, ami az embert "elégedetté" teheti, illetve ami - a túlságosan általános megfogalmazásnak itélt - "békés, nyugodt" öregkor tartalmát jelenti az emberek számára.

Ez több ok miatt is elgondolkoztató. A konkrétan megfogalmazott tervek, aspirációk hiányát az elégedettség vizsgálatában is, most pedig az öregkorra vonatkozó tervek vizsgálatánál is úgy értelmezhetjük, mint az 1970-es évek vége felé, s azóta egyre növekvő gazdasági nehézségek hatását. A gazdasági nehézségek, amelyek az egyének, a családok életszínvonalának alakulására nézve sem maradnak hatás nélkül, feltétlenül fékezően hatnak a gazdasági erőforrásokat, befektetéseket igénylő egyéni tervek, aspirációkra is. Így az általánosan fogalmazott "tervek", "célok" inkább az egyének számára belátható perspektíva "nagyobb bajok nélküli átélésének" kívánásáról, semmint konkrét tervekről, célokról árulkodnak.

Azonban ezzel együtt is megfontolandó, hogy ezek az általánosan preferált, egyébként kétségkívül alapvető fontosságú "életcélok" nem eléggé orientálóak azoknak a speciális, mindennapi, a fiatalabb generációk számára még át nem látható, vagy mellékesnek tűnő problémákra, nehézségekre való felkészülésben, amelyekkel az idős embereknek nap - mint - nap kell megküzdniük, amelyek megoldása az idős emberek számára felnagyítódva, olykor akár nehezebb és kilátástalanabb, mint a nagyobb életcélok elérése. Így amikor arról beszélünk, hogy az öregek problémáinak megoldása "össztársadalmi" feladattá kell, hogy váljék, amelyben az intézményeknek, a családoknak és magánembereknek egyaránt részt kell vállalniok, abba bele kellene értenünk azt is, hogy az öregkorra való felkészülésnek egy olyan "tanulási folyamattá" kellene válnia, amelynek során az időskor életvezetési stratégiája - beleértve annak legapróbb technikai mozzanatait is - elsajátítható.

GYŐRI PÉTER

IDŐSKORUAK JÖVEDELMI HELYZETE 1982-BEN

A Központi Statisztikai Hivatal 5 évenként végez lakossági megkérdezésen alapuló jövedelmi felvételt, legutóbb 1982-re vonatkozóan, ezt megelőzően 1962-ben, 1967-ben, 1972-ben és 1977-ben. A felvételekbe bevont háztartások kiválasztásánál lényegében érvényesült az országos reprezentációra való törekvés, s a lakossági jövedelembevallások - az óhatatlan pontatlanságokkal együtt is - lényegében elfogadhatóan tükrözik a főbb lakossági csoportok jövedelmének alakulását, jövedelmeik relatív arányait és szóródását.

Itt most az 1982-re vonatkozó felvétel tükrében mutatjuk be az un. idős koru lakosság jövedelmi helyzetét. Előljáróban megemlítjük még, hogy a rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé a nyugdíjasok jövedelmi helyzetének önálló bemutatását, figyelmünket először - a jövedelemstatisztika csoportosításának megfelelően - az "inaktív és eltartott háztartások" jövedelmi helyzetére irányítjuk. Ez a csoport egyfelől magában foglalja például az egyedülálló, gyesen lévő nők, a fiatal rokkantnyugdíjasok családjait is, másfelől viszont nem tartalmazza azokat a háztartásokat, ahol ugyan idős koru, illetve nyugdíjas személy él, de a háztartásnak van nem-nyugdíjas, aktív kereső tagja is. /Az "inaktív és eltartott háztartások" 98 %-a, az "aktív keresős háztartások" 19 %-a részesül nyugdíjban./ A későbbiekben pedig azokat a háztartásokat követjük részletesebben nyomon, amelyekben a háztartásfő nyugdíjas vagy eltartott.

1982-ben az ország lakosságának 15,4 %-a élt inaktív és eltartott háztartásban, ez mintegy egy millió háztartás a 3,7 millió magyar háztartásból. A főbb tendenciákat illetően elmondható, hogy:

- az elmúlt időszakban csökkent a különbség az átlagos egy főre jutó személyes jövedelem színvonalát tekintve az aktív

és inaktív háztartások között. Míg 1972-ben az inaktív háztartások átlagos egy főre jutó személyes jövedelme csupán 66 %-át tette ki az aktív háztartásokénak, addig 1977-ben ez 78 %-ot, 1982-ben pedig már 87 %-ot ért el. Nominális értékben ez 1982-ben az inaktív háztartásoknál átlagosan 2998 Ft havi egy főre jutó személyes jövedelmet, az aktív háztartásoknál 3455 Ft-ot jelentett;

- csökkent a különbség az inaktív háztartások között is az elmúlt időszakban. Míg 1972-ben az inaktív háztartások egy főre jutó személyes jövedelmének átlaga felettiék jövedelme 2,14-szerese volt az átlag alatt élőkének, addig 1977-ben ez 1,92-re, 1982-ben 1,81-szeresre mérséklődött. A csoporton belüli relatív szórás 1972-1982 között 53,5 %-ról 40 %-ra csökkent.

Az egyenlőtlenségeknek az összesített átlagok mentén mutatkozó általános csökkenése visszavezethető:

- az újonnan nyugdíjba menők átlagosan magasabb, az elhalálozott idősebb nyugdíjasok alacsonyabb nyugdíj-színvonalára;

- a saját jogon nyugdíjba menő nők arányának növekedésére, illetve az alacsonyabb özvegyi nyugdíjban, háztartási pótlékban részesülő nők arányának csökkenésére /ezzel egyben az inaktív háztartásokban a nyugdíjas-eltartott arány javul/;

- az alacsony nyugdíjak összegének többszöri emelésére. Mindennek következtében az egy nyugdíjasra jutó nyugdíj 1977-1982 között 66 %-kal nőtt, ugyanakkor az átlagkereset csak 38 %-kal.

A főbb tendenciák mellett azonban 1982-ben is jelentős jövedelmi különbségek voltak az egyes társadalmi csoportok között, illetve azokon belül. /Lásd az 1.sz. táblázatot./

A jövedelemfelvételtől egyértelműen megállapítható, hogy - egyéb, itt most figyelembe nem vett tényezők mellett - társadalmi méretekben, elsősorban az eltartott gyermekek száma, aránya, ezen kívül pedig a háztartásfő aktivitása, munkajellege és a lakóhely típusa befolyásolja jelentősen a háztartások egy főre jutó személyes jövedelmi színvonalát, illetve relatív arányát.

Háztartások egy főre jutó személyes jövedelmének aránya
az aktív keresős háztartások országos átlagának
%-ában

Aktív - in- aktív ház- tartások, ahol a ház- tartásfő	Buda- pest	Vidé- ki vá- ros	Köz- ség	Együtt	A 19 éven aluli eltartot- tak száma				
					0	1	2	3	4
Szellemi	125	112	112	116	133	112	102	92 ^a	-
Munkás	105	91	91	93	112	93	85	75	61
Szövetke- zeti pa- raszt	96	96	94	94	112	96	92	72 ^a	-
Önálló	135	120	114	119	136	116	104 ^b	.	-
Aktív együtt	114	98	96	<u>100</u>	118	99	91	79	62
Inaktív együtt	93	85	85	87	85	78	53 ^b		

Ebből:

Volt szel- lemi	102
Volt nem mezőgazda- sági fi- zikai	82
Volt mező- gazdasági fizikai	86
Eltartott	46

a/ 3 és több gyerekes

b/ 2 és több gyerekes

Forrás: A lakosság jövedelmi rétegződése 1982-ben. KSH 1984.

Áttérve az aktív, illetve inaktív /nyugdíjas, eltartott/
háztartásfővel rendelkező háztartások összehasonlítására, ezen
háztartásoknak az egy főre jutó személyes jövedelem szintje sze-
rinti csoportokon belüli eloszlása is azt mutatja, hogy a két
fő csoporton belüli jövedelemeloszlás lényegében nem tér el egy-
mástól, de az e két csoporton belüli alcsoportok jövedelemelosz-
lásai számottevően különbözöek. /Lásd a 2.sz. táblázatot./

E különbségek létrejöttében jelentős szerepet játszanak
a demográfiai tényezők. A legnehezebb jövedelmi /"jövedelem-
-hiányos"/ körülmények között él a 3 gyermekes aktív háztartás-
fős háztartásokban élők 69 %-a, a 4 és több gyermekes háztartá-
sokban élők 94 %-a [2600 Ft/fő: az aktív háztartások átlagos havi
egy főre jutó személyes jövedelmének 75 %-a alatt]

Ez mintegy 731 ezer állampolgárt érint.

Ahol a háztartásfő nyugdíjas /ez itt nem zárja ki, hogy
a háztartásnak van aktív kereső tagja is/, ott minél idősebb a
nyugdíjas háztartásfő, annál kisebb az egy főre jutó személyes
jövedelem havi összege.

A 70-74 éves háztartásfőjü háztartásoknál ez az összeg
átlagosan 10 %-kal, a 75 év felettiekénél 20 %-kal marad el a
nyugdíjas háztartásfőjü háztartások átlagától. A 70-74 éves
nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartásokban élők több
mint 2/5-e /44 %/, a 75 évesnél idősebb háztartásfőjü háztartá-
sok tagjainak több mint fele /56 %/ él 2600 Ft/fő havi szemé-
lyes jövedelmi szint alatt. Ez mintegy 447 ezer állampolgárt
érint.

A háztartásfő életkorának előrehaladtával párhuzamosan
csökken azon háztartások aránya, amelyek az aktív kereső tagok,
vagy a nyugdíjas háztartásfő bérjellegű, illetve háztáji gaz-
dálkodásból származó jövedelméből részesül, s kevesebb mint fe-
lére csökken az un. egyéb munkajövedelmekből részesülő háztar-
tások aránya. Ez utóbbi tétel azért érdemel figyelmet, mert ide-
sorolódnak mindazon jövedelemszerzési formák, amelyek a - háztáji
tevékenység nélküli - un. második, illetve harmadik gazdasághoz

tartoznak. /Ezek mértékét ugyan nem, de relativ arányait közelítően tükrözi a jövedelemfelvétel./

Ugyanakkor a háztartásfő életkorával párhuzamosan - ha kis mértékben is, de - növekszik részben a tsz-jövedelmekből részesülők sulya, részben a segélyből, földjáraadékból, egyéb családi támogatásból részesülő háztartások aránya. /Lásd a 3. sz. táblázatot./

Ez utóbbi jövedelemtétételek nominális összege azonban a felmérés szerint igen-igen alacsony szinten mozog. Az un. egyéb családi támogatások összege - azon családoknál, melyek egyáltalán kapnak ilyet - átlagosan személyenként havi 50-150 forintot jelent, a földjáraadék is átlagosan havi 150 Ft/fő körüli összeg, a segélyek megközelítik, illetve valamivel meghaladják a személyenkénti havi 200 Ft-os szintet, s ez annál figyelemre méltóbb, mert egy főre jutó összege az életkor előrehaladtával növekszik. Ugyanez például a háztáji munka jövedelmeinél éppen fordított, az életkor előrehaladtával nemcsak az ilyen jövedelmekből részesülő háztartások aránya csökken 69 %-ról 56 %-ra, hanem az egyáltalán ilyen tevékenységet folytató háztartások ebből származó személyenkénti jövedelme is csökken kb. havi 800 Ft-ról csaknem 600 Ft-ra.

E különbségek ellenére általában elmondható, hogy a nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartások bár lényegében /definitive/ teljeskörűen részesülnek nyugdíjellátásban, e jövedelemforrás sulya átlagosan alig haladja meg e háztartások személyes jövedelmének felét /54,4 %/. /A fiatalabb háztartásfőknél alacsonyabb, az idősebb háztartásfőknél magasabb - a 75 évesnél idősebeknél 64 % - ez az arány./ Ugyanakkor minél alacsonyabb jövedelmi színvonalon él a háztartás, annál inkább csak a nyugdíjellátásra van utalva /pl. a 70 év feletti, 1400 Ft/fő jövedelmi szint alatt élő háztartások jövedelmének 80-90 %-a nyugdíj/. Ezért ha egyes egyéb jövedelmi tételek nominális értékben alacsonynak mondhatók is, létfenntartásban betöltött szerepük még így is elengedhetetlen lehet azon háztartásokban, melyek egyáltalán részesülnek ilyen jövedelmekben, s ezen egyéb jövedelmek hiányát megérik azon /többségben lévő/ háztar-

Az egyes jövedelemforrásokból részesülő háztartások
aránya a megfelelő háztartások %-ában

Jövedelemforrás	Nyugdíjas és eltartott háztartásfőjü háztartások					Együtt	Aktiv keresős
	ahol a háztartásfő kora						
	-59	60-64	65-69	70-74	75-		
	Bér-jövedelem	59	44	29	21	14	33
Tsz-jövedelem	17	22	20	26	27	23	24
Háztáji jövedelem	60	69	64	64	56	63	59
Nem mezőgazdasági önálló jövedelem	2	3	3	1	2	2	7
Egyéb munkajövedelem	11	12	10	8	5	9	17
Nyugdíj	96	99	99	98	98	98	19
Segély ^a	16	10	9	17	22	15	17
Pénzbeni társadalmi juttatás együtt	99	99	99	100	99	99	91
Albérlet, földjára- járadék, nyere- remény	17	28	29	34	37	29	15
Egyéb családi támogatás	31	39	38	42	45	39	35

a/ Segélyek a gyēs, szülési-, anyasági segély nélkül.

tások, melyek viszont még ilyen, viszonylag kis összegben sem részesülnek a nyugdíjellátás mellett.

Végül, ha csak egy pillanatra is, de eljátszunk azzal a - nem teljesen komolytalan - gondolattal, hogy mekkora pénzüsszeget jelentene hazánkban azon háztartások "jövedelem-hiányának" a hozzávetőleges megszüntetése, melyekben 70, illetve 75 évesnél idősebb nyugdíjas a háztartásfő, akkor hamar rá kell jönnünk, hogy ezen összegnek legalább is a kiszámítása statisztikai becsléssel egyszerűen megoldható. /Lásd a 4.sz. táblázatot./

A számított összegek az 1982-ben kifizetett összes nyugdíj és járadék /68,5 milliárd Ft/ 0,4-5,8 %-a között mozognak, a lakosság összpénzjövedelmének pedig csupán ezrelékeit érik el. /A szocialista szervek beruházásainak összege 1982-ben 185,4 milliárd Ft volt./

Zárjuk e röpke gondolat kíséreltetet azzal, hogy számításaink azt sejtetik velünk, hogy elsősorban nem az elviselhetetlenül nagy anyagi terhek állják útját a "jövedelem-hiányos" állapotok társadalmi szintű megszüntetésének, hanem más társadalmi szintű akadályok.

4.sz. táblázat

Statisztikai becslés a 70, illetve 75 évesnél idősebb, nyugdíjas, eltartott háztartásfőjü, "jövedelem-hiányos" háztartások jövedelemhiányának megszüntetéséhez szükséges évi országos költségterhekről

Egy főre jutó havi személyes jövedelem nagysága /Ft/	Osztály közép /Ft/	Személyek száma, ahol a háztartás fő		2000 Ft/fő		2400 Ft/fő		2800 Ft/fő	
		70	75	havi személyes jövedelemszinthez szükséges összeg, /millió Ft/					
				70	75	70	75	70	75
		évesnél idősebb /ezer fő/	70	75	70	75	70	75	
- 1200	1 000	6	2	6,0	2,0	8,4	2,8	10,8	3,6
1201 - 1400	1 300	12	8	8,4	5,6	13,2	7,3	18,0	12,0
1401 - 1800	1 600	82	45	32,8	18,0	65,6	36,0	98,4	54,0
1801 - 2200	2 000	175	98	-	-	70,0	39,2	140,0	78,4
2201 - 2600	2 400	172	98	-	-	-	-	68,8	39,2
Összesen /millió Ft/				47,2	25,6	157,2	85,3	336,0	187,2
Éves összeg /milliárd Ft/				<u>0,6</u>	<u>0,3</u>	<u>1,9</u>	<u>1,0</u>	<u>4,0</u>	<u>2,2</u>

FORGÁCS ÁDÁM

A NYUGDIJRENDSZER FEJLŐDÉSE ÉS PROBLÉMÁI
MAGYARORSZÁGON

Bevezető

Alkotmányunk a munkához való joggal együtt garantálja - öregség, betegség és munkaképtelenség esetén - az állampolgárok anyagi ellátáshoz való jogát. Az állam e jogot elsősorban a társadalombiztosítás rendszerén keresztül valósítja meg. Társadalombiztosítási Törvényünk alapelve, hogy az anyagi ellátás a végzett munkához és a szociális biztonság követelményeihez egyaránt igazodik.

Az alkotmányi és a törvényi rendelkezésekből következik, hogy társadalombiztosítási rendszerünk meghatározó elemei - a biztosítási jogviszonyon keresztül - munkavégzéshez kapcsolódnak. A rendszeren belül még a szociális indíttatású elemek sem függetlenek a munkavégzéstől. Ezen az elven alapszik a társadalombiztosítási rendszer egysége, és ez teremti meg a társadalombiztosításnak a kizárólag szociális szempontokra épülő segélyezési rendszertől való elkülönültségét. A rendszer fontos alapelve, hogy a biztosítottak azonos elvek szerint, illetve egyenlő feltételek mellett szerezhetnek jogot az egyes ellátásokra.

Az időskorúakról való komplex társadalmi gondoskodás keretében kiemelkedő szerepe van e réteg anyagi biztonságát jelentő nyugdíjrendszernek. Mai nyugdíjrendszerünk hosszú történelmi fejlődés alapján, több évtizedes fokozatos fejlesztés eredményeként - az adott társadalmi-gazdasági körülmények figyelembevételével - alakult ki. Ezért indokolt a nyugdíjrendszer fejlődését ezen összefüggésekben is röviden - természetesen nem minden részletében - áttekinteni.

A nyugdíjrendszer történelmi fejlődése

1. Felszabadulás előtti időszakban

A munkásbiztosítás gazdasági alapokon nyugvó megszervezése a magyar munkásmozgalom első célkitűzései között szerepelt. A munkásbiztosítás a munkásmozgalommal együtt fejlődött, a munkásérdekképviselet vonatkozásában e téren érte el leglátványosabb sikereit.

E törekvések ellenére Magyarországon a felszabadulás előtt nem volt egységes nyugdíjrendszer. A dolgozók többségének nem biztosították az öregségi vagy rokkantsági nyugellátást, csupán a lakosság szűk rétegei számára.

A nyugdíjbiztosítás megvalósítására az első kezdeményező lépések önkéntes társuláson alapuló egyesületek részéről történtek. Említésre méltó ezek közül a "Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjegylete", amely 1892-ben alakult nyomdász munkások kezdeményezésére. A bányanyugbér biztosítás, amely a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Szövetsége fő követelése volt, 1925-ben lépett életbe.

Az állami alkalmazottak nyugdíjjogosultságát 1912-ben szabályozták.

Nagyobb jelentőségű az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosításra vonatkozó 1928. XI.t.c., amely egészen a második világháború végéig volt érvényben. Ez az 1929 január 1-ével életbe lépett törvény adta meg az ipari dolgozók nagy többségének az öregségi, rokkantsági járadékra való jogosultságát. Rendelkezései azonban a parasztságra nem vonatkoztak. A járulékot a munkáltató volt köteles fizetni, de annak felét a munkavállaló béréből levonhatta. A szolgáltatások várományfedezeti alapon jártak, vagyis mindenki a saját nyugdíjára fizette a járulékot és a nyugdíjat a befolyt járulékok biztosításmatematikai egyenértéke alapján folyósították.

Az öregségi, illetve rokkantsági járadék évi 120 pengő járadéktörzsből és a biztosított után lerótt járulékok összegének általában 24 %-át kitevő, un. fokozódó járadékrészből állt.

Az özvegyi 50 %-a, a félárva 15 %-a, a teljes árvajáradék 30 %-a volt annak a járadéknak, amelyre a meghalt házastársnak illetve szülőnek halála időpontjában igénye volt.

Több mint 10 évvel később szabályozták a háztartási alkalmazottak nyugdíját, a mezőgazdaságban dolgozó férfiak nyugdíjjogosultságát. Az említetteken tulmenően külön szabályok rendelkeztek a bányauzemekben dolgozók nyugdíjjogosultságáról és önálló biztosításuk volt a vállalati alkalmazottak egyes csoportjainak.

2. A felszabadulás utáni időszak fejlődésének fontosabb állomásai

A magyar társadalombiztosítás nagy utat tett meg az elmúlt négy évtized alatt és történelmi jelentőségű fejlődést ért el. Társadalombiztosítási rendszerünk az ország felszabadulását követő évtizedek társadalmi gazdasági fejlődésével együtt, annak eredményeként vált valóban társadalmi méretűvé.

Az igazán látványos fejlődést jól mutatja az a tény, hogy 1945 előtt a társadalombiztosítás a lakosság alig harmadára terjedt ki. Eltérőek voltak az egyes rétegek jogosultsági feltételei és az ellátások mértékei. Ezért már a felszabadulást követő években erőteljes törekvések voltak az eltérő jogosultsági és ellátási feltételek, valamint a széttagolt biztosítási konstrukciók egységesítésére. A fejlődés eredményeként folyamatosan bővült a biztosításba bevont népesség száma. Így már 1955-ben 5,9 millió fő /a népesség 60 %-a/, 1960-ban 8,5 millió fő /a népesség 85 %-a/, 1970-ben 10 millió fő /a népesség 97 %-a/ vált biztosítottá. További intézkedések eredményeként a 80-as évtizedre lényegében a magyar lakosság egészét bevontuk az egységes elveken alapuló, kötelező társadalombiztosítási ellátásba. Ezen törekvések jelentős állomásai voltak elsősorban a nyugdíjrendszer fejlesztésének szempontjából:

- 1952-ben a munkaviszonyban állók első egységes nyugdíjrendszerének hatályba lépése;

- 1958-ban a mezőgazdasági szövetkezeti tagok nyugdíjrendszerének megalkotása;
- 1975. évi társadalombiztosítási törvény megalkotása, melynek keretében minden réteg számára egységes nyugdíjszabályokat biztosítottunk.

Az 1952. január 1-én életbe lépett nyugdíjtörvény lényegében a szocialista nyugdíjrendszer felé tett első lépésnek tekinthető. Ez a törvény valósította meg a bérből és fizetésből élő dolgozók azonos elveken alapuló egységes nyugdíjrendszerét. Ez a nyugdíjtörvény írta elő a jogosultsághoz szükséges minimális 10 év szolgálati időt, szállította le a nők nyugdíjkorhatárát 60 évről 55 évre. A törvény rendelkezései általában haladást jelentettek a multtal szemben, de egyes részei kétséggel nem voltak kielégítőek.

A törvény értelmében a 60. életévét betöltött férfi törzsnyugdíjaként átlagos munkabérének mindössze 15 %-át kapta és nyugdíj-kiegészítésként a törzsnyugdíj 2-2 %-át az 1945. január 1-től munkaviszonyban töltött minden év után. Aki a korhatár betöltése után nem kérte a nyugdíját, hanem tovább dolgozott, akkor törzsnyugdíját csak a 65. életévének betöltésekor állapították meg átlagbérének 30 %-ában.

Az 1954. október 1-én életbe lépett második nyugdíjtörvény már több problémát megoldott és lényegesen előnyösebb volt a dolgozók számára.

Az öregségi törzsnyugdíjat az átlagbér 50 %-ában állapította meg, amelyhez az 1945. január 1-től munkaviszonyban töltött minden év után 1-1 %-os nyugdíjkiegészítés járt. Tehát lényegesen emelkedett e törvény alapján megállapított nyugdíjak összege.

Ez a törvény sem biztosított azonban nagyobb összegű nyugdíjat a hosszabb időn át dolgozók számára, a régi és új nyugdíjak közötti eltérés pedig jelentősen növekedett.

A nyugdíjszabályok fejlesztésének újabb állomása az 1959-es év volt. A munkásosztály élet- és munkakörülményeiről szóló párthatározat kimondta, hogy a gazdasági eredményeket figyelem-

bevéve a lehetőségekhez képest javítani kell nyugdíjrendszerünket. Az új szabályok lehetővé tették az 1929-től szerzett szolgálati idő beszámítását, s egyidejűleg a korábban nyugdíjazottak is az 1929-1945 közötti évekre nyugdíjkiegészítésben részesültek. A teljes és a résznyugdíj ekkor bevezetett rendszere a szolgálati idő nagyobb súlyú érvényesítését szolgálta. A teljes nyugdíjhoz előírt szolgálati idő 10 évről 1970-ig fokozatosan 25 évre emelkedett. Az 50 %-os törzsnyugdíjat a 25 éven felüli szolgálati idők után 1-1 %-os kiegészítés növelte, míg az ennél kevesebb szolgálati idő esetén a törzsnyugdíjat a hiányzó éveknek megfelelően évi 2-2 %-kal csökkenteni kellett.

A nyugdíjszabályok fejlesztésével párhuzamosan fokozatosan megtörtént a nyugdíjbiztosításnak a munkaviszonyon kívül tevékenykedő rétegekre való kiterjesztése, s az egyes rétegekre vonatkozó nyugdíjfeltételek közelítése is.

1951-ben a munkaviszonyban állók rendszerét kiterjesztettük a kisipari szövetkezeti tagokra is. 1955-ben bevontuk az ügyvédeket a kötelező nyugdíjbiztosításba.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének eredményeként 1958-ban bevezettük, majd 1966-ban korszerűsítettük a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok nyugdíjrendszerét. Ezzel nyugellátásuk lényegesen közelebb került a bérből és fizetésből élő dolgozók nyugellátásához. Ezen intézkedések nagyjelentőségűek voltak abból a szempontból is, hogy hozzájárultak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének sikeres végrehajtásához.

1971 óta pedig a nyugdíjbiztosítás kiterjed a mezőgazdasági szakszövetkezetek tagjaira is.

A kisiparosok és hozzátartozóik részére az 1961-ben megalkotott nyugdíjrendszer biztosít ellátást. A magánkereskedők ezen nyugdíjrendszer alapján 1970-től részesülnek ellátásban. E rétegek nyugdíjfeltételeit 1981-1983 években tovább korszerűsítettük. 1982-ben szabályoztuk a kisvállalkozási formákban tevékenykedők nyugdíjfeltételeit, a segítő családtagokat is bevontuk a nyugdíjbiztosításba. A mezőgazdasági kisárutermelőkre 1983-ban terjesztettük ki a nyugdíjbiztosítást. Ezzel gyakorla-

tilag minden dolgozó réteg a tevékenységi formától, a munkavégzés jogviszonyától függetlenül jogosulttá vált nyugellátásra. A nyugdíjrendszer egyik fontos alapelveként érvényesítését a nyugdíjak reálértékének megőrzését szolgálta az 1971. január 1-től bevezetett nyugdíjautomatizmus rendszere.

Az idős mezőgazdasági dolgozók anyagi biztonságát szolgálta az az intézkedés ugyancsak 1971-ben, amely szerint, a mezőgazdasági szakszövetkezeti tagok öregségi-munkaképtelenségi járadékra váltak jogosulttá, évet vásárolhattak.

Az előzőekben leírtakból kitűnik, hogy a nyugdíjjogosultságnak a dolgozó rétegek egyre szélesebb körére való kiterjesztése során - tehát 1952 évet követően - három önálló nyugdíjrendszer alakult ki: a munkaviszonyban álló dolgozók, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok és a kisiparosok /magánkereskedők/ nyugdíjrendszere.

A három nyugdíjrendszer alapvető vonásaiban megegyezett egymással. Az eltérések leginkább az egyes rendszerekhez tartozók foglalkozásának sajátosságaival függtek össze. Ezen kívül abból adódtak, hogy a két utóbbi nyugdíjrendszer az elsőnél lényegesen fiatalabb intézmény, s bár fejlődésük üteme gyorsabb volt, mégsem jutottak el a munkaviszonyban álló dolgozók hosszú fejlődés eredményeként kialakult nyugdíjrendszerének színvonalára.

A kiadások finanszírozását illetően annyit szükséges megjegyezni, hogy Magyarországon 1951 óta a közös társadalmi szükségletek finanszírozása a központi állami költségvetés feladata lett. Ennek megfelelően a társadalombiztosításban 1952-ben egy tartalékok nélküli ún. felosztó-kivonó rendszerű modell jött létre, abból a feltevésből kiindulva, hogy tartalékokra nincs szükség, mivel az aktív dolgozók mindig többségben lesznek az eltartásra szorulókkal szemben.

Történelmi jelentőségű esemény a magyar társadalombiztosítási rendszer fejlődésében, hogy politikai és állami döntések alapján - több éves kodifikációs munka eredményeként - megvalósult a korábbi három önálló nyugdíjrendszert magában foglaló egységes társadalombiztosítási törvény. Az 1975. július 1-ével

hatályba lépett törvény felöleli a társadalombiztosítás valamennyi ágának: a betegségi és anyasági ellátásnak, a családi pótléknek és a nyugellátásnak egységes szabályait.

Az egységesítés következtében megszűnt a különálló nyugdíjrendszerekkel kapcsolatos eltérések tulnyomó része. A ma hatályos nyugdíjtörvény, a megelőző időszakban történt fejlődés eredményeire épülve:

- minden réteg tekintetében egységesítette a nyugdíjskálát,
- az új mértékszabály a munkaviszonyban állók korábbi szabályához képest kedvezőbb nyugdíjat biztosít, különösen növekedett az alacsonyabb és a leghosszabb szolgálati időkhöz kapcsolódó mérték,
- a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok nyugdíjkorhatárának 1976-1980 évek közötti fokozatos leszállításával megvalósult az egységes nyugdíjkorhatár,
- a nyugdíjmegállapítás egyéb rész-szabályai is minden réteg tekintetében azonos elvi alapon kerültek meghatározásra,
- a megmaradt néhány nem alapvető, többségében csupán formai különbséget, a különböző szektorokban dolgozók eltérő jogviszonya, foglalkozásának sajátosságai indokolják.

Nyugdíjrendszerünk alapelvei és főbb szabályai

/1975. évi II. törvény/

Nyugdíjrendszerünk meghatározó alapelve a munka szerinti elosztás, illetve annak érvényesítése. Ezt figyelembe véve a nyugdíj munkával és járulékfizetéssel szerzett jog. Ez azt jelenti, hogy a nyugellátásokban arányosan tükröződnie kell az aktív korban végzett munka mennyiségének és minőségének, társadalmi hasznosságának. A teljes foglalkoztatást biztosító gazda-

ságpolitikánk és a minden rétegre kiterjedő nyugdíjbiztosítási rendszerünk megfelelő feltételeket nyújtanak a végzett munkával arányos időskori ellátás intézményes biztosításához.

Nyugdíjrendszerünk másik rendező elve a szociális szempontok érvényesítése. A szociális nyugdíjelemek alapfunkciója, hogy a létbiztonságot, a társadalmi-gazdasági fejlettségünknek megfelelő minimális szintű megélhetés feltételeit biztosítsuk azok számára is, akiknek a nyugdíja az általános feltételek mellett objektív okok miatt /alacsony kereset, biztosításba később bevont réteg rövidebb szolgálati ideje/ ezt nem teszi lehetővé.

A korábbi évtizedekben működő nyugdíjrendszereink is lényegében e két elvre épültek. Különösen az 50-es és 60-as évtizedekben a szociális elemek egész rétegeket átfogóan is meghatározóak voltak. A röviden vázolt alapelvek érvényesítését szolgáló főbb szabályokat a következőkben lehet összefoglalni:

Nyugdíjkorhatár, nyugdíjskála

A nyugdíjkorhatár férfiaknál 60, nőknél 55 év. A nyugdíjra jogosultsághoz szükséges szolgálati idő minimuma 10 év, 1991-től pedig 20 év. A törvény jelentős előrelépést jelentett abból a szempontból is, hogy 1976-1980 között fokozatosan leszállította a mezőgazdasági szövetkezeti tagok nyugdíjra jogosító korhatárát 65, illetve 60 évről, 60 ill. 55 évre, ezzel a korhatár is egységessé vált. A dolgozó ember egészségének védelmét szolgálja a korkedvezmény rendszere, melynek értelmében egyes különlegesen nehéz fizikai munkát végző dolgozók az általános korhatárnál fiatalabb életkorban mehetnek nyugdíjba.

A munkában - biztosítási jogviszonyban - töltött időt a szolgálati idő függvényében meghatározott mértékszabály, a nyugdíjskála értékeli.

A szociális biztonságot szolgálja - egyben a megelőző nyugdíjtörvényekhez képest kedvezőbb - a törvény azon rendelkezése, amely az öregségi nyugdíj mértékének alsó határát a korábbi 22 %-ról 33 %-ra emelte fel a 10 év nyugdíjra jogosító minimális szolgálati időnél és ugyanakkor megállapította a nyug-

ellátások legkisebb összegeit - nyugdíjminimum - is, amely az esetek többségében magasabb a 33 %-os mértéknél. Ez utóbbi tény elsősorban a nők számára előnyös intézkedés. Az öregségi nyugdíj összege azonban egyik esetben sem haladhatja meg a nyugdíj alapját képező havi átlagkeresetet.

Az öregségi nyugdíj minden dolgozóra egységes mértékszabálya ugyanakkor kedvező a hosszú szolgálati idővel nyugdíjba menők számára is, mert 60 éves korban - 42 éves szolgálati idő alapján - az átlagkereset 75 %-át kitevő nyugdíjat biztosít.

További jelentős fejlődés a korábbi törvényekhez képest, hogy a megállapításra kerülő nyugdíjknál - függetlenül attól, hogy munkaviszony keretében, mezőgazdasági szövetkezeti tagként, kisiparosként, vagy kiskereskedőként történt a jogosultság megszerzése - egységes számítási mód érvényesül.

Mindemellett azt is látni kell, hogy a munka szerinti elosztás érvényesítése tekintetében a skála nem következetes, hiszen a nyugdíj összege a szolgálati idővel degressziven növekvő 10 és 25 szolgálati év között évi 2 %-kal, 25 és 32 év között évi 1 %-kal, 32 és 42 szolgálati év között évi 0,5 %-kal emelkedik, 42 év felett pedig a nyugdíjmérték egyáltalán nem növekszik. A degresszív módon növekvő mértékszabály tehát a hosszabb szolgálati időt relative leértékeli.

Természetesen a degresszív módon növekvő mértékszabály említett hátrányát a törvény megalkotásának idején is látni lehetett. Két dolgot azonban mérlegelni kellett. Először a minimális és maximális értékek meghatározottságát és azt, hogy a két szélső érték kihat a skála belső arányaira is. Másodszor azt, hogy a minimális nyugdíjmérték a legközvetlenebbül kapcsolódik az alacsony összegű nyugdíjak problémájához. Az persze mindenkor kérdés, hogy az alsó mértékeket mennyiben indokolt a szociális megfontolásokhoz igazítani, s ez milyen mértékben torzithatja a végzett munka mennyiségének következetes érvényesítését.

Figyelembe véve a törvény megalkotásának időpontjában meglévő társadalmi-gazdasági körülményeket - mindenekelőtt a

nők és a mezőgazdasági dolgozók körében a nyugdíj alapjául szolgáló alacsony átlagkeresettel rendelkezők nagy számát - mindenképpen szükségyszerű volt a szociális szempontokat erőteljesen érvényesítő skála megalkotása. Ugyanakkor indokolt megvizsgálni, hogy az elmúlt 10 esztendő alatt mennyiben változtak az említett körülmények és ezt figyelembe véve milyen irányú és mértékű változások szükségesek. Egyébként a mértékszabály felülvizsgálatát a 20 év minimális szolgálati időre történő áttérés önmagában is indokolja.

A nyugdíj alapjául szolgáló átlagkereset

Az öregségi nyugdíj összegének megállapításánál több időszak keresete közül lehet választani. Főszabályként az öregségi nyugdíj összegét a nyugdíjazás évét közvetlenül megelőző öt naptári év közül az igénylőre legkedvezőbb három naptári év alatt, valamint a nyugdíjazás évében a nyugdíj megállapításáig a főfoglalkozás keretében elért kereset havi átlaga alapján állapítják meg. A végzett munka minőségét, társadalmi hasznosságát a nyugdíjrendszerünk azáltal tükrözi, hogy a szabályok az elért keresettel arányos nyugellátást biztosítanak.

A munka teljesítőképeségek életkor függvényében végzett hatékonysági vizsgálatainak tapasztalatai szerint a fizikai dolgozók teljesítőképesége - és a teljesítménybérezés mellett elért keresete is - a nyugdíjkorhatár közelében már fokozatosan csökken, a szellemi dolgozóké pedig általában növekszik, de legalább is nem csökken. Ezen túlmenően további probléma, hogy a három év alapján számított átlag általában sem tükrözi megfelelően az aktív életszakasz munkáját.

Nyugdíjrendszerünk szerves részét képezi az özvegyi nyugdíj intézménye. Az özvegyi nyugdíjrendszer létrejötté egybeesett az öregség, a munkaképtelenség esetére szóló nyugdíjbiztosítás kialakulásával, fejlődésével. Már a társadalombiztosítási jogfejlődés korai szakaszában önálló nyugellátási nemként különült el, funkcióját tekintve elsősorban az elhalt családfenntartó - a jogszerző - hozzátartozóinak megélhetését biztosította.

A ma érvényes szabályok még az 50-es években gyökereznek. Lényegében arra az elvre épülnek, hogy a család kizárólagos eltartója a férj. Családjogi törvényünk viszont ma már a férj és a feleség kölcsönös tartási kötelezettségére épül.

Nyugdíjtörvényünk kétféle özvegyi nyugdíj megállapítását teszi lehetővé: ideiglenes nyugdíjat /egy éves időtartamra/, valamint állandó özvegyi nyugdíjat /ha az özvegy a férj halálakor az 55. életévét betöltötte, vagy rokkant volt, vagy legalább 2 árvaellátásra jogosult gyermek eltartásáról gondoskodott/. Az özvegyi nyugdíjra jogosultság a nők privilégiuma. Ez ellentmond a családjog szerinti kölcsönös tartási kötelezettségnek is. Szabályaink szerint az ideiglenes özvegyi nyugdíj csak az özvegyen maradt feleséget illeti meg. A férj akkor sem kaphatja meg, ha felesége halála miatt gyermekei eltartásáról is egyedül kell gondoskodnia. De a férj állandó özvegyi nyugdíjra való jogosultságának feltételei is sokkal szigorubbak, mint a feleségé.

A társadalombiztosítás rendszerének fejlődése, összhangban a társadalmi változásokkal fokozatosan modellé tette az öregség, rokkantság, valamint az eltartó halála esetére is a nyugellátást.

Az elmúlt években számos kritika érte az özvegyi nyugdíjrendszert, hogy nem tartott lépést a társadalmi-gazdasági fejlődéssel. Legfőbb indok, hogy a nők körében is csaknem teljeskörű a foglalkoztatottság, így a nők többsége képes saját jogu nyugellátás megszerzésére. Ezzel szemben azonban figyelembe kell venni, hogy egy családban még ma is vannak olyan életszakaszok, amikor a család és a feleség eltartásáról tulnyomórészt a férj gondoskodik /gyes igénybevételének idején, gyermek nevelése vagy idős hozzátartozó ápolására igénybevett fizetés nélküli szabadság, vagy a munkavállalás időleges megszakítása idején/.

Társadalmi rendszerünk lényegéből fakadó követelmény a létbiztonság garantálása az idős emberek számára. Nyugdíjrendszerünk ezt a szociális elvet a nyugellátások legkisebb összege, a házastársi pótlék és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti járadék konstrukciókkal érvényesíti. Nyugdíjminimum rendszerünk

alapkérdése az ellátás színvonala. Ez azt jelenti, hogy a nyugdíjminimumnak elvileg fedeznie kellene a nyugdíjasok társadalmilag indokolt szükségleteit, minimális szintű fogyasztását. Ennek érdekében az elmúlt években - 1970-től a nominálbérek növekedését is meghaladó mértékben - több ízben emeltük a nyugdíjminimumokat. A nyugdíjminimumok összege a társadalmi réteghez tartozástól és az ellátások fajtájától függően is differenciált. A minimális szintű megélhetés szempontjából a különbségek, eltérő mértékek elvileg sem indokolhatók.

A biztosításba bevontak körének folyamatos bővülése, a kedvezőbb nyugdíjszabályok, a nyugdíjas réteg strukturális változása, valamint a növekvő árkompenzációs összegek következtében a nyugdíjkiadások különösen az elmúlt 10 évben dinamikusan növekedtek.

1970-1985 között a nyugdíjkiadások 13 md Ft-ról 93 md Ft-ra - több mint hétszeresére növekednek -, a nemzeti jövedelemhez mért részarányuk 1970-ben 4,5 %, 1985-ben 10,5 %. A 80 md Ft-os növekmény kb. fele a nyugdíjrendszer belső szabályaival és a demográfiai változásokkal - a nyugdíjas létszám több mint 800 ezres emelkedésével és ezzel együtt történt létszámcserelődéssel, a nyugdíjas réteg strukturális változásával - függ össze. A kiadási növekmény másik fele a külső feltételekhez /áremelkedésekhez/ igazodás érdekében tett intézkedésekből - az évenkénti nyugdíjautomatizmusból, az esetenkénti árkompenzációs kiegészítésekből és emelésekből - adódik.

A ráfordítások ilyen nagymértékű növekedése ellenére a nyugdíjas népesség körében aránytalanságok, feszültségek halmozódtak fel, a nyugdíjasok viszonylag széles körében megmaradtak és ujratermelődnek a szociális problémák.

A kiadások fedezetére elvileg a munkáltatói és munkavállalói járulékok szolgálnak. A gyakorlatban azonban a befizetett járulékok és a nyugellátás összegei között nincs mennyiségi kapcsolat. A nyugdíjjárulék rendszerének, mértékének alakítása eddig inkább a vállalati, illetve a lakossági jövedelemszabályozás szempontjaihoz igazodott. A jelenlegi progresszív nyugdíjjárulék-rendszer egyértelműen kereseti adó funkciót tölt be.

A nyugdíjjárulék és a nyugellátás közötti összefüggés csak abból a szempontból létezik, hogy a nyugdíj alapjaként azokat a kereseteket lehet figyelembe venni, amelyek után nyugdíjjárulékot fizettek. Ez a szempont sem érvényesül maradéktalanul, mert pl.: a jutalom teljes összege után kell járulékot fizetni, de csak korlátozottan számítható be.

Összefoglalva: arra a következtetésre jutunk, hogy nyugdíjrendszerünk belső szabályai a munka szerinti elosztási elvre és az ezt kiegészítő szociális szempontokra épülnek. A nyugdíjak megállapításkori összegében ezek az elvek azonban nem minden tekintetben érvényesülnek következetesen.

A nyugdíjrendszer működésének külső feltételeit illetően levonható az a következtetés, hogy nyugdíjrendszerünkben a külső változások megfelelő követését - a reálérték és vásárlóérték megőrzését - garantáló szabályozó elemek nem működtek kielégítően. A külső feltételek végül is a nyugdíjrendszer belső szabályainak működését megzavarták, a nyugdíjas rétegen belüli differenciálódást - az induló nyugdíjak elvi alapon történő differenciáltságához képest - eltorzították. A külső feltételekhez való megfelelő igazodás hiánya felerősítette a szociális elemeket, gyengítve ezzel a munka szerinti elv időbeni realizálásának feltételeit. Ez a folyamat különösen jellemzővé vált a 70-es évek második felétől, amiben nem kis szerepet játszott a korábbi időszakban kialakult nyugdíjaránytalanságok halmozódása is.

Nyugdíjrendszerünk fő problémái

A nyugdíjrendszer működését elemző munkálatok egyértelműen alátámasztják azt a tényt, hogy a működés zavarait, a feszültségeket elsősorban a nyugdíjrendszerre ható külső feltételekben bekövetkező változások okozták. A két legfeszítőbb problémát

- az ellátások reálértékének /vásárlóértékének/ folyamatos csökkenése,

- a minimális nyugdíjösszegek megélhetési költséget is alig fedező, alacsony színvonalra jelenti.

Reálérték /vásárlóérték/ problémája

A nyugdíjrendszer működésének értékelésénél alapkérdés az induló nyugdíjak időbeni alakulása. Egy, a végzett munkán alapuló nyugdíjrendszerben nemcsak az adott évben nyugdíjba vonulókra, hanem a nyugdíjas népesség egészét tekintve is fennáll az a követelmény, hogy az ellátások különbségeit - a nyugdíjazás időpontjától - hasonló elvek alakítsák. A társadalmi igazságosság elve e tekintetben azt követelné, hogy a nyugdíjak színvonalában, arányaiban csupán a nyugdíjba vonulás idejétől függően érdemi különbségek ne keletkezzenek. Elosztáspolitikai, jövedelempolitikai aspektusból fogalmazva ez azt jelenti, hogy a nyugdíjas népesség is mindenkor arányosan részesüljön az életszínvonal általános növekedésének eredményeiből.

Ennek érdekében biztosítani kellett volna egyrészt a kedvezőbb ellátást nyújtó új nyugdíj szabályok bevezetésekor a régebbi kedvezőtlen szabályok alapján megállapított nyugdíjak szintrehozását, másrészt a nyugdíjaknak a bérnövekedéssel arányos általános növelését, vagyis a nyugdíjak relativ reálértékének a megőrzését. Ilyen típusu, a mindenkori nyugdíjas réteg teljes körére kiterjedő intézkedések nélkül az azonos évben megállapított induló nyugdíjak egymáshoz viszonyított - alapvetően a munka szerinti elosztást tükröző - arányai eltorzulnak, továbbá a különböző időpontban nyugdíjazott azonos munkában töltött idővel rendelkező, azonos foglalkozású, beosztású dolgozók nyugdíjában is indokolatlan különbségek keletkeznek.

Természetesen ujszerűen merült fel a kérdés gazdasági fejlődésünk megváltozott feltételei között, amikor a fogyasztói árak dinamikus növekedése következtében a nominál- és reálfolyamatok egymástól elszakadtak és a reálbérek is csökkentek. Ilyen külső feltételek mellett a nyugdíjak relativ reálértékének alakulásán belül külön kérdéssé válik az ellátások induló értékük-höz képesti vásárlóértékének a megőrzése.

A nyugdíjak reálértékének alakulását az elmúlt 15 esztendő-t tekintve a következő főbb tendenciák figyelhetők meg. A gyorsuló fogyasztói árszinvonal-emelkedés mellett az ellátások reálértékét, vásárlóértékét csak részlegesen - a 70-es évtized második felétől egyre csökkenő mértékben és a nyugdíjasok egyre szűkebb körében - tudtuk megőrizni. A vásárlóérték megőrzésénél folytatott gyakorlatot lényegében - 1979 évet követő időszakban teljes egészében - a szociális kényszer határozta meg. A szűkülő forrásokat ugyanis szükségszerűen a legalacsonyabb ellátások kompenzálására kellett koncentrálni. Ennek következtében fokozottabban éleződtek a nyugdíjrendszer ellentmondásai is, növekedtek a régi és az új nyugdíjak közötti különbségek, az alacsony nyugdíjak ujratermelődtek, a régebben megállapított, induláskor magasnak számító nyugdíjak - a reálérték és vásárlóértékveszteség következtében - a mai alacsonyabb nyugdíjak színvonalára mérséklődtek. A jelenlegi nyugdíjas rétegen belül a nyugdíjkülönbségeket egyre kevésbé a munka szerinti elvet tükröző induló nyugdíjarányok, sokkal inkább a nyugdíjazás időpontja és a vásárlóérték megőrzésénél folytatott gyakorlat határozza meg.

Különös figyelmet érdemel az ipari öregségi nyugdíjak vásárlóértékének alakulása, amely körbe több mint 500 ezer nyugdíjas tartozik. /Az elvégzett vizsgálatok az 1970 és 1985 közötti időszakra vonatkoznak./ E körben a főbb tendenciák a következőkben vázolhatók:

- Az öregségi nyugdíjas állomány átlagát tekintve az ellátások vásárlóértéke átlagosan növekedett. Az átlagos kép mögött az egyéni nyugdíjak vásárlóértékének alakulásában jelentős szóródásokkal, igen nagy eltérések vannak.

- A vásárlóérték megőrzés határa 1984. évi áron - a nyugdíj megállapításának időpontjától függően - mintegy 2600-3200 Ft. A vizsgált körben a nyugdíjátlag 3100 Ft. Ezen átlag alatti ellátással rendelkezik a nyugdíjasok több mint 70 %-a. Az átlag alatti ellátásban részesülők jelentős aránya okozza az állomány egészére átlagosan kialakult kompenzációs többletet. Az átlagos tulkompenzáció tehát pusztán azt jelenti, hogy csak annyi nyug-

dijemelést adtunk az öregségi nyugdíjasok kétharmadának, hogy nyugdíjuk mai értéke a megélhetés minimális feltételeit biztosítsa.

- Az 5000 Ft feletti nyugdíjknál az 1 főre jutó vásárlóértékveszteség összegszerűen lényegesen meghaladja az alacsonyabb nyugdíjknál tapasztalt vásárlóérték növekedés összegét. Általában igaz, hogy minél régebben és minél magasabb összegben állapították meg a nyugdíjat, annál nagyobb veszteség érte a nyugdíjast. Minél régebbi és minél alacsonyabb összegű volt az ellátás, relative annál kedvezőbben alakult a vásárlóérték, de ezen a nyugdíjszinten mindez igen kétséges "eredmény".

- A nők körében a vásárlóérték megőrzés a férfiakénál nagyobb arányú, a vásárlóérték-veszteség pedig kisebb arányban jellemző. Ennek oka a nők és férfiak nyugdíjszínvonal-különbsége, továbbá a nők és férfiak közötti kereseti színvonal különbség abszolút összegének eltérése.

- Általánosan felrajzolható tendencia, hogy a magasabb induló nyugdíjjal rendelkező régebbi nyugdíjak vásárlóértéke egészen addig csökken, amíg az ellátás devalvációja következtében eléri a megélhetési költségek szintjét, ezt követően a vásárlóérték ismét emelkedni kezd. A vizsgált körben mindez azt jelenti, hogy a létszám 60 %-a ellátásának vásárlóértéke emelkedett, 36 %-a csökkent, a többi lényegében nem változott.

Természetesen az 1970-1985 közötti időszak egyes periódusaiban a vásárlóérték alakulása nem mutat azonos képet, hiszen ez szorosan összefügg az árszínvonal alakulásával. Ezért külön figyelmet érdemel a VI. ötéves terv időszaka.

A nyugdíjak vásárlóértéke alakulásának VI. ötéves terv-időszakra történő vizsgálatánál ugyancsak az ipari öregségi nyugdíjakra érdemes koncentrálni, melynek létszáma meghaladja az 500 ezer főt. A számítások azt mutatják, hogy

- a legalacsonyabb - 1980-ban 2000 Ft-ot el nem érő nyugdíjak vásárlóértéke a különböző intézkedések hatására mintegy 6 %-kal növekedett. Ebbe a körbe tartozik a vizsgált állomány 41 %-a.

- Legnagyobb mértékben csökkent - mintegy 28 %-kal - a vásárlóértéke az 1971 után megállapított, 1980-ban 5000 Ft-nál magasabb nyugdíjnak. Ez nominálisan 2000 Ft-ot, reálértékben 1500 Ft-ot is elérő értékvesztést jelent. Ez a vizsgált állományban azonban mindössze 8 %-a.

- Az 1980-ban 2500-5000 Ft összegű nyugdíjak vásárlóértéke 18-28 % közötti mértékben csökkent. E nyugdíjasok döntő többsége az évi 100 Ft automatizmuson kívül egyéb kompenzációban nem részesült. E körbe tartozik a vizsgált állomány mintegy 27 %-a.

- Az 1980-ban 2000-2500 Ft összegű nyugdíjak vásárlóértéke 6-15 % közötti mértékben csökkent. Az érintett nyugdíjasok aránya 24 %. Ezen belül az 1971 előtt megállapított és 1980-ban 2000 Ft-os nyugdíjak vásárlóértéke növekedett.

- A vizsgált állomány egészében a vásárlóérték 5 év alatt átlagosan mintegy 17 %-kal csökkent, ami összegszerűen 410 Ft kompenzációs hiányt jelent.

Mint az előzőkből látható, a vásárlóérték alakulásának tendenciája lényegében megegyezik a hosszabb időszakban tapasztalt tendenciákkal. Csupán a mértékek változnak.

A nyugdíjminimum rendszere nyugdíjrendszerünk egyik legfontosabb - a létbiztonságot garantáló, a szociális szempontokat érvényesítő - eleme. Létének szükségességét bizonyítja, hogy a minimális ellátásban részesülők rétege a 70-es évek második felében, a 80-as évek elején is ujratermelődött. Ezt mutatja, hogy az 1971-1972 években megállapított ipari öregségi nyugdíjából 16 ezer minimális összegű volt, 1975-1976 években 11 ezer, 1981-1982 években 12 ezer minimális összegű nyugdíjat állapítottak meg.

A jelenlegi teljes nyugdíjas állomány több mint 25 %-ának /590 ezer fő/ ellátása megegyezik az öregségi nyugdíjak minimális összegével /2250 Ft/, vagy ennél alacsonyabb összegű. Természetesen figyelembe kell venni, hogy ez a létszám összetételében igen differenciált, különböző rétegeket takar. Nem egészen 40 %-a kerül ki a saját jogú nyugdíjasok köréből, közel

20 % azoknak a köre, akiknél nem a nyugdíj, járadék az egyedüli megélhetési forrás, ezeknél az ellátás kiegészítő jellegű, mintegy 16 % azon mezőgazdasági termelősövetkezeti járadékosok aránya, akik a nyugdíjra jogosultsághoz előírt feltételeket nem teljesítették, mintegy 24 % azon nyugdíjasok köre, ahol az ellátás hozzátartozói jogon jár.

A nyugdíjminimum rendszere, illetve az ellátás mértékének megfelelő színvonalra történő felemelése azért is fontos kérdés, mert az érintett réteg strukturájának vizsgálata bizonyítja, hogy az e körbe tartozók zöme - a nyugdíjbiztosítás kiterjesztése egyes rétegekre csak a közelmúltban valósult meg, ezért nem tudták a szükséges szolgálati időt megszerezni, különösen a nők körében a foglalkoztatottság feltételeinek alakulása, szintén a nők körében az alacsony keresetek stb. - objektív okokból, önhibáján kívül nem szerezhették megfelelő összegű nyugdíjat.

Nyugdíjban és nyugdíjjellegű ellátásban részesülők ellátás
összege szerinti megoszlása 1984. II. 1-én

Ellátás összege	Nyugdíjasok			Árvaellátások		
	fő	% ^{a/}	% ^{b/}	fő	% ^{a/}	% ^{b/}
-1 999	174 109	8,8	43,9	71 773	87,1	18,1
2 000-2 499	677 951	34,2	93,8	8 696	10,6	1,2
2 500-4 999	981 841	49,5	98,5	1 915	2,3	0,2
5 000-	150 534	7,5	100,0	22	-	-
Összesen	1 984 435	100,0	87,6	82 406	100,0	3,6

Ellátás összege	Tsz. járadékosok			Baleseti járadékosok		
	fő	% ^{a/}	% ^{b/}	fő	% ^{a/}	% ^{b/}
-1 999	103 039	75,3	26,0	25 960	97,3	6,5
2 000-2 499	24 789	18,1	3,4	597	2,2	0,1
2 500-4 999	8 974	6,6	0,9	118	0,5	-
5 000-	-	-	-	-	-	-
Összesen	136 802	100,0	6,0	26 675	100,0	1,2

Ellátás összege	Nem társadalombiztosítási ellátásban részesülők			Összesen		
	fő	% ^{a/}	% ^{b/}	fő	% ^{a/}	% ^{b/}
-1 999	21 825	59,4	5,5	396 706	17,5	100,0
2 000-2 499	11 200	30,5	1,5	723 233	31,9	100,0
2 500-4 999	3 693	10,1	0,4	996 541	44,0	100,0
5 000-	7	-	-	150 563	6,6	100,0
Összesen	36 725	100,0	1,6	2 267 043	100,0	100,0

a/ 100 = az ellátás típusba tartozók összes létszáma.

b/ 100 = a Ft kategóriába tartozók összes létszáma.

LÉVAI JÁNOS

ADALÉKOK AZ IDŐSKORUAK, NYUGDIJASOK HELYZETÉNEK
MEGISMERÉSÉHEZ

Munkavállalás, foglalkoztatás, szociális ellátás

A tanulmány célja, jellege, korlátai

A tanulmány célja az időskorúak, nyugdíjasok helyzetét befolyásoló néhány kiválasztott tényező áttekintése, megismertetése.

Két oldalról közelít a helyzet megismeréséhez, mondhatni a két szélső pólus oldaláról. Egyrészt áttekinti, kik azok, akik képesek magukon segíteni, helyzetüket javítani nyugdíjasként is. Itt választ keres arra, mi motiválja a munkaképes időskorúakat nyugdíj melletti munkavégzésükben; ha munkaképesek miért nem halasztják el nyugdíjbavonulásukat és folytatják a munkavállalási koron túl munkájukat munkáltatójuknál, s mi a haszna tevékenységüknek a munkáltatók, tágabban a népgazdaság számára. Másrészt azoknak az idős - nem minden esetben nyugdíjas - embereknek a helyzetét érinti a tanulmány, akik a társadalmi gondoskodás, a szociális ellátás szolgáltatásaira tartanak igényt.^x Áttekinti a tanulmány - messze nem a teljesség igé-

^x 1960-ban a nyugdíjkorhatáron felüliek száma 1680 ezer fő volt, az össznépesség közel 17 %-a. 1982. január 1-én az időskorú népesség 2233 ezer főre emelkedett, ami a népesség 21 %-át jelenti. Nyugdíjat, járadékot 2200 fő kapott, ebből korhatár alatt 425 ezer fő volt. Semmiféle nyugellátásban nem részesült 458 ezer időskorú, közülük korhatár feletti aktív kereső volt 165 ezer. Mintegy 270 ezer fő korhatáron felüli, nyugdíjjogosultságot nem szerzett nő csekély összegű házastársi, illetve jövedelempótlékban részesült. Így ellátásukról családjuknak kellett gondoskodnia. A rendszeres szociális segélyezés évente nagyságrendileg 50 ezer főre terjed ki.

nyével - a szociális ellátás, a társadalmi gondoskodás fő formáinak alapvető jellemzőit, mindenekelőtt személyi és tárgyi feltételeit. Nem tér ki azonban olyan - kétségtelenül alapvető fontosságú - kérdésekre, hogy az egyes szociális intézményekben közelebbről milyen az öregek gondozása, mindennapi tevékenysége, közérzete. Ilyen értelemben az összeállítás nem vállalkozik arra, hogy mintegy "belülről láttassa" a szociális ellátás, gondozás intézményeinek hétköznapjait, hanem pusztán globális - több részletet elhanyagoló - "átvilágítás" a célja. Annak érzékeltetésére törekszik a tanulmány, hogy a nyugdíj mellett is munkát vállalók, valamint a társadalmi gondoskodást igénylők köre két merőben eltérő helyzetű népességcsoport. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy az "aktív" nyugdíjasok egy része is később társadalmi gondoskodásra szorulhat.

Az áttekintés, értékelés a szerző konkrét vizsgálati és egyéb tapasztalataira, valamint különféle felmérések, értékelések, vizsgálatok és szakirodalmi adalékok feldolgozására támaszkodik.

I. A NYUGDIJASOK MUNKAVÁLLALÁSA, FOGLALKOZTATÁSA

1. A népgazdasági igények

1.1 A társadalmi munkaidőalap alakulása

Az alapjaiban extenzív jellegű gazdasági fejlődés periódusában, 1950 és 1975 között a népesség száma mintegy 15 %-kal, az aktív keresők létszáma pedig közel 30 %-kal nőtt. Az utóbbi forrása alapvetően a nők fokozott munkába állása volt. Ez azonban feltehetően közrejátszott a termékenység csökkenésében, nem kevésbé az öregek családi gondozása nehézségeinek fokozódásában.

Fontos társadalompolitikai lépések valósultak meg, így - többek között - a gyermekgondozási segély, különféle gyermeknevelési kedvezmények, többszöri munkaidő-csökkentések, a nyugdíjrendszer korszerűsítése. Ezek összehatása a társadalmi időalapot önmagában véve csökkentette. Több tényező összehatására

a társadalmi munkaidőalap végeredményben stagnált, sőt az utóbbi években csökkenő irányzatú. /2, 3, 4/

Az elmúlt évtizedben mérséklődött a munkába lépő fiatalok száma, s így a munkaerő-utánpótlás nem ellensúlyozza a nyugdíjazásból és a halálozásból eredő veszteségeket. Az inaktív keresőkön belül - ebben az időszakban - a nyugdíjasok száma 1,6 milliőről 2,1 millióra nőtt. A népgazdasági munkaerő-forrás beszűkülése azonban csökkentette a munkaerőkinálatot: visszaesett az aktív keresők részaránya /az 1976. évi 48,2 %-ról 1983-ra 46,4 %-ra, ami másfél évtizede a legalacsonyabb arány/. A munkavállalási koru inaktív arányát is figyelembe véve ma Magyarországon - nemzetközi összehasonlításban közepes termelékenységi színvonal mellett - gyakorlatilag teljes körű a foglalkoztatás.

1976-ban 2160 ezer fő volt munkavállalási koron aluli, kerekén 6240 ezer munkavállalási koru és 2200 ezer pedig munkavállalási koron felüli. Megoszlásuk 20 %, 60 %, 20 %-os volt. 1983-ra a megoszlás 22 %, 57 %, 21 %, a népesség összesen 10,7 millió fő.

Megváltozott a munkaerő-forrás összetétele is. Munkavállalási koru volt 1976-ban 95,7 %, koron tül aktiv kereső 4,3 %. Ez a két arány 1983-ban 97,6, illetőleg 2,4 %. Mig 1976-ban munkavállalási koron kívül több mint 280 ezren, addig 1983-ban már csak 148 ezren dolgoztak aktivan. /2/

A 80-as évtized eddig eltelt időszakában a munkaerő-kereslet nem volt egyenletes. Az első másfél évben valamelyest mérséklődött, azt követően erősödött, 1983 végén ismét csökkent. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak és a bedolgozók létszáma a népgazdaság legtöbb területén visszaesett.

A népgazdasági igény oldaláról ezek a globális mozgások erőteljesen befolyásolják a nyugdíjasok foglalkoztatásának alakulását.

1.2 A munkavállalás főbb mutatói

A nyugdíjasok részmunkaidős foglalkoztatása összességében évek óta emelkedő irányzatú, jöllehet a korábbi évi 4-5 %-os növekedési mérték csökkent.

Az elmúlt évtizedben a részmunkaidőben foglalkoztatott nyugdíjasok létszáma évenként általában 380 és 430 ezer fő között mozgott. Az egy foglalkoztatottra jutó munkaórák zömmel az évi 950-1050 óra közötti sávban helyezkedtek el. Mindez teljes munkaidőre átszámolva közel 200 ezer fő aktív létszámnak felel meg. Így a nyugdíjasok foglalkoztatása több év átlagában a társadalmi munkaidőalapnak mintegy 4 %-át képviselte.^{/2, 5/}

A foglalkoztatott nyugdíjasok létszáma 1976-ban 409 ezer fő volt, 1977-ben 383 ezer, 1978-ban 378 ezer, 1979-ben 406 ezer, 1980-ban 408 ezer, 1981-ben 432 ezer. Ez utóbbi évben a foglalkoztatottak száma már elérte a nyugdíjasok összlétszámának 20 %-át. Kétharmaduk öregségi-, egyötödük rokkantsági-, több mint egytizedük egyéb nyugellátásban részesült; 60 %-uk férfi, 40 %-uk nő volt.^{/6/}

Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal 1983. évre vonatkozó adatai szerint a szocialista iparban kereken 50 ezer, az építőiparban közel 12 ezer, a mezőgazdaságban /erdő- és vizgazdálkodással/ 47 ezer, a szállítás-hírközlésben mintegy 10 ezer, a belkereskedelemben 28 ezer, a külkereskedelemben 1500, az egyéb anyagi ágakban 3 ezer, így az anyagi ágakban összesen több mint 150 ezer nyugdíjas dolgozott. A nem anyagi ágak mintegy 50 ezer időskorut foglalkoztattak. A végszámok, s a részadatok egyaránt teljes munkaidőre átszámítottak. Így az 1983. évi kereken 4750 ezer összes foglalkoztatott létszámból az időskoruak 4,2 %-nyi részarányt képviseltek.^{/5/}

1.3 A foglalkoztatás szabályozása

A munkavállalást közvetlen érintő legfontosabb szabályok lényege a következőkben összegezhető^{/7/}:

- a/ Bizonyos feltételek mellett úgy lehet nyugdíjasként munkát vállalni, dolgozni, hogy a nyugdíjfolyósítás eleve nem esik semmiféle korlátozás alá;
- b/ más - az a/-hoz tartozókon kívül - esetekben bizonyos időbeli és keresetösszeg-korlátok mellett végezhet a nyugdíjas munkát anélkül, hogy munkaviszonya érintené a nyugdíjfolyósítást;

c/ ha a munkáltató a korlátokat meghaladó keretben kívánja foglalkoztatni a nyugdíjast, akkor arra mentesítést kell kérnie;

d/ a fizikai dolgozók esetében nyugdíjpótlékkal ösztönzik a koron tuli aktív továbbdolgozást.

ad a/ - A Minisztertanács a 66/1982./XII.4./MT sz. rendelettel, 1983. január 1-i hatállyal módosította a 17/1975./VI. 14./MT sz. rendeletnek a munkát vállaló nyugdíjasok nyugdíjfolyósítására vonatkozó rendelkezéseit. A részleteket a nyugdíjfolyósítás korlátozása alóli mentesítés szabályait tartalmazó 7002/1982./Mü.K.15./ÁBMH sz. irányelv tartalmazza.

- Az előírások szerint nem esik korlátozás alá a nyugdíjfolyósítás, ha a foglalkoztatott nyugdíjas az MTA rendes, vagy levelező tagja, Állami-, vagy Kossuth-dijas, Kiváló- vagy Érdemes művész; vak; nyugdíja /járadéka/ 1983-ban a 2200 Ft-ot, az azt követő években ennek az összegnek a nyugellátások évenkénti rendszeres emelése legkisebb összegével növelt összegét nem haladja meg.

- A nyugdíjasok nyugdíjuk korlátozása nélkül foglalkoztathatók bizonyos munkakörökben, amelyek közül leglényesebbek: alsófoku nevelési-oktatási intézményeknél óvónő, pedagógus, gyermekintézményeknél dajka, folyamatosan üzemelő egészségügyi és szociális intézményeknél szakdolgozók, őrző jellegű tevékenységek /éjjeliőr, portás, rendész, telepőr, mezőőr/, továbbá a házfelügyelő, gondnok, jutalékos hulladékgyűjtő, s a kézimunka-igényes növénybetakarítás fizikai munkái a mezőgazdasági nagyüzemeknél stb.

ad b/ A nyugdíjas nyugdíját minden naptári év első napjától folyósítani kell addig, amíg a naptári év folyamán a foglalkoztatás ideje nem haladja meg az 1260 órányi keretet, vagy ezen belül a kereset nem lépi túl a 60 000 Ft-os éves keretösszeget.

ad c/ Az időkorlát alóli mentesítést 1983. január 1. előtt az ÁBMH és a SZOT TB Főigazgatóság adhatta. Azóta a fővá-

rosi és a megyei tanács VB-k munkaügyi szakigazgatási szervei illetékesek. A kereseti korlát alóli mentesítést korábban az ágazati irányító szervek állapíthatták meg. Jelenleg a felügyeleti szervek adhatnak felmentést, s jogot kaptak arra az országos érdekképviseleti szervek is.

ad d/ A továbbdolgozást nyugdíjpótlékkal 1972-től, a mezőgazdasági tsz-ek dolgozóinál 1977-től ösztönzik. Az kaphatja, aki az öregségi korhatárt betöltötte, nyugdíjjogosult és nyugdíj igénybevétele nélkül legalább 1 évet tovább dolgozott. A pótlék mértéke évenként az egyébként járó nyugdíj 7 %-a fizikai munkakörökben /1981-ig nem fizikai munkakörökben is volt ilyen ösztönzés 3 %-os nagyságban/.

2. A foglalkoztatás szakmastrukturája

2.1 Alapvonások

A nyugdíjasok tulnyomó többségét, munkás-alkalmazotti körben közel 80 %-át, a mezőgazdasági tsz-eknél több mint 90 %-át évek óta fizikai területeken foglalkoztatják.^{/6, 5, 8/} Ezen belül a könnyebb fizikai terhelésű, zömében kiegészítő jellegű munkafeladatok dominálnak. Ez - ágazati vetületben tekintve - szinte teljeskörűen jellemző a bolti kiskereskedelem és a vendéglátás körén kívül. A nem fizikai munkákon foglalkoztatott nyugdíjasok többsége középszintű kvalifikáltságú, s zömében számviteli-pénzügyi-ügyviteli feladatokat lát el.

Egyes tevékenységi körökben a nyugdíjasok jelentős arányu munkavégzése ma már alapvető és lényegében nélkülözhetetlen a folyamatos működéshez.^{/8/} Ilyenek például általában a kiegészítő és őrző jellegű munkák, a belkereskedelem szakmunkái, az egészségügy középkadereket igénylő alaptevékenységei és kiegészítő munkái, továbbá a helyi és a helyközi tömegközlekedés.

A nyugdíjasoknak általában 50-60 %-a vállal munkát korábbi munkáltatójánál. Azonban ennél kisebb arányban, mintegy 40 %-ban maradnak a nyugdíjazást közvetlenül megelőző munkakörben. Ez utóbbi is inkább nagyjából a nem fizikai munkán fog-

lalkoztatott nyugdíjasokra jellemző. A fizikai munkások többsége - különösen a nyugdíjazást követő 3-5 év után - rendszerint már szakképzettséget nem igénylő, kiegészítő jellegű, könnyebb fizikai terheléssel járó tevékenységeket részesít előnyben. Erre utalnak azok a tapasztalatok is, hogy az összes foglalkoztatott nyugdíjasnak hozzávetőlegesen csak 30-40 %-a lát el szaktudást, konkrét szakképesítést igénylő feladatokat, végez képzettségének, tapasztalatainak megfelelő szintű munkát.

A munkavállalással összefügg néhány figyelemreméltó újszerű jelenség is. Az egyik az, hogy a vállalati gazdasági munkaközösségek is befolyást gyakorolnak a részmunkaidősök, a be-dolgozók és a nyugdíjasok munkavállalási esélyeire, lehetőségeire.

- Azoknál a munkáltatóknál, ahol kiterjedtebb a VGM-ek tevékenysége, rendszerint csökken az igény az időskorúak alkalmazása iránt.

- A másik ilyen tapasztalat, hogy a különféle kisvállalkozások, a magánkisipar, s gyakran a szövetkezeti javítóipar is többnyire rugalmasabb munkafeltételeket és jobb kereseteket kínál a nyugdíjasoknak, mint a nagyobb állami ipari, építőipari, kereskedelmi vállalatok és különösen a költségvetési intézmények. Ez érzékelhető a hiányszakmák alakulásában is /pl. bolti eladó, vendéglátóipari szakmunkás, elektronikai szakmák, híradástechnika, butorasztalos, varró szakmunkás, szerszámkészítő, lakatos, kivitelező építőipari szakmák/.

A KNEB adatfelmérést végzett, amely az 1984. április 30-i állapot szerint ad képet a nyugdíjasok összetételéről szakma, nem és korcsoport szerinti bontásban. A felmérés kereken 10 ezer főre terjedt ki, közel 80 %-uk fizikai munkát végzett.^{18/}

- Az összes fizikai dolgozó /7813 fő/ közül kiugróan, a mintából adódóan bizonyos fokig irreálisan magas arányban, 65 %-ban un. egyéb fizikai foglalkozást, munkát végeztek. Ezen belül a tipikusan őrző jellegű tevékenységet végzők /portás, raktáros, éjjeliőr, hivatalsegéd/, továbbá a segédmunkások domináltak, 2/3 részben férfiak, 70 év alattiak. Az időskorúak 11 %-a

ipari, 7 %-a mezőgazdasági, 6 %-a belkereskedelmi szakmákban tevékenykedett, további 11 %-uk különösebb karakter nélküli eloszlásban végzett munkát a felmérés reprezentációjában. Az ipari szakmákon belül számottevő arányuk voltak a textilipari foglalkozásuk /20 %/, az élelmiszeripariak /17 %/, s mindkettőben meghatározó volt az 55-60 év közötti nők aránya. Jellemző volt még a lakatosok /11 %/ és a villamossági szerelők /6 %/ kiemelt sulyu foglalkoztatása. A kereskedelemben a bolti eladók, hálózati dolgozók nyugdíj melletti munkavállalása jellemző a felmérés szerint is.

- A 2214 fő nem fizikai munkakörben foglalkoztatottak közül a számviteli-pénzügyi-ügyviteli foglalkozásuk aránya volt a legnagyobb, 48 %-os. Ennek felét az un. egyéb ügyviteliek, közel 1/6-át pedig a gyors- és gépirók, szinte kizárólag nők, tették ki. Ebben a körben a foglalkoztatottaknak kereken 40 %-a 60 évesnél idősebb nő volt. Közel 25 %-os arányu volt a gazdasági-áruforgalmi-igazgatási foglalkozásuk aránya. Itt a vállalati gazdasági és áruforgalmi, valamint igazgatási munkákat végzők emelhetők ki, fele-fele arányban nők és férfiak, akik a korhatáron túli 10 éves sávon belül helyezkedtek el. Az egészségügyi és kulturális szakmákban a felméréssel érintettek 1/5-e dolgozott. Ebben a körben főleg az egészségügyi asszisztensek /szinte kizárólag nők, 2/3-uk 60 éven felüli/ és az ápolónők nagyszámu foglalkoztatása volt jellemző.

A felmérés az 1980. évi népszámlálási adatokkal összevetve nem mutat lényegesebb eltéréseket. Bizonyos elmozdulás tapasztalható általában a 60-64 éves férfiak viszonylagos részarány-növekedése irányában. Szakmák szerint a gépipari, valamint a textil- és az élelmiszeripari szakmák előfordulási gyakorisága volt valamivel nagyobb, mint a népszámlálás teljeskörű felvételében. A nem fizikaiak körében - a népszámlálás adataival összevetve - elsősorban a műszaki foglalkozásu férfiaknál nőtt a 60-64 évesek aránya a náluk idősebbekéhez képest. A vizsgálati minta által kibontakozó kép sok tekintetben esetleges, mivel a mintavétel a munkáltatók kiválasztásában, s nem a foglalkoztatott idősorkuak kijelölésében lehetett tudatos. Mindemellett

a tapasztalatok érzékeltetik a főbb konturokat és alkalmasak a nagyságrendek, a tendenciák megítélésére.

2.2 Ágazati jellemzők

A nyugdíjasok foglalkoztatásának szakmai szerkezetét jellemző kép kifejezésre jut ágazati vetületben is. Az egyes ágazatokban is a munkavállalásnak, foglalkoztatásnak azok a "sűrűsödési pontjai" kísérelhetők figyelemmel, amelyek a szakmastruktúrát jellemzik. Az alábbiakban a foglalkoztatás főbb ágazati jellemzőire vonatkozó összegezés tulmutat az eseti konkrét felméréseken, országos méreteken tükrözi azt, hogy ágazatonként eltérő sulyu és jelentőségű az időskorúak, nyugdíjasok munkavégzése, s az a bel- valamint a külkereskedelemben, az egészségügyi ágazatban és a tömegközlekedésben szinte nélkülözhetetlen, meghatározó fontosságú.

Az egészségügyi ágazatban 1983-ban több mint 15 ezer nyugdíjast foglalkoztattak. Ez az ágazati összlétszámnak közel 7 %-a. Háromnegyedük tanácsi felügyelet alá tartozó intézményeknél dolgozott. Nyugdíj igénybevétele nélkül aktivan tovább dolgozott még közel 2 ezer fő. A nyugdíjasok, illetőleg a korhatáron tul aktivan tovább dolgozók munkája nélkül a fekvőbeteg ellátás és a járóbeteg ellátás feladatai nem oldhatók meg.

A belkereskedelemben foglalkoztatott nyugdíjasok tulnyomó többsége hálózati feladatokat lát el. Arányuk az 1980. évi 6 %-ról közel 7 %-ra nőtt 1983-ban. Elsősorban az élelmiszerkereskedelemben és a vendéglátóiparban, mindenekelőtt a csucsidőkben nélkülük a kiszolgálás jelenlegi színvonala nem tartható.

A külkereskedelemben /KKM felügyelet/ a nyugdíjasok részaránya az összlétszámra vetitve eléri a 7 %-ot. A nem fizikaiak részaránya közel 60 %. A tipikusan hiányszakmákban /idegen nyelvű levelező, szállitmányozási előadó stb./ a folyamatos munkavégzés egyik előfeltétele a nyugdíjasok munkavállalása.

A tömegközlekedésben /mind a fővárosban, mind pedig a MÁV viszonylatában országosan/ a meglévőnél is nagyobb az igény

mindenekelőtt fizikai munkakörökben a nyugdíjasok foglalkoztatására. Az erős fizikai igénybevétel azonban határt szab ennek. Az ünnepi csúcsideőszakokban nyugdíjasok nélkül komoly nehézségekkel kellene számolni. A Magyar Posta is jelentős számban alkalmaz nyugdíjasokat, igénye növekvő.

Az iparban növekvő arányu - 1984. I. félévben 10 %-kal bővült -, de nem egyenletes megoszlásu a nyugdíjasok foglalkoztatása. Részarányuk mintegy 4 %-os. Döntően a könnyebb fizikai munkákat, valamint a kvalifikált kézimunkákat vállalják. Az ipari nyugdíjasok jelentős része vállal a mezőgazdaságban idény-munkákat.

A minisztériumi építőiparban foglalkoztatott nyugdíjasok száma is növekvő. Teljes munkaidőre vetítve 1984. I. félévben meghaladta a 4 %-ot /3 évvel megelőzően az azonos időszakban 3 % volt/. A nehéz fizikai munkák és a kivitelezési hiányszakmák nem kapnak elég nyugdíjast.

A mező- és erdőgazdaságban, az élelmiszeriparban, továbbá a vizgazdálkodásban az időskorúak foglalkoztatása elsősorban a munkák idényszerűségéből adódó csúcsterhelések kézimunkaerő-igényének levezetésében jelentős. Korábban e körben a korhatáron túli munkavégzés számottevő volt. Ez erőteljesen csökkent, mert egyre többen megszerezték a nyugdíjjogosultsághoz szükséges szolgálati időt. A nyugdíj melletti foglalkozás a termelőszövetkezetekben visszaesik, az állami gazdaságok és az élelmiszeripar körében némileg emelkedik. Összességében ezekben az ágazatokban az utóbbi években a foglalkoztatott nyugdíjasok létszáma stagnál, nagyságrendileg 100 ezer körül mozog.

Az oktatási ágazatban dolgozó nyugdíjasok 80 %-a az alsófoku oktatás munkaerő gondjait enyhíti. A középfoku intézményeknél igénybevételük korlátozott. Elsősorban a kvalifikált értelmiségiek foglalkoztatása kiterjedt a felsőoktatásban, ahol sokan koron túli aktív munkavégzést is vállalnak. A tömegkommunikáció körében is elterjedt az időskorúak foglalkoztatása, annak a szerzői jog szabályai is kedveznek.

2.3 A szakmastruktúra és a mentesítések

A foglalkoztatott nyugdíjasoknak az egyes munkáltatóknál rendszerint 40-60 %-a a nyugdíjfolyósítás korlátozása nélkül vállalhat munkát, részben alacsony nyugdíjuk, részben az általuk végzett - a korlátozás alól eleve mentesített - tevékenységek miatt.

A foglalkoztatás időkorlátja, esetenként kereseti összeg határa alól az illetékes szervek egyéni, vagy csoportos kérelemre mentesítéseket adnak. Az időkorlátozás alóli mentesítési kérelmeket gyakorlatilag szinte teljeskörűen elfogadják, az engedélyeket megadják az illetékes szervek.

A korlátozás alóli mentesítések belső szerkezete következtetni enged a foglalkoztatás szakmastruktúrájára, a nyugdíjas munkaerő kereslet-kinálatti viszonyaira, s bizonyos fokig a munkavállalásnak a személyi jövedelmek alakulására gyakorolt hatására is.

A foglalkoztatási időkorlátozások alóli mentesítéseket elsősorban a következő szakmákban kérték: a fogyasztási cikk kiskereskedelem, mindenekelőtt az élelmiszerkereskedelem, valamint a vendéglátóipar szakmái; villamossági szerelő, lakatos, sütőipari szakmunkás, különféle segéd munkák, az állattenyésztés egyes tevékenységei és néhány szakorvosi tevékenység.

A megyékben szinte kizárólag fizikai munkákra igényeltek mentesítést. A Fővárosi Tanács VB 1984. január 1-től minden fizikai munkakörre és több nem fizikai munkakörre feloldotta az időkorlátozást. Az összes mentesítés iránti kérelmek a megyékben 80-100 /alsó határ, pl. Szolnok, Vas, Hajdu, Szabolcs megyék/ és 700-800 között /felső határ, pl. Borsod, Komárom, Somogy megyék/ mozogtak. Az engedélyezések számottevő hányada kifejezetten szезonális munkaigény-csúcsok levezetését szolgálta /cukoripar, konzervipar, idegenforgalmi igények a kereskedelemben és vendéglátásban/, s jelentős részarányuk a lakossági ellátást közvetlenül szolgáló hiánytevékenységek /javító-karbantartó szolgáltatások, egészségügy, sütőipar/.

Az évi 60 ezer Ft-os összegű keresetkorlátozás alóli mentesítést a megyékben jelentéktelen számban kérték /megyénként 1983-ban 1-lo főre/. 1983. évben összesen mintegy 900 ilyen mentesítésből több mint 400 a Fővárosi Tanács VB hatáskörébe tartozott és a már említett hiányszakmákat érintette. Hasonló nagyságrendben adtak mentesítést a minisztériumok, országos hatáskörű szervek.

Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal szerint a keresetkorlátozás alóli összes mentesítésnek 1983-ban valamivel több mint 1/3-a érintette a nem fizikai állománycsoportot, a kb. 300 mentesítéssel rendelkező nyugdíjasnak 1/4-e kapott havi 7500 Ft-ot meghaladó nyugellátást. A fizikai dolgozók országosan is a főváros vonatkozásában említett szakmákban kaptak nagyobb számban keresetkorlátozás alóli mentesítést. Nyugdíjuk a 7500 Ft alatti sávokban helyezkedett el. A mentesített fizikaiaknak mintegy 80 %-a, a nem fizikaiaknak közel 60 %-a ért el - a mentesítés révén - a nyugdíjon felül 60-80 000 Ft közötti sávban mozgó keresetet 1983-ban.^{15/}

3. Mit jelent a nyugdíjasoknak a munkavégzés?

3.1 Néhány motivációs tényező

Aligha igényel bizonyítást, hogy az egyéni adottságokhoz - az életkorhoz, a szakmai, az egészségi "háttérhez" stb. - alkalmazkodó értelmes és hasznos munkavégzés az emberi élet egyik alkotó összetevője, s idős korban egyenesen "éltető elem", az önértékelés egy fontos tényezője, a szellemi és fizikai leépülés, a céltalanság érzése ellensúlyozója.

Azt sem szükséges - ebben az írásban - részletesebben taglalni, hogy sajnos mennyire elterjedt és jellemző az idősek körében a céltalanság érzése, a magányosság, akár a fizikai egyedüllét, akár a gondok, teendők, a mindennapok magára utaltsága értelmében.^{19/}

Ezért erőteljes az idős embereknél a munkahelyi-, sőt - ezáltal - a társadalmi kötődés igénye, az aktív és folyamatos kapcsolattartás lehetőségének keresése, az egyedüllét feloldá-

sára törekvés. A közösséghez való - szorosabb, vagy akár lazább - kapcsolódás egyik lehetőségét kínálja a szervezett keretekben végezhető munka. /10/

A nyugdíj melletti munkavállalásnak ezek az indítékai az esetek nem kis részében összekapcsolódnak hivatás- és szakmaszeretettel is. Ez elsősorban a kvalifikáltabb szellemi és fizikai tevékenységek esetében jut nagyobb szerephez. Erre lehet következtetni abból, hogy általában azoknál a nyugdíjasoknál érvényesülhet a szakma- és hivatásszeretet, akik tanult, begyakorlott - eredeti - szakmájuk, feladatuk ellátására kapnak módot nyugdíjasként is.

Ők vannak kisebb számban, arányuk a nyugdíjas munkavállalók között a legtöbb munkahelyen 30-40 % körül mozog. /8/

3.2 Nyugdíj versus továbbdolgozás

Adódik a kérdés: ha mindez igaz, akkor vajon miért nem maradnak többen munkahelyükön tovább, miért nem magasabb a munkavállalási koron túli nyugdíjjogosultak aktív "továbbdolgozása"?

Ez az időskorúak foglalkoztatásának egyik középponti kérdése, s - nem túlzás - a foglalkoztatáspolitikának, valamint - némi áttétellel - a nyugdíjrendszernek is le nem becsülhető "feladványa".

A megoldáshoz nem téveszthető szem elől, hogy a nyugdíjasok foglalkoztatását a munkavállalók és a munkáltatók oldaláról több vonatkozásban eltérő motivumok befolyásolják.

A magasabb képzettséget és speciális szakértelmet igénylő fizikai szakmákban, valamint a nehezebb fizikai munkákon állandósult a munkaerőhiány. A munkáltatók igyekeznek a nyugdíjba menetelt elhalasztani, ha e körben a dolgozók még teljes értékű munkát képesek végezni.

S milyen elhatározásra jutnak a nyugdíjjogosult dolgozók? A tények azt mutatják, hogy tulnyomó többségük a nyugdíjba vonulást választja. Mivel a korhatárt elérők többsége az utóbbi években megszerezte a nyugdíjjogosultságot, a nyugdíj-

korhatáron felüli aktívok száma folyamatosan mérséklődött, 1983 elején már alig haladta meg a 7 évvel korábbinak a felét: 1976-ban az aktív keresők 5,5 %-a, 282 ezer fő, 1983-ban csak 3 %-uk, 148 ezer fő vállalt koron tul aktív munkát.^[2]

Igazolja ezt a tendenciát, hogy az utóbbi időben évenként csökkenő számban állapítanak meg ösztönző nyugdíjpótlékot. Korábban évi 15-19 ezret állapítottak meg, 1981-ben közel 15 ezret, 1982-ben mintegy 9 ezret, 1983-ban kerekén 7300-at. 1982-ben az egy nyugdíjasra jutó pótlék havi átlagos összege 433 Ft, 1983-ban 500 Ft volt. A mezőgazdasági tsz-tagok körében 1982-ben közel 400, 1983-ban mintegy 300 pótlék-megállapításra került sor, 1982-ben 300 Ft, 1983-ban közel 400 Ft átlagos havi nagyságban. [11]

A lehetőség szerinti mielőbbi nyugdíjba vonulás választása - mint uralkodó irányzat - több, részben egymást erősítő okra vezethető vissza:

- A nyugdíjkorhatárhoz közeledő dolgozóknak általában nincs lehetőségük arra, hogy keresetük dinamikusan emelkedjen. A fizikaiaknál érvényesített ösztönző nyugdíjpótlék a továbbdolgozás esetén elhalasztott nyugdíjat növeli, így időbeli hatása késleltetett. Az nem tagadható, hogy az így megemelt nyugdíjak viszonylagos értékvesztésére csak később kerül sor, mert az infláció közepette magasabb induló nyugdíjszintet tesz lehetővé a pótlék, mint koron tuli munkavégzés nélkül a nyugdíj. Azonban ez - a jelek szerint - nem változtatja meg szélesebb körben az alapirányzatot.

- A nyugdíjba vonulás választásának, szemben az aktív továbbdolgozás mellett döntéssel, egyéb, elsősorban egészségi okai is vannak. Egy sor szakma és munkaterület olyan, hogy a terhelés és a munkakörülmények hatására onnan "menekül" a munkaerő. Ezekben a munkakörökben a nyugdíjkorhatárhoz közeledve rendszerint már stagnál, esetenként csökken a tényleges munkateljesítmény. A teljesítménykövetelmények következetes érvényesítése esetén ez a keresetek alakulásán keresztül kedvezőtlenül hathat a nyugdíjalapra. Ilyen helyzetben a nyugdíjazási szabályok - tekintettel a gyorsuló áremelkedésre is - mintegy készítetnek a mielőbbi nyugdíjba vonulásra. A gyakorlatban így van ez akkor is, ha figyelembe vesszük: mód van a nyugdíjkorhatár

előtti fél évtizedet megelőző öt éven belüli legkedvezőbb három év választására a nyugdíjalap-számításhoz. A gyorsuló fogyasztói árszínvonal-emelkedés azonban - úgy tűnik - ma már lényegében hatástalanította e lehetőség érvényesítését.

- Különféle hiresztelések hatására - amint azt például a népi ellenőrzés ankétjain, körzeti párttaggyűléseken és más fórumokon elmondták - sokan attól tartanak, hogy a várható központi intézkedések a nyugdíjak nagysága szempontjából hátránysak lesznek. Az utóbbi évek nyugdíjba menési "hullámai" - amelyek nehezen felbecsülhető népgazdasági hátrányokkal is járnak - egyebek mellett bizonytalanságot is visszavezethetők.

3.3 A nyugdíj melletti munkavállalás meghatározó oka

A nyugdíjasok munkavállalásának alapvető oka - nem tagadva az eddig említett más befolyásoló tényezők hatását - kétségkívül a jövedelemkiegészítés. Az esetek nagy többségében, ha a "friss" nyugdíjas munkát vállal nyugdíjfolyósítás mellett, akkor nem következik be nála jövedelmi törés. Sőt, rendszerint - átmenetileg - emelkedhet is az összes jövedelme: a nyugdíj és az ahhoz csatlakozó munkajövedelem együttes összege meghaladja a nyugdíjazást közvetlenül megelőzően aktív korában kapott munkabért.

Nyomatékkal szükséges megjegyezni, hogy a nyugdíj melletti munkavégzéssel való felhagyás - a későbbiekben - komoly jövedelmi törést, visszaesést jelent. Ugyanakkor a nyugdíj melletti munkajövedelemmel együttes jövedelmek - szemben a munkát /már/ nem végző nyugdíjasok jövedelmével - a nyugdíjas rétegen belül erős jövedelemdifferenciálódást jelentenek. Ide tartozik, hogy a nyugdíj + munkajövedelem együttes összege a munkát végző nyugdíjasok körén belül is számottevő eltéréseket mutathat, mert sokszor mintegy felerősíti az aktív korban érvényesült keresetkülönbségeket, különösen így van ez az esetleges presztizsfoglalkoztatás esetén, továbbá nem ritkán a korengedmények, valamint az alacsonyabb nyugdíjkorhatár mellett a fegyveres szervektől nyugdíjazott, munkát vállaló fiatalabb évjáratu nyugdíjasok esetében. Ezek a sajátos esetek valamelyest torzíthatják

is a nyugdíjasok jövedelemstrukturáját, mert a nagy többségre nem jellemző állapotot /fiatalabb kor + átlagon felüli nyugdíj+ rendszerint átlagon felüli nyugdíj melletti munkajövedelem/ jelentenek. Viszonylag alacsony arányuk miatt azonban a nyugdíjas társadalom egészét jellemző összkép szempontjából mindez nem jelentős tényező.

Többoldalu gyakorlati tapasztalatok, felmérések szerint jellemzőnek tekinthető, hogy a foglalkoztatott nyugdíjasok zöme a nyugdíj nagyságához közel álló, többnyire annak 70-90 %-os hányada körül mozgó nyugdíj melletti keresettel rendelkezik. Így esetükben, személyükre vonatkozóan jövedelemszerkezetükben 40-45 % körüli arányu a munkajövedelem. Általában a viszonylag magasabb nyugdíjjal rendelkezők tudnak a nyugellátás mellett jobb keresetekhez nyújtó munkakörökben dolgozni. E rétegen belül ugyanis nagyobb a kvalifikáltabbak aránya és egészségi állapotuk, teljesítőképességük is kedvezőbb, mint az idősebb évfóratu nyugdíjasoké.^{18, 12/}

Figyelmet érdemel az a tény, hogy a nyugdíj mellett dolgozó nők munkadíjának összege sokszor eléri, sőt esetenként meghaladja nyugdíjukat. A nők ugyanis - mint ismeretes - többnyire alacsonyabb nyugdíjat kapnak, mint a férfiak, mert zömében rövidebb a szolgálati idejük és gyakoribb, hogy eleve alacsonyabb kvalifikáltságú munkakörökből mennek nyugdíjba. Egyebek mellett ez is érzékelteti, miért válhat perspektívában - lásd még: halandósági és más demográfiai összefüggések hatása - a nyugdíjasok problémája alapvetően az idős nők problémájává.

Az idősek, nyugdíjasok jövedelmét tekintve rendkívül fontos - bár nehezen számszerűsíthető - hogy nagy számban végeznek munkát a háztáji- és kiegészítő gazdaságokban: e nyugdíjas háztartások több, mint háromnegyede háztáji-, egyéni, vagy tsz gazdaságból származó jövedelemmel is rendelkezik. Ebből eredő jövedelmük /ide kombinálva kiadás-kimélő közvetlen fogyasztásuk hatását is/ nagyságrendje jelentős, összjövedelmük kb. 20 %-ára tehető. Különböző becslések szerint az országban a nyugdíj melletti munkáért kifizetett összes jövedelemnek a felét is elérhetik a háztájiból származó jövedelmek. Ha figyelembe vesszük,

hogy számottevőek más, "láthatatlan" kiegészítő jövedelmek is, amelyek a nem szervezett munkavégzésből, kiegészítésből, alkalmi munkából "fusizásból" stb. erednek, akkor megállapítható, hogy többoldaluan szabályozott /idő- és keresetkorlát/ és figyelemmel kísért nyugdíj melletti munkajövedelem-kiáramlásnak csak kisebb hányadát lehet valójában szabályozottnak, kontrolláltnak tekinteni.

Nyilvánvaló, hogy az eddigiek - pusztán közelítő nagyságrendek - nem adhatnak választ arra, mit jelentenek a nyugdíjkiegészítő munkajövedelmek a nyugdíjasok megélhetése szempontjából. Nem mutatják azt sem, - holott ez döntő - milyen családi, háztartási viszonyok, életkörülmények mellett élnek a munkát végző nyugdíjasok, milyen a kiadásai szerkezete stb.

Az adott közelítéssel alapvetően a munkaerőgazdálkodás-foglalkoztatás szemszögéből nyert információk, nagyságrendek alapján azonban úgy értékelhető, hogy helytállóak azok az ismert globális számítások, amelyek szerint az összes /tehát a munkát vállaló és a nem dolgozó/ nyugdíjas jövedelemstruktúrában 20 % körüli a nyugdíj melletti időleges munkavégzésből származó jövedelem aránya.

4. A nyugdíjasok és a munkáltatók kapcsolatai

4.1 A nyugdíjelőkészítés és a foglalkoztatás tervezése

A vállalatok, szövetkezetek, egészségügyi, oktatási és kulturális intézmények felénél, az ipari munkáltatóknál ezt meghaladó arányban működik szakszervezeti nyugdíjelőkészítő bizottság.^{18/} Az ipari szövetkezetek körében egy OKISZ felmérésben^{13/} választ adó 718 szövetkezet közül 531-ben működik ezt a bizottság. Azoknál a vállalatoknál, intézményeknél, ahol nincs nyugdíjelőkészítő bizottság, ott a munkaügyi apparátus, az SZTK ügyintéző, vagy a személyzeti vezető feladata a nyugdíjelőkészítés. Ilyenkor az előkészítés nagyjából az igazgatási teendőkben merül ki.

Ma még kevésbé jellemző, hogy a nyugdíj előtt állókkal sokoldaluan, így egyéni problémáikkal is foglalkoznának. A nyug-

dijelőkészítés az esetek többségében még kevés segítséget nyújt abban, hogy az aktív munkával felhagyó dolgozókat mintegy előkészítené az új életformára. Több dolgozó - talán részben ezért - nyugdíjazásakor kilép a szakszervezetből.^{/12/} A nyugdíjelőkészítést végzők többsége az életforma változásra való felkészítésre felkészültségénél fogva nem is alkalmas.^{8, 12, 14/} Ráadásul a nyugdíjelőkészítés szakmai-módszertani szempontból sem eléggé tudatos és megalapozott /ilyen témákkal általában a vezetőtovábbképzés sem foglalkozik/.

Talán tulzott igénytámasztásnak tűnik annak felvetése, hogy már a nyugdíjelőkészítés menetében szervezett módon, előzetesen körvonalazni lehetne, kellene, vajon kíván-e, s ha igen, mikor, milyen formában tervez munkát végezni nyugdíja mellett a dolgozó. Vannak példák arra, hogy ez a kérdés is felmerül az előkészítés során. Rendszerint azonban a munkáltatók, illetőleg a nyugdíjelőkészítő bizottságok nem "mennek elébe" e kérdésnek, a dolgozókat pedig inkább nyugdíjba vonulásuk ténye, módja, nyugellátásuk nagysága stb., s nem jövőbeni munkavégzésük foglalkoztatja. /Más kérdés, de ide tartozóan vethető fel, hogy - amint arra többen is rámutattak, például ^{/9/} - az emberek nagy többsége nem készül tudatosan nyugdíjas korára, s egy részük is legfeljebb az azt közvetlenül megelőző időben foglalkozik konkrétan a "hogyan tovább" problémával./

A tapasztalatok szerint gyakran előfordul, hogy a nyugdíjbavonulást követően a nyugdíjasok rövidebb-hosszabb ideig nem vállalnak munkát, pihennek, keresik az új életritmust, ismerkednek megváltozott körülményeikkel, s csak később fordulnak ismét a munka felé, keresnek munkalehetőséget. Feltehetően arra is visszavezethető ez, hogy a nyugdíjkorhatárt elérve a dolgozók többsége munkájában már megfáradt, kisebb-nagyobb mértékben fizikailag, idegileg, egészségileg károsodott, így fokozott mértékben igényli a nyugalmat, pihenést, szabadidőt. Több lehetőséget lehet ilyenkor találni a családdal, az unokákkal stb. való foglalkozásra is. Aligha véletlen, hogy a nyugdíjasok nagy többsége a - változatos formájú - rész munkaidős munkavégzést vállalja, választja. Általában nem igénylik, de többségében nem

is bírnák huzamosabban az engedélyezett évi 1260 órát meghaladó munkát. Különböző felmérések és szakvélemények is alátámasztják, hogy a nyugdíjas munkavállalók annál kiegyensúlyozottabbak, nyugodtabbak, minél kötetlenebb részmunkaidős foglalkoztatási formákat választhatnak.

A nyugdíjasok foglalkoztatásának tervezésekor általában számolnak a munkáltatók a szóbanforgó tényekkel.

A termelő szférában a vállalatok rendszerint a munkaügyi tervezés keretében külön is foglalkoznak a részmunkaidős munkai igények tervezésével. Többnyire ahhoz kötődően készítik elő a nyugdíjasok foglalkoztatását is. Szinte kizárólag fizikai -nem-fizikai munkaterület, állománycsoport bontásban terveznek. Csak kevés példa van arra, hogy a vállalat, szövetkezet működése szempontjából kiemelten fontos tevékenységek, szakmák vonatkozásában külön is részletesebben előirányozzák a nyugdíjasok foglalkoztatását. Ilyen körülmények között általában nem a várható feladatok, munkaigények oldaláról közelítő, hanem tapasztalati jellegű, bázis szemléletű tervezés terjedt el.

4.2 Mit nyújtanak a munkáltatók a dolgozó nyugdíjasoknak?

A munkáltatók és a nyugdíjas munkavállalók általában éves munkaszerződést kötnek. Ez biztonságérzetet ad a nyugdíjasnak, mert tartalmazza a munkakört, a besorolást, az alapbért, a ledolgozható időkeretet.

A részmunkaidőben foglalkoztatott nyugdíjasok rendszerint olyan teljesítménykövetelmények mellett dolgoznak, amelyek megfelelnek az azonos tevékenységet végző aktívak követelményszintjének. Keresetük az esetek többségében arányban áll teljesítményükkel.

Olyannyira így van ez, hogy különböző fórumokon, anketokon^{8, 14/} a nyugdíjas dolgozók több ízben felvetették: szerintük nem veszik kellően figyelembe tapasztalataikat, szolgálati idejüket besorolásukkor, hanem inkább a munkáltatónál az adott munkakörre jellemző átlaghoz igazítják a besorolást. Ezen a gyakorlaton lehet ugyan vitatkozni, de végső soron tény,

hogy ez is éppen arra utal: a nyugdíjasoknál nem a szolgálati időt, hanem a munkateljesítményt törekednek díjazni.

A gond kevésbé lehet éles olyan fizikai munkáknál, ahol konkrét teljesítmények mérhetőek, mert ott a teljesítménnyel kombinált bérezési megoldásokkal is dolgozhatnak. A szellemi, alkalmazotti jellegű munkák esetében pedig inkább onnan származik a valós probléma, ha a kvalifikált nyugdíjast nem képzettségének megfelelő, hanem alacsonyabb szintű feladattal bízzák meg. Ilyenkor az ahhoz igazodó bérezés folytán fajlagosan alacsonyabb keresethez jutnak, mint aktív korukban. /Nem zárható ki - de korántsem tipikus - az a gyakorlat, hogy a végzett munkát nem fizetik meg megfelelően, mondván, "a nyugdíjas örüljön, hogy nyugdíján felül még kereshet is", például idegennyelvű levelezőnek a magyar nyelven gépirókkal egyező nyugdíj melletti bért adnak./

A termelő szektorban a munkáltatók évenként többé-kevésbé rendszeresen és az aktív dolgozókéhoz hasonló mértékben béremelést adnak nyugdíjas munkavállalóiknak. A költségvetési intézményeknél az évek óta tartó megszorítások hatására egyre gyakoribb, hogy elmarad a rendszeres évi béremelés az időskorúak esetében. A alsófoku oktatási intézmények pedagógusait gyakran eleve alacsonyabb keresettel alkalmazzák, mint aktív társaikat. A fogyasztási cikk kiskereskedelemben a csúcsgazdasági időszakokban az időskorúak terhelése rendkívül magas, béreikben azonban ez nem mindig jut kifejezésre. A kereskedelmi vállalatok - az aktív létszám megtartása érdekében - sokszor nem adnak nyugdíjasaiknak évi béremelést.

Találkozhatunk olyan vélekedésekkel, hogy a nyugdíjasok keresete nem arányos teljesítményükkel, munkájuk hasznával és esetükben gyakori a - mondhatni karitativ jellegű - szociális foglalkoztatás a vállalatoknál, szövetkezeteknél, költségvetési intézményeknél. Bár az ilyesmit nem lehet teljességig ki-zárni, ezek a megítélések nem fedik a valóságot. Ellenkezőleg, ez idő szerint a nyugdíjasok foglalkoztatása olyan terület, ahol jelentős mértékben érvényesülnek a munkaerőkereslet- és ki-nálat hatásai, s ahol - a lényegében formális, de a foglalkoz-

tatásban nem akadályozó kötöttségek /idő- és keresetkorlátok/ ellenére - nagyjában-egészében piaci jellegű automatizmusok szabályozzák a foglalkoztatást.

A segítő jellegű szociális megfontolások az alkalmazásra vonatkozó személyi döntésekben jutnak inkább kifejezésre, ti. a munkáltatók a könnyebb munkákra /pl. kézbesítő. liftes/ az alacsony nyugdíjjal rendelkező, saját nyugdíjasaikat szerződtetik.

Nem érdektelen ebben az összefüggésben arra utalni, hogy ha a nyugdíjas dolgozók feladatait, munkaidőbeosztását - a helyi lehetőségek függvényében - bizonyos fokig "testreszabott" módon lehet kialakítani, akkor az egyidejűleg szolgálja a hatékonyságot, a teljesítményelv megvalósulását és a nyugdíjas emberek közérzetének javítását. Kétségtelen, nem mindig, s mindenhol lehet és kell a nyugdíjasok foglalkoztatásának ilyen hangsúlyt adni, s szinte egyénekre szabott feladatokkal operálni. Tény azonban - ez nem csak és nem is elsősorban az időskorúak foglalkoztatása kapcsán merül fel -, hogy nálunk egyelőre nem eléggé terjedtek el a korszerű, rugalmas, az osztott- és rész-munkaidős megoldásokra támaszkodó munkarendek, munkaszervezési formák. Pedig az ezirányú lehetőségek feltárását, hasznosítását igényli a népgazdaság. Jelzi ezt az is, hogy több kormányzati szintű állásfoglalás, határozat - legutóbb például a Minisztertanácsnak a hosszú távu népesedéspolitikai koncepció megvalósítására vonatkozó középtávu intézkedési terve - írja elő a változatosabb, rugalmasabb foglalkoztatási formák terjesztését.

Mennyiben tartozik ez a "mit nyújtanak a munkáltatók nyugdíjas dolgozóiknak" kérdéshez? Annyiban, hogy a munkáltatók /az ottani vezetés/ "hozzállása" erősen befolyásolja azt a magatartást, amely a nyugdíjasokkal való kapcsolattartás jellegét, "hangját", nem kevésbé tartalmát meghatározza. Itt pedig már közvetlen az összefüggés a munkafeladatok kijelölésével, a munkaidőbeosztással, a foglalkoztatás feltételeinek alakításával.

A munkáltatók többsége azon a véleményen van^{/8/}, hogy lehetséges rugalmas rész-munkaidős megoldásokkal kihasználni a nyugdíjasok munkakedvét és hozzáértését, teljesítőképességét,

s a részmunkaidős foglalkoztatás többnyire a munkáltatónak is kedvező, mert jobb lehetőségeket nyújt a változó feladatokhoz való alkalmazkodásra. Szinte egyöntetű a megítélés: az időskorúak szorgalma, munkamorálja, munkafegyelme átlagon felüli.

A munkáltatók kisebb része foglal úgy állást, hogy a teljes munkaidőben dolgozók elé mindig könnyebb teljesítménykövetelményeket állítani, mint a részmunkaidősek elé. Messze vezetne - de nem is ide tartozó - nemzetközileg ismert külföldi példákra hivatkozni, amelyek igazolják a részfoglalkoztatás, a be-
dolgozás és más rugalmas megoldások eredményességét, hasznát. El kell fogadni, sok olyan feladat, munkakör, folyamat van, amely szervezési, technológiai, vagy felelősségvállalási szempontból nem kedvez a részmunkaidős munkarendnek, vagy éppen az időskorúak foglalkoztatásának. Mindemellett aligha vitatható: ahol oly módon általánosítanak, hogy a részüidős foglalkoztatás előnytelen, ott a vezetési színvonal és a munkaszervezés fejletlensége, a gyenge kezdeményezőkézség, a kényelemszeretet nagyban közrejátszik az állásfoglalásban, s az annak megfelelő munkaerőgazdálkodásban.

A tapasztalatok szerint eléggé általános, hogy a munkáltatók mindazokat a kedvezményeket, pénzbeni és nem pénzbeni juttatásokat megadják a nyugdíjasaiknak, amelyeket az aktív állományú dolgozók kapnak. Gyakori, hogy a juttatásokat a kollektív szerződésben vagy a munkaügyi szabályzatban rögzítik. Sőt olyan tapasztalatok is vannak, hogy ahol különösen feszítőek a munkaerő gondok, ott a nyugdíjasok a béren kívüli juttatások tekintetében esetenként kedvezőbb helyzetben vannak, mint az aktív dolgozók.

Éppen a munkavégzéshez csatlakozó juttatások kapcsán állapítható meg: a nyugdíj melletti munkavégzésnek, a munkából származó közvetlen jövedelemkiegészítés és a kollektívához való kötődés mellett vannak olyan közvetett jövedelem-összefüggései is, amelyek egyidejűleg bizonyos mindennapi életviteli nehézségek oldásában jelentenek segítséget. Ilyen a kedvezményes étkezési lehetőség, esetleg a "kéznél lévő" üzemorvosi ellátás, jobb esélyek üdülési beutalókra, közös kirándulások stb. Ezek a

- természetükben egymástól eltérő, de végső soron azonos rendeltetésű - "szolgáltatások" korántsem lebecsülhető súlyúak és fontosságúak, amit az is szemléltet, hogy a felnőttvédelmi szociális ellátás is több hasonló jellegű, rendeltetésű szolgáltatással igyekszik az időskorúak helyzetén könnyíteni, s a társadalmi gondoskodás, a szociális ellátás szintén nem nélkülözheti a munkáltatók, vállalatok, mezőgazdasági-, ipari- és fogyasztási szövetkezetek, költségvetési intézmények részvételét, hozzájárulását. Erről azonban már a II. fejezet tartalmaz néhány részletet.

II. A FELNŐTTVÉDELMI SZOCIÁLIS ELLÁTÁS, TÁRSADALMI GONDOSKODÁS NÉHÁNY FŐBB JELLEMZŐJÉRŐL

A VI. ötéves tervidőszak első három évében közvetlenül a szociális ellátás intézményi rendszerének fenntartására, működtetésére több mint 10 milliárd Ft-ot, fejlesztésre-beruházásra mintegy 1,2 milliárd Ft-ot fordítottak a tanácsok. A felnőttvédelmi szociális ellátás, gondozás változatos formái közül leginkább elterjedtek Magyarországon a szociális otthonok, intézetek, az öregek napközi otthonai /ÖNO/, s a házi szociális gondozás. Az anyagi ellátás köréhez tartozik a rendszeres, valamint az eseti, rendkívüli szociális segélyezés, továbbá a szociális étkeztetés. Formáját és anyagi hátterét tekintve nem, de lényegében ide sorolható a munkáltatók segítő jellegű kapcsolata is az időskorúakkal, valamint a szociális intézményekkel.

1. Az intézményes ellátás, gondozás személyi és tárgyi feltételei

1.1 Szociális otthonok

1983-ban 273 intézmény működött 35 619 férőhellyel. Ennek közel 60 %-a az időskorúak folyamatos gondozását szolgáló szociális otthoni férőhely, 20 %-a elmebeteg-otthon, s további közel egyötöde egyéb szociális intézet és szakosított otthon.

A közel 36 ezer férőhely a 60 éven felüli lakosságra vetítve 1,9 %-os ellátottsági szintet jelent. Ennek nagyságrendje nem változott 1984-ben, amikor a kapacitás több mint 1700 férőhellyel bővült.

Az intézmények épületeinek állaga nagy többségében leromlott. Átlagos koruk meghaladja a 90 évet. Eredetileg tulnyomórészt kastélyok, kolostorok, kórházak, laktanyák voltak, de találhatók közöttük malmok, egyszerű parasztházak vagy éppen eredetileg istállónak készült épület is. Az épületek közel fele felújításra, javításra vár, néhány közülük életveszélyes. /14,15/ Mindez a korábbiaknál kedvezőbb állapotokat jelez. Az 1979-1980 évi műszaki-gazdasági kataszter szerint még az épületek kétharmada igényelt felújítást, rekonstrukciót, vagy szanálást.

Az elmúlt években növekvő erőfeszítésekkel a korábbiakhoz képest felgyorsult az otthonok felújítása, korszerűsítése. Több helyen bővítésekre, új pavilonok építésére került sor. Tíz év alatt 26 új épületet adtak át, amelyek - szemben az otthonok tulnyomó többségével - eleve szociális intézménynek készültek. Ezekben a lakószobák többsége négyágyas, vagy kisebb, ilyen értelemben a viszonyok "emberiek", de az egy férőhelyre jutó alapterület ezeknél is csak megközelíti, ám nem éri el a szabvány szerinti 7,5 négyzetmétert. Végeredményben, összességében ma is általános a zsúfoltság, a rossz műszaki adottságok, a komfort hiánya, sok a korszerűtlen szociális otthon.

Az eltérések érzékeltetésére: a Somogy megyei Patalomban az elhelyezés 2-3-4 ágyas szobákban valósul meg, míg a megye más szociális otthonaiban 6-12 ágyas szobák vannak, Segesden található 17 ágyas is. Patalomban minden szobához tartozik egy fürdőszoba és egy WC, ugyanakkor pl. Drávatamásiban egy WC-t 14, egy fürdőszobát 32 lakó vesz igénybe, s hasonlóak az arányok máshol a megyében, így Berzencén, Segesden stb. Heves megyében az otthonok általában 9-14 fős szobákkal rendelkeznek. Pest megyében a lakószobák 2-12 ágyasak, többségében 4-6 ágyasak. Két újabb /Gyömrő, Piliscsaba/ otthon mellett a legtöbb eredetileg 1870-1920 között épült, de még régebbi az abonyi /1786/ és a tápiószentmártoni /1813/. Az egy főre jutó terület a megye 15 otthona egyikében sem éri el az előírt 7,5 négyzetmétert, legkevesebben Inárcson, Cegléden, az előírtnak fele. Veszprém megyében Külsővaton /egyedül ez épült szociális otthonnak/, Szőcön, Devecserben 2-4 ágyasak a szobák, a többi intézet-

ben 5-9 férőhelyesek, de van 18 ágyas is: Lesencetomajon. Bács megye 14 szociális otthona közül 3 /Kecskemét, Kiskunhalas, Lajosmizse/ felel meg a modernebb követelményeknek, stb. /14/

A mellékhelyiségekkel, a kiszolgáló- /konyha, étkező, raktár/ és a közös kulturálódásra, foglalkozásokra szolgáló helyiségekkel való ellátottság rendkívül eltérő az egyes otthonokban. A konyhák és mosodák felszereltségének fokozatos javítása ellenére kevés a korszerű megoldás /az otthonok 60 %-ában még un. alátüzelésű kályhákban főznek/. A konyhai, mosodai dolgozók munkakörülményei, öltözési, tisztálkodási lehetőségei kedvezőtlenek.

A szociális otthonok, intézmények 1983-ban közel 12 és félezer alkalmazottat foglalkoztattak. Több, mint 5400 ápoló-gondozó volt köztük, 95 %-ban nők. A dolgozói létszámnormatívák a IV. ötéves terv óta nem változtak, s a szakdolgozók közül sokan hosszabban hiányoznak /szülés, gyes, betegállomány/. Így állandósulnak a gondozottak ellátását is károsan befolyásoló munkaerőgondok. A loo férőhelyre vonatkoztatott 39,7 fő alkalmazotti norma-minimummal szemben a létszámmellátottság 1983-ban 35,7 fő volt, ezen belül azonban mindössze 15,3 ápoló-gondozó szakdolgozó jutott loo férőhelyre. Ez is a szakosított intézmények jobb munkaerőellátottságának az átlagra gyakorolt hatásából adódik. A nem szakosított intézményekben - értsd: a férőhelyek 60 %-át adó szociális otthonokban - ennél 2-3-mal kevesebb szakdolgozóval kell számolni, holott a loo férőhelyre jutó normatív gondozói létszám 14-18 között van megállapítva. /16, 15/

A szakdolgozóknak mintegy háromnegyede 40 év alatti, több mint fele már szakiskolát, szakközépiskolát, vagy gimnáziumot végzett. Valamilyen szintű - a gondozói tevékenységhez közvetlenül hasznosítható - szakképzettséggel a szakdolgozók több mint 80 %-a rendelkezik, de az elmúlt öt évben közel 60 %-uk nem vett részt semmilyen szervezett továbbképzésben. /15/

Az intézményeknél főfoglalkozásban dolgozók havi átlagbére - számottevő szóródásokkal - 1983-ban nagyságrendileg 3500 Ft körül sűrűsödött.

Például Szabolcs megyében valamelyest elmaradt az átlagtól, 3200 Ft volt, miközben sok szakdolgozó ennél 700-1000 Ft-tal kevesebbet keresett; Borsod megyében a bérbéállási hányad a szociális otthonok dolgozóinál csak 35 %, a szakosított intézmények dolgozói esetében 51 % volt; Békés megyében is 3200 Ft körül mozgott a szakdolgozók átlagbére, a kezdők többszáz forinttal kaptak kevesebbet, s a negyedszázados gyakorlattal rendelkezők bére érte el a 4000 Ft-ot stb. /16, 14, 15/

1.2 Öregek napközi otthona

Ez a megoldás a mozgásképes idős emberek napközi ellátását célozza. A lassanként az egész országra kiépülő hálózat mintegy két évtizedes multra tekinthet vissza. Az időszak második felében a mennyiségi bővülés helyett a minőségi tényezők, a gondozási munka színvonalának fokozatos emelkedése került előtérbe, amiben a tárgyi feltételek javítása mellett e gondoskodási forma létjogosultságának, hasznosságának elfogadása játszik szerepet.

1983-ban 954 ÖNO volt az országban, több, mint 27 ezer férőhellyel, ami a 60 év feletti korosztálynak 1,4 %-os ellátottságot jelentett. Közel 2 ezer férőhellyel, s 75 otthonnal bővült a hálózat 1984-ben.

Jóllehet - hasonlóan a szociális otthonokhoz - az épületek eredetileg itt sem ilyen célra épültek, az óvodából, szolgálati lakásból, irodákból, tanácsházból stb. átalakított napközök valamivel jobb állapotúak, mint a szociális otthonok. Mintegy 75 %-uk komfortos. Ebben az utóbbi években, nagyrészt vállalatok, szervezetek társadalmi munkájával megvalósított korszerűsítések nagy szerepet játszanak.

Bár nem kevés még a szűkös területű, nem jól felszerelt ÖNO, a többségük felszereltsége, berendezése, mellékhelyiséggel és kisebb háztartási gépekkel való ellátottsága javuló, s megfelelő színvonalú. Budapesten 60 ÖNO közel 3 ezer idős embert lát el, de az otthonok területileg egyenetlenül helyezkednek el. /12/

Változatos a kép abban, hogy az ÖNO napi háromszori, kétszeri /ez a legelterjedtebb/, vagy egyszeri étkezést ad. Az ér-

telmes, hasznos foglalkoztatás és a kulturálódás lehetőségei, szakmai és anyagi feltételei is rendkívül eltérőek. /14, 15/

Az ÖNO-k alkalmazottainak száma országosan több, mint 2300 volt 1983-ban, lényegében 100 %-osan nődolgozók. Az állás-helyek 95 %-át sikerült betölteni. Az egy otthonra jutó nődolgozók száma átlagosan 2,6 fő volt: egy-egy vezető, valamint gon-do-zónő és egy részmunkaidős kiségitő. Ilyen alacsony létszám mellett akár egy fő tartós távolléte - amint az gyakori - komo-lyabb zökkenőket okoz a folyamatos működésben. Négy megyében /Baranya, Nógrád, Pest, Szabolcs/ mérték fel az alkalmazottak szakképzettségét, munkakörülményeit: a vezetők 60 %-a rendelke-zik egészségügyi középfoku képzettséggel; kétharmaduk havi ke-re-sete 2500-3500 Ft között helyezkedett el 1983-ban. A beosz-tott gon-do-zónők és kiségitők 95 %-a szakképzetlen volt, közel felük bére 2000-2500 Ft volt havonta, 25 %-uk ennél kevesebbet keresett. /15/

1.3 Házi szociális gondozás

Ez a felnőttvédelmi szociális gondozásnak talán a legin-kább bővülő, fejlődő területe, amely perspektívában a legjobb lehetőségeket adja ahhoz, hogy az idős, gyakran beteg, de nem magatehetetlen emberek megszokott környezetükben kaphassák meg a szükséges segítséget, ellátást.

A házi ellátás, gondozás hazai kifejlődése mindössze 10 éve kezdődött meg. Egyelőre nem épült ki országos hálózata, rendszere. A 60 éven felülieknek mintegy 1,9 %-a, kerekén 45 e-zer idős ember részesült 1983-ban valamilyen színvonalu házi segítségben, gondozásban.

A házi szociális gondozás ez idő szerint általában akkor és ott tud valamilyen szakmai háttérre, bázisra támaszkodni, ha szociális otthonhoz, vagy legalább ÖNO-hoz kapcsolódik. Ez ja-vítja a munka tárgyi /mosás, vasalás, tárolás/ és szakmai fel-tételeit is.

Arra nézve nincsenek általánosításra megfelelő, megala-pozott ismeretek, hogy valójában milyen feltételrendszerrel

dolgoznak a házi gondozást végzők. Sok a példa arra, hogy az elemi feltételek is hiányoznak, aminek ellensúlyozására esetenként a gondozók saját lakásukon, vagy a gondozottak lakásán kényszerülnek elvégezni például a mosást, vasalást stb. A gondozók a fenntartó tanácsoktól kapják saját munka- és védőruházatukat /munkaköpeny, gumicsizma, cipő/ és a gondozáshoz nélkülözhetetlen eszközöket /ételhordó, hajszáritó/. Nagy gondot okoz a gondozók közlekedése. Elterjedt a kerékpár használata, de sok gondozó maga is idős ember, s számukra ez általában nem megoldás. A bevásárlás, a mosott ruha szállítása, gyakran a gondozott szállítása /orvoshoz/ igényelné a jobb lehetőségeket.^{/15/} Különösen a tanyán élők ellátása nehézkes, holott ők különösen rászorulnak erre a gondozási formára. Csak egyetlen szemléltető példa: 1981-ben a nagykőrösi tanyavilágban 460 idős ember élt, közülük 114 teljesen egyedül.^{/14/}

Bár a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa a leginkább rászorulókat, elesetteket rétegét vizsgálta^{/11/}, meg kellett állapítani: annak ellenére, hogy a fővárosban 1983-ban mintegy 5500 főre terjedt ki a gondozás, csak a felmérés során további mintegy ezer idős ember jelezte a házi gondozás iránti igényét. Budapesten - a felmérés szerint - 350 főállású-, közel 1800 tiszteletdíjas- és 360 társadalmi munkában dolgozó végzi a gondozást. Munkájukat - a Pedagógus Szakszervezet kezdeményezésére és szervezésében - alkalmanként egészségügyi szakiskolások és más középiskolások is segítik.

1983-ban az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének felmérése szerint^{/15/} a házi szociális gondozásban 1580 főfoglalkozású gondozó /átlagosan 8 főt láttak el/, 8600 tiszteletdíjas társadalmi gondozónő /átlag 2 főt láttak el/ és további 8300 tiszteletdíj nélküli, teljes egészében társadalmi aktívaként működő gondozó /általában 1 főt láttak el/ dolgozott. A főfoglalkozásuk átlagos havi bére 1983-ban 2500 Ft volt. A tiszteletdíjasok - akik többnyire heti 4-5 alkalommal keresik fel gondozottaikat - átlagosan 650 Ft-ot, de legfeljebb havi 1000 Ft-ot kaphatnak munkájukért. A főfoglalkozásuk harmadrésze szakképzett, de 2-3 %-uk az általános iskolát sem végezte el. A tiszteletdíjasok nagy többsége minimális egészségügyi ismeret-

tekkel sem rendelkeznek. Képzésüket, továbbképzésüket - nagy erőfeszítésekkel - a Magyar Vöröskereszt igyekszik megoldani tanfolyamain.

A vázolt ellátottsági nagyságrendek mögött területenként jelentős eltérések vannak. A gondozás igénybevételének lehetősége, nem kevésbé a gondozók terhelése elsősorban településtípusok szerint ingadozik. Általában minél kisebb a település, annál rosszabbak a szakszerű ellátás esélyei. A községek, aprófalvak többségében alig fordul elő főfoglalkozású gondozó/nő/.

Heves megyében például 1983-ban 34 főfoglalkozású szakember, 196 tiszteletdíjas és 296 társadalmi aktívá végzett házi gondozást. A megyei Népi Ellenőrzési Bizottság 22 településen végzett vizsgálatot az időskorúak szociális ellátásáról, s azt találta, hogy a vizsgált területen csak két kisközségben /Lőrinci, Csány/ dolgozik egy-egy hivatásos gondozónő. A Somogy megyei NEB 15 városi és községi tanácshoz tartozó területen 16 főfoglalkozású és 45 tiszteletdíjas gondozónő tevékenységét regisztrálhatta. Érzékelteti a településtípusok szerinti ellátottsági szint szóródását, hogy míg Nagyatád városban egy főhivatású gondozó 4-5 főt lát el, addig Csurgón 30-40 főt; Csokonyavisontán egy tiszteletdíjas gondozó - havi 500 Ft díj ellenében - naponta 2 személynek visz meleg ételt, s további 24 fő átmeneti felügyeletét, esetenként gondozását kénytelen ellátni. /14/

1.4 Szervezeti integráció, új megoldások keresése

A szociális intézményhálózat viszonylag egyenetlen eloszlásának ellensúlyozására, az igényekhez való rugalmasabb alkalmazkodás elősegítésére kibontakozik az eddig említett ellátási formák közötti kapcsolat-építés, integrálódás. A tanácsok törekcszenek arra, hogy egyesített szociális intézményeket hozzanak létre. Ezek magja, bázisa általában a szociális otthon, illetőleg - ahol nincs a közelben ilyen otthon - az ÖNO-k alkotják a bázist. A szűkös tárgyi és személyi feltételekkel való manőverezés lehetőségét ezek a megoldások általában javítják. Elsősorban a dolgozók egymás közötti munkamegosztása, a helyettesítésekkel áthidalható munkaerőfeszültségek bizonyos foku oldódása jelent érzékelhető előrelépést. Ezen túlmenően javul a potenciális lehetőség a gondozásra szorulóknak a megfelelő típusú ellátási formához kapcsolására, az egyes formák közötti

átmenet lehetővé tételére. /17, 16, 14/

Az integrálódás gazdasági, gazdálkodási előnyökhöz is vezet, a nagyobb léptékben való átlátás lehetővé teszi a rendelkezésre álló erőforrásokkal, a munkaerő mellett a költségvetési előirányzatokkal való ésszerűbb gazdálkodást is.

Az integrálódással párhuzamosan kibontakozó szakosítási folyamat még kevésbé előrehaladott. A cél a speciális szükségletek, sajátos gondozási módszerek kialakítása és alkalmazása. Az átalakulások több helyen megváltoztatták az ellátás hosszabb ideje kialakult területi arányait. Az arányváltozások hatására az ellátási formák és az igények jellege között több helyen átmenetileg megnövekedett eltéréseket a beutalási rendszerhez kapcsolódó egyeztetés, koordináció jobb megszervezésével igyekeznek ellensúlyozni.

Az integráció és a szakosítás - megfelelő koordináció esetén - jól súlypontozottan javíthatja az ellátás színvonalát és hozzásegíthet ahhoz, hogy minél több rászoruló a számára leinkább megfelelő ellátási-gondozási formát vehesse igénybe. E folyamatok átgondolt továbbvitele, a kezdeti zökkenők áthidalása fontos, mert egyelőre még vannak átfedések, s az egyes formák helyenként más formák feladatait, funkcióit töltik be.

A fő probléma a szociális otthoni férőhelyek krónikussá vált hiánya. Ennek átmeneti megoldásokkal való kényszerű ellensúlyozása gyakran az egészségügyi gyermekotthonok és kórházi férőhelyek lekötésében nyilvánul meg. /16, 14/ A tény és hátrányai egyaránt ismertek. Az ellátásban a hátrányok tovagyűrűznek: szociális otthoni férőhelyhiány krónikus, sőt aktív kórházi ágyakat köt le, s ez önmagában is fokozza a kórházi ágy-kapacitás feszültségeit. Tisztán pénzügyileg is hátrányos a helyzet, hiszen a szóbanforgó ellátási formák között a szociális otthoni férőhely a legkevésbé költséges: nagyságrendileg közel 52 ezer Ft a tervezési normatívája, míg ugyanez egy kórházi ágyra ennek majdnem két és félszerese. /16/

Az ellátás korszerűsítési törekvései jegyében terjed az öregek egész hetes ellátását nyújtó napközi otthonok gondozási

formája, amely mindenekelőtt a szórt települések, a tanyavilág öregeinek ellátása terén nyújt perspektívát, s elégíthet ki feszítő igényeket.

Ma még csak elgondolás, terv az un. gondozóházak hálózatának kiépítése, amely a kórházakból kikerülők utógondozásában játszhatna szerepet.

A szociális otthon /de voltaképpen az ÖNO is/ az idős, a nem egészséges és szociálisan ráutaltak ellátási-gondozási formája. Akik megfelelő jövedelemmel és lakással rendelkeznek, nem részesülhetnek szociális otthoni ellátásban. Viszont e rétegben is sokan vannak, akik mindennapi életvitelükhöz, lakásuk fenntartásához stb. segítségre szorulnak. Ellátásukra, mint új kísérleti szociális gondozási forma fokozatosan elterjedőben van a nyugdíjasok háza-konstrukció.

Az elsőt már 1968-ban létrehozták a fővárosban, ahol 1979-ig további öt épült, s csatlakozott e sorhoz nyugdíjas ház Tatabányán, Egerben, Szombathelyen, Győrött és Szegeden is. Általában, de nem mindegyik nyugdíjas ház esetében, a beköltözés előfeltétele a tanácsi bérlakás leadása; olyan nagyságu nyugdíj, amely garantálja a nyugdíjas eltartását, s olyan egészségi állapot, amely nem igényel állandó ápolást; az ellátott nyugdíjas képes magát ellátni, nem magatehetetlen, illetőleg, ha házaspárról van szó, akkor egyikük képes a másik ápolására, gondozására. Komfortos lakrészt /Szegeden garzonlakást/ kapnak a beutaltak; igénybe vehetnek panzió-szerű-, vagy másutt ÖNO-jelleget ellátást stb.

A megoldások egyes részletekben eltérőek. Közös a szorosabb-lazább ellátást, gondozást, orvosi ügyeletet, mosást, kulturálódási lehetőséget nyújtó szociális jelleg. Gondot okoz, hogy egyelőre összekeverednek a szociális és a lakáspolitikai vonások, de egyre inkább az utóbbiak dominálnak. Ezért a jelek szerint ez a megoldás nem vált a szociálpolitika eszközszerének szerves részévé.

Napirenden van a családsegítő hálózat kiépítése. Ez távlati jellegű korszerűsítési célként kezelhető, amennyiben kialakul majd olyan komplex és egységes családsegítő hálózat, a-

mely összefogja, koordinálja egy-egy körzetben, a lakóterületen a szociális munkát végző szervek tevékenységét. Ez a hálózat - megfelelő színvonalu tanácsi irányítással - nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a szociális ellátás rendszere megoldásaiban, formáiban rugalmasan igazodjék a társadalmi szolgáltatások iránti helyi igények méreteihez és belső összetételéhez.

2. Egyéb anyagi ellátási formák /segélyezés, étkeztetés/

A szociális gondozás már említett intézményes megoldásai mellett az időskorúak gondjainak enyhítésére olyan további anyagi ellátási formák szolgálnak a jelenlegi hazai gyakorlatban, mint a rendszeres, valamint az eseti, rendkívüli szociális segélyezés, továbbá - lehet mondani - a segélyezés sajátos megnyilvánulási formája, a szociális étkeztetés.

Utóbbira éves szinten megyei átlagban megközelítőleg 3 millió Ft-ot fordítottak 1982-ben, valamint 1983-ban. Nőtt a rendkívüli segélyek iránti igény. Az összes segélyezett létszám az évtized eleji kb. 230 ezerről több, mint 280 ezerre nőtt, ebből mintegy 50 ezer évente a rendszeres szociális segélyben részesülők száma. Sikerült az egy főre jutó segélyösszegeket is növelni: a rendszeres, havi segélyek átlaga 960-ról 1140 Ft-ra, a rendkívülieké 880-ról 950 Ft-ra emelkedett 1983 végére. /16/

A rendszeres szociális segélyt azok az idős, nagyrészt beteg, rokkant emberek kapják, akik lényegében semmiféle jövedelemmel nem rendelkeznek és tartásra köteles, arra képes hozzátartozójuk nincs.

Az átlagok mögött megyénként nem jelentéktelen a megyei átlagok szóródása, amely - természetesen - csak tájékozódásra, a nem mélyebb következtetésekre alkalmas információ.

Például Somogy megyében, vagy Veszprém megyében az országos átlagot meghaladó segélyátlaggal találkozhatunk. Somogyban 1981-ben 1214 Ft, egy évvel később 1578 Ft volt az átlag, Veszprémben 1983-ban 1840 Ft, 1984-ben pedig 2010 Ft. Heves megyében az egy főre jutó átlagos segély 1982-ben 1563 Ft volt, szemben az 1981. évi 1420-szal, s az azt megelőző évi 1240 Ft-tal. /14/

Rendkívüli szociális segélyt egyrészt az alacsony nyugdíjjal, feszített, nehéz megélhetési körülményekkel küszködő, általában egyedülálló idős emberek kapnak. Másrészt a rendszeres segélyben részesülők közül is sokan kapnak a visszatérő havi juttatás mellett esetenként további segítséget lökésszerűen felmerülő, s számukra igen jelentős anyagi terhek esetén, például: tüzelőszállítás, ház körüli javítás, ruházat kiegészítés.

Figyelemre méltó, hogy az utóbbi időben egyre többször kellett rendkívüli segélyt adni az emelkedő gyógyszerkiadások ellensúlyozására, vagy éppen a laktóremelkedésből adódó gondok enyhítésére.

Hasonlóan a rendszeres segélyezéshez, az eseti pénzügyi támogatás mértékei is eltéréseket mutatnak megynként. /16, 14/

Az igényeket, a rászorultságot segít megítélni a következő néhány adat: Budapesten - 1983 őszén - mintegy 213 ezer idős ember nyugdíja, járadéka nem érte el a havi 2700 Ft-ot. Ez a kör a fővárosi nyugdíjasoknak 42 %-át képviseli. Az SZBT felmérése^{/12/} közel 42 ezer idős nyugdíjasra terjedt ki. Így érthető, hogy koruk, egészségi állapotuk miatt csak 6 %-uk volt képes nyugdíját munkavégzésből származó jövedelemmel kiegészíteni. A szóbanforgó 6 %-hoz tartozók a "fiatalabb" /70 év alatti/ és egészségesebb, egyben a többiekhez képest magasabb nyugdíjjal rendelkezők csoportját alkották. A felmérésbe vont 42 ezer öreg közül több, mint 15 ezer igényelne rendszeres támogatást, anyagi segítséget. Azonban csak alig ötezer részesül ebben, s azok 70 %-a is a családtól, s nem az állami szociális ellátástól kapja a támogatást.

A Szakszervezetek Budapesti Tanácsa által megkérdezettek közel egyharmada élt egyedül. Nehéz az anyagi helyzetük - érzékeltette az SZBT értékelése -, jelezve, hogy a szociális gondozásban részesülőknek is 60 %-a igényelne további segélyeket, a gondozásban még nem részesülőknek pedig 75 %-a kér pénzügyi támogatást. A kerületi tanácsoktól 1983-ban több mint 2800 idős ember részesült rendszeres szociális segélyben kerekén 48 000 ezer Ft értékben, míg rendkívüli segélyt több mint 17 ezer főnek adtak 54 000 ezer Ft összegben.

A szociális étkeztetés ellátási formájában általában napi egyszeri étkezés jut az időseknek, akik - jövedelmi viszonyuktól függően - ingyenesen, vagy csekély térítés ellenében vehetik igénybe. Az igények nagyok és növekvő irányzatúak. Általában egyelőre nem lehet az igényt teljes egészében kielégíteni. Nem ritka az sem, hogy a lehetőséget nem, vagy nem eléggé széles körben propagálják, éppen az igényektől jelenleg elmaradó lehetőségek miatt.

A kistelepüléseken sokszor nincs főzőhely, kisvendéglő, üzemi konyha, ahonnan megoldható lenne az étkeztetés. További gond, hogy az ebédet nem tudják kiszállítani a szomszédos társ-községekbe, sőt sokszor helyben sem oldják meg. Vannak példák arra, hogy ahol ÖNO működik, ott bonyolítják le a szociális étkeztetést is, azoknak az idős embereknek, akik vállalni tudják, hogy eljárnak ebédelni.

Az elmúlt években Budapesten a kerületi tanácsok sok kezdeményezéssel igyekeztek az étkezési igényeket - öregek napközi otthonaiban, házhozszállítással és vendéglőkben - kielégíteni. Ennek ellenére az SZBT által megkérdezetteknek csak 2 %-a étkezett öregek napközi otthonában, 4 %-a vendéglőben, s 1 %-a volt munkahelyén. Jóval többen vennék igénybe az ebéd házhoz szállítását, valamint a diétás- illetve a kimélő ételeket kínáló olcsó vendéglőket, mert országos méretekben általános, hogy a diétás igényeket az öregek napközi otthonaiban nem tudják kielégíteni.

3. A munkáltatók hozzájárulása a szociális ellátáshoz

A nyugdíj melletti munkalehetőségek nyújtásán túlmenően a munkáltatók nagy többsége figyelemmel kíséri és - lehetőségeihez mérten - segíti nyugdíjas dolgozóinak életét. A kép differenciált.

A közvetlen segítség mellett az idősek helyzetének lehetséges javításában való közreműködést jelenti a helyi tanácsokkal való kapcsolat, annak pénzügyi vonatkozásaival együtt: nem kevésbé a gazdálkodó szervek, vagy kollektívák, szocialista brigádjaik részvállalása a szociális intézmények karbantartásában, szállítási gondjaik enyhítésében, a felújításban stb.

A legtöbb és legközvetlenebb segítséget rendszerint a mezőgazdasági nagyüzemek, termelőségvetkezetek adják, ide értve nyugdíjasaik, járadékosaik segélyezését és más irányú támogatását is.

Sokat kezdeményeznek, tesznek a társadalmi szervezetek, a Hazafias Népfrent, a Magyar Vöröskereszt helyi csoportjai, aktívái.

Mindez - a munkáltatók és a társadalmi szervek részvétele az időskorúak szociális ellátásában - vázlatosan nem mutatható be, hanem külön tanulmányt igényelne mind az eredmények, mind a további lehetőségek feltárása tárgyában.

A következőkben néhány szemléltetést szolgáló példa bemutatására szoritkozunk:

A Heves megyei Népi Ellenőrzési Bizottság 1983. évi, 1089 értékelhető kérdőívre támaszkodó értékelése szerint: a választ adók 74 %-a jónak, további 10 %-a elfogadhatónak tartotta volt munkáltatójával a kapcsolatot. Több, mint 300 kapcsolat-tartási eset, megnyilvánulás közül 365 eset, 12 % jelentett kedvezményes üdülést, 335 - 11 % - kedvezményes fuvart, 4 % munkalehetőség biztosítását, 7 % üzemi étkezés igénybevetelét, 9 % segélyt, 8 % természetbeni juttatást stb.^{/15/}

Az OKISZ - 1982. évi - kérdőíves felmérése szerint 3873 választ adó nyugdíjas közül volt szövetkezeti munkáltatójától 3636 nem részesül semmiféle ingyenes, vagy kedvezményes szolgáltatásban, míg 239 a szövetkezet profiljának megfelelő szolgáltatásokat kap /cipőjavítás, fordrászat-kozmetika, ruhatisztítás, fuvarozás, tüzelőellátás, kedvezményes vásárlási lehetőség/. A választ adók közül 685-en már kaptak, 3188-an nem részesültek volt munkáltatójuktól segélyben. Mintegy 2/3 részük vesz részt rendszeresen nyugdíjas találkozókön, a távolmaradás oka kb. fele-fele arányban betegség, illetőleg a meghívás hiánya stb.^{/13/}

Ugyancsak az OKISZ-nak egy másik, közel 52 ezer nyugdíjast nyilvántartó, 718 választ adó szövetkezet adataira támaszkodó felmérése - jóllehet nem a nyugdíjasok egyéni véleményét tükrözi - érdekes képet ad jelentősebb reprezentáció alapján.

A szövetkezetek közül 606 vezet nyilvántartást nyugdíjasairól, 234 ad /484 nem ad/ kedvezményes szolgáltatásokat, az 52 ezerből 1110 nyugdíjas tudja igénybe venni a kedvezményes étkeztetést, közel 5 és félezer az üdülési lehetőségeket, 508 szövetkezet szervez rendszeresen nyugdíjas találkozókat stb.^{/13/}

Az SZBT - már idézett - felmérése^{/12/} választ keresett arra is, hogy a nyugdíjasok egy része miért szüntette meg a szakszervezeti tagságát, amely pedig fontos kapcsolódási szál a volt munkáltatóhoz. A megkérdezettek 45 %-a szakszervezeti tag volt a felmérés idején is. Aktív korában sem volt tag 17 %-uk. Így voltaképpen a felmérésbe vontak 38 %-ára vonatkozott a kérdés, mert ők - szemben a korábbiakkal - e felmérés idején már nem voltak szakszervezeti tagok.

Ennek a körnek /tehát a teljes felmérési "halmaz" 38 %-ának/ 15 %-a még aktív korában kilépett, alapvetően a szakszervezeti tevékenységgel való elégedetlenség miatt. További közel kétharmaduk /64 %/ nyugdíjazásakor szüntette meg tagságát, szintén a szakszervezeti munkával való elégedetlenségre, a mozgalomtól való távol kerülésre, a munkahely messzeségére, kisebb részben egészségi- és anyagi okokra hivatkozva. Az, hogy ilyen sokan kiléptek nyugdíjazáskor, valószínűsíti - mutat rá az SZBT elemzése - a nyugdíjelőkészítő bizottságok munkájának fogyatékosságait is: nem nyújtottak megfelelő szolgáltatást, nem kényszerítették fel a dolgozót a nyugdíjazásra stb.

Külön is érdekes, hogy a szóban lévő /az összes felmért idős ember 38 %-át alkotó/ csoportnak egyötöde /21 %/ nyugdíjas korában szüntette meg tagságát. Elmondták, hogy kevésnek tartották a személyes törődést, segítséget, az érdekvédelmet, a segélyek összegét, gyakoriságát, az üdülési, főleg a gyógyüdülési lehetőségeket.

III. TÉNYEK, TANULSÁGOK, GONDOLATOK - ÖSSZEGEZÉS HELYETT

A tanulmány kifejezésre juttatja az időskorúak, nyugdíjasok munkavégzésének sokoldalú hasznosságát, s azt is, hogy

további kiaknázatlan lehetőségek vannak a nyugdíj melletti foglalkoztatás bővítésében, amely alapvetően hozzájárul a nyugdíjasok életszínvonalának őrzéséhez, javításához. Az áttekintés mindemellett érzékelteti: az idős korosztályok életkörülményeinek alakításában, javításában az időleges munkavégzéshez képest összehasonlíthatatlanul fontosabb a szociális ellátás és gondozás, amelynek hatóköre bővítésre, személyi, tárgyi, valamint szakmai vezetési és szervezési feltételei korszerűsítésre szorulnak.

1.

Bár a tanulmány sem részletekbe menő analizissal, sem a makroszintű folyamatok elemzésével nem szolgál, remélhetőleg szemlélteti az olvasónak: a kétségtelen erőfeszítések, törekvések és eredmények ellenére a társadalmi segítség iránt bővülő igényeknek ezideig nem sikerült eleget tenni.

a/ Az intézményes ellátás a 60 éven felüli korosztálynak csak töredékére terjed ki. A szociális otthonok közel 36 ezer, az öregek napközi otthonai mintegy 27 ezer, a házi szociális gondozás pedig nagyságrendileg 45 ezer idős embernek nyújtanak segítséget. A legutóbbi népszámlálás szerint 1980-ban a 60 éven felüliek száma Magyarországon 1830 ezer fő volt, s közel felük volt 70 évesnél idősebb.

b/ A szociális intézmények általában zsufoltak, kihasználtságuk - az öregek napközi otthonai egy részének kivételével - eléri, nem ritkán meghaladja a 100 %-os szintet. A szociális otthonokba nehéz bejutni, hosszú a várakozási idő, jelenleg is mintegy 5 ezer igénylőt tartanak nyilván. Az otthonok nagy többsége elavult, az ellátás, a gondozás és a kulturált életvitel feltételei többnyire nem kedvezőek.

c/ A feladatokhoz viszonyítva változékony, de általában feszített az intézmények munkaerőellátása. Jellemző a fluktuáció. Alacsonyak a keresetek. Általában, de különösen a perspektívában leginkább fejlesztendő házi szociális gondozás körében alacsony a szakképzettségi színvonal. Megoldatlan a tudatos és

szervezett továbbképzés. Sürgető feladat a szociális ellátás, gondozás szakkáder állományának színvonalát javítani képes megoldások bevezetése és emellett annak mérlegelése is, hogyan lehetne fokozatosan kialakítani a fejlett országokban elterjedt, magasan képzett "social worker" szakemberek hálózatának hazai megfelelőjét.

d/ A korszerűsödő szervezeti, integrálódási megoldások a szakfeladatok ellátása mellett az ésszerűbb gazdálkodásban is előnyöket rejtenek magukban. Egyelőre azonban a gazdálkodás és a munkaszervezés színvonala még nem egyenletes az intézményeknél, s az irányítás és működés tanácsai koordinációja is javítható.

e/ Az elmúlt években a szociális intézményeket irányító tanácsok általában reálisan, megfelelően gazdálkodtak az erőforrásokkal. Sok példa van arra, hogy - szükség esetén - rugalmasan intézkedtek és menet közbeni pénz-átcsoportosításokkal sikerült bővíteniük a fenntartásra igénybe vehető anyagi eszközöket. Ennek ellenére több helyen találtak különböző ellenőrzések fel nem használt pénzmaradványokat is. Sajnálatos a hálózatfejlesztő beruházásoknak sok helyen az időarányosnál mérsékelttel teljesítése, ami még a viszonylag szűkösebb lehetőségek kihasználását is gátolja. Közrejátszanak ebben a beruházások megvalósításának általánosan ismert tipikus hibái, s néhány megyében a tanácsok beruházási politikája is.

2.

A 70-es évtized második felétől szélesebb mértékben visszaeső reálértékű, viszonylagosan értékvesztő nyugdíjak miatt az időskorúak munkavállalása bővülő mértékű. A korábbiaknál erőteljesebb motivációként játszik közre ebben a megélhetési feltételeik javítása, mindennapi gondjaik ellensúlyozására való törekvés.

a/ A nyugdíj melletti munkavállalásnak egyöntetűen és egyértelműen a megélhetés segítése, a jövedelemkiegészítés az alapvető oka, indítéka. Erre utal az is, hogy a munkáltatóknál

és a tanácsai szerveknél ujabban egyre több "régi" nyugdíjas, idős, nem egészséges ember keres munkát, ami érthető, hiszen a nyugdíjak értékvesztése mindenekelőtt ezt a korosztályt érinti.

b/ A munkavállalás korántsem kizárólag anyagi szempontból fontos az időskorúaknak, hanem azért is, mert leginkább ezen keresztül jutnak lehetőséghez a társadalom vérkeringéséhez való kapcsolódásra, s nem utolsósorban így növekszik az esélyük arra, hogy munkáltatójuktól minél több szociális jellegű juttatást is kapjanak.

c/ A munkáltatók az alacsony képzettségi igényű, kiegészítő jellegű tevékenységekre, elsősorban a mérsékelt bérezés miatt szinte kizárólag nyugdíjasokat tudnak alkalmazni. Ezért bizonyos fokig készítetik is az időskorúakat, hogy éppen ezeket a munkaköröket lássák el. Figyelembe véve azt, milyen szakmákban, tevékenységekben dominál a nyugdíjasok munkavégzése, s hogy 30-40 %-uk végez képzettségének, szaktudásának megfelelő munkát, felvethető: a jelenlegihez képest foglalkoztatásuknak hasznosabb, változatosabb, több irányú lehetőségeit is indokolt feltárni.

A jelenlegi helyzetben feltárhatók az időskorúak számára további hasznos és értelmes foglalkoztatási irányok. Ezek egyike lehet a humán szolgáltatások körében való szélesebb körű aktivizálásuk. Emellett szólnak azok az érvek is, amelyek a felnőttvédelmi szociális ellátás számottevő feszültségeire, ennek részeként a gondozói hálózat egyenetlen eloszlására, túlterheltségére, s összességében az időskorúak e tekintetben is lényegében megoldatlan helyzetére hívják fel a figyelmet. Nyilvánvaló, megfelelő előkészítéssel és szervezéssel tere lehet annak, hogy az aktív munkával felhagyó dolgozók, különösen a nők - amennyiben családi körülményeik lehetővé teszik - a humán szolgáltatások körében hasznos elfoglaltságot találjanak. Ennek kibontakoztatásában sokat tehetnek a társadalmi szervek is. Az ez irányú lépések a Hazafias Népfront és a Magyar Vöröskezeszt, valamint a szakszervezetek részéről már megkezdődtek. Látni kell azonban, hogy ezek a lépések önmagukban, a szociális ellátás problémáinak átfogó rendezésére irányuló határozot-

tabb állami törekvések nélkül nem hozhatnak megnyugtató és gyors megoldást.

d/ A nyugdíjasok munkavállalása mind a foglalkoztatáspolitikai, mind a nyugdíjasok helyzetének alakítása szempontjából egyaránt fontos ugyan, de nem alapvető jelentőségű. Szervezett keretekben folyamatos és rendszeres munkavégzést ugyanis a nyugdíjasoknak csak mintegy 20-25 %-a képes megvalósítani, s egy-egy nyugdíjas korlátozott ideig, a nyugdíjazás után fél, de legfeljebb egy évtizedig dolgozik. A munkavégzés lehetősége csak akkor áll fenn, ha arra a társadalmi munkaidőalap bővítésének, s egyidejűleg a munkáltatók érdekeltségének oldaláról tényleges igény mutatkozik, s az területileg /város, község, törpefalu/, valamint szakmastrukturálisan is találkozik a munkaerő-kinálattal.

Nyomatékkal szükséges aláhuzni: a nyugdíj melletti foglalkoztatás hozzájárul a munkaerőgazdálkodási gondok egy részének áthidalásához, ezáltal a népgazdaság jövedelemtermelő képességének növeléséhez is. A jelenlegi és a belátható jövőben várható feltételek mellett a munkavégzés lehetősége a munkaképes időskorúak megélhetésének elengedhetetlen segítője. Ezért a nyugdíjasok célirányos foglalkoztatásának fenntartása, lehetséges bővítése és támogatása, továbbá a nyugdíjasok társadalmi aktivitásának elősegítése messzemenően politikai kérdés is.

3.

A szociális ellátások információs bázisa hiányos, nem eléggé megalapozott. Ez a szociális gondozás és az ellátás megvalósításának helyi problémáin túlmenően nehezíti a szociálpolitika országos méretű alakítását, tervezését is.

a/ Nem folyamatos, teljes és rendszerezett az ismeretanyag a lakosság szociális helyzetéről. /Jelzi e felvetés realitását az is, hogy nemrég a Minisztertanács határozatot hozott a szociális helyzet és rászorultság megállapítását és figyelemmel kísérését megvalósító információs bázis kiépítésére./

b/ A szociális ellátás, gondozás lehetőségeit és szolgáltatásait nem eléggé propagálják, sokszor azzal az indokkal, hogy a meglévő lehetőségek sokkal szélesebb és "hangosabb" hirdetése olyan lökésszerű igénynövekedést vonhat maga után, amely ez idő szerint teljességgel kielégíthetetlen. Így fordulhat elő az a nem is ritka ellenőrzési tapasztalat, hogy helyenként az idős emberek lényegében azt sem tudják, honnan és milyen segítséget kaphatnának, s hol, hogyan kell azt kérni.

c/ A szociális ellátás, gondozás iránti igények megbízható feltárása már csak azért is nehéz - s ez hozzátartozik a valós képhez -, mert maguk az idős emberek sokszor valamiféle gátlással, szemérmességgel, korábbról beidegzett szégyenérzettel viseltetnek az intézmények iránt /azokat szegényháznak, a segélyeket könyöradománynak tekintik/, s ezért elleplezik igényeiket. Itt közrejátszik az is, hogy némelykor az igényfelmérésre szolgáló eljárás, a környezettanulmányozás, maga az informálódás ténye, esetleg nem eléggé tapintatos módja zavarja az idős embereket. Mindenesetre a "lecke" megoldása nehéz, hiszen tényszerű helyzetismeret nélkül nem lehet az amugyis szűkös lehetőségekkel megfelelően bánni. Ugyanakkor - amint azt a témához értő szakemberek, szociológusok gyakorta felvetik - az emberekhez való közelítés, bánásmód, az eljárások és szolgáltatások emberközeli megvalósítása nélkül a legjobb szándéku törekvések sem valósulhatnak meg maradéktalanul.

4.

A szociális ellátás, a társadalmi segítség hatókörének szélesítése, a szociálpolitikai elgondolások valóraváltása nem nélkülözheti a gazdálkodó szervezetek, a dolgozó kollektívák céltudatos és szervezett közreműködését az idős emberek életfeltételeinek formálásában. A meglévő - s a jövőben feltehetően fennmaradó, átmenetileg erősödő - szociális gondok, feszültségek levezetése, majd pedig lehetőleg keletkezésük feltételeinek visszaszorítása olyan korszerű és a mainál sokkal összehangoltabb együttműködést igényel az állami-, a társadalmi- és

a gazdálkodó szervezetektől, amelynek tartalmát és formáit - támaszkodva az eddigi gyakorlat jó példáira is - sürgető feladatként szükséges kialakítani, kifejleszteni.

A tanulmány áttekintő jellegű helyzetkép bemutatására, s ehhez kapcsolódóan néhány értékelő jellegű megállapításra válalkozhatott, korántsem a teljességre törekvés igényével. Feltehetően így is érzékelteti az áttekintett témák kapcsán az időskorúak nem homogén rétegének erősen differenciált helyzetét, az eredményeket, a gondokat és a teendők irányát. Ezek átgondolásához figyelembe kell venni, hogy - a gyakorlati tapasztalatok szerint - az életkor előrehaladása nagyban valószínűsíti a mindennapi gondok bővülését, a társadalmi hátrányok megjelenését, sőt halmozódását.

- . -

Ez az áttekintő jellegű összeállítás azt a felfogást, állásfoglalást törekedett alátámasztani, hogy az időskorúak, nyugdíjasok helyzetét befolyásoló tényezők és kölcsönhatások alaposabb megismerése, összefüggéseikben való felelősségteljes kezelése, a lakosság több mint ötödrészét képviselő, s országunk, társadalmunk építésében évtizedeken át nagy terheket vállalt réteg helyzetének a realitásokkal számoló javítása sürgető és nagy korderejű társadalmi feladat.

FORRÁSMUNKÁK

- /1/ Klinger András: Az öregedés demográfiai vonatkozásai, lásd: Az időskorú népesség demográfiai helyzete és problémái - tudományos konferencia 1982. ápr. 20-21. Budapest, tanulmánykötete, kiadja az MTA Demográfiai Bizottsága, a Központi Statisztikai Hivatal, az ENSZ Öregedési Világértékezőlet Magyar Nemzeti Bizottsága, és a magyar Gerontológiai Társaság.
- /2/ A népgazdaság munkaerőmérlege - 1983. január 1. KSH, 1983.

- /3/ Dr. Rácz Albert: Foglalkoztatáspolitikai és munkaerőgazdálkodás, lásd: A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika - tudományos konferencia 1984., Budapest, tanulmánykötete, kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya
- /4/ Munkácsy Ferenc: A gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás jellege, lásd: A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika - tudományos konferencia kötetében
- /5/ A nyugdíjasok foglalkoztatása, a mentesítések helyzete
Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal, Kézirat, 1984.
/758-1; IV-34/
- /6/ Dr. Fodor András: Adalékok a magyarországi nyugdíjas, járadékos népestről /1949-1982/, Demográfia, 1983. 2-3. sz.
- /7/ A hatályos társadalombiztosítási jogszabályok egységes szerkezetbe foglalt szövege a kapcsolódó birói állásfoglalásokkal és egyéb jogszabályokkal, Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- /8/ Jelentés az időskorúak, nyugdíjasok foglalkoztatása országos témavizsgálatról, Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, 1984. /V-29-34/
- /9/ Pataki Judit - S.Molnár Edit: "Tul van már az innenen", Vélemények és előítéletek az öregekről, Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Tanulmányok, beszámolók, jelentések. XV. évf. 9.sz. 1984.
- /10/ Cseh-Szombathy László - Hutás Imre: A népesség elöregedésének társadalmi következményei, Magyar Tudomány 1984. 7-8. sz.
- /11/ Statisztikai jelentés 1983. év, továbbá 1984. I. félév
Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest
- /12/ A fővárosban élő alacsony összegű nyugellátásúak körében végzett felmérés tapasztalatai és a további feladatok, Szakszervezetek Budapesti Tanácsa, 1984.
/164/VI/
- /13/ Tájékoztató az Országos Tanács részére az ipari szövetkezeti nyugdíjasok helyzetéről készült felmérés tapasztalatairól, OKISZ, 1984.
- /14/ A szociális ellátás, társadalmi gondoskodás témájához kapcsolódó megyei népi ellenőrzési vizsgálatok jelentései és publikációik a "Népi Ellenőrzés" c. lapban, Borsod-, Csongrád-, Heves-, Pest-, Somogy- és Veszprém megyei Népi Ellenőrzési Bizottságok, 1981-1984.

- /15/ A felnőttvédelmi szociális gondozás szakdolgozóinak élet- és munkakörülményei, Előterjesztés az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete Központi Vezetősége részére, Budapest, 1984.
- /16/ Összefoglaló a szociális és egészségügyi ellátás egyes feladataira fordított erőforrások felhasználásának ellenőrzéséről, Pénzügyminisztérium, 1983.
/54013/
- /17/ Szegedi Tamásné: Felnőttvédelmi szociális gondoskodásunk helyzete és perspektívája, lásd: Az időskorú népesség demográfiai helyzete és problémái - tudományos konferencia kötetében

GAYER GYULÁNÉ

A NYUGDIJASOK KISÉRLETI MUNKAKÖZVETITÉSÉNEK TAPASZTALATAI

Nyugdíjasok munkaközvetítése

E tanulmány keretében egy 1980-ban indított nyugdíjas munkaközvetítési kísérlet és ennek folytatásaként az azóta is működő budapesti nyugdíjas közvetítő 1984. évi tapasztalatait vetjük egybe.

A Munkaügyi Minisztérium Szociálpolitikai Főosztálya 1980-ban kísérleti jelleggel Nyugdíjas Munkaközvetítőt hozott létre. Az egy évig tartó kísérlet eredményeinek, körülményeinek bemutatását összefoglaló tanulmány felhasználásával, valamint a jelenlegi, már nem kísérleti, hanem állandó jellegű közvetítési tapasztalatok alapján, megkíséreljük érzékeltetni az idősek gazdasági helyzetében bekövetkezett változásokat is, melyek a nyugdíjasok foglalkoztatása és közvetítési gyakorlatával szemben is új igényeket fogalmaznak meg.

1. A kísérlet indítékai és céljai

Napjainkban a nyugdíjkorhoz érkezők általában nyugdíj-jogosultságot szereztek és a nyugdíj az egzisztenciális bázist biztosítja. Mégis azt tapasztaljuk, hogy sokan részben a társadalmi presztizsvesztés, részben az egész életen át folytatott aktivitás hiánya, a megszokott életrend felborulása miatt nem találják helyüket, és szeretnének nyugdíjazásuk után is dolgozni. Vonzerőt képvisel a nyugdíjkiegészítő jövedelem s ezzel a régi életszínvonal fenntartása is.

A nyugdíjba vonuló 55 éves nők és 60 éves férfiak még többnyire jó erőben vannak, aktívak, a felszabadulás óta eltelt

évtizedeket végig dolgozták. Magasabb a nyugdíjuk, iskolai előképzettségük, nagyobb a társadalmi tapasztalatuk, mint az őket megelőző nyugdíjas nemzedéké. Életviszonyaik is általában kedvezőbbek. Jobb a lakáshelyzetük. Gazdagabb - családi és munkahelyi - kapcsolatokkal rendelkeznek. Gazdaságilag aktív életszakaszukat olyan korszakban élték le, amelyben az emberek "rangját" a munkamegosztásban elfoglalt hely, a munka világában betöltött szerep határozta meg. A munka alapján történő respektálás még a családi, a baráti, a lakóhelyi stb. kapcsolatokban is szerepet játszik. Nyugdíjassá válni sokak számára presztizsvesztést jelent. A nyugdíjas státusz jelentős társadalmi változásai előbbiekkel is összefüggnek.

Figyelembe véve a nyugdíjasok igényeit és az irántuk várható munkaerőkeresletben bekövetkezett változásokat, úgy véltük, hogy elébe kell menni a problémának, meg kell előzni a feszültségek kiéleződését, és olyan ajánlatokat kell felkínálni és elfogadhatóvá tenni, amelyek a társadalmi hasznosság érzetét, a választási, a döntési helyzet pozícióit megadják, egyben kiegészítő jövedelmet biztosíthatnak. Fentiek miatt kezdeményeztük a nyugdíjasok kísérleti jellegű munkaközvetítését a fővárosban. Itt ugyanis a nyugdíjasok iránt a munkáltatók foglalkoztatási igényei az országos átlagnál kedvezőbbek és nagyobb az ajánlatok változatossága is. Ezért itt viszonylag kedvezőbb feltételekkel lehetett elkezdni az új nyugdíjas rétegek igényei és ajánlataink találkoztatásának kísérletét, a hagyományos foglalkoztatási formák mellett újak kínálatát. A hagyományostól eltérő foglalkoztatási lehetőségeket a szolgáltatások területén egyes un. családsegítő, humán szolgáltatások körében kívántunk ajánlani és elfogadtatni.

A kísérlet 1980. május 15-én indult és utómunkálataival együtt 1980. december végén zárult. A munkatársi együttesben közgazdász, szociológus, pszichológus és személyzeti munkában gyakorlott szakember vett részt.

Az indulás előtt kialakítottuk a munkatársakkal az alapvető módszereket, miszerint akárhányan váraкоznak is, akivel éppen foglalkozunk, azt türelmesen tegyük, hagyjuk, hogy "kibe-

szélje magát", ültessük le és a szegényes környezet dacára teremtsünk emberséges légkört. Ez az elhatározás sok hívet szerzett a nyugdíjasok munkaközvetítőjének. Mind az érdekeltek, mind a sajtóvisszhangok kiemelték ezeket a vonásokat.

A kísérlet indítását megelőzően tájékoztatást tartottunk a főváros és kerületei egészségügyi irányítói számára. Kapcsolatba léptünk a Magyar Vöröskereszttel, a Geriátriai Intézettel, az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézettel, a Fővárosi Tanács Munkaügyi és Szociálpolitikai Főosztályaival, a kereskedelmi szervezetekkel és a KÖJÁL-lal. Ilyen előkészítő munka után indítottuk el a nyugdíjasok kísérleti munkaközvetítését.

2. Tapasztalatok

A továbbiakban összefoglaljuk a munkaközvetítés során szerzett tapasztalatokat és megvizsgáljuk, hogy az előzőekben vázolt feltételezéseinket a tapasztalatok mennyiben igazolták vagy cáfolták.

2.1. A közvetítés eredményeinek számszerű összefoglalása

1980. május 15-től november közepéig 1487 személyt vetünk nyilvántartásba. A jelentkezők többsége legalább két alkalommal kérte a közvetítő segítségét, de sokan 8-10 alkalommal is megfordultak az irodában. Számításaink szerint több mint 4000 ügyintézés történt. Minden személlyel addig foglalkoztunk, amíg ki nem közvetíthettük. Olykor többször, több helyre is. A közvetítések kb. 90 %-a a vállalatok, 10 %-a pedig magánszemélyek felé történt. A vállalatok részéről a legkeresettebb munkakörök a következők voltak: gépipari szakmunkás /marós, esztergályos stb./, takarító, segédmunkás, kereskedelmi eladó, konyhai kisegítő, portás, éjjeliőr, lakatos, betanított munkás.

A közvetítésen megjelentek nem és életkor szerinti megoszlását mutatja a következő táblázat.

Nem és életkor szerinti megoszlás

Életkor	Férfi	Nő	Összesen fő	%
- 25	18	7	25	1,7
26 - 30	27	10	37	2,5
31 - 55	197	182	379	25,5
56 - 60	145	232	377	25,4
61 - 65	188	120	308	20,7
66 - 70	113	104	217	14,5
71 - 75	47	37	84	5,6
76 -	37	16	53	3,6
Hiányos kitöltés	2	5	7	0,5
Összesen	774	713	1 487	100,0

A nyugdíjkorhatár alattiak, 1-2 kivételtől eltekintve rokkant nyugdíjasok. A közvetítésre jelentkezettek közel fele 1970-1978. közötti években ment nyugdíjba.

Eltekintve a nyugdíjkorhatár alatti, rokkant nyugdíjasoktól, a jelentkezők 2/3-a nyugdíjkoron felüli, és viszonylag sokan - 22 %-uk 66-70 év közötti - voltak a nem friss nyugdíjasok. Többen már dolgoztak nyugdíjasként, gyakran a volt munkahelyükön, ahol most megszűnt a foglalkoztatási lehetőség és ezért keresték fel a közvetítőt. Az a réteg, amelyet a kísérleti céljaink szempontjából a legjelentősebbnek tartottunk, a friss nyugdíjasok, akiknek nyugdíjazásuk után nem kínál fel foglalkoztatást a volt munkahelyük, ügyfeleinknek csupán 22 %-át alkotta.

A nyugdíjak összegét tekintve a legmarkánsabb csoportot a 2001-3000 Ft közötti nyugdíjjal rendelkezők képezték 35 %-kal, jelentős az 1001-2000 Ft közötti nyugdíjjal rendelkezők 30 %-os aránya is.

Nyugdíj összege

Forint	Ft	%
- 1 000	0	-
1 000 - 1 500	60	4,0
1 501 - 2 000	390	26,2
2 001 - 3 000	515	34,7
3 001 - 4 000	245	16,5
4 001 - 5 000	107	7,2
5 001 - 6 000	32	2,2
6 001 - 7 000	15	1,0
7 001 - 8 000	4	0,3
8 001 -	1	0,0
Nem nyugdíjas, illetve hiányos kitöltés	118	7,9
Összesen	1 487	100,0

Arra a kérdésre, hogy milyen munkát vállalna, két jellegzetes választípus emelhető ki.

a/ Az egyik a portás, éjjeliőr stb. hagyományos "nyugdíjas" munkakör, amelyhez különösebb szakképzettség nem szükséges. Ez azzal is összefügg, hogy a hozzánk fordulók többsége - főként eleinte - nyugdíjazása előtt fizikai munkakörben dolgozott, alacsony iskolai és szakképzettségű, zömében betanított vagy segédmunkás volt. Ez abból is következett, hogy a nyugdíjas közvetítő indulása első időszakában, amikor a kísérlet új és sajátos jellege nem volt ismeretes az érdekeltek előtt, csak azok jöttek, akik a hagyományos munkaközvetítőt keresték. A hozzánk fordulók elvárása pedig az volt, hogy többnyire volt munkakörükhöz hasonlót találjanak. Első ajánlatainkat szinte kizárólag a vállalatok által bejelentett "nyugdíjas munkakörök" jelentették. Ezek a hagyományos munkakörök: portás, éjjeliőr, takarító, kézbesítő, kazánfűtő és más, zömében segéd- vagy betanított munkák voltak.

b/ A másik jellegzetes válasz, hogy nem tudja, milyen munkát vállalna, illetve igénye sokféle irányu lehet és alakítható is.

Milyen munkát vállalna?

Megnevezés	Fő	%
Portás, őr	318	21,3
Fűtő	53	3,6
Kézbesítő, hivatalsegéd	63	4,2
Takarító	50	3,4
Bedolgozó	133	8,9
Könnnyü fizikai	113	7,6
Könnnyü szellemi, admin., gépelés	114	7,7
Ipari szakmunka	34	2,3
Építőipari szakmunka	3	0,2
Kereskedelem, vendéglátóipari	18	1,2
Egyéb vállalati	102	6,9
Idős v. beteg gondozása	85	5,7
Gyermekfelügyelet	37	2,5
Korrepetálás, tanítás	29	2,0
Háztartási munka	17	1,1
Egyéb magán	18	1,2
Nem tudja, nincs kitöltve /sokféle válasz/	300	20,2
Összesen	1 487	100,0

A jelentkezőlapon szerepelt a nyugdíjazás előtti munkahely és a betöltött munkakör megnevezése is. E kérdésekre kapott válaszokat foglalják össze a következő táblázatok.

A nyugdíjazás előtti munkakör jellege szerinti megoszlás

Munkakör megnevezése	Fő	%
Szak- és betanított ipar, építőipar, kereskedelem, vendéglátás	345	23,2
egyéb	203	13,6
Segédmunka	217	14,6
Vezető	74	5,0
Műszaki	73	5,0
Gazdasági	74	5,0
Egészségügyi	51	3,4
Kulturális, oktatás	48	3,2
Irodai, számviteli	120	8,0
Egyéb	108	7,3
Hiányos kitöltés	174	11,7
Összesen	1 487	100,0

Az előbbi táblázat adatainak áttekintése már jelzi, hogy a közvetítőhöz fordulók több mint fele - nagy részük az iparban - fizikai foglalkozású volt nyugdíjazása előtt és munkavállalási igényük is nagyrészt a könnyebb fizikai munka területekre vonatkozik. A félfogadási napokon egyik jellegzetes válasz volt arra a kérdésre, hogy az ügyfél milyen munkát keres: "valami könnyű fizikait", nők esetében megtoldva azzal, hogy "könnyű ülőmunkát", továbbá szakképzettséget nem igénylő könnyű munkát stb.

A rendszerezett nyilvántartási lapon szerepeltek a családi, a lakáshelyzettel kapcsolatos, továbbá az egészségügyi állapotot tudakoló kérdések is. Megkérdeztük a szabadidő eltöltési, a kulturálódási, továbbtanulási stb. igényeket is. Ezekre a kérdésekre ügyfeleink többsége spontánul nem adott választ. Részben azért nem, mert sokak számára nehézséget okozott a kérdőív egyszerűbb kérdéseire vonatkozó válasz is. Sokan közülük nem akartak írásban nyilatkozni e kérdésekről. A közvetítőknél

pedig sajnálatosan nem volt kellő idejük arra, hogy a beszélgetésbe építve töltsék ki a lapokat.

Lelki-, anyagi-, lakásgondok

Megnevezés	Fő	%
Magány	73	12,0
Alacsony nyugdíj, magas költség	152	48,8
Társbérlet	2	0,6
Beteg családtag, idős szülő	20	5,7
Albérlet	10	2,9
Egészségtelen lakáskörülmények	7	2,0
Kicsi, zsufolt lakás	21	6,0
Nincs Lakása	20	5,7
Kiskoru gyermek, tanuló eltartása	12	3,4
Kimozdulási igény /bezártság/	17	4,9
Elfoglaltság	4	1,1
Rossz házasság	1	0,3
Nem dolgozó házastárs	9	2,6
Összesen	348	100,0

A felekkel történő beszélgetések, valamint az elkészített interjúk alapján jóval részletesebb képet kaptunk a közvetítőben megjelent nyugdíjasokról.

2.2. Jellegzetes rétegek és problémák

A. Rokkantsági nyugdíjasok

A rokkantsági nyugdíjasok közt igen sok volt a fiatal.^x Munkaközvetítésük, elhelyezésük igen sok nehézséget okozott. A közvetítést végzők sem tudhatják, hogy az illető milyen felkínált munkakörre valóban alkalmas-e. Az orvosi rehabilitációs eligazítás pedig nem ad elégséges támpontot az egyénnek, különösen nem egy olyan időszakban, amikor csökkent a munkáltatók foglalkoztatási szándéka.

A rokkantsági nyugdíjasok közvetítése során is kitűntek a napi gyakorlat, a szakmai rehabilitáció megoldatlan problémái. Tapasztaltuk, hogy azokat a rokkantsági nyugdíjasokat - és a nagyon idős személyeket - nehezen lehet munkához juttatni, mivel otthonhoz kötöttségük miatt csak bedolgozó munkára képesek. A munkafajták szűk szakmai spektruma miatt nem mindenkinek ajánlhatóak. A megszerezhető jövedelem is alacsony.

B. Értelmiségiek

A szellemi foglalkozásuk főként a kísérlet második félidejében kezdtek a közvetítőben nagyobb számban megjelenni. Részben a közvetítéssel kapcsolatos kedvező sajtó visszhang váltotta ki érdeklődésüket, részben kezdték érezni a hagyományos munkaterületeken az elhelyezkedés csökkenő lehetőségeit. Legtöbbjük belső zavarral küzdve nyitotta ki ajtójukat, és sok

- ^x - Sajátos réteg volt a rokkantsági nyugdíjasok között a fiatal mozgássérültek csoportja. Kitűnt e csoport a nehéz elhelyezési lehetőségei dacára viszonylag könnyű kezelhetőségével, megfelelő kontrolljával. Feltehetően az ilyen fiatal, mert "bajával" születése óta együtt él, képes tudomásul venni, hogy mire képes, mire nem.
- Az idegi okok miatt leszálalékoltak között is sok a fiatal. Őket is az jellemzi, hogy aktívak a munka keresésében, de elhelyezkedési terveik gyakran irreálisak. Közöttük segéd- és betanított munkásokat épp úgy találunk, mint magasan képzett értelmiségieket (orvost, tanárt, mérnököt).
 - Egyéb rokkantsági nyugdíjasok többnyire azt várják, hogy a társadalom segítsen rajtuk. Részükről öntevékenységgel, kezdeményezéssel kevésbé lehet találkozni. Igényüket meg is fogalmazzák: elvárják, hogy hivatalos szervek keressék meg őket, törődjenek velük.

közülük az állandósult zsufoltság, a várakozók nagy száma, összetétele /idősebb korosztályokhoz tartozók, súlyosan fogyatékosok, elhanyagolt állapotban lévő személyek stb./ láttán benézett és elment.

Egy részük, az elszántabbak, a maguk szorítóbb helyzetét érzők maradtak ott és várták ki sorukat. Ez eleve azt hozta magával, hogy némi kontraszelekció érvényesült. Általában a lelki kondíció, fizikai állapot, életkor szempontjából súlyosabb helyzetben lévők választódtak ki.^x

a/ Az egyik csoport tagjai korábban zömében humán pályákon tevékenykedtek és szakmai azonosulásuk rendkívül erős. A nyugdíjazást gyakran úgy élték át, mint presztizsvesztést. Nyugdíjasként történő elhelyezkedésükben két dologra figyelnek: nem akarnak további súlyos presztizsvesztést jelentő munkakört és nem akarnak látszat tevékenységet. Sokan képesek közülük szakmai váltásra, ha előbbi két szemponttal össze tudják egyeztetni azt. Az ajánlataink közül pl. a különféle gondozás csak abban az esetben fogadható el számukra, ha szemükben értéknek tekintett vonzata van.

Egyenrangú kapcsolatra tartanak igényt, s ha ezt a gondozást igénylő nem veszi figyelembe, nem jön létre a tartós munkakapcsolat. Az alárendelt "cseléd" szerepre nem hajlandóak. Sokan jelezték közülük, hogy ha nem tudunk szellemi munkát ajánlani, elvállalnak fizikai munkát is. Azt sokan kevésbé érzik elfogadhatatlannak mint mások kiszolgálását.

Többen az e csoportba tartozóak közül szívesen vennének részt a közvetítő munkájában. Megfogalmazták, hogy ilyen humán tartalmu, érzékelhetően hasznos munkára vágnak. Természetesen ilyen jellegű munka a tanácsok gyámügyi, szociálpolitikai csoportjainál, a bíróságnál is szükséges lenne. A tulterhelt, gyakran nem is megfelelően képzett aktív állomány külső, tisztelet-

^x Ez a minta előbbieik ellenére is alkalmas arra, hogy néhány következtetést megfogalmazhassunk. A témát feldolgozók /Dr. Gondos Anna - Dr. Hegyesi Gábor/ a közvetítőben megfordult szellemi foglalkozásuak két nagy csoportját különböztették meg.

dijas nyugdíjas szakemberekkel való további megerősítése a szociális munka jelentős megjavítását eredményezné, s mindezt nagyon olcsón.^x

Az említett csoportból néhány példát említünk:

Dr. N.V. közgazdász most ment nyugdíjba. Iskola-titkári munkát ajánlottunk, melyet el is vállalt.

Dr. N.É. ujságíró volt. Jogi diplomával rendelkezik, telefonon jelentkezett első ízben, mert szégyelli, hogy így kell munkát keresnie. A nyugdíja 5200 Ft, nem pénzre van elsősorban szüksége, de nem bírja, hogy otthon üljön. "Megörülni, becsavarodni" nem akar, mondotta, inkább valamit dolgozna. A magánszféra lehetőségeit elhárította. Alárendelt helyzetének érezné akkor magát. Inkább vállal kézbésítést, mosogatást vállalatnál, mint gyermekfelügyeletet vagy gondozást.

Dr. Z.A. orvos egy idősebb ember napi katéterezését és ebédmelegítését vállalta. Erős személyiség, aki dolgozni akar és akit a munkahelye nem akar foglalkoztatni. Ettől deprimált. Ekkor találkozik a mi ajánlatunkkal - a beteg szimpatikus is neki, a család sugározza rá, hogy milyen szükség van a segítségére. Ő egy friss nyugdíjas volt. Az orvosi tevékenységébe úgy érezte, hogy ez a szociális gesztus befér. Nem érezte presztizsvesztésnek, mert ismerve az orvosi hivatás presztizsét, joggal tételezte fel, hogy bárhová megy, ő mindenhol orvos marad. Attól, hogy megmelegíti a beteg ebédjét, nem lesz cseléd, nem lesz "kevesebb".

Jelentkezett egy orvosnő is. Nagyon leromlott állapotban. Gondozást kívánt vállalni, de állapota miatt - pszichológus kollegánk - nem merték kiközvetíteni. Egy lecsuszott értelmiségi képét mutatta. Több ilyen akadt a gyakorlatunkban.

Találkoztunk egész életén át háztartásbeli, de tanítói oklevéllel rendelkező nővel, aki előzvegyűlvén specializálta magát 16 hónapostól 3 éves gyermekek felügyeletének vállalására.

A jelentkezők egy része pedagógus volt, közöttük sok nyelvtanár. Egyeseket sikerült kiközvetíteni ilyen minőségben művelődési házakhoz nyelvtanfolyam vezetésére. Volt olyan tanítói diplomával rendelkező, aki vidéken /Balaton-parton/ vállalta magányosan élő idősebb hölgy gondozását, mert lakásra volt szüksége. Az ő lakásában ugyanis vele fia, menyé és az újszülött unoka már nem férnek el, s ő magát érzi fölöslegesnek.

^x Ez a lehetőség kínálkozik most a szerveződő családvédelmi központok munkatársi együtteseinek kialakítása során is.

Több hasonló természetű családi problémával találkoztunk. Bentlakással felkinált gondozások egy részénél a lakás képezte a vonzerőt.

b/ Az értelmiségiek másik csoportja előbbi csoporténál jobban racionalizálja döntését. Ugy jellemezhető e csoport, hogy "vállalkozó" típus. Képesek és akarnak váltani. Jellemzőjük, hogy felméri mire van kereslet, s ebben hogyan tudnának beilleszkedni, függetlenül attól, hogy eddig mivel foglalkoztak. Többnyire nagyon tudatosan élik át szuverenitásukat. Nem várnak a közvetítőtől lelki támaszt, csak információt és közvetítést, ügyeiket maguk szervezik, kevésbé terhelik ügyintézőinket. Néhány példát ezek közül is megemlítünk:

F.K. egy pénzügyvezető volt főosztályvezető, gépkocsijával kíván pénzt keresni. Egy szikviz készítő magánkisiparos volt az egyik alkalmazni kívánó, egy virágüzlet temetői koszorúszállításra a másik. K.I. volt iskolaigazgató is, autójával kívánt munkát vállalni. Az ő esetében étel-házhozszállítás merült fel. Néhány főosztályvezető jogi, közgazdasági végzettséggel, továbbá egy matematikus kutató tartoztak még az említett vállalkozó típusu kategóriába. Akadt közöttük olyan középvezető, aki - mint mondják - füttyült a presztízusra, arra, is, hogy férfi létére mit szólnak ahhoz, hogy szolgáltató jellegű munkát vállalt. Idős emberre vigyáz napközben.

J.M. közgazdász, volt főkönyvelő SzTK ügyintézőt vállalt egy minisztériumban.

F.K. közgazdasági doktorátussal fűtői vizsgát tett és egy intézményben fűt. 5600 Ft-os keres munkájával havonta, nyáron pedig utazgat. Értelmiséggé lett egykori szakmunkások közül is többen jelentkeztek, őket sem zárja, hogy vezető állás után eredeti szakmájukhoz forduljanak. Pl. az egyik közgazdasági, a másik jogi képesítéssel műbutor-asztalosként, illetve vízvezeték-szerelőként kíván dolgozni. Egy volt MÁV főtiszt pedig arra vár, hogy elháruljanak a magánkifizés elől az akadályok, és régi cukrász-szakképesítésével kifőzést hozzon létre, abban az esetben, ha ez nem veszélyezteti nyugdíját.

E pozitív példák ellenére sok a kudarcélmény is.

Pl. Z.J. 68 éves jogász megyei székhelyén vezető munkakörben dolgozott, kiemelték, a fővárosba hozták, röviddel utána nyugdíjazták. Közben meghalt a felesége, most itt van kapcsolatok nélkül. Kezébe került egy műszaki leírás, elkezdett műszaki ujitással foglalkozni. Van egy presszógép találmánya, de nincs, aki a gyártást

vállalja. A közvetítő ehhez próbált segítséget nyújtani, de eddig eredmény nélkül. Biróságnál próbáltuk munkába helyezni, ez nem sikerült.

c/ Szólni kell a szellemi foglalkozásu nyugdíjasok egy harmadik csoportjáról is. Jellemzőjük, hogy a bemutatott példáinknál jóval idősebbek. Nagy műveltségük különböző képzettséggel. /Pedagógus, vegyész stb./ Van köztük 3-4 nyelvet beszélő. Munkahelyre bejárni, vagy a magánszférában feladatot vállalni már nem tudnak. Otthoni munkát szeretnének, fordítást, tanítást.

Összefoglalva a volt szellemi foglalkozásuakkal kapcsolatos tapasztalatokat: Nem szabad a szellemi tőkénket képező és a nyugdíjasokban meglévő értékeket kallódní hagyni. Meg lehet és meg kell találni adottságaik, tudásuk hasznosításának lehetőségeit.

C/ Pre-deviáns állapotban lévők

Az ide sorolható, számszerűen nem nagy csoport közös jellemzője, hogy visszatérő ügyfeleinket jelentette.

a/ E csoporthoz nagyon különböző típusu problémák tartoznak. Egy részük özvegy, magányos vagy családja által zaklatott, üldözött /pl. özvegy anya hálátlan leányával, aki kiveri a lakásból/. Alkatuk szerint velük kapcsolatban megismerve helyzetüket vagy az öngyilkosság veszélyére kell gondolni, vagy az idegrendszeri terhelésük sulya miatt betegség fenyeget. Közülük sokan nemcsak munkaalalmat kerestek, de meghallgatást is. Nehéz elképzelni, hogy mennyien élnek rendezetlen családi életke-retek között ebben az életkorban is.//

b/ A másik részük főként ágról szakadt, link, félig beteg főként férfiakból áll. Néhányan közülük hangoskodóak, ápolatlanok. Nincs családjuk, lakásuk, munkájuk, jövedelmük. Ebben a körben munkát közvetíteni nem volt egyszerű. Egyidejűleg munkásszállásról, vagy egyéb elszállásolási lehetőségekről is gondoskodni kellett. Egyik-másik ügyfelünk a nagy fáradsággal összehozott munkát és szálláshelyezést 1-2 nap után otthagya és ezt többször is megismételte. Akadt olyan ember, aki elmesélte, hogy üldözik, és a lakásából is kiüldözték. /Kik?/ A ható-

ságok - mondta és sokatmondóan mutogatott fölfelé, mintegy jelezve, hogy nem mondhatja ki, hogy kik és miért üldözik. Saját ötlete a probléma megoldására: egy házasság, de ebben sem bizik, mert ha egy nőnek udvarolni kezd, annak is fülébe sugják, hogy hagyja ott őt. Piszkos dolgokat öntöttek a küszöbére az üldözők és ezért a félig-meddig pince kamrájából is kizavarják a lakók, mert piszkos. /Nyilvánvalóan pszichiátriai és nem munkaügyi eset./

Az ilyenek ügyei intézésében a közvetítő sok-sok kísérlete csupán pillanatnyi gyógyírt jelenthetett, megoldást aligha. Ennek ellenére ezek az emberek abba a helyzetbe kerültek, hogy türelmesen meghallgatták őket, együttérző és segítőkész fogadtatást találtak és az is ritkán esett meg évek óta sokukkal, hogy ha csak látszólag is, de döntési szituációba kerültek, ajánlatok között választhattak, ők kerültek az ügyintézők figyelmének középpontjába. Ügyeik korrekt megoldása azt igényelte volna, hogy velük anamnézis készüljön, negatív karrierjüket végigkísérjük és megfelelő kezelésben részesüljenek. Pszichiátriai osztályokra történő átirányításukra nem került sor.

Közvetítő munkánk gyengéje volt a nyilvántartás, az adatszolgáltatás. A közvetítés első néhány hónapjában magukat a közvetítőket is eltöltötte a konkrét ügyekben közvetlen segíteni akarás és tudás lelkes öröme és elhanyagolhatónak érezték a "papirmunkát". Valójában ez nemcsak ennél a csoportnál, de ennél különösen - utóbb már pótolhatatlan információk elvesztését jelentette.

D/ Egyéb nyugdíjas csoportok

Az előbbieken a valamilyen szempontból jellegzetes nyugdíjas csoportokkal foglalkoztunk. Ezekon kívül voltak különféle foglalkozásu, rendezett nyugdíjas házaspárok és olyan asszonyok is, akik nem voltak aktív életszakaszukban dolgozók és most nyugdíjkoron felül kényszerülnek családi, anyagi stb. okok miatt munkát vállalni. Utóbbiak zöme kedvezőtlen anyagi helyzetben van. A házaspárok között is találkozhatunk mind férfi, mind női munkát keresővel, akik házastársuk súlyos és költséges betegsége miatt meghatóan erőn felüli munkát is vállalna. Pl. a

közvetítő takarítását is föl vállalta volna egy idős asszony, aki maga is alig állt a lábán, mert férje beteg és minden pénzre szüksége van. A szemérmes szegénység ilyen esetei többnyire nem kerülnek a szociális segélyezési rendszerbe.

3. Az új szolgáltatásokkal kapcsolatos tapasztalatok

3.1. Különféle foku házi beteggondozás

A beteggondozás iránt nyilvánul meg a legnagyobb érdeklődés. 467 szolgáltatási igényt jelentettek be, ebből 274 beteggondozásra vonatkozott. Megszerveztük a gondozást vállalók vöröskereszt-tanfolyamokra jelentkezését is.

a/ - A házi beteggondozás legnagyobb hányadát a heveny súlyos beteg és az idült állapotú, idősebb korosztályhoz tartozók számára igénylik többnyire a rokonok.^x Sokan kérik az egésznapos fáradozást, felügyeletet. Gyakran éjjelre és nappalra is biztosítani kívánják az idős családtag gondozását és - ideiglenes bejelentéssel - bentlakást is biztosítanak. Pl. egy idős orvost a leánya /aki nem vele lakik/ felváltva két személlyel gondoztat, ehhez egy bentlakó éjszakai felügyeletet és egy nappalra igényelt. Vannak olyan gondozást igénylő magányos emberek, akik lakásukat, házukat, vagyonukat kívánják örökül hagyni annak, aki gondozásukat elvállalja.

- Találkozunk eltartási szerződést kötni kívánóval is. Az olyan bejelentések, ahol szállást vagy külön szobát biztosítanak, gyakran igénylik pl., hogy a gondozást végző legyen fiatal /60 éves korig/, legyen intelligens, akivel lehet társalogni, egyes esetekben van olyan kérés is, hogy az illető még aktív dolgozó is lehet, de a délutánt és az éjszakát töltsse együtt a gondozottal.

^x Igy pl. néhány esetben műtét utáni kezelés, combnyaktörés, agyérelmeszesedés, agyvérzés, bénaság és nemcsak idősebbek esetében rákos betegség miatt. De találhatók szívbetegség és általános legyengülés, mozgásképtelenség miatt gondozásra szoruló is.

- Egyedül élő vagy együtt megöregedett házaspárok, olykor igen szerény nyugdíjukból keveset tudnak fizetni, ezáltal kevesebb gondozási időt kérnek, részükre nehezen tudunk gondozót biztosítani.

- Olykor ismerősök, barátok kérik a gondozást, ilyen esetekben a közvetítés a gondozottal előzetes megbeszélés alapján történik. Ahol a szülő gondozását kérik, ott olykor a szülők nem akarják elfogadni a költségbe kerülő gondozást. A visszavonásnak általában ez az oka.

b/ - A gondozási igények egy kevésbé súlyos csoportját képezik azok az esetek, amelyekben az igény az, hogy ne legyen egész nap egyedül az idős családtag vagy a beteg gyermek. Legyen ott valaki az étkezés lebonyolításához, s gyógyszerbeszedés felügyeletéhez, hogy elbeszélgessen a beteggel stb.

- Volt olyan igény, hogy gengén látónak felolvassanak. Felvettük a kapcsolatot a Vakok Szövetségével, annak titkárával, és megállapodtunk abban, hogy az ilyen munkára jelentkezőknek és az ilyen szolgáltatást keresőnek megadjuk az ő nevét és telefonszámát, ők vállalják a felek összehozását. Ők ugyanis leellenőrzik a személyeket, mivel a szolgáltatást igénylő vak. Ez a kapcsolat funkcionált is a továbbiakban.

c/ - A gondozást vállalók között sokféle szakképzettségűt találunk pl. sebész orvost, ápolónőt, csecsemőgondozót, pedagógust, óvónőt, gyári munkást és különféle foglalkozásukat. Találkoztunk olyan gondozóval is, aki háziasszony és van egy kis szabadideje. Vannak leszámolékot nyugdíjasok közöttük.

- Vidékről is jelentkeznek gondozási feladatok elvégzésére pl. Szigetszentmiklósról, Monorról stb. Többnyire azért vállalnak gondozást, mert kevés a nyugdíjuk és magas a rezsi, vagy gyermekeik lakáskörülményeihez kívánnak anyagilag segítséget nyújtani, saját részükre tartós háztartási berendezést szeretnének vásárolni, vagy unokáik neveléséhez akarnak segítséget nyújtani.

d/ - Ami a munka díjazását illeti, a gondozási teendőket végzők a legkülönbözőbb óráért, illetve átalányt kérik és kap-

ják. Ismereteink szerint van olyan gondozó is, aki 12 Ft órabért kapott, a legtöbben viszont 35-40 Ft-ot kérnek, és kapnak. Dr. A.I. sebészorvos 28 Ft körüli órabért kap. M.M. gondozásért és egy nagyon elhanyagolt lakás takarításáért havi 500 Ft-ot kapott, órabérre átszámítva 13,80 Ft. Levélben jelezte, hogy nem vállalja a későbbiekben ezért a munkát.

- A havi összegekben történt megállapodások 600 Ft-tól 4000 Ft-ig terjednek. A leggyakoribb a 2000-2600 Ft. Az összeg kialakulásában számít a gyors segítség szükségessége, a gondozást kérők anyagi helyzete, a nyugdíjas felkészültsége és körülményei.

A nyugdíjasok nagy része a gondozással a fizetése és a nyugdíja közötti differenciát akarja biztosítani. Legtöbb esetben 2000 Ft körüli összeget. Ezért vállalnak szükség esetén 2-3 helyen gondozást. A gondozást vállaló nyugdíjas részére módunkban áll esetleg 2-3 címet is átadni - előzetes megbeszélés alapján a gondozást kérővel - mivel van olyan igény is a gondozást kérők között, hogy hetenként 2-3 alkalommal 3-4 órai gondozást kérnek. Amennyiben a gondozó az idejét jól tudja megszervezni, több megbízást is képes folyamatosan elvégezni. Nyugdíjasaink szívesen tesznek az ilyen igényeknek eleget. A gondozást vállalkók általában kisebb bevásárlást, esetleg főzést is vállalnak. Hosszabb ottlét esetén a saját étkezésük is biztosítva van. Előfordul, hogy a beteg gondozásán kívül a szoba, konyha rendben tartását is kérik tőlük. A nyugdíjasok között többen vannak, akik az ott töltött idő alatt ezt természetesnek találják, de vannak, akik a főzést, takarítást nem vállalják, ezért fordul elő, hogy telefonon történt előzetes megbeszélés alapján a meg egyezés olykor nem jön létre. De általában mind a gondozott, mind a nyugdíjas részére tudunk megfelelő személyt, illetve munkahelyet biztosítani. Legfeljebb nem azonnal.

A beteggondozási munka szervezésénél előforduló problémák egyik jellegzetes kérdése: a bizalom. Nagyon fontos a kölcsönös bizalom a gondozott és családja, valamint a gondozó között. Ennek hiánya miatt több esetben felborult vagy létre sem jött a megállapodás.

Az egyedül élő idős hölgyek különösen félnek, mivel egyeseket már korábban hirdetésre jelentkezők megloptak.

Nagyon munkaigényes a közvetítés eredményességének, teljesülésének kontrollja. Hiába kérjük, gyakran nem jelentik vissza, hogy teljesült-e a megállapodás. Szervezett módon egy ízben, társadalmi munkában a Magyar Vöröskereszt nyugdíjasa /Kovács Erzsébet/ lelátogatta a gondozást kérő családokat és beszámolt tapasztalatairól. Ezek megerősítették azt a feltételezésünket, hogy presztizst kell a tevékenységnek teremteni. Ennek egyik feltétele, hogy tanfolyami képzést kapjanak azok a vállalkozók, akik nem rendelkeznek egészségügyi szakképesítéssel. Legalább ilyen lényeges feltétel, hogy a szolgáltatást igénylőkkel is tisztázzuk: takarítónőt vagy gondozót kérnek. Ne lépjenek fel az idős gondozottakban a régi idők beidegződései, ne cselédként kezeljék az őket gondozókat. A Vöröskereszt által szervezett első egészségügyi tanfolyamra 29-en jelentkeztek.

3.2. Gyermekfelügyelet, napközbeni ellátás, tanítás, nyaraltatás

A házi beteggondozás mellett ez volt az érdeklődés szempontjából a legkeresettebb szolgáltatás. Főként fiatal értelmi-ségi házaspárok jelentették be igényüket. Gyakran két gyermekek kérték a szolgáltatást.

Előfordult olyan eset, mint Cs.G.-né-é, aki ösztöndíjjal külföldre utazott fél évre és keresett valakit, aki állandóan ott van és a férjével együtt működve ellátja a két kis gyermekét. Egész napos gondozásra volt szüksége fogyatékos gyermeke számára egy házaspárnak, a gyermeket ugyanis óvodába nem vették fel. A szülők 3500 Ft-ot fizetnek havonta a gyermeket elvállaló személynek. Volt olyan igény is, hogy óvodából, iskolából hozza el a gondozó a gyermeket és legyen vele, amíg a szülő hazaér.

Volt néhány olyan igény, mely a gyermek betegsége idejére kért gondozást. Különös igényként jelentkezett egy repülőtéri alkalmazott nő kérése, aki váltakozó munkabeosztásához igazodó gyermekfelügyelőt keresett. Iskolakezdés körüli időpontban különösen megnőtt az igény a gyermekfelügyelet különféle formái iránt. A közvetítő működése során segédkezett egy magán foglalkoztató összehozásában. Egy gyermekgondozási segélyen lévő óvó-

nőhöz küldünk gondozót kereső gyermekes családokat. Sikeresen működik azóta is.

Működésünk során gyermeknyaraltatással kapcsolatos igény és vállalkozás szórvány jelleggel fordult csak elő. Ez azonban érthető, hisz májusban indultunk, s a nyári tervek és a feltételek biztosítása előbb kialakul.

3.3. Magánkifőzés

Legfontosabb közvetítési tapasztalatunk e téren, hogy valóban van igény kifőzési szolgáltatásra, s vannak vállalkozók erre akár egyéni, akár gazdasági társulás, akár munkaközösség formájában.

Ügyfeleink között is találtunk olyat, H.-nét, aki havi 1500 Ft-ért a közvetítőtől függetlenül és korábban már főzött egy személynek. Ebből az összegből neki 300-500 Ft/hó haszna maradt és a saját ebédje. Ez az egyszemélyes megoldás azonban egyiknek sem lehetett tartósan előnyös, mindkettőjüknek "drága". Közvetítőnk csak 3 személyig volt felhatalmazva - a nyugdíjfolyósítás mellett - mini-kifőzés létrehozását ösztönözni.

Szemünk előtt bontakozott ki a kép, hogy amennyiben nem lennének indokolatlan megkötések, számos kis kifőzés jöhetne létre. A magán kisipari tevékenység mellett létrehozott működési engedélyes rendszer mintájára a Belkereskedelmi Minisztériumnak szabályoznia kellene a jelenleg működő nagyobb /a fővárosban 24/ magánkifőzés mellett, ennél szerényebb keretek között mini-kifőzési engedélyek kiadását.^x

Talán az erre a feladatra vállalkozók közül a legsajátosabb A.M., a vele készült interjuból néhány részletet idézünk: A.M. görög származású. Volt konzervgyári munkás, tanácsstag. 1980-ban ment nyugdíjba és eleve a kifőzésért kereste fel a közvetítőt.

^x A Belkereskedelmi Minisztérium az átiratunkra, melyben előbbieket javasoltuk, olyan értelmű választ adott, hogy egyetért az elgondolással és lehetségesnek tartja megvalósítását, amennyiben nem helyben fogyasztás történik, hanem elszállítják az ételt. Ez a választ azonban nem tér ki a működési engedély kiadására, amelyet fontosnak tartunk az ellenőrizhetőség és az adható preferenciák miatt.

"Én egy kifőzdét szeretnék nyitni. Ez ujdonság lenne, mert sehol nem főznek görög ételeket. Görög ételeket szeretnék főzni, pl. szuvlakit, jiroszt. Ezeket mindenki szereti, onnan tudom, hogy megkérdeztem azoktól, akik már voltak Görögországban, és itt egyébként is sok görög él. Mindenhol a világon van görög étterem, és ezeknek a tulajdonosai milliomosok lettek. Ebből gondolom, hogy itt is lenne forgalma egy ilyen üzletnek. Én nem akarok milliomos lenni, csak valami kedvemre való dologgal szeretnék foglalkozni.

Ha az állam adna nekem engedélyt, csak egy kis helyiségre lenne szükségem, ahol 4-5 asztal elférne. Másokat is megtanítanék ezeknek a görög ételeknek a főzésére. Engem az is bánt, hogy látom azt a sok részeg embert és az a véleményem, hogy ha ott, ahol iszik az ember, kap valamit enni is, nem lesz részeg. De így, bemegy a kocsmába, iszik 2-3 pohárral és máris részeg, hazamegy és veszekszik."

Több próbálkozás történt a terv megvalósítása érdekében. A helyzet az, hogy A.-nak nincs befektetni való pénze, sem alkalmas lakása. Ezért közbenjárásunkra már működő vendéglátóhelyhez igyekezett a III. kerületi Tanács kereskedelmi osztálya profilbővítésként ajánlani a görög ételeket és mesterüket. Sajnos hónapok óta eredmény nélkül.

Nem volt megoldott a kérdés társadalombiztosítási feltétele.

3.4. Egyéb szolgáltatások

Kerti munkát sokan igényeltek és vállalkozó is akadt. A munkaadók egy része telekkel rendelkezik, de művelni már, vagy egyedül nem tudja. Van olyan telektulajdonos, aki számára nem hobby, hanem megélhetési bázis a termelés és bérmunkást keres. Volt olyan ügyfelünk, aki napszámost kért és háztartási alkalmazottat, valamint a felesége mellé ápolót. Mindezt fedezte a mezőgazdasági termelés hozama. Ő maga csak irányította a munkát. Legszerencsésebb közvetítések ebben a munkafajtákban, amikor a munkavállaló és az alkalmazó együtt tevékenykedik. Az ilyen kapcsolatok tűntek a legmaradandóbbnak. A Fővárosi Kertészeti Vállalat is szívesen alkalmazna természetvédelmi őröket a parkokban.

Takarítást sokan igényeltek és sokan gondozás fedőnév alatt is ezt kívánták. Volt olyan vállalkozó, aki felháborodva mondotta el, hogy a beteg, akinek a gondozását vállalta, két

héten át alkalmazta, ameddig kitakarította a teljesen elhanyagolt lakást, és akkor elküldte. Hasonló eset néhányszor előfordult. Volt példa arra is, hogy ismert művész házaspár keresett házvezetőnőt. Közeli kitünt, hogy mindenest keres. Tul sok feladatot kívánt elláttatni kevés pénzést. Más vezető értelmiségi családok szintén házvezetőnő iránti igényt jelentettek be, azonban az előbbiekhöz hasonló kedvezőtlen tendencia nélkül.

Gépirást 22-en vállaltak volna, egy kutatóintézetrel sikerült alkalmi munkákra összehozni néhányat közülük. Viszonylag könnyen tudtak munkát szerezni közvetítő kollégáink a gépirni tudó jelentkezőknek, - némi piackutatással.

Fuvarozás a személy- és teherfuvarozás saját kocsiával elfogadott, van piaca. Magánkisiparosok jelezték leginkább igényüket.^x

Trafik. H. István 4900 Ft havi nyugdíjjal és egy nyugdíjas asszony - de csak közösen vállalta volna társsal -, jelentkezett ilyen igénnyel.^{xx} Társat pedig nem tudtunk szerezni számára.

Fodrász. Több fodrász ügyfelünk is késznek bizonyult időseknek, mozgásképteleneknek lakáson szolgáltatást nyújtani. Ilyen munkaközösség létrehozásának feltételeivel azonban sem ők, sem a közvetítő nem rendelkezett, pl. vevőszerzéssel, rendelésfelvételi hellyel stb.

Telefonügyelet iránt csupán szerény érdeklődés volt tapasztalható. Ennél a szolgáltatási ágánál ugyanis jól megtalálják egymást a felek a hirdetéseken keresztül is.

^x A kisiparos napi ügyei intézéséhez segítség az ő szállítása, gyermekért elmenni, vidéki utra elvinni a családot stb. A fuvarozás kapcsolódó elfoglaltságokkal, pl. rakodással is piacképes. A virág és étel szállításra vállalkozókról már említést történt.

^{xx} Vállalkozó típus. Agilis. Nyugdíjazás előtt katonatiszt volt. Nem vállalta végül, mert a nyugdíját szüneteltetnie kellett volna. Nem akarta a rizikót vállalni olyan bérlemény esetében, amelyet azért ajánlottak fel, mert nem volt eddig jövedelmező.

Mini-panzió iránti érdeklődés csekély volt és inkább tájékozódó jellegű. Bejött néhány érdeklődő, akinek ez szimpatikusabb lenne, mint a jelenlegi megoldás a Volán Tourist-tal. Feltételi oldala és a lehetőségek tisztázása, szervező munka után a mini-panzió realizálható lenne.

Vegyésipari szolgáltatások. A vállalkozók zöme volt szakmunkás, egy részük nagyon idős, szakmáját nagyon szerető szakember. Alkalmi javító munkákra vállalkoznának. Ez megvalósítható lenne, ha a közvetítő egy felvételi iroda szerepét is el tudná látni. Ilyen tevékenység nagyon fontos lenne, de nem fér be a munkaközvetítés jelenlegi keretébe. Jelentkezett 15-20 fő különféle szakképesítéssel. Nevüket feljegyeztük és azt is, hogy milyen sokféle munkát láttak volna el együttesen a tüzelőfelhordástól a tapétázásig, kisebb kőműves, vízvezeték-szerelő és egyéb lakáskarbantartó munkáig. Közülük néhányat alkalmi munkára kiközvetítettünk. Valójában belőlük egy munkaközösséget kellett volna szervezni.

Néhány különös példa arra, hogy mi mindenre kerestek munkaerőt. Gyermekláthatási ügyben tanukat kerestek és a vállalkozók idejét busásan honorálták. Kerestek elhagyott kutyák, macskák etetésére vállalkozót 2500-3000 Ft/hó díjazásért, leltározási idénymunkához segítőket, utcai világítás ellenőrzésére vállalkozókat stb.

Sokan jelezték, hogy szépen kézimunkáznak, horgolnak, kötnek és vállalnának ilyen munkát. Akadt a munkára jelentkezők között olyan tanárnő, aki történelemoktatáshoz divattörténeti bábukat és ruhatárat állított össze. Nagy számban jelentkeztek nyelvtudásuk hasznosítását kívánó személyek.^x

^x Sajátos eset közülük K.J. 75 éves, de nincs nyugdíja. Ugyanis 1978-ban külföldről települt haza. Megtakarított pénzéből él és kiegészítő jövedelemre lenne szüksége. Számviteli főiskolai végzettséggel, cukrász, kárpitos szakképesítéssel, valamint spanyol-francia nyelvtudással keres elhelyezkedést. Magánszemély gondozására közvetítettük ki, ahol a főzést is elvállalta.

Tanfolyamok: a nyugdíjasok kb. 100 %-a jelezte a személyi lapok kitöltésénél, hogy valamilyen tanfolyami oktatásban részt venne. A vöröskereszt tanfolyamairól már szóltunk. Nagy érdeklődésre tartanak számot a fűtőtanfolyamok, melyek három hónap időtartamuak és a díjuk 570 Ft. Az első szervezés alapján 15 fő jelentkezését készítettük elő. Nyelvoktatásra, szabás-varrás és más tanfolyamokra is szerveztünk egyenként kisebb létszámban jelentkezőket. A tanfolyami képzés szervezéséhez is csak a kísérleti közvetítés második féléidejében fogtunk hozzá erőteljesebben. E munka folyamatos és jó kiegészítője a közvetítő munkának.

A tapasztalatok összefoglalása

Az egész kísérletre annak hét és fél hónapja alatt a Munkaügyi Minisztérium kevesebb, mint 50 000 Ft-ot fordított. A kísérleti munkaközvetítés tapasztalatai kedvezőek. A nyugdíjas rétegek megelégedéssel vették tudomásul a közvetítő létrejöttét és rokonszenvükkel találkozott a figyelmes, segítőkész, a hagyományos közvetítés ridegségétől mentes bánásmód.

A kísérlet egyik tanulsága, hogy a magánszférában való elhelyezkedés lehetőségeit komoly ajánlati körnek kell tekinteni és így is kell kezelni.

A kísérleti tapasztalatok arra mutattak, hogy nem sikerült megfelelő intenzitással ellátni a magánszférába történő közvetítéseket. Ez a munka ugyanis csak kisebb részben közvetítési feladat, nagyobb részben gazdasági szervező tevékenység. Ugy kellene működnie, mint egy felvevő iroda, mely a megrendelők és a vállalkozók összehozását megvalósítja. Új terepeket tár fel, elhelyezkedési ajánlatokat szervez stb. Ez az iroda tanáccsal is ellátja a feleket. Pl. utbaigazítja, hogyan realizálható egy magán-kifőzés szervezése, az adott esetben milyen formában /munkaközösség, gazdasági társulás, magánvállalkozás stb./ működhetne.

Milyen hivatalos helyekre kell fordulni engedélyért, hirtelfelvételért stb. A nyugdíjkoron felüliek és az aktív érdeklődők együttműködését, pénzük befektetésére képesek és csak

szaktudást felajánlók összehozásának segítségét is elő tudná mondítani. E munka aktív, mozgékony manager típusú közvetítőt kíván.

Az említett példákból az eddigiektől eltérő közvetítési módszerek is következnek. Nem elegendő az a törekvés, hogy kizárólag a meglévő ajánlatokból induljunk ki. Az emberek adottságaiból kiindulva ugyanis eredményesebbé tehetjük a közvetítést. Enélkül az a helyzet következik be, ami a kísérlet során jellemző volt, hogy egy-egy embert többször is kiközvetítettünk. Ezek egy része elkerülhető lett volna, ha nem az lebeg a közvetítő szeme előtt, hogy a fél bementése alapján, kívánságához közel eső és a kartonjainkon szereplő igényekre azonnal kiközvetítse. Némi emberismerettel sok kudarc előrelátható. Pl. nagyon idős ember megrongált egészségi állapottal örportásnak hiába vállalkozik /és mi kiközvetítjük/, nem fogják alkalmazni. A rokkant nyugdíjas és láthatóan szellemi fogyatékos fiatal lányt is hiába közvetítjük ki az általa kért hivatalba kézbesítőnek, ahogyan a rettenetesen visszataszító külsejű idős hölgyet sem szabad kisgyermek mellé közvetíteni, mert ahogyan várható is volt, a szülők amikor meglátták, tapintatosan lemondták alkalmazását stb.

Más alapállásra van szükség. Abból kell kiindulni, amit ténylegesen "kihozhatunk" a hozzánk fordulókból, figyelembe véve, hogy tanácsra, ötletekre is szükségük van, mert elhelyezkedési elképzeléseik jól alakíthatóak. Ezért nem az ismereteik hiányából származó néhány elhelyezkedési kívánságból kell "levezetni" a közvetítést. Fel kell mérni, mire képesek és ezt a mi segítségünkkel, szervezésünkkel hogyan lehetne leginkább hasznosítani.

A közvetítés módszerein változtatni kell. Jelenleg ugyanis akár vállalati, akár magánszféráról van szó, minden közvetítésnél telefonon fel kell hívni a felet, hogy igénybejelentése "él-e még". Ugyanis nem jelentik be, ha igényük megszűnik, így a telefonon történő ellenőrzés nélkül a kiközvetített személy, amikor jelentkezne, sok esetben akkor tudná meg, hogy az állást már betöltötték.

A NYUGDIJAS IRODA TAPASZTALATAI 1984-BEN

Az utóbbi időben az iroda szolgáltatásai iránt érdeklődők között tovább nőtt a "kis" nyugdíjasok aránya, ami többnyire azt is jelenti, hogy az öregségi nyugdíjasokon belül az átlagos életkor növekedése tapasztalható. Napjainkban gyakoribb a 70-80 éves munkát kereső nyugdíjas, mint a 60-65 éves. A legnagyobb arányeltolódás azonban az öregségi-, illetőleg a rokkantsági nyugdíjasok között tapasztalható. Az első évekhez képest a munkára jelentkező rokkantsági nyugdíjasok száma körülbelül meg-négyszereződött, s ma már eléri, sőt időszakonként meg is haladja a 40 %-ot. Az összes munkára jelentkező mintegy 40 %-a aktív korában adminisztratív, 20-20-20 %-a pedig értelmiségi, szak-, illetőleg betanított- és segédmunkát végzett. A jelentkezők között magasabb a férfiak és az egyedülélők aránya.

A munkára jelentkezők igényei

A munkára jelentkezők nagyobb része vállalatoknál, intézményeknél akar elhelyezkedni, kisebb hányaduk vállalna un. humán szolgáltatást.^x Jóllehet szívesebben vállalnak lakóhelyükhöz közel munkát, viszonylag sok vidéki nyugdíjas keresi fel a budapesti irodát. Általában tudják azt, hogy saját megyéjükben is van nyugdíjas munkaközvetítő iroda, de a magasabb kereseti lehetőségek reményében szeretnének lakóhelyüktől távol, Budapesten elhelyezkedni. Többen munkásszálláson szeretnének lakni. Néhány esetben /a vállalt munkától függően/ erre is van lehetőség. Van olyan vállalat, amelyik utiköltségtérítést is fizet. Az elmúlt években még olyan vállalat is akadt, amelyik különélési pótlékot is fizetett az általa alkalmazott nyugdíjasoknak.

A keresett munka jellege hasonló a korábban tapasztaltakhoz.

^x Azóta több megyében és a fővárosban is számos nyugdíjasok munkaközvetítője működik.

- Az értelmiség - zömében mérnökök, közgazdászok és jogászok - végzettségüknek megfelelő munkát keresnek. Ezen kívül vállalnak: kézbesítő, rendész, portás, illetve őrzési feladatokat. A fizikai munkát is vállalók viszonylag gyakran keresik a jobb kereseti lehetőséget nyújtó fűtői munkakört. Az értelmiségben belül az említett fizikai munkákat elsősorban idősebbek, illetőleg a fegyveres testületektől nyugdíjba vonultak vállalnak.

- Az érettségizettek többnyire hagyományos adminisztrációs, illetve különböző jellegű könyvtári munkát keresnek.

- A szakmunkások legszívesebben a szakmájuknak megfelelő TMK munkát vállalnának. Viszonylag sokan jelentkeznek fűtőnek, fűtésszerelőnek, víz- és gázszerelőnek, lakatosnak, asztalosnak, stb.

- Szakmunkás végzettséghez nem kötött területeken a nyugdíjasok - természetesen - elsősorban olyan jellegű fizikai munkát keresnek, melyek nem járnak erős fizikai erőfeszítéssel.

A humán szolgáltató munkára jelentkezők csekély arányának^x - évente kb. 200-250 fő kiván családotnál elhelyezkedni - okai valószínűleg a férfiak magasabb arányával, a munkát vállalók egészségi állapotának romlásával és a családok kemény költségvetési korlátjával hozható összefüggésbe. Az ilyen jellegű

^x A legtöbben, körülbelül 45 % beteggondozást, illetőleg betegfelügyeletet vállalnának heti három-négy alkalommal napi 4-6 órás időtartamra. /E munkát átlagosan havi 3000-4000 Ft-ért vállalják./ A családoknál elhelyezkedni kívánók mintegy 1/4-e ápolónői végzettséggel rendelkezik.

Körülbelül 30 % takarítást vállalna /50-60 Ft-os órabérért/.

A maradék 20-25 % gyermekfelügyeletet keres többnyire 1-6 éves gyermekek mellé heti három-öt alkalommal, napi 6-8 órára. /E munkát átlagosan 30-40 Ft-os órabérért, vagy havi 2000-3000 Ft-ért szeretnék elvállalni./

A jelentkezők körülbelül 1-2 %-a otthon végezhető bedolgozást, illetve alkalmi munkát keres. /Alkalmi munkát többnyire a munkakönyvvel még nem rendelkezők vállalnának./ A bedolgozást keresők főként gépelést, varrást, játékösszeállítást, egyéb összeszerelést, stb. szeretnék végezni.

szolgáltatásokat ugyanis átlagosan havi 2000-4000 Ft-ért vállalnák el az erre jelentkezők, amit az igénylők jelentős része pedig nem tud megfizetni.

A munkát kereső nyugdíjasok, összesen 4406 fő, közül igen soknak, 1916 főnek /43,5 %/ voltak egészségügyi problémái^x, ami összefügg a munkát keresők "öregedésével", és ebből származó rossz pénzügyi helyzetével. Az egészségi problémákkal küzdők közt magas volt az idegbetegek aránya, ami egyben a Munkaközvetítő Iroda számára is gondot jelentett.

A nyugdíjak reálértékének hosszú távu csökkenése, olyan alapvető javak, szolgáltatások árának növekedése, melyek a nyugdíjasok fogyasztási szerkezetéből adódóan nagy jelentőséggel bírnak, érzékenyen érintik az egész réteget. Egyre több nyugdíjas számára jelent komoly problémát megélhetésük biztosítása, az alapvető élelmiszerek árának, a fűtési költségek, a lakbér folyamatos emelkedéséből adódóan a rezsiköltségek finanszírozása. A lakáskarbantartásról, ruházkodásról sokan már régebben lemondtak. Különösen az egyedül élő nyugdíjasok esetében kritikus a helyzet. A kis nyugdíjasok számára egyre inkább problémát okoz saját élelmezésük megoldása is. Ezért gyakori az, hogy olyan helyeken szeretnének munkát vállalni, ahol ebédet is kapnak. Többnyire ezért mennek konyhai dolgozóknak, mosogatóknak, ebédosztóknak. E munkakörök ellátásához azonban egészségügyi könyv is szükséges. Egyébként is gyakori, hogy a vállalatok kikötik azt, hogy 70 éven fölöttieket nem alkalmaznak. E problémák pedig ennél a korosztálynál a leggyakoribbak.

A nagyobb összegű nyugdíjjal rendelkező, többnyire fiatalabb nyugdíjasok azért kívánnak munkát vállalni, hogy:

- csökkentsék aktiv, illetőleg nyugdíjas életükből adódó életszinvonal különbséget;

^x Belgyógyászati problémák	862	45,0
Idegbeteg	647	33,8
Mozgássérült	333	17,4
Látássérült	55	2,8
Hallássérült	19	1,0
Összesen	1 916 fő	100,0 %

- rájuk hárul az öreg, legfeljebb kis nyugdíjjal rendelkező szüleik, valamint gyermekeik, néha unokáik támogatása is. Gyermekeik ugyanis e támogatás nélkül nem képesek önálló egzisztenciájukat megteremteni. Ennek hiányában pedig a nyugdíjas szülők sem reménykedhetnek saját nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb életkörülményeik visszaállításában, hiszen ez időszakban többnyire ők is zsufolt lakáskörülmények között élnek;
- addig próbálnak tartalékot gyűjteni, amíg ezt egészségi állapotuk megengedi.

A nyugdíjak reálértékének csökkenése miatt a nyugdíjasok szinte minden rétege erejéhez mérten próbál valamit tenni helyzete további romlásának lassítása, illetőleg megállítása érdekében.

Összefoglalva a következőket mondhatjuk el:

1980-1985 között a gazdasági és munkaerő helyzet következtében részben kedvezőbb, részben kedvezőtlenebb jelenségekkel találkozunk.

- Kedvezőbb helyzetet teremt a nyugdíjasok foglalkoztatása iránti növekvő igény, valamint az új kedvező szabályozások.

- Kedvezőtlen tendencia, hogy tovább nőtt az idősebb, alacsonyabb nyugdíjas réteg száma, akik természetes módon saját munkahelyi kapcsolatokkal már kevésbé rendelkeznek. E tény már nem egyesek, hanem jelentős számú rétegek problémája. E probléma annál súlyosabb, mert a tényleges foglalkoztatási lehetőség a munkakinálat oldaláról még szűkebb profilu és számukra alig nyújt elfogadható megoldásokat. Valószínű az is, hogy 1985-ben a munkaerőhelyzet alapján a friss nyugdíjasok elhelyezkedése közvetítés nélkül kedvezőbben megoldódik spontán módon.

- 1980 elején a családsegítő humán szolgáltatások iránti érdeklődés, főként az igénybevevők oldaláról növekvő tendenciaként volt érzékelhető. A vásárlóképesség e szolgáltatások iránt kedvezőbb kilátásokat jelzett. A munkát keresők egészségi álla-

potának rosszabbodása és a szolgáltatást igénylők anyagi körülményeiben bekövetkezett változások 1984-ben azonban csökkentették a humán szolgáltatások iránti keresletet, jóllehet az igények léteznek.

- Feltételezhető, hogy a jövőben is a kedvezőtlen helyzetben lévő nyugdíjasok fogják a közvetítő irodát felkeresni. E miatt a nyugdíjas munkaközvetítőknek még nagyobb szükségük lenne a munkaalkalmat feltáró, szervező management tevékenységre, az át- és továbbképzések szervezésére stb.

- Az is bizonyos azonban, hogy az idős alacsony nyugdíjuk helyzetén alapvetően a nyugdíjak megfelelő szintű emelése segíthet.

ERNST GABRIELLA

AZ ÖREGKORU NÉPESSÉG LAKÁSHELYZETE^x

E dolgozat az öregkoru népesség^{xx} lakásviszonyait első-sorban az önellátó képességük megőrzése szemszögéből tárgyalja. A 60 éven felüliek túlnyomó többsége azonban - korcsoportonként változó arányban - pillanatnyilag sem csak saját önellátó képességének /fizikai és anyagi/ fenntartásán munkálkodik, hanem jelentős mértékben járulnak hozzá gyermekeik, unokáik anyagi gondjainak megoldásához, családi életük szervezéséhez is.

Nem lehet tulhangsulyozni annak jelentőségét, hogy az idős emberek életkoruk előrehaladtával minél hosszabb ideig és mindennapi tevékenységeik lehető legszélesebb körében őrizhesék meg fizikai önellátó képességüket, azaz minél később szorulanak külső, családi vagy társadalmi segítségre.

A fizikai önellátó képesség arányában az idős emberek egyre kiszolgáltatottabbak lesznek. E kiszolgáltatottságot, különösen pedig annak tudati, pszichikai vetületét az objektív és szubjektív körülmények jelentős mértékben tompíthatják, vagy felerősíthetik. A kiszolgáltatottság ténye, s ennek visszatükröződése az idős ember tudatában ritkán eredményezi a környezet és az idős ember harmonikus kapcsolatát. A környezetre való visszahatás is nagymértékben függ attól, hogy a környezet mennyire akarja és mennyire képes csökkenteni a kiszolgáltatottság mértékét, s annak tudati vetületét.

A mindenkori lakáskörülmények, az adott ember/ek/ illetőleg család által lakott lakás használati értéke, valamint a la-

x Az adatok gyűjtésében és rendszerezésében közreműködött:
dr. Vargyas Lajosné.

xx A statisztikában az öregkoru népesség: a 60 évesek és idősebbek.

káshelyzet változtatási esélyei jelentős mértékben befolyásolják, sőt sok szempontból kényszerpályára terelik az emberek életlehetőségeit, a lakók életmódját.

A lakás mint használati érték és az öregek önellátó
képességének kapcsolata

A lakás használati értéke különböző mélységben értelmezhető. A legszűkebb értelmezés a tér egy speciális rendeltetésű darabjára, azaz magára a lakásra^x vonatkozik. Tágabb értelmezésben a lakás használati értéke kiterjed a lakás és a külvilág kapcsolatára, egymáshoz való viszonyára is, azaz az ökológiai pozícióra.^{xx} A lakás használati értéke azonban kifejezi az adott

^x Pl. alapterület, a szobák száma, a lakás helyiségeinek elrendezése, egymáshoz való kapcsolódása, felszereltség, a fűtés módja, a helyiségek hő- és hangszigetelése, a lakás építési technológiájából adódó átalakíthatósága, azaz flexibilitása, stb.

^{xx} Az ökológiai pozíció szűkebb értelmezése az épület és lakás viszonyát fejezi ki. Pl. az épület jellege /egy vagy több lakást foglal-e magában az épület, az épület szintjeinek száma/, többszintes épületben melyik szinten található a lakás; van-e és ha van, akkor milyen használati értékű a lift; a lakás helyiségeinek tájolása, árnyékolása; a különböző lakásfunkciók megoszthatósága a lakás, illetőleg a lakást kiegészítő egyéb speciális létesítmények között; kapcsolata az utcával, a zöldterülettel, kert, terasz, erkély, stb. használati lehetőségei; az épület, a lakás üzemeltetésének módja /szervezett szemétszállítás, a lépcsőház, illetőleg az épület előtti járdaszakasz tisztítása, stb./; stb. Az ökológiai pozíció tágabb értelemben kiterjed a lakás és település, a településen belüli övezetek viszonyára, az infrastruktúrával /közlekedési pozíció, napi bevásárlási és egyéb vásárlási lehetőségek, a különböző szolgáltatások ingyébevételei lehetőségei, stb./ való ellátottságra, stb. A lakások használati értékeinek ismerve alapján a lakásállományból különböző többé-kevésbé homogén csoportok képezhetők. A lakásállomány lakásosztályokba sorolása teszi lehetővé egyrészt azt, hogy az azonos településtípusok lakásállománya sok szempontból homogénabb /pl. a különböző komforttényezők/ mint az eltérő típusú településeké. Másrészt pedig pl. az azonos típusú települések különböző övezeteiben /pl. belváros, zöldövezet, ipari övezetek, stb./ rendkívül eltérő, az azonos jellegű övezeteiben pedig ismét csak sok szempontból hasonló használati értékűek a lakások.

lakás és lakója /lakói/ viszonyát és azt, hogy a lakó/k/ mennyire tudja/k/ használni és kihasználni a lakás használati értékéből adódó objektív lehetőségeket.

A lakás használati értéke a fizikai önellátó képesség
oldaláról

Nem szorul bizonyításra az az összefüggés, hogy ha az öreg emberek sok szempontból nagyobb használati értékű lakásokban élhetnek, akkor fizikai önellátó képességüket lényegesen könnyebb hosszabb ideig fenntartani, illetve az egészségi állapotuk romlása mellett is megőrizni. Ez egyben azt is jelenti, hogy fizikai önellátó képességük csökkenésének egyre későbbi fázisában szorulnak rá külső közreműködés igénybevételére.

Az öreg emberek által lakott lakások használati értéke és lakóik kiszolgáltatottsága között fordított arány van. A használati érték egyre alacsonyabb fokozatai azonban nem lineárisan, hanem exponenciálisan növelik a rászorultságot, a kiszolgáltatottságot. Az alacsonyabb színvonal ugyanis nemcsak az adott lakásban élő öreg ember fizikai önellátó képességét csökkenti, hanem annak esélyét is, hogy problémája megoldásához egyáltalán talál külső közreműködőt. Annál nehezebb vállalkozót találni az öregkor előrehaladtával természetesen csökkenő fizikai önellátó képesség részbeni, vagy teljes kompenzálására, minél rosszabbak a lakás alacsony használati értékéből adódó feltételek.

Az öregkorú népesség által lakott lakások szűkebb
értelemben vett használati értéke

Könnyen belátható, hogy szoros kapcsolat van az öreg emberek által lakott lakások felszereltsége, komforttényezőinek színvonala, a fűtés módja és a lakók fizikai önellátó képessége között. Az élet pusztá fenntartásához szükséges emberi energiafelhasználás iránti igényt - különösen az öregkor egyre későbbi

szakaszaiban - alapvetően meghatározzák az olyan körülmények, hogy pl. van-e egyáltalán folyóvíz, illetőleg WC, fürdőszoba a lakásban, a melegvíz előállítás körülményei, a fűtés módja, a főzéshez használható tűzhely működtetési módja, mosógép használatának lehetőségei, stb. Az öregkorú népesség által lakott lakások komforttényezőinek néhány jellemzőjét próbálják meg bemutatni az 1.-3. sz. táblázat adatai.

Az adatok rendkívül tanulságosak annak ellenére, hogy azonos szerkezetben nem voltak összeállíthatók. Egyértelműen megállapítható, hogy az öregkorú, vagy gazdasági aktivitás szempontjából már inaktív népesség által lakott lakások jellemzőinek szinte minden lényeges eleme rosszabb lakáskörülményeket mutat mint a fiatalabb, vagy aktív népességcsoportoké. Ez a megállapítás jellemzi az öregkorú népességen belül a különböző korcsoportok, főként a 70 éves, illetve idősebb háztartásfők által lakott lakások néhány minőségi mutatóját is.

A lakáson belül nincs vizöblítéses WC az idős emberek lakásainak kb. felében. Pedig öreg emberekről lévén szó, a fizikai önellátó képességnek ez az egyik alapvető tényezője. Amennyiben bizonyos körülmények között e szükséglet kielégítése rendszeresen korlátokba ütközik, a lakás e csökkent használati értékének kompenzálására /az állandó felügyeletet biztosító családtag, kórházi ágy, vagy szociális otthoni személyzet, stb. igénybevétele/ csak rendkívül költséges megoldások léteznek.

Az idősek lakásainak 40 %-ában nincs víz. A mindennapi élet fenntartásához szükséges vízmennyiség /főzés, mosás, tisztálkodás, stb./ lakásba cipeléséhez szükséges emberi energiafelhasználás iránti igény - különösen az életkor előrehaladtával - jelentősen csökkentheti a lakók fizikai önellátó képességét még akkor is, ha "csak" az udvar és a lakás közötti távolságot kell rendszeresen megtenni. /Ezek a háztartások pl. objektív körülmények miatt nem használhatják a fizikai megterhelést lényegesen csökkentő mosógépet, stb./

Nincs fürdőszoba a 60 éves és idősebb háztartásfők által lakott lakások csaknem felében. /A 70 évesnél idősebbek lakásai-

A lakásviszonyok főbb jellemzői a 60 éven aluli, illetőleg az
öregkoru népesség korcsoportjaiban

%-ban

A lakásviszonyok jellemzői	60 éves- nél fiatalabb	60 éves és idősebb	Ebből:		
			60-64	70-74	75-x
<u>A lakásban</u>					
- vertföld padozatu szoba van	3,2	6,7	4,7	8,5	8,9
- nincs fürdőszoba	29,6	49,0	43,9	53,9	54,4
- vizöblitéses WC a lakáson kívül van	3,5	5,6	5,4	6,0	5,7
- nincs vizöblitéses WC	35,2	49,8	46,0	54,3	53,0
- nincs állandó meleg- viz	37,6	58,6	54,0	63,7	62,6
- nincs viz	26,5	41,3	37,0	45,3	45,8
Nincs vízvezeték	19,3	29,3	26,3	32,2	32,3
<u>A lakáson belül</u>					
- nincs villany	1,2	1,8	1,7	1,6	2,3
- nincs gáz	15,6	26,3	21,2	29,0	33,5
Nincs szennyvizelvezetés	27,0	41,4	37,7	45,3	45,2
<u>A lakás</u>					
- nedves, vizes	6,3	8,5	8,1	9,2	8,7
- alapterülete 50 m ² -nél kisebb	24,5	35,0	31,9	36,9	39,3

Forrás: Rétegződés, Életkörülmények, Életmód /KSH 1984./ 123.o.
/Az 1981-1982. évi rétegződés és életmód felvétel elő-
zetes eredményei./

A lakások megoszlása a fűtés módja és a háztartásfő gazdasági aktivitása szerint rétegenként

%-ban

Rétegek, gazdasági aktivitás	Összes háztartás	Központi vagy távfűtés	Etázsűtés		Egyedi fűtés	
			modern	hagyományos	modern	hagyományos
<u>Szellemi</u>						
aktiv	100,0	27,2	5,7	6,1	45,2	15,8
inaktív	100,0	18,5	2,8	3,1	50,0	25,6
<u>Munkás</u>						
aktiv	100,0	16,6	2,9	7,3	34,0	39,2
inaktív	100,0	7,6	1,8	2,8	25,5	62,3
<u>TSZ-paraszt</u>						
aktiv	100,0	3,4	2,0	8,4	21,6	64,4
inaktív	100,0	0,3	0,3	1,1	8,9	89,4

Forrás: Háztartásstatisztika 1982. /KSH 1983./ 34-35. old.

A lakáshelyzet néhány mutatója a háztartásfő gazdasági aktivitása szerint rétegenként

%-ban

Rétegek, gazdasági aktivitás	A lakóház falazata: vályog, sár, szilárd alapozás nélkül	A lakásban nincs vízvezeték	A laksűrűség szobánként 2 főnél több személy lakik
<u>Szellemi</u>			
aktiv	2,4	7,5	10,4
nyugdíjas	3,4	11,4	5,6
<u>Munkás</u>			
aktiv	7,4	29,6	25,9
nyugdíjas	8,5	31,6	11,3
<u>TSZ-paraszt</u>			
aktiv	15,4	48,5	27,7
nyugdíjas	22,9	64,7	13,2
<u>Kisárutermelő</u>			
aktiv	12,4	37,9	19,6
nyugdíjas	9,0	26,2	6,5
Özvegyi nyugdíjas	17,2	48,7	10,4

Forrás: Rétegződés, Életkörülmények, Életmód /KSH 1984./ 19-20. old.

nak már több mint a felében./ Az állandó melegviz az idős emberek lakásainak 60 %-ából hiányzik.

A főzés fizikai megterhelési fokozatát jellemző körülményekre nincs közvetlen információ. Következtetéseket legfeljebb a lakások gázzal, illetve villannyal való ellátottságából lehet levonni. A 75 éves és idősebb háztartásfők lakásainak 2/3-ában nincs gáz. /Ugyanez az arány a 60 évesnél fiatalabbak esetében 15 %./

A fűtés különböző módjaihoz^x rendkívül eltérő fizikai terhelés kapcsolódik. A hagyományos fűtéshez hozzátartozik a fagyás, a tüzelőanyag többnyire pincéből való felcipelése, stb. is. /A tüzelőanyag beszerzéséhez és tárolásához kapcsolódó emberi többletenergia szükséglet problémáit most nem részletezve./ Ebből adódóan a korszerű fűtéssel /pl. távfűtés, központi fűtés, gázkonvektor, stb./ ellátott lakásokban az öreg emberek fizikai önellátó képességét lényegesen könnyebb hosszabb időn keresztül fenntartani. A népességen belül a legnagyobb sullyal szereplő két réteg /munkás, TSZ-paraszt/ már inaktív háztartásai által lakott lakásokban a hagyományos egyedi, azaz az önellátó képesség szempontjából leghátrányosabb fűtémód dominanciája egyértelműen kimutatható. A volt munkásháztartások esetében ez az arány 60 % fölött van. A szövetkezeti parasztság inaktív háztartásaiban pedig csaknem kizárólagos, 90 % e fűtési forma. A 3.sz. táblázat adatai bizonyítják, hogy az idős háztartásfők lakásainak fűtémódja minden réteg esetében lényegesen korszerűtlenebb az adott réteg aktív háztartásainak lakásaihoz képest. Az eltérések között azonban lényeges különbségeket fedezhetünk fel.^{xx}

Az öregkorú népesség által lakott lakások jellemzőinél a közös vonás az, hogy szinte mindegyik lényeges elemét vizsgálva rosszabb lakáskörülményeket mutatnak mint a fiatalabb, vagy ak-

x A fűtés módjára vonatkozó adatok korcsoportos bontásban nem, csak gazdasági aktivitás szerint vannak meg, s ez sem átlagosan, hanem a hagyományos értelmezésű rétegek alapján.

xx A munkás háztartások /aktív, inaktív/ között az eltérés több mint 20, a paraszt háztartások esetében csaknem 15, míg a szellemiekénél 10 %.

tív népességcsoportoké. Az öregkoru népesség lakásviszonyaira elsősorban a gazdaságilag aktív korszakukban megteremtett körülmények nyomják rá a bélyeget.

Ha e jelenségek vizsgálata során még egy réteggel mélyebbre ásunk, akkor találhatjuk meg azt a rétegeképző ismérvet, mely a különböző háztartások eltérő lakásviszonyainak eredetére fényt deríthet. Ez pedig a lakás használati értékét tágabb értelemben is meghatározó településtípus. Főként ez a magyarázata annak, hogy a szövetkezeti parasztság által lakott lakások felszereltsége, komfortfokozata lényegesen alacsonyabb színvonalu mint a munkásoké, s mindkét réteg e szempontból vizsgált lakásjellemzői jelentősen elmarad a szellemi háztartásoké mögött. A szellemi háztartások a városokban, sőt a nagyvárosokban koncentrálódnak. A szövetkezeti parasztság lakásai a községekben találhatók. A munkások pedig körülbelül fele-fele arányban élnek a különböző városokban, illetve községekben.

A 4.sz. táblázat adatai a lakások komfortfokozata és a településtípus közötti összefüggés szorosságát bizonyítják. Az összkomfort szinte kizárólag a városi lakások jellemzője, de a komfortos kategóriába tartozó lakásállomány előfordulási gyakorisága is lényegesen magasabb Budapesten és a vidéki városokban mint a községekben. A komfort nélküli kategória pedig a községi lakásállománnyal mutat szoros kapcsolatot.

Bármely településtípust vizsgálunk a 60 éves és idősebb népesség mindenütt lényegesen alacsonyabb komfortfokozatu lakásokban él, mint a fiatalabbak. Az öregkoru népesség által lakott lakások használati értékében a komforttényezők színvonala tehát egyértelműen gyorsítja a fizikai önellátó képesség csökkenési folyamatát.

4.sz. táblázat

A háztartások megoszlása lakóhely, a lakás komfortfokozata
és a háztartásfő korcsoportja szerint

%-ban

Korcsoport, komfortfokozat	Budapest	Városok	Községek	Összesen
<u>60 évesnél fiatalabb</u>				
összkomfortos	33,6	32,2	6,6	21,2
komfortos	43,7	39,2	29,2	35,8
félkomfortos	5,3	5,6	10,8	7,8
komfort nélküli komfortfokozatba nem sorolható	12,4	19,7	49,7	31,4
Együtt:	5,0	3,4	3,7	3,8
Együtt:	100,0	100,0	100,0	100,0
<u>60 éves és idősebb</u>				
összkomfortos	21,0	12,2	1,3	9,2
komfortos	45,0	31,1	12,8	25,8
félkomfortos	8,8	7,5	7,2	7,6
komfort nélküli komfortfokozatba nem sorolható	19,6	43,8	73,7	52,0
Együtt:	5,6	5,4	5,0	5,0
Együtt:	100,0	100,0	100,0	100,0
<u>60 évesnél fiatalabb</u>				
összkomfortos	7,0	11,3	2,9	21,2
komfortos	9,1	13,7	13,0	35,8
félkomfortos	1,1	2,0	4,7	7,8
komfort nélküli komfortfokozatba nem sorolható	2,6	6,9	21,9	31,4
Együtt:	1,0	1,2	1,6	3,8
Együtt:	20,8	35,1	44,1	100,0
<u>60 éves és idősebb</u>				
összkomfortos	5,1	3,5	0,6	9,2
komfortos	10,9	8,9	6,0	25,8
félkomfortos	2,1	2,1	3,4	7,6
komfort nélküli komfortfokozatba nem sorolható	4,8	12,5	34,8	52,1
Együtt:	1,4	1,5	2,4	5,3
Együtt:	24,3	28,5	47,2	100,0

Forrás: Lakáshelyzet '80 /KSH 1984./ 162-168. old.

A lakások szűkebb értelemben vett használati értékének egyik legfontosabb jellemzője az alapterület^x. /Az adatokat ld. az 5.sz. táblázatban./ Megállapítható, hogy a magasabb komfortfokozat a városi lakásállomány jellemzője, a nagyobb alapterületű lakások pedig a községekben találhatóak. A lakás méretére vonatkozó használati értékéről azonban az alapterület önmagában csak korlátozott értékű információt nyújt. Teljesebb képet kaphatunk, ha mellétezzük a szobák számára vonatkozó adatokat is. /E témát azonban később, a lakások lakóinak összetételével együtt tárgyaljuk./

Az öregkoru népesség lakókörnyezetének néhány jellemzője

A településtípus

Napjainkban Magyarországon az ország népességének nagyobbik fele városokban él. /Ld. 6.sz. táblázat./ Budapesten a 60 éves és idősebb népesség erőteljesebb koncentrálódása figyelhető meg.^{xx} A 85 év felettieknek már 1/4-e fővárosi lakos. A többi városban fordított arányokat tapasztalhatunk. A községekben ismét néhány százalékkal magasabb az öregek, mint a fiatalabbak aránya. Az öreg koru népesség különböző korcsoportjai között nincs érdemi eltérés. Az eddigiekhez képest nem mutatkozik szignifikáns különbség akkor sem, ha az öregkoru népesség megoszlását korcsoportonként és a különböző jellegű települések népesség-nagyságcsoportja szerint vizsgáljuk.

x Garzon méretű /39 m² alapterületű és annál kisebb/ lakásokban lakik a budapesti és többi városi öreg háztartásfők kb. 1/4-e. Ez az arány a községekben élők esetében nem éri el az 1/5-öt sem. A 80 m²-es és annál nagyobb alapterületű lakásokban meglehetősen kiegyenlítően oszlik el az öregkoru népesség. Arányuk mindegyik településtípus esetében 14-15 % között van.

xx E jelenség létrejöttében valószínűleg nem kis szerepet játszik a Budapestre telepedés adminisztratív eszközökkel való korlátozása.

5.sz. táblázat

A 60 éves és idősebb háztartásfők által lakott lakások megoszlása a lakás alapterülete és a lakóhely szerint

%-ban

A lakás alapterülete /m ² -ben/	Budapest	Városok	Községek	Összesen
x - 29	15,3	8,7	6,5	6,7
30 - 39	20,0	15,8	12,2	10,8
40 - 49	16,9	19,0	19,7	15,3
50 - 59	15,6	20,6	19,3	21,4
60 - 79	17,6	21,9	27,3	27,5
80 - 99	8,5	9,0	10,0	12,4
100 - x	6,1	5,0	4,5	5,9
Együtt:	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Lakáshelyzet '80 /KSH 1984./ 193-196. old.

6.sz. táblázat

A lakónépesség megoszlása korcsoport és lakóhely szerint

%-ban

Lakónépesség	Budapest	Városok	Községek	Összesen
0-59 éves népesség összesen	22,7	50,9	49,1	100,0
60 éves és idősebb népesség összesen	18,5	35,2	46,3	100,0
Ebből:				
60 - 64	23,6	29,2	47,9	100,0
65 - 69	22,8	28,2	49,0	100,0
70 - 74	21,8	27,8	50,4	100,0
75 - 79	22,2	27,5	50,3	100,0
80 - 84	23,5	27,9	48,6	100,0
85 - x	24,9	28,4	46,7	100,0

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 30. k. /KSH 1984./ 45. old.

A 60 éven felüli népesség 53,7 %-a tehát olyan településeken él, ahol komfortosabbak a lakások, illetőleg a nagyobb használati értékű lakások kialakításához jobbak az objektív feltételek.

A lakóövezet

A különböző típusu lakóövezetek közül a népesség legnagyobb aránya, azaz több mint 1/3-a faluközpontokban él /ld. 7. sz. táblázat/. Ezt követi a városi családi házakban élők aránya. A lakótelep a fiatalabb generációk lakóhelye. A lakótelepeken élők kormegoszlása az utóbbi évtizedekben alkalmazott lakáspolitikáé következménye.

A lakók fizikai önellátó képességének megőrzését segíthetik vagy hátráltathatják a lakás használati értékét meghatározó olyan lakókörnyezeti elemek, mint pl. a bevásárlási, a szolgáltatások igénybevételének, a kikapcsolódás különböző lehetőségei, a lakás tömegközlekedésbe való bekapcsoltsága stb. A táblázat adatai alapján egyértelműen megállapítható, hogy az öregek lakásai e szempontok alapján is szinte kivétel nélkül kisebb használati értékűek, mint a fiatalabbaké. Nagyobb arányuk van távolabb az élelmiszer üzletektől, a tömegközlekedési eszközöktől, az éttermeiktől, a zöld területektől. Az öreg emberek gyakrabban laknak olyan helyen, ahol nincs Patyolat, piac, gyógyszertár, szervezett szemétszállítás, azaz lakókörnyezetük e jellemzői az alacsony komfortfokozatból adódó hátrányokat fokozzák, vagyis tovább gyorsítják a fizikai önellátó képesség csökkenési folyamatát. Ez egyben azt is jelenti, hogy e tényezők tovább nehezítik annak feltételeit is, hogy külső közreműködés igénybevételével e hátrányok egy része kiküszöbölhető legyen.

Az önálló lakáshasználat az öregkorú népesség lakásviszonya szemszögéből

Az öreg kor előrehaladtával a fizikai önellátó képesség csökkenés természetes folyamatának részleges kompenzálása is csak külső közreműködéssel történhet. A külső közreműködés le-

A lakókörnyezet jellemzői

%-ban

A lakókörnyezet jellemzői	60 éves-nél fiatalabb	60 éves-nél idősebb	Ebből		
			60-69	70-74	75-x
1. A lakóövezet jellege					
Városias zöldövezet	3,7	4,3	4,4	4,1	4,3
Uj lakótelep	14,0	5,0	5,4	4,9	4,2
Régi lakótelep	5,3	2,7	3,3	2,2	2,0
Hagyományos zárt beépítésű övezet	11,2	15,3	14,6	14,4	17,6
Városi családi házak	19,5	23,1	23,2	23,7	22,4
Vegyes lakó-ipari övezet	2,0	2,6	2,1	3,1	3,0
Faluközpont	33,7	36,7	36,1	37,8	36,6
Falu külső övezete	7,0	6,7	6,9	6,8	6,3
Tanya	1,4	1,5	1,7	1,0	1,7
Majorsági telep, kolónia	1,2	0,8	1,1	0,8	0,5
Egyéb	1,0	1,3	1,2	1,2	1,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. Nincs a lakóhelyen					
Patyolat	20,8	29,4	23,4	28,4	23,6
Piac	33,3	34,5	35,0	34,1	33,9
Pósta	2,7	2,5	2,6	2,3	2,7
Gyógyszertár	18,3	19,1	19,0	19,6	19,0
Orvosi rendelő	2,1	2,1	2,2	2,1	2,1
3. Nem érhető el 10 perccen belül					
Élelmiszerüzlet	18,2	20,6	19,9	21,1	21,4
Tömegközlekedési eszközök	22,6	25,6	24,6	27,0	26,5
Étterem, presszó, italbolt	32,1	33,7	33,3	35,3	32,9
Zöldterület	39,2	42,6	41,7	44,5	42,7
4. A lakókörnyezet jellemzői					
Udvar, kert nincs	27,7	18,4	18,9	17,4	18,6
Szervezett szemétszállítás nincs	44,7	49,3	48,1	50,5	50,4

Forrás: Rétegződés, Életkörülmények, Életmód /KSH 1984./
118. old.

het a családtagok segítsége, különböző szolgáltatások, a szociális gondozói hálózat igénybevétele, illetőleg ezek bármilyen kombinációja. A fizikai önellátó képesség csökkenésének különböző fázisaiban más és más jellegű, rendszerességű és eltérő összetételű külső kompenzációra van szükség. A feladat másként jelentkezik és ebből adódóan más megoldást is igényel akkor, ha a külső közreműködés igénybevételére szoruló öreg ember egyedül, házastársával vagy családban él. Nem családban élés esetén az is befolyásoló tényező, hogy a segíteni akaró és egyéb szempontokból erre képes családtagok milyen távolságra laknak, s milyen a közlekedési lehetőség az öregek, illetve a családtagok lakása között.

E kérdések mindegyikére nem tud választ adni a statisztika. A meglévő adatok is fontos körülményekre derítenek fényt. A 60 éves és idősebb háztartásfők 3/4-e házaspárként kettesben /41 %/, illetőleg egyedül /36,5 %/ él. Gyermekeikkel kb. 16 % uk lakik együtt. Ezek az adatok sajnos csak arra adnak választ, hogy milyen a háztartás összetétele ott, ahol a háztartásfő 60 éves, illetőleg idősebb. Azokra az idős emberekre azonban nem vonatkoznak, akik pl. családtagként élnek gyermekeikkel. Ezt a hiányt hivatottak pótolni a 9.sz. táblázat adatai. Ezek az adatok már szélesebb felfogásban tükrözik az idős emberek lakásvi-szonyait^x, nem szűkítve le azokat kizárólag azokra a háztartá-

^x A táblázat adatai szerint az öreg emberek által lakott lakások több mint 40 %-ában csak öregkoru lakó él. Három generáció található a lakásállomány több mint 1/4-ében, a másik közel 1/4-ében pedig közép és öregkoru lakó él együtt. Az öregkoruak által lakott lakások csaknem fele kétszobás. E kétszobás lakások több mint 60 %-ában azonban legalább két személy él együtt. A maradék 40 %-nak pedig egy vagy több öregkoru lakója van.

Az öreg emberek által lakott lakások közel 1/3-a egyszobás. Ezek 1/4-ében azonban legalább ketten, további 10 %-ában pedig legalább hárman laknak együtt. Az öregek által lakott egyszobás lakások 2/3-ában pedig egy vagy több, de kizárólag öreg koru ember él.

Az öreg koruak által lakott lakások 16 %-a háromszobás. E háromszobás lakások 54-60 %-ában azonban három, további 22-23 %-ában pedig két generáció él együtt. Az öregek által lakott háromszobás lakások 14-15 %-ában élnek kizárólag öregkoru lakók, azt azonban ebből a csoportosításból nem lehet tudni, hogy hányan.

sokra, ahol a háztartásfő öreg kora. Témánk elemzéséhez szükség lenne a korcsoportos bontásra is. E területen azonban az ilyen jellegű információk hiányoznak.

A különböző településtípusok között nincs lényeges eltérés. A statisztikai adatokból az nem derül ki, hogy a nagyobb lakások közül milyen arányt képvisel a többgenerációs együttélésre alkalmas beosztású lakások aránya. Feltételezhető az, hogy a községekben, ahol a lakók többnyire maguk építik, építtetik fel házaikat, ez az arány valamivel magasabb mint a városokban.

Az öregkoru népesség lakáskörülményei közül két fontos jellemzőt találhatunk, melyek rendre jobbak a fiatalabbakénál. A laksűrűség és az önálló lakáshasználat. E két tényező szorosan összefügg egymással. Az öreg emberek ugyanis az ország lakásállományának többnyire a legkisebb használati értéket képviselő lakásaiban laknak, s e korcsoportokban a legmagasabb az egyszemélyes háztartások száma. Míg a 60 évesnél fiatalabb háztartásoknak csak 64 %-a lakik önállóan, ez az arány az öregkoru népességen belül több mint 10 %-kal magasabb. Arra már azonban a rendelkezésre álló statisztikai adatok sem adnak választ, hogy a maradék 1/4 miért osztja meg alakását másokkal, azaz szerepet játszanak-e ebben különböző kényszerítő körülmények.

A 60 éves és annál idősebb háztartásfők 1,3 %-a él alilletve ágybérletben. A statisztika önmagában arra sem ad választ, hogy e csaknem 24 ezer öreg embernek milyen esélye van arra, hogy a lakáskörülmények tekintetében e legnagyobb, szinte teljes kiszolgáltatottságot jelentő státuszukat életük hátralevő részében megváltoztathassák.

'Az öregkoru népesség lakáshelyzetének kapcsolata anyagi önellátó képességével

E téma érintése kapcsán ismét ki kell hangsúlyozni, hogy az öreg koru népesség összetétele épp olyan heterogén, mint a többi korcsoportba sorolható népességé. E réteg esetében is szoros kapcsolat van az anyagi-jövedelmi viszonyok és a lakáshely-

A 60 éves és idősebb háztartásfők háztartásainak megoszlása a háztartás összetétele szerint

A háztartás összetétele	Megoszlás %/
Egy családból álló háztartás együtt:	56,8
<u>ebből:</u>	
Házaspáros családok gyermek nélkül	41,0
Házaspáros családok gyermekkel	10,0
Egy szülő gyermekes családok	5,8
Két családból álló háztartás együtt:	0,7
Három és több családból álló háztartás	0,0
Család-háztartás összesen:	57,5
Egyszemélyes háztartás	36,5
Egyéb összetételű háztartás	6,0
Nem család háztartás összesen:	42,5
Mindösszesen:	100,0

9.sz. táblázat

A lakott lakások megoszlása a lakók korösszetétele és lakás-nagyságcsoport szerint

A szobák száma	Csak öreg	Fiatal és öreg	Közép és öreg	Fiatal, közép és öreg	Összesen
1	65,8	6,0	19,0	9,2	100,0
2	36,8	8,0	27,2	28,0	100,0
3	13,7	6,5	22,3	57,5	100,0
4-x	9,2	5,3	17,7	67,8	100,0
Összesen:	41,8	7,1	23,5	27,6	100,0
<u>Ebből:</u>					
1	21,5	2,0	6,2	3,0	32,7
2	17,9	3,9	13,2	13,7	48,7
3	2,1	1,1	3,6	9,3	16,1
4-x	0,3	0,1	0,4	1,7	2,5

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 30. k. /KSH 1984./

zet között. E kapcsolat intenzitása azonban rendkívül változó. A lakáshelyzetre a nyugdíj összegénél egy sor más körülmény /pl. a korábbi társadalmilag szervezett munkaviszony jellege és a településtípus stb./ sokkal inkább rányomja bélyegét. A 60 éven felüliek lakáshoz kapcsolódó problémái között már nem saját önálló lakásuk megteremtésének nyomasztó gondja játsza a döntő szerepet. Bár itt is meg kell jegyezni azt, hogy a fiatalok önálló életkezdését hátráltató tényezők visszahatnak szüleik, nagyszüleik élet-, gyakran lakáskörülményeire is. Amennyiben a közös lakásban élés kényszere nemcsak a fiatalokat, hanem a már csökkenő alkalmazkodóképességű öregeket is sújtja.

Az öregek lakással kapcsolatos problémái között első helyen az általuk lakott lakás üzemeltetésével, fenntartásával, karbantartásával stb. kapcsolatos anyagi és nem anyagi /munkaerő/ jellegű gondok állnak. A lakások használati értékének számos tényezője alapvetően meghatározza a lakások üzemeltetési, fenntartási, karbantartási költségszínvonalát. Például a lakás felszereltsége, komfortfokozata és e költségterhek között egyenes arány van. E költségek színvonala és szabályozhatósága nagymértékben függ a lakások fűtémódjától, a melegvizhez jutás módjától és ezek szabályozhatóságától^x.

Annak ellenére tehát, hogy az öreg emberek az ilyen jellegű lakásokban /e szempontokból/ hosszabb ideig képesek megőrizni fizikai önellátó képességüket, e lakásokból gyakran kiszorulnak. Az említett költségtényezők emelkedésének ugyanis oly mértékben vannak kiszolgáltatva, hogy e szempontból könnyen elérhetik anyagi önellátó képességük korlátait.

A lakások karbantartásával, felújításával kapcsolatos költségek színvonalát és ütemezhetőségét jelentős mértékben befolyásolja a lakásokat magukba foglaló épület jellege, szint-

^x A távfűtéses lakásokban például a lakó nem tudja befolyásolni az általa fizetendő fűtési és melegviz-költségeket, mivel a fűtéshez felhasznált energiamentiség szabályozásából ki van rekesztve, így nem tud takarékoskodni sem. E lakásokban a melegviz-szolgáltatás díja is független a lakó által felhasznált víz mennyiségétől, így e költségtényezőt sem áll módjában befolyásolni.

száma. A többszintes épületek lakói e munkálatok elvégzésének, tehát költségeinek ütemezését, színvonalát kevésbé tudják befolyásolni mint azok, akik saját családi házukban élnek. A költségterhekből származó kiszolgáltatottság lényegesen nagyobb a többszintes épületekben, mint a családi házakban. Ezt a tendenciát tovább erősíti az is, hogy az öregek életkora és az általuk lakott lakások építési éve között egyenes arány van^x. Ez egyben azt is jelenti, hogy a legtöbb és legköltségesebb karbantartási, felújítási, stb. munkálatokat igénylő lakásokban az öregek laknak. A nagyobb használati értékű lakást azonban nemcsak fenntartani drágább, hanem a hozzájutás is lényegesen költségesebb. E költségek és a nyugdíjak /különösen minél öregebb emberekről van szó/ nagyságrendje akár lakáscseréről, akár pl. a meglévő lakást komfortosabbá tevő beruházásról lenne szó, nehezen illeszthető egymáshoz. Ily módon az öregek lakáshelyzetének, s ebből adódóan a fizikai önellátó képességük javítási esélyei is minimálisak.

A megszokott körülményekből adódó alacsonyabb igényszinten kívül talán a realitásérzék erősségével is magyarázható az a tapasztalat, hogy az öregkorú népesség általában elégedettebb a kemény mutatók szerint is lényegesen rosszabb lakásviszonyaival mint a fiatalabbak.

A lakás használati értékének még egy tényezőjét érdemes megemlíteni akkor, amikor azt az öreg emberek önellátó képességével hozzuk kapcsolatba. Ez pedig a lakáshoz tartozó kert szerepe. Az öregkorú háztartások által lakott lakások több mint 80 %-ához tartozik udvar vagy kert. A kert alapvetően a családi ház dominanciájához kötődik. Az öreg emberek fizikai, de főként anyagi önellátó képességét jelentős mértékben fokozhatja, s többnyire fokozza is a ház kertje, ahol többletmunkabefektetéssel ugyan, de elő lehet állítani a háztartás zöldség, gyümölcs szükségletének egy részét, vagy egészét. Sok idős ember költözött vissza a korábbi lakásviszonyaihoz hasonló körülmények közé azok közül, akiket pl. lakásukat szanálva költöztet-

^x Ld. például: Lakáshelyzet '80 /KSH 1984./ 127. oldal.

tek lakótelepi lakásokba.^x A visszaköltözések elsődleges oka az összkomfortos lakások lényegesen magasabb rezsi költsége. Ezt a helyzetet súlyosbította a kiskert elvesztéséből fakadó kényszer többletkiadás is.

A lakás kisebb használati értékéből, alacsonyabb komfortfokozatából adódó kisebb költségeket többletmunkával, többlet emberi energiabefektetéssel kell kiegészíteni. Ez az amiből az öreg embereknek koruk előrehaladtával egyre kevesebb van. Az öreg emberek által lakott kisebb használati értékű lakásból adódó fizikai önellátó képesség csökkenés kompenzálásához szükséges anyagi önellátó képesség elemzése meghaladja e dolgozat kereteit. Az a tapasztalat azonban ide kívánkozik, hogy a komfort nélküli lakásokban élő legyengült öreg embereket rövidebb-hosszabb ideig kórházba, vagy szociális otthonba kell elhelyezni, mivel fizikai önellátó képességük adott szintjén meglévő lakás-körülményeik között egy sor szükségletüket /pl. fűtés, főzés, mosás, stb./ már nem képesek kielégíteni. /Itt e megoldások költségkihatásával sem foglalkozhatunk./

A lakások különböző használati értékéből /felszereltségéből/ adódó költségterheket a tulajdonviszonyok jelentősen módosítják, torzítják^{xx}.

A személyi tulajdonu lakások lakóit nemcsak az épület, a lakás üzemeltetésével, karbantartásával, felújításával kapcsolatos költségek terhelik, de ingatlanuk után adót is fizetnek, s lényegesen nagyobb rész vállalására kényszerülnek akkor is, ha lakókörnyezetük infrastrukturális színvonalának emelésére kerül sor /pl. víz, csatornahálózat kiépítése, a szilárd burkolatu járda, stb. építési költségei/.

^x Ld. pl. Béres Csaba a debreceni Tócoskert szanalása kapcsán végzett szociológiai felmérésének eredményeit.

^{xx} Annak ellenére, hogy bérlakásban élni lényegében egy sor szolgáltatás /pl. a lakóépület üzemeltetése, az épület előtti járda tisztítása, stb./ automatikus igénybevételét jelenti a hazai gyakorlat a bérlakások üzemeltetésének és fenntartásának egy jelentős hányadát a jövedelemelvonás és újraelosztás különböző csatornáin keresztül nem e lakásban lakók viselik. /A bérlakások szociális jellegének, használati értékének és lakók összetételének elemzése e dolgozat kereteit jelentősen meghaladják./

A 60 éves és idősebb népesség 1/4-e bérlakásban, a többi személyi tulajdonu lakásokban él. Tulnyomó többségük /több mint 70 %/ családi házban lakik.^x

Az öregkoru népesség lakásviszonyainak néhány speciális jellemzője

A nyugdíjas otthonház lakrészei iránti kereslet többszöröse a kínálatnak. Pedig a jogosultság központilag meghatározott feltételei /pl. két- vagy többszobás, legalább komfortos, vagy komfortosítható cserelakás leadása, s viszonylag magas nyugdíj, jó egészségi állapot/ a pályázók számát eleve szűk korlátok közé szorítják.

E lakásforma a nyugdíjasok számára vonzó, mert speciális szolgáltatások /pl. rendszeres orvosi ellenőrzés, egészségügyi ellátás, fűtés, mosás, takarítás, stb./ igénybevételére is lehetőséget nyújt. A lakossági szolgáltatások piacán ugyanis a nyugdíjasok fizetőképessége lényegesen alacsonyabb, azaz egy sor szükségletüket nem tudják kielégíteni.

Olyan körülmények között, amikor az állam saját szervezetei számára rendkívüli mértékben korlátozza a lakásállomány tőkeként való funkcionálását, meg sem jelenhet a nyugdíjasok által leadott lakások és az otthonházi lakrészek értékkülönbözetéből fakadó tetemes nyereség. A dotációkból^{xx} fakadó veszte-

^x A községekben e háztartások közül a családi házban élők aránya csaknem 97 %, míg a városokban 67, Budapesten pedig 26 %. A bérlakásállomány esetében fordított tendencia érvényesül. Budapesten az öregkoru háztartások 65 %-a él bérlakásokban. A többi városban ez az arány 28 %, a községekben pedig alig haladja meg a 3 %-ot.

^{xx} Az otthonházakban a szolgáltatások díjtételeit központilag, a ráfordítási költségekhez képest már eleve alacsonyan állapítják meg. A későbbi áremeléseknek pedig a nyugdíjak csökkenő reálértéke szab határt.

ség azonban egyre nagyobb terhet jelent a nyugdíjasházak működtetői számára. Ebből adódik, hogy az elvileg minden résztvevő számára előnyös "nyereséges vállalkozás" nem terjed a nyugdíjasok igényeinek megfelelő ütemben.^x

Az idős emberek által lakott lakások alacsony laksűrűsége, jövedelmük alacsony és folyamatosan csökkenő reálértéke, a szociális gondozói ellátás, e szolgáltatások alacsony színvonal, illetőleg hiánya, a szociális otthoni és nyugdíjasházak férőhelyei és az igények közötti olló, valamint a lakásnélküliek lakáshozjutási esélytelensége egymás felé taszítja e rétegeket. Ily módon a magánszemélyek között a lakás mint a legkeményebb "valuta" tőkeként funkcionál. Sok idős ember kényszerül arra, hogy alacsony laksűrűségéből fakadó előnyét albérlet, ágybérlet, eltartási szerződés stb. formájában eladja, vagy idegenforgalmi szerv számára értékesítse. E tranzakciók résztvevői fizetőképességük határait természetbeni szolgáltatásokkal, azaz többlet emberi energia ráfordítással, a pszichikai terhelés, az alkalmazkodás, stb. fokozásával tolják ki.

Az életjáradéki szerződés - mely kizárólag a személyi tulajdonu lakásokhoz kötődnek - az egyik klasszikus formája a lakás tőkeként való funkcionálásának. Ez esetben ugyanis az áru lényegében a lakás öröklési joga. Ily módon nem szükségszerű, hogy az életjáradéki szerződést kötő idős ember rosszabb lakáskörülmények közé kerüljön.

Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy az öreg emberek lakáshelyzetével összefüggő önellátó képességük megtartása, illetőleg jobb körülmények közé kerülés esetében annak fokozása területén túl sok olyan szűk keresztmetszet található, melyet fel kellene oldani ahhoz, hogy e problémák belátható időn belül az érintettek és a társadalom számára egyaránt kedvező megoldást nyerhessenek.

^x Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy azokban az országokban, ahol e speciális lakásforma korábban elterjedt /pl. Dánia/, már évek óta elszórtan építik az idős embereknek a kisebb méretű, összkomfortos, földszinti, kertes lakásokat. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az öregek különösen megsínylik az életkortól függő szegregációt, az idős emberek térbeli koncentrációját.

SZABÓ ISTVÁNNÉ

AZ IDŐSKORUAK SZOCIÁLIS GONDOZÁSA ALAPELLÁTÁSKÉNT:
HÁZI GONDOZÁS

Az élettartam meghosszabbodása a XX. század utolsó harmadának egyik legnagyobb társadalmi kihívása. Hazánkban a harmadik kor problémái minden ötödik állampolgárt közvetlenül, de a családok, rokonok, munkatársak révén közvetve mindenkit, az egész társadalmat érintik. Sem egyéni, sem társadalmi szinten nem közömbös, hogy hányan és milyen állapotban érnek meg minél magasabb életkort.

Az egészségügy feladatkörébe utalt felnőttvédelmi szociális gondoskodás szakágára hárul az a feladat, hogy a gondozás iránti igényeket a lehetőségeken belül kielégítse. A feladat sokrétű és nem könnyen oldható meg, mert akiktől gondoskodni kell az a legheterogénebb és a legsebezhetőbb embercsoport: "az öregember".

Az elmúlt évtizedek során jelentősen megváltozott az idős ember helyzete, szociális problémáinak karaktere. E népeség társadalmi ellátása újabb igényeket teremt. Nemcsak korszerűbb gondozási módszerek válnak szükségessé, de differenciáltabb gondozás, ellátás is szükséges. Ennek felismeréseként jött létre a szociális otthoni ellátás mellett a területi gondozás: az öregek napközi otthona és a házi szociális gondozás.

A kialakult három gondozási forma igyekszik biztosítani azt, hogy a gondozásra szoruló szociális körülményeinek, korának és egészségi állapotának megfelelő ellátásban részesüljön.

Házi gondozás

A házi gondozás az idős ember igényeihez leginkább alkalmazkodó individuális gondozási forma. Nemcsak az egyén, hanem a népgazdaság számára is előnyös. Az idős emberek saját, megszokott környezetükben való maradását a biológiai és erkölcsi szempontok mellett alátámasztják a gazdaságosság indokai is. /A házi gondozásban az 1 gondozottra jutó kiadás átlaga 1983 évben 3600 Ft/év, szemben az 1 szociális otthoni férőhelyre jutó évi 44 800 Ft-os működési kiadással./

1. A házi gondozás kialakulása

Annak ellenére, hogy az idős embereknek saját otthonukba történő ellátása a legőszibb gondozási formának tekinthető, az államilag szervezett házi gondozás a szociális gondozás egyik legújabb eredménye, mely a fejlődés minőségi változását jelenti.

Társadalmunkban törvény írja elő az idős szülőkről való gondoskodást. A családi gondozásnak azonban számtalan akadálya van:

- jelentős a család és eltartó nélküli öregek száma, a nyugdíjkorhatáron felüliek egyötöde egyedül, egyszemélyes háztartásban él /KSH 1980./;
- családon belül a munkaképes korú személyek, a nők fokozott foglalkoztatása eredményeként nincs aki gondozza az időskorúakat;
- a családok taglétszáma csökken, a nagy családok kisebb egységekre bomlanak,
- a lakások nagysága sem teszi lehetővé több nemzedék együttélését;
- az urbanizáció hatására a falun élő idős családok nagy része gondozó nélkül marad, stb.

A felsorolt okok miatt a családok egyre kevésbé tudták és tudják vállalni az idős emberek otthoni gondozását.

Hazánk gazdasági és társadalmi fejlődése a 60-as évek közepén tette lehetővé, hogy az állami gondozás kiterjedjen a saját otthonukban élő idősekre is. Ennek érdekében az Egészségügyi Minisztérium 1966-ban tette meg az első lépéseket, amikor három városban kísérleti jelleggel hivatásos házi szociális gondozókat állított munkába. A gondozás iránti nyomasztó társadalmi igény a tanácsai szerveket arra kényszerítette, hogy saját erőből maguk is alkalmazzanak házi gondozókat. Így 1968-ban már 90 fő hivatásos gondozó működött, akik összesen 5659 főt gondoztak.

A házi gondozásban a társadalmi erők is szerepet vállaltak. 1969-ben az összes gondozást végzők /3500 fő/ 84 %-a társadalmi gondozó, akik azonban a gondozottaknak /14 700 fő/ csak a 27 %-át gondozták. Ekkor még igen kedvezőtlen a gondozói-gondozotti arány: egy hivatásos gondozó 50-51 idős embert látott el havonta átlagosan, egy-egy gondozottat nagyon ritkán, havi egy alkalommal tudott felkeresni. Ilyen kevés látogatás mellett intenzív gondozás nem volt elképzelhető. A társadalmi aktíváknál a látogatási arány hasonlóan kedvezőtlenül alakult.

Tekintettel a gondozás megoldásának területi sokszínűségére, a további mennyiségi és minőségi fejlesztést a házi gondozás kétéves kísérletének tapasztalataitól tették függővé, melyet Veszprém megyében és Budapest III. kerületében végeztek, 1970, 1971 években. A kísérlet modellje olyan házi gondozói szervezeti forma volt, amelyben az idősek otthoni ellátását hivatásos vezető és szervező gondozókból álló apparátus szervezte és ellenőrizte, a tényleges gondozást önkéntes társadalmi gondozók végezték, akik munkájukért tiszteletdíjban részesültek.

Ez a modell és az itt nyert tapasztalatok szolgáltak alapul az 1976-ban megjelent - és jelenleg is érvényes - jogszabályhoz /az egészségügyi miniszter 4/1976./IV.lo./Eü.M. sz. rendelete és a 15/1976 Eü.M. sz. utasítása a házi szociális gondozószolgáltatásról/. A rendelet szerint: "a gondozószolgálat feladata, hogy segítséget adjon életvitelük biztosításához azoknak az öregeknek, akik önmagukat ellátni nem képesek, gondozójuk nincs és szociális helyzetük ezt indokolja. A gondozást elsősorban

erre önként vállalkozó társadalmi gondozók bevonásával kell megszervezni, akik tevékenységükért pénzbeli juttatásban részesíthetők. A szociális gondozás indokolt esetben hivatásos gondozókkal is ellátható".

A gondozást végzők szerint osztályozva két alapvető szervezeti forma alakult ki:

1. hivatásos,
2. társadalmi: - tiszteletdíjas,
- tiszteletdíj nélküli gondozás.

A gondozói hálózat évről évre bővült, de még nem tekinthető kiépítettnek az országban. A VI. ötéves terv időszakában a gondozószolgálat kiépítésének üteme lelassult az V. ötéves tervperiódushoz képest, ugyanakkor megváltozott a fejlesztés struktúrája. A legnagyobb csökkenés a tiszteletdíjas társadalmi gondozóknál tapasztalható. Az előző tervidőszakban a gondozószolgálat bővítésének fő bázisa a tiszteletdíjas társadalmi aktívahálózat szélesítése volt, központilag is ezt szorgalmazták. Az utóbbi pár évben nyilvánvalóvá vált, hogy ez az út - a jelenlegi feltételek között - a továbbiakban már nem járható:

- a tiszteletdíjas gondozást végzők "felvevő forrásai" /a munkaképes nyugdíjasok, háztartásbeli nők, stb./ beszűkültek, egyre nehezebb gondozót találni;
- a jelenleg nyújtható pénzbeli juttatás - maximum 1000 Ft -, valamint az, hogy ez a gondozás nem munkaviszony, nyugdíjra nem jogosít, behatárolja a vállalkozók körét;
- a házi gondozottak életkorának növekedésével egyre több az olyan gondozási feladat, melyet tiszteletdíjas gondozó már nem képes ellátni. A szükségesnek megfelelő folyamatos és rendszeres ellátás biztosítása csak főfoglalkozású, hivatásos gondozótól várható el.

A gondozószolgálat további fejlődése, a gondozás intenzitásának, színvonalának emelése csak a hivatásos gondozók számának eddigieknél nagyobb mértékű növelése mellett képzelhető el. Ez a felismerés tükröződik már az elmúlt 3 év statisztikai mu-

tatóiban is, mivel a hivatásos gondozók száma gyorsabb ütemben nőtt a korábbi évekhez képest.

1983 év végén országosan 10 ezer 60 éven felüli lakos közül 188 fő részesült házi gondozásban.

Összesen 44 800 idős embert látott el 18 480 gondozó, munkájukat 335 vezető-szervező gondozó irányította.

A gondozószolgálaton belüli megoszlás a következő:

1 580 hivatásos gondozó	-	15 500 gondozott
8 600 tiszteletdíjas gondozó	-	20 300 "
8 300 tiszteletdíj nélküli gondozó	-	9 000 "

- Egy hivatásos gondozó átlagosan 8 idős embert látott el, egy gondozottat heti 2 alkalommal keresett fel.

- A tiszteletdíjas gondozók átlagosan 2 személy gondozását végezték, heti 3-4 alkalommal jutottak el egy gondozotthoz. Munkájuk főleg résztevékenységre koncentrálódik: ebédhordás, bevásárlás, takarítás, stb.

- A tiszteletdíj nélküli társadalmi aktívák /szocialista brigádok, vállalatok, intézmények dolgozói, iskolások, magán-személyek, stb./ munkája a legkevésbé intenzív: egy gondozó átlagosan 1 személyt látogat, heti 1 alkalommal.

Az országos ellátottsági szint mögött jelentős területi különbségek mutatkoznak.

- Legnagyobb a szóródás a tiszteletdíj nélküli társadalmi gondozók esetében: a legtöbbet, 2900 főt / a megye összes gondozóinak 88 %-a/ Vas megyében tartanak nyilván, legkevésébbet, 5 főt /az összgondozók 1 %-a/ Szolnok megyében. A tiszteletdíj nélküli hálózat fejlődését igen sok tényező befolyásolja, például: a társadalmi szervek aktivitása, a házi gondozás fogalmának értelmezése, számuk nyilvántartása /szocialista brigád patronál 1 idős embert/. Munkájuk rendszerint esetleges, alkalm szerű, főként látogatásokra koncentrálódik. Statisztikában való szerepeltetésük torzítja a tényleges gondozásban részesülők adatait.

- A rendszeres és folyamatos ellátást biztosító hivatásos gondozói hálózat kiépítésében is jelentős a megyék közötti eltérés. Tízezer hatvan éven felüli lakosra a legtöbb hivatásos gondozó Szolnok, Fejér és Baranya megyében jut, legkevesebb Győr, Veszprém és Pest megyében.

2. A jelenlegi helyzet ismertetése, értékelése

a./ Rászorultság, mennyiségi problémák

A házi gondozás sokak számára vonzó ellátási forma. A gondozás szükségességének és tartalmának megítélése azonban rendkívül változó. A nemzetközi irodalom is nagyon különbözően ítéli meg a gondozásra szorulókat arányát. Egyes vélemények szerint az időskoru lakosság 20 %-ánál is szükségesnek tartják a házi gondozást. Hazánkban egy korábbi reprezentatív felmérés szerint a 60 évnél idősebb lakosok 4 %-a szorul állandó házi gondozásra, ezen kívül házi segítséget igényel a férfiak 22 %-a, a nők 32 %-a. Teljeskörű, országos felmérés a gondozási igényre vonatkozóan nem készült. Egy ilyen körű felmérés a latens igényeket is feltárná, ezek kielégítésére a jelenlegi apparátus viszont még nem képes. Egyes településeken - főleg kisközségekben - rendelkeznek a szükséges információval, itt az igényeket is igyekeznek kielégíteni. Jelenleg a gondozás azonban csak a legjobban rászorulókat érinti /házi gondozás minden 4-5 településen található, az ország időskoru lakosságának 2 %-át látja el a szolgálat/.

Annak ellenére, hogy a házi gondozás a legtöbb település tanácsai szakigazgatási szerve által ismert gondozási forma, mégis gyakran hangzik el az a kijelentés, hogy bevezetésére azért nem került sor, mert nincs rá igény. Átmeneti állapotként - egy kisebb településen - elfogadható ez az álláspont, de hosszabb távon nem. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a saját lakáson történő segítségnyújtás, a gondozás tartalma sokrétű, fogalma tágan értelmezhető. Az idősek szükségletei igen különbözőek. Egyesek házi ápolásra, mások bizonyos szolgáltatásokra szorulnak, vannak akik csak rendszeres látogatókat igényelnek, biztonságérzetük fokozására. Így a lakáson nyújtott segítségadás

óriási variációs lehetőségeket rejt magában. A nyújtott segítségadás felőleli mindazokat a teendőket, amelyek szükségesek:

- a mindennapi élethez: lakás, ruházat tisztántartásához, étkezés biztosításához,
- emberi kapcsolatok kiépítéséhez, régi kapcsolatok ápolásához, magány, bezárkózás feloldásához,
- érdekvédelemhez,
- a szellemi igények kielégítéséhez.

Mivel hazánkban a lakossági szolgáltatások fejlettségi szintje rendkívül alacsony, nagyrészüket csak bizonyos körzetben, bizonyos mennyiségben és minőségben vehető igénybe, így sem a lakosság, sem az idős ember számára nem mindig és nem mindenkor hozzáférhetőek. Több európai országban már kiépített hálózata van a lakáson nyújtott szolgáltatásoknak, így pl.: reggeli tej, péksütemény házhozszállításának, vagy a patyolatakciónak, stb. Nálunk ezeket a szolgáltatásokat az idősek körében a házi gondozók bonyolítják, ami rengeteg időt és energiát köt le. Ezen szolgáltatások megszervezése természetesen nem a szociálpolitikai szervek feladata, de országos kiépítése óriási segítséget jelentene az idősek ellátásában.

A gondozószolgálaton belül állandó jellegű problémát okoz, hogy hol huzható meg a határ a gondozási tevékenységet illetően. Mit kívánhatunk el a gondozótól, mi az amit köteles elvégezni? A jogszabály csupán annyit rögzít, hogy egészségügyi szakképesítéshez kötött tevékenységet nem láthat el a házi gondozó, még akkor sem, ha rendelkezik ilyen végzettséggel, mert nem ez a feladata. Olyan tevékenységet végez, amit egyik hozzátartozó, családtag a másik segítése érdekében megtehet. A gondozó a hozzátartozó szerepét tölti be.

A gondozás tartalmát minden esetben az idős ember állapota kell hogy meghatározza. Azt befolyásolja a gondozott körülménye, gondozhatósága, személyisége, együttműködése. Helyenként, tájegységenként változhatnak bizonyos gondozási feladatok: mást igényel a tanyán élő idős ember /vizhordás, tüzelőbékészítés, favágás, kertgondozás, stb./, mást a városban élő.

Jelenleg a következő gondozási tevékenységek fordulnak elő:

- főként ebédszállítás, takarítás, bevásárlás, mosás, mosogatás, fürdetés, mosdatás,
- kevesebb esetben főzés, étel-előkészítés, fűtés, ügyintézés, varrás, vasalás,
- minimális időt fordítanak felolvasásra, beszélgetésre, az elfoglaltság biztosítására.

Nemzetközi normák szerint a szükséges házi segítség időtartama:

- fentjáró, önellátásra alkalmas személyeknél heti 2-4 óra,
- részleges ágyban fekvőknél napi 4 óra,
- állandó ágyban fekvőknél napi 10-14 óra.

Mint látható, az állandóan ágyhoz kötött beteg, idős embereket ilyen formában ellátni a gondozószolgáltatnak nem áll módjában, ehhez sem a megfelelő idővel, sem felszereléssel, sem szakértelemmel nem rendelkezik. Sajnos azonban a szociális otthoni és a krónikus belgyógyászati ágyak hiánya miatt gyakran ezt a feladatot is kénytelen vállalni, aminek természetesen nem tud megfelelni. Ugyanakkor 1982-ben a gondozottak 8 %-a mozgásképtelen, további 48 %-uk erősen mozgáskorlátozott volt. A gondozásból kikerült személyek 44 %-a esetében a gondozás elhalálkozásuk miatt ért véget, számukra a házi gondozás végleges ellátási forma volt.

A jelenlegi feltételek között, a gondozói kapacitás mellett még ha teljes ellátást is igényel az idős ember /ágyban fekvő/, a gondozási idő felső határa napi 4 óra lehet. A gyakorlatban a hivatásos gondozók átlagosan heti 4-6 órát tudnak fordítani egy idős emberre.

Az ellátásban jelentkező problémák elsősorban menyiségi problémákból adódnak. A minőségi hiányosságoknak is főként mennyiségi hiányosságok a forrásai. A házi gondozószolgálat intenzív fejlesztése ezért sürgős feladat!

b./ Minőségi kérdések:

A hálózat - noha jelenleg az alapfunkciót sem képes országosan fedezni - kapacitáskihasználtsága és hatékonysága elmarad az optimálistól. Ennek okai a finanszírozásban, a munkafeltételek biztosításában rejlenek elsősorban, de közrejátszanak munkaszervezésbeli kérdések, szemléletbeli hiányosságok, tájékozatlanság is. A színvonalemelést több irányú feladat.

Az időse embereket érintő valamennyi szociális gondozási formában a gondozók személyiségét illetően azonos az alapkövetelmény. Kizárólag emberséges, segítőkész, felelősségteljes és megbízható személyek alkalmasak erre a munkára. Igen lényeges a gondozó személyének kiválasztása. A népgazdaság munkaerőkinálata azonban nem mindig teszi lehetővé, hogy a szakmai követelményeknek megfelelő emberek kerüljenek a területre. A házi gondozásban kifizethető munkabér pedig rendkívül alacsony, lényegesen alacsonyabb a szak- és betanított munkások kereseténél, ez nehezíti az állások betöltését. 1983-ban a hivatásos gondozók átlagbérére havonta 2624 Ft /országosan már 1982-ben a havi átlagbér a többi munkaterületen 4396 Ft volt/. A tiszteletdíjas gondozók átlagosan havi 720 Ft díjazásban részesülnek.

A jelenlegi rendkívül alacsony munkabérek rendezése az egyik legsürgősebb feladat.

A munka jellege sem hat csábítólag: elesett, beteg, sokszor igen rossz körülmények között élő emberekről kell nap mint nap gondoskodni. A hivatásos gondozók a rájuk bízott időse emberek magas száma miatt sem képesek mindig a feladatnak eleget tenni. Sem anyagi, sem erkölcsi megbecsülésük nem áll arányban a munkájukból eredő szellemi-fizikai leterheltséggel. Az időse gondozottak egy részében is még él a régi idők beidegződése, így sok esetben cselédként kezelik az őket gondozókat. A gondozásra szorulókkal mindenképpen tisztázni kell, hogy nem takarítónőt, bejárónőt, hanem gondozót kapnak.

Presztizst kell ennek a tevékenységnek teremteni! Ennek egyik feltétele, hogy megfelelő szakképesítéssel rendelkezzenek.

A hivatásos gondozók iskolai végzettsége rendkívül kedvezőtlen. Egy 1982-es reprezentatív adatfelmérés alapján 8 általánost végzett 60 %-uk, középiskolát 20 %-uk, 2-3 %-uk még a 8 általános iskolát sem végezte el. A beosztott hivatásos gondozók egyharmada /34 %-a/ szakképzett. Megyénként azonban igen nagyok az eltérések. Eredményes csak ott lehet ez a munka, ahol folyamatosan, tervszerűen végzik a beiskolázást /pl. Csongrád megyében/. Mivel megyei hatáskörbe tartozóan, az egészségügyi szakiskolák keretében nyílik lehetőség a 2 éves munka melletti szaktanfolyam elvégzésére, beindítását viszont sok esetben a szakiskolák személyi és szervezési nehézségei gátolják, nem minden megye fordít rá kellő gondot.

A gondozás minőségi fejlesztése érdekében szükséges a szakképesítés megszerzése. Ezzel nemcsak a gondozók szakismerete gyarapszik, hanem az általuk végzett munka presztizse is nő.

Bár a házi gondozás kevésbé eszközigenyes, a felszerelés hiányos, a munka megkönnyítését szolgáló feltételek színvonala - kevés kivételtől eltekintve - nagyon alacsony /1983-ban az összköltségek 22 %-át tették ki a dologi kiadások/. A gondozást végzők általában a közlekedéshez szükséges minimális eszközökkel rendelkeznek: utazási bérlet, kerékpár, jobb esetben segédmotorkerékpár. Ahhoz, hogy hatékony munkát végezzenek, igen lényeges, hogy lerövidüljön az un. "üres járat", az utazásra fordított idő, ez viszont csak a megfelelő közlekedési eszköz biztosításával lehetséges.

A gondozás speciális területei a tanyak. A tanyán élő idős korúak a rendkívüli távolságok, időjárási és utviszonyok miatt a gondozás számára fizikai értelemben szinte elérhetetlenek. Ahhoz, hogy a gondozószolgálat az ellátást a szükséges mértékben és gyakoriságban biztosítani tudja, elsősorban a hivatásos gondozást kell megszervezni. Ennek elengedhetetlen feltétele a minden évszakban közlekedni tudó gépkocsi. Gépkocsival megoldható az ételkihordás, szennyestisztaruha ellátás, orvoshoz, szakrendelésre kísérés, az öregek napközi otthona rendezvényeire történő beszállítás, stb.

Gépkocsival kellene ellátni minden nagyobb gondozási egységet is. Ezzel szemben országosan kizárólag a házi gondozószolgálat

működtetésére kb. 20 településen áll rendelkezésre gépkocsi /felmérés erről nincs, ez tapasztalati adat/. Sokszor nem is a beszerzéshez szükséges anyagi eszközök biztosítása a gond, hanem az üzemeltetéshez szükséges engedély beszerzése. Gépkocsi-gondokon próbálnak segíteni a gondozó saját kocsijának használatához való hozzájárulással, általában fizetéssel. Ez igen alacsony összeg /általában havi 700-1000 Ft/, ami egy-két heti gondozás során felhasználásra kerül.

A gondozók munka- és védőruha ellátása is helyenként változó. Jogszabály írja ugyan elő a munkaruha-ellátást, de a kihordási idő, a vásárlásra adható pénzösszeg nem került megállapításra, így a helyi lehetőségektől függ, hogy mit és mennyit adnak.

Összességében a jelenlegi helyzet értékelésénél megállapítható, hogy a házi gondozás iránt széleskörű társadalmi igény jelentkezik. Ezen a területen van a legnagyobb eltérés a szükségletek és a hálózat által nyújtott lehetőségek között. Az időskorúak helyzetének javítása céljából mindenképpen szükség van a hálózat mennyiségi fejlesztésére, a szélesebbkörű igénybevitel biztosítására, a működéshez szükséges optimális feltételek megteremtésére, a gondozószolgálat munkájának minőségi javítására.

A jelenlegi rendszer módosításra szorul, ezért új jogi szabályozásra van szükség. Ezt a következő tényezők indokolják:

1. A hálózat jelenleg a kedvezőtlen, nagyon rossz szociális helyzetűek jogosultságát ismeri el a gondozásra, de ezt az igényt sem képes fedezni. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a rászorultság nem kizárólag többszörösen hátrányos helyzet függvénye. Rászorult az az idős ember is, aki egészségi állapotából adódóan, előrehaladott kora miatt szorul segítségre - jövedelemtől, egzisztenciális helyzettől, családi státusztól függetlenül.

Az igények és lehetőségek közötti jelentős eltérések miatt halmozódó társadalmi feszültségek enyhítése csak úgy lehetséges, ha a hátrányos szociális helyzetből adódó jogosultság mellett elismerődik az idős kor és egészségi állapotból eredő rászorultság is - jogosultságként. Ezért a gondozóhálózatot

nyitni kell, a szolgáltatás-nyújtás és a család segítése irányában.

2. A hatályos jogszabályban foglaltak szerint a gondozást elsősorban önként vállalkozó társadalmi gondozók bevonásával kell megszervezni. A társadalmi erőkre való elsődleges építés azonban nem fedi az igényeket. A hálózat bővítése, az igények megközelítő kielégítése a hivatásos gondozók számának dinamikus fejlesztésével, a tiszteletdíjas gondozók számának egyenletes továbbfejlesztésével /az érdekeltségi rendszer megteremtésével/ érhető el.

Ezen felül szükséges a tiszteletdíjak egyrészének alapbéresítése, részfoglalkozásu, nyugdíjalapba számító munkakörök szervezéséhez, valamint a tiszteletdíjak felső határának emelése.

3. A hálózat ilyen irányu bővítése az alapellátás kiépítését kell, hogy szolgálja. Optimális működtetés azonban csak megfelelő szervezeti keretek között lehetséges. A házi gondozás alapellátásként való megszervezése olyan alapegységben /körzetben/ képzelhető el, amelynek "beláthatósága" az ott élő idős népesség problémáinak megoldását lehetővé teszi. Elsődleges cél, hogy minden idős ember tartozzék egy körzet gondozási központjához, amely megfelelő gondozói létszámnorma és felszereltség birtokában felelős a gondozási igények kielégítéséért. Ezzel lehetővé válna az ország egész területének "lefedése".

4. A jelenlegi személyi és tárgyi feltételek elmaradnak a kívánalmaktól. Az anyagi érdekeltség, a szakképzettség növelése, a tárgyi feltételek alapvető szintjének biztosítása szintén időszerű feladat.

5. A gondozásra jogosultak körének kiterjesztése indokoltja, hogy a gondozási díj összegét közelítsük a nyújtott szolgáltatás mértékéhez, azonban a méltányosság és a jövedelem szerinti differenciálás érvényesüljön. E mellett célszerű a tartásra köteles hozzátartozók gondozási díj fizetési kötelezettségének eltörlése, mivel az ebből eredő bevétel minimális, viszont több esetben - a családi konfliktusok elhárítása végett - visszatartja az idős embert a szükséges gondozás igénybevételétől.

3. A jövő tervei, elképzelései

A területi gondozás rendszerének felülvizsgálatát, és a továbbfejlesztésre vonatkozó javaslatok előkészítését megelőzően 1983-ban négy megyében és a főváros kijelölt kerületeiben tájékoztató, helyszíni vizsgálatokra került sor. A felülvizsgálatról és korszerűsítésről a következő határozat született:

- a VII. ötéves tervidőszakban kiemelt szakmai programként kell szerepeltetni a házi gondozás fejlesztését. A tanácsi érdekeltség megteremtése céljából azokat a tanácsokat kell központi támogatásban részesíteni, amelyek önerőből számottevő fejlesztést értek el;
- biztosítani kell a házi gondozásban részesülők körének kiterjesztését, a gondozási díjnak a nyújtott szolgáltatásokkal és a gondozottak jövedelmével arányban álló progresszív rendszerét;
- a területi gondozás körzetesítését két megyében kísérleti jelleggel be kell vezetni.

A házi gondozás fejlesztése során elérkeztünk ahhoz, hogy elindítsunk egy olyan folyamatot, amely a célkitűzésekkel összhangban áll.

A távlati fejlesztés során a hivatásos gondozók számának ötszörösére történő emelésével érhetjük el azt, hogy ez az alapellátási forma behálózza az országot. Ez a létszám kb. 5000 fő, mintegy 36 000 idős ember gondozását biztosítaná, tartalmasabb gondozás mellett /egy gondozónál 6-7 fő gondozását feltételezve/. A jelenlegi keretek között reálisan ennyi létszámmal lehet számítani.

A tiszteletdíjas és tiszteletdíj nélküli társadalmi gondozók számát a 2000. évre a jelenlegi állománynak mintegy 1,5-2-szeresére indokolt növelni; 16-18 000 fő, akik kb. 36 000 főt látnának el, kidolgozva a fejlesztéshez szükséges érdekeltségi rendszert /alapbéresítés, részfoglalkozású munkakörök szervezése, az összeg emelése/.

Ez a két forma együttesen az időskorúak 4 %-ának házi gondozását elégítené ki.

A tiszteletdíj nélküli társadalmi aktívák bevonását elsősorban eseti patronáló tevékenység végzésére szorgalmazzuk. Kétséges azonban, hogy a házi segítség iránti igényt ilyen módon ki lehet-e elégíteni.

A hivatásos gondozóhálózat fejlesztésének ütemezését az 1986-1987. évben erőteljesen, majd ezt követően időarányosan és egyenletesen, központi támogatással kell megoldani.

A hálózat optimális működtetéséhez megfelelő szervezetet kell kialakítani, lehetővé téve, hogy a gondozószolgálat olyan módon hálózza be az országot, hogy megszűnjenek az ellátatlan területek, vagyis minden idős ember potenciális, illetve tényleges gondozottként tartozzék valahova, hasonlóan az egészségügyi ellátáshoz, ahol minden állampolgár tartozik valamely egészségügyi intézményhez.

A házi gondozás szociális alapellátásként való megszervezése feltételezi a gondozásba részesíthetők körének kiszélesítését mindazon személyekre, akik életkoruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk miatt arra rászorulnak. /Igy az egyedülálló vagy családban élő időskoru személyek, felnőtt fogyatékosok, nem veszélyeztető magatartásu ideg- és elmebetegek./

A házi gondozás alapellátásként való biztosítása érdekében területi gondozási központokat kell kialakítani, a megyék területét körzetekre felosztva - irányszámok alapján, figyelembe véve a települési adottságokat, közlekedési nehézségeket. A gondozási központok a területi gondozás már meglévő integrációjára, a körzetközpontokban működő öregek napközi otthonára, vagy szociális otthonra, mint bázisintézményre épülnek. Működési területük több tanácsi közigazgatási egység területére is kiterjedhet, a tanácsok közötti társulás, együttműködési megállapodás alapján. A középirányító feladatokat a megyei városok, városok, városi jogu nagyközségek szakigazgatási szervei látnák el a közigazgatásilag hozzátartozó területen lévő gondozási központok felett. A szociális alapellátást biztosító gondozási központok munkájának koordinálása, szakmai irányítása, szervezése, ellenőrzése a területi vezető gondozó feladata, megyei irányítást a megyei vezető gondozó végez.

A várhatóan 1986-ban belépő új szervezetben szükségszerűen nagyobb körzetek, illetve központok kialakítása válik elérhetővé, mint amekkora optimálisnak tekinthető a későbbiek folyamán. Az optimális körzet az idősök igényeinek maximális figyelembevételével alakulna ki, a fokozatos fejlesztések során, kb. 2000-ig.

Ha a realitásokból indulunk ki, 1986 végéig nem tűzhetünk ki magunk elé nagyobb célt, minthogy a 60 éven felüli lakosság jelenlegi 1,8-1,9 %-os ellátottságát 2,0-2,2 %-ra emeljük. A gondozási központok kialakításánál azonban arra kell törekedni, hogy a későbbiekben, amikor növekszik a házi gondozószolgálat által ellátott idősök aránya, lehetőség legyen "egyszerű" továbbosztódással újabb körzetek és központok létrehozására /hasonlóan az orvosi körzetek kialakításához, amely kezdetben nagyobb lélekszámú települést látott el, majd a fejlődés során csökkent az ellátottak száma, illetve egy körzetre jutó aránya/.

1986. évre tervezzük, hogy egy gondozási központ minimálisan 6 orvosi körzetnek megfelelő területet foglaljon magába, amely átlagosan 15 000 lakost /2600 hatvan éven felülit/ érintene.

Ez a nagyságrend elsősorban községekben, nagyközségekben követhető példa, városokban ennél jóval nagyobb területet felölelő gondozási centrumok alakulnának ki. Ott egy város = egy központ elv érvényesülne, esetenként kisebb alcentrumokkal. Ebből következően a községekben megközelítően 280-300 gondozási központ jönne létre, a városokban, városi jogú nagyközségekben 164. Országos viszonylatban tehát 440-470 központot jelentene ez a típusú kialakítási mód.

A 6 orvosi körzetben együttesen jelenleg kb. 2600 fő a 60 éven felüli lakosok száma. 2 %-os ellátottsággal számolva így mintegy 53-56 fő házi gondozása válhatna lehetségessé egy gondozási központban.

A gondozási központok kialakításával egyidőben az új dolgozók jelenleginél magasabb bérrel történő beállítása, a hálózatban már dolgozók átlagbérének, valamint a dologi költségeknek az emelése szükséges. A központok kialakítása mindenképpen

plusz-költséget igényel, csak a meglévő apparátus átszervezése nem elégséges a többletfeladatok ellátásához!

Az ezredfordulóig a jelenlegi lehetőségeket figyelembe véve - célkitűzésként fogalmazhatjuk meg a 60 éven felüli lakosok 4 %-os házi gondozás általi ellátottságát. E cél elérése érdekében több mint duplájára kell emelni a gondozottak számát, biztosítva a hatékonyabb, ellenőrizhetőbb gondozást, a hivatásos gondozók által. A megnövekedett feladatok megkívánják a korábbi gondozási központok továbbosztódását, azzal együtt, hogy a megfelelő létszámhelyettesítések érdekében a gondozási központoknak ebben az időszakban is célszerű lesz legalább 2 körzetet összefogni. A központok száma erőteljesen megnövekedne, kb. 2-2,5-szeresére.

A központokban a gondozási központ vezetője lenne felelős a működési területén lévő öregek napközi otthona és a házi gondozószolgálat optimális működéséért. Részleges vagy teljes munkáltatói jogokkal rendelkezne, a dolgozókat változó munkahelyre alkalmazva. Nagyobb önállósággal, jobb feltételekkel rendelkezve igazi gazdái lennének a területnek, legjobb képviselői az idősök érdekeinek.

Összességében megállapítható, hogy az időskorúak ellátását szolgáló intézményrendszer felvevőképessége és az ezzel szemben álló valós szükségletek kielégítése közötti ellentmondás egyre növekszik. Ennek a folyamatnak sok összetevője van. Végsősoron az az oka, hogy az igények megnövekedését, differenciálódását nem követte rugalmasan a másik oldal, az intézményrendszer kiépülése.

Kezdetben - a házi gondozás indítása, kiterjesztése idején - úgy tűnt, hogy e gondozási forma csökkenti a szociális otthoni gondozási igényt. Ez a feltevés megdőlt, mert időben halasztotta ugyan az igények megjelenését, de hatására a szociális otthoni rászorultság egyszerre, azonnali igényként, robbanásszerűen jelentkezett. A jövőben mindhárom gondozási forma - és az azóta kialakított új formák - tervszerű, összehangolt fejlesztésére van szükség.

VÁRADI PÉTERNÉ

AZ IDŐSKORUAK SZOCIÁLIS GONDOZÁSA ALAPELLÁTÁSKÉNT:
IDŐSKORUAK NAPKÖZI OTTHONA

Általános problémák^x

Napjaink társadalmában megváltoztak az életfeltételek, az idős ember életkörülményei módosultak. A jövedelem nélküli, illetve a segélyből élők, valamint a kis nyugdíjjal rendelkezők mellett megnőtt a magasabb jövedelműek aránya.

Az Öregek Napközi Otthonába /ÖNO/ felvételüket kérhetik a családi gondozást nélkülöző, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk miatt csökkent munkaképességű, vagy munkaképtelen személyek, akiknek szociális rászorultságuk is indokolja felvételüket.

A jogszabály keretei azonban nem teszik lehetővé, hogy a jobb anyagi körülmények között élő, de egyedülálló idősök is kérhessék felvételüket.

Problémát okoz a családban élő, de a napközbeni ellátást nélkülöző idős emberek gondozásának megoldása is. A családok többsége dolgozik, az idős ember napközben egyedül van, felügyelete csak a késő esti, éjszakai órákban biztosított.

A tartási, életjáradéki szerződéssel rendelkezők esetében is előfordul eltartójuk átmeneti megbetegedése, vagy hogy az valamilyen oknál fogva tartósan nem tud közvetve gondoskodni eltartottjáról.

Megoldatlan kérdés az időskoru értelmi fogyatékosok helyzete. Országosan több megyében hoztak létre Értelmi Fogyatéko-

^x Az ÖNO-ra vonatkozó számszerű adatokat lásd Lévai J. "Adalékok az időskorúak, nyugijasok helyzetének megismeréséhez" c. kötetbeli cikkében, 79. oldal.

sok Napközi Otthonát, de ez csak a fiatalokú értelmi fogyatékosok /16-30 évesek/ foglalkoztatási, felügyeleti gondját oldja meg. A Szociális Foglalkoztatók is csak a fiatalabb korosztály munkalehetőség problémáját enyhítik. Legtöbb helyen - jobb esetben - már megtalálhatók az időskorú értelmi fogyatékosok is a napköziben, de még mindig nehézséget jelent beilleszkedésük elősegítése, a közösség helytelen szemlélete, s nem utolsó sorban megfelelő foglalkoztatásuk biztosítása.^x

Gondot okoz az időskorú elmebeteg és alkoholista személyek napközbeni gondozása is. Felvehető-e ők egyáltalán, ki dönt a kérdésben, - az egyértelmű, helyes válasz még várat magára.

Jóllehet a napközik többsége törekszik a nyitottság felé, az igények is a klub-szerű, kötetlenebb forma bevezetését jelzik. Különösen a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban lenne igény a klub jellegű napközi otthonra. Ma a klubot csak azok használhatják, akik egyébként is napközi tagok. Így számos magányos, kapcsolatra vágyó, de önálló életvitelre még képes idős problémája megoldatlan marad, akik egyébként este, vagy délután látogatnák meg a klubot.

Tapasztaltuk, hogy több helyen igen mereven értelmezik a nyitvatartási rendet, ami elsődlegesen a napközi otthon vezetőjének feladata. Szükséges lenne a rugalmas nyitvatartás. Így olykor a helyi sajátosságok, szokások megkivánnák, hogy lehetőség legyen pl. a késő délelőtti órákban való nyitásra.

Férőhely-kihasználtsággal kapcsolatos problémák

Országosan igen nagy szóródás figyelhető meg a férőhely-kihasználtság körül, a statisztikai adat nem is mindig tükrözi a reális helyzetet.

^xA bortermelő vidékeken több időskorú értelmi fogyatékos él, pl. Szabolcs-Szatmár, Bács-Kiskun megyékben, ahol igény lenne kizárólag ilyen profilu napközi otthon létesítésére.

A rossz férőhely-kihasználtságnak több oka is lehet:

- A napközi telepítése gyakran nem esik egybe az otthon elhelyezéssel, a távol lévő intézmény megközelítése nehézkes, a közlekedés nem megoldott.

- Csak szigorúan behatárolt körben kérhető a gondozási forma.

- Nem vonzó a napközi otthon, ha az nem otthonos, nincsenek érdekes programok, ha nem megfelelő a komfortfokozat, a környelmi szempontok nem kielégítőek, nincs lehetőség pihenésre, ha csak étkeztetést nyújt.

- Függ a férőhely-kihasználtság a vezetői alkalmasságtól. Nagyon meghatározó a vezető személye az otthon családias légkörének megteremtésében. A jó vezető figyel a gondozottak problémáira és kapcsolataira. Ügyel arra is, hogy az idősek ne unatkozzanak. A berendezést úgy alakítja ki, hogy otthonosság érzetét keltse. Ez azonban ma részben a szakképzettség hiánya, részben az alacsony bérezés miatt sok helyen nem megoldott. A luxus kivitel pusztán önmagában nem jelent abszolút megoldást. Létezik olyan napközi, ami kielégíti a "luxus kategóriát", de nem kedvez a közösségi légkör kialakításának /pl. a székek egymás mögött sorakoztak a társalgóban, úgy mint a moziban/. Ez lehet az oka az ilyen napközi ritkább látogatottságának.

- Csökkentheti a férőhely-kihasználtságot, ha az időse ember életkörülményei, s ennek megfelelően igényei és a napközi által nyújtott szolgáltatás között jelentős az eltérés.

- A gondozók személyi alkalmassága is befolyásoló tényező lehet az igénybevételnél. A cél az, hogy a dolgozók megszerezzék a munkakörükhöz szükséges szakképesítést, s hogy azt a gyakorlatban megfelelően alkalmazzák is tudják, de az emberismeret, az empátiás készség is alapvetően fontos, nem mindig köthető végzettséghez.

- A férőhely-kihasználtságot csökkentheti még a területen élő idősek előítélete a napközivel szemben. A színvonalas létesítménnyel, munkával, humánus szemlélettel ki lehet vivni az intézmény tekintélyét.

- Visszaesett a férőhely-kihasználtsági mutató az ingatlanra terhelt gondozási díj megállapításának időszakában: többben nem kérték a gondozást, mivel nem akarták, hogy haláluk után örökösük a visszamenőleges gondozási díj összege miatt csónka örökséghez jusson.

- Jogszabály szerint 1870 Ft alatt ingyenesen vehető igénybe a gondozás, mégis több helyen tapasztaltuk, hogy ennél kevesebb jövedelem esetén is megállapítottak gondozási díjat.^x

- Visszahuzó erő a hozzátartozó jövedelmére megállapított gondozási díj, előfordul, hogy az idős ember a hozzátartozók miatt nem veszi igénybe a szolgáltatást. Bevált módszer, ha az idős emberrel nyilatkoztatot iratnak alá, miszerint a gondozási díj fizetését saját maga vállalja.^{xx}

A férőhely csökkenését eredményezheti a gondozási díjak körében tapasztalható felületesség is. Előfordult, hogy igen kevés jövedelemre is megállapítottak gondozási díjat, amit évekig elfelejtettek felülvizsgálni. Jelenleg a gondozási díjat a fenntartó szakigazgatási szerv állapítja meg, s jobb esetben az ÖNO vezető kéri az idős embertől, s fizeti be havonta egy összegben, máskor viszont a beutalt állampolgárnak saját magának kell számon tartania és a befizetésről is magának kell gondoskodnia.

^x Jóllehet sokszor az idős ember önbecsülése miatt fontos - ha még képletessé is - a gondozási díj megállapítása az ellátásért. Az önbecsülés növekedése a névleges összeg fizetése esetén az idősek körében a társadalom más intézményeivel kapcsolatban is jelentkezett. Lásd Széman Zsuzsa: A társadalom feladatai az öregekkel szemben. 99. old. in: Az időskorú népesség demográfiai helyzete és problémái. 1983. /Szerk./

^{xx} A gondozási díj megállapításánál - a körülmények mérlegelésével - egyéni elbírálás szerint alkalmazható a méltányosság. Az ÖNO vezető javaslata alapján a szakigazgatási szerv csökkentheti a gondozási díjat.

Egészségügyi, foglalkoztatási problémák

Legtöbb napközi otthonban van rendszeres orvosi ellátás. A vonatkozó rendelet nem írja elő, hogy tiszteletdíjat lehet-e fizetni a rendszeres ellenőrzést végző orvosnak. A helyi szakigazgatási szerv feladata eldönteni, hogy milyen feltételekkel tudja megoldani az orvosi ellátást.

Nagyon fontos az orvos szerepe az ÖNO-ban, a jó kapcsolat eredménye például, ha az orvos tekintélye, emberismerete dönt egy-egy konfliktus megoldásában. Sajnos arra is van példa, hogy a körzeti orvosok még tiszteletdíj ellenében sem vállalják a napközi otthon egészségügyi ellátását, holott a körzetükbe tartozó személyek egészsége felett kellene őrködni és nem többletfeladatot ellátni.

Fontos a körzeti nővér szerepe az egészségnevelésben, jó kapcsolat esetén ő a kezdeményező a felvilágosító előadások szervezésében.

Jelenleg nagyon kevés otthonban van csak szervezett foglalkoztatás. Adódik ez a napközi otthon nem megfelelő tárgyi adottságából, a dolgozók rátermettségének a hiányából - ez nem minden esetben egyenlő a szakképzettséggel -, az idősök beidegződött szemléletéből /"dolgozott ő életében eleget"/. A foglalkoztatás szélesítésénél, éppen a "munka jelleg" kiküszöbölése miatt - tágabb lehetőségeket is figyelembe kell venni. Keresni kell a rokon szakágak támogatását /kulturotthonok, népművelők, művelődési házak/. Tapasztalataink szerint a diplomás népművelők sem rendelkeznek olyan szemlélettel, hogy az időskorukat is bevonnák a programok szervezésébe. Tevékenységük a társadalom egy-két kiragadott rétegére /gyerekek, fiatalok, középkorúak/ terjed ki.^x Ezért nehéz az alacsonyabb szakképzettségű szakembereinknek utat találni hozzájuk, szélesítve a napközi otthon

^x Ez természetesen nem minden esetben általános. Vannak példák, hogy a szabadidő eltöltés megszervezéséhez sok helyen népművelő, vagy pedagógus segítségét is igénybe vették, akik tanácsaikkal hozzájárultak a hasznos programok kialakításához.

tevékenységének körét, jóllehet sok esetben a művelődési házakban, kulturotthonokban a tárgyi feltételek biztosítottak.

A foglalkoztatás helyes megszervezéséhez ismerni kell a beutaltak személyiségét, érdeklődési körét, a lakóterület sajátosságait, hagyományokat, szokásokat, még a helyi divatirányzatot is.

Bérezési problémák

Ez idő szerint a bércategóriák rendkívül alacsony szintűek. Átlagban 15-20 éves munkaviszony után 2500-3000 Ft havi fizetéssel rendelkezik a napközi otthon munkatársainak túlnyomó többsége /élő példák alapján^x/. Az alacsony bér nem ösztönző a munkavállalásra, a szakképzettség, a szakma presztízse sem emelkedik az alacsony érdekeltség miatt.

Az intézményen belüli eddigi új törekvések

Az V. ötéves tervidőszakkal új gondozási formák kerültek bevezetésre az ÖNO intézményrendszerén belül:

- a/ létrejöttek - a hetes öregek napközi otthonai,
- b/ - az időszakosan működő un. külterületi gondozási központ,
- c/ - a panzió /átmeneti szállást, ellátást biztosító intézmény/ szóval jelölt, tartós bentlakást biztosító gondozási forma.

a/ Hetes Öregek Napközi Otthona /HÖNO/

A legutóbbi - 1983-as statisztikai adat szerint - 20 hetes napközi otthon működik hazánkban, 301 férőhellyel. 1984-ben jelzést kaptunk újabb 78 HÖNO működéséről. A férőhely-kihasználtság több mint 100 %-os ezekben az otthonokban, ez is mutat-

^x Vö. Lévai J. "Adalékok az időskorúak, nyugdíjasok helyzetének megismeréséhez" c. kötetbeli cikkével. 80. oldal.

ja, hogy igény van erre a gondozási formára.

A hetes öregek napközi otthona a napközi otthon olyan formája, amely egész éven át, vagy a hét munkanapjain szállással egybekötött bentlakást biztosít az arra rászorulóknak.

Előnye: az idős ember függetlensége teljes megtartása mellett részesül gondozásban, ellátásban. Működése gazdaságos, átlagosan 20-30 %-os költségtöbblettel jár, mint a napközi otthoné.

Gondjai:

A jelenlegi hetes napközi otthonok működési rendje jogilag nem szabályozott, a módszertani utmutató, a törvényes kerek hiánya miatt a gondozási formák között gyakran átfedések tapasztalhatók: a hetes otthonok átmeneti otthonként, időszakos intézményként és napközi otthonként is működnek egyszerre.

Nem szabályozott az otthonok nyitvatartási rendje sem. Több helyen nem tudják megoldani a folyamatos nyitvatartást, holott nagyobb igény erre lenne. Pl. az egyik hetes napköziben a lakók így nyilatkoztak: a hét legszomorubb napja a péntek, mert haza kell menniük, s a legvidámabb a hétfő, akkor jöhetnek vissza. Sokkal inkább otthonuknak érzik a HÖNO-t, mint a saját lakásukat, nem szívesen mennek haza a hosszúnak tűnő hétvégekre. Előfordul, hogy nincs is hova menniük, a saját lakás csak egy albérlet, vagy egy dűledező tanya. Többben hétközben is haza mennének, de egyelőre a megoldás ez ügyben még várat magára, bár a rugalmasabb hozzáállás kínál lehetőséget.

A gondozói létszám - a napközi otthonban megállapított 20 férőhelyre 2,5 fő -, kevés az állandó felügyelet biztosításához.

Több otthonban tiszteledijasok bevonásával oldották meg az esti, éjszakai ügyeletet. Egy-egy áldozatkész vezető vállalta, hogy a tiszteletdíjasok szabadnapjai alkalmával bent alszik az otthonban.

A HÖNO-k többsége tulzsufolt, nagyobb lenne az igény, mint az engedélyezett férőhely. Voltunk olyan hetes napköziben,

ahol 150 %-os volt a férőhely-kihasználtság, az éjszaka bentmaradó 8-10 idős ember részére csupán 4-5 fekhely állt rendelkezésre.

A HÖNO-k nagy része a meglévő napközikben működik, ahol nappali gondozásra rendezkedtek be, s a folyamatos működés tárgyi feltételei nem biztosítottak. A bentlakók a nappali pihenőszobában kénytelenek összezsufolódni.

Máshol meg kihasználatlanul működnek nagy, tágas napközik, amelyek könnyűszerrel átalakíthatók lennének folyamatosan működőkké, csak megfelelő propagandát kellene kifejteni az igények növeléséhez.

Jó példákat is találunk a HÖNO-k közt, pl. Pest megyei HÖNO-k. Dunakeszin és Tökölön is külön erre a célra épültek a napközik. A lakóhelyiségek minden igényt kielégítőek, otthonosak, a berendezés izlées, a szociális helyiségek száma és minősége megfelel a követelményeknek. A foglalkoztatás megoldott, az egészségügyi ellátás megfelelő, a lakók kitűnően érzik magukat.

A gondozási díj megállapítása körül is nagy szóródások tapasztalhatók, van ahol a napköziével azonos térítést fizetnek a lakók, máshol magasabb összeget állapítanak meg a gondozásért.^x

A bentlakók egy része szociális otthoni elhelyezésre vár, előfordul, hogy a várakozó meg is hal, mire megüresedik egy férőhely. Sokszor huzódik az ügy, hiába lenne férőhely, az idős inkább maradna a hetes napköziben, mert így legalább függetlensége tudata megmarad számára.

b/ 1979-ben Kiskunhalason egy elnéptelenedett tanyai iskolában alakították ki a külterületi gondozási központot. A

^x Az ÖNO-hoz hasonlóan a HÖNO-nál is előfordul, hogy a megállapított gondozási díjat évekig elmulasztják felülvizsgálni, pl. 1260 Ft nyugdíj esetében 100 Ft gondozási díj fizetésére kötelezték az idős embert, akinek saját lakása sem volt, s albérlete fenntartásáért havi 300 Ft térítést fizetett.

gondozottak távoli, romos tanyákon éltek, gondozásuk a házi gondozónők részére is nehézségekbe ütközött, különösen a téli, kora tavaszi, késő őszi időszakokra volt ez jellemző. A gondozási központ létrehozása ezen időre szóló szükségállapot volt, mérlegelni kell azonban, hogy ez a gondozási forma szükséges-e a jövőben, vagy más megoldást kell találni a külterületi idősek gondjának megoldására.

c/ Egyedülálló kezdeményezés az országban a tiszakécskei panzió, ami merőben eltér a jelenleg működő hetes napköziktől, de nem is külterületi gondozási központ. A tanyán, rossz körülmények között élők, illetve akiknek romos tanyája lakásra már alkalmatlan, - gondjának, lakás és teljes ellátás címén - hozták létre az intézményt.

A panzió a napközi otthonhoz integráltan működik, külön épületben biztosít szállást a bentlakóknak.

Az intézmény fogalma és célja között azonban óriási a kontraszt. Panzió - az értelmező szótár szerint - átmeneti szállást, teljes ellátást nyújtó kisebb szállodát jelent.

A tiszakécskei lakók állandó jelleggel itt tartózkodnak. A gondozási formát a nyugdíjas ház felé kellene közelíteni, vagy a folyamatos napközihez hasonlóan működtetni, de a jelenlegi állapotot mindenképpen ideiglenesnek fogadható csak el.

A jövő célja, terveink, új elképzelések

A jövőben az egészségügyhöz hasonlóan a szociális gondoskodás területén alapellátásként kívánjuk nyújtani a házi gondozást és a napközi otthoni ellátást.

Az alapellátás többek között azt jelentené, hogy az idősekről lakóhelyükön kell gondoskodni.

Mennyiségi növelés

A hálózat fejlesztésénél figyelembe kell venni az időskorúak arányát lakóhely szerint is. A községek ellátottsági szintjét az ott jelentkező speciális problémák, igények alapján magasabbra tervezzük, mint a városokét. 2000-ig a napközi otthon-

nok számát háromszorosára kell növelni, ez kb. 2500 intézményt jelentene; ebből 1800 a községekben, s 700 a városokban működne.

A kisebb községekben a kb. 20 férőhelyes napközi otthon létesítése gazdaságos, a nagyobbakban két napközi létesítése javasolt.

A mennyiségi fejlesztés eredményeként az időskoru lakosság 4 %-ának ellátását biztosítaná ez a gondozási forma az ezredfordulóig.

Minőségi változtatások

Az időskorúak napközi otthona feladata kiszélesedik, felelőssége megnő. Legtöbb napközi otthon egy-egy körzet gondozási központjaként működne, a gondozási központhoz tartozna a terület minden napközi otthona. Önállóan is működhetnének napközi otthonok, amelyek csak szakmailag tartoznának a gondozási központ irányítása alá.

Időskorúak napközi otthonát több tanács is létesíthetne ebben az esetben a feltételeket együttműködési megállapodásban kell rögzíteni.

Felvétel

A napközi otthonba a jövőben felvételüket kérhetik a magasabb jövedelmű, egyedülálló idősök, s mindazon időskoru személyek és fogyatékosok, akiknek napközbeni gondozása, ellátása nem biztosított.

A közösséget magatartásukkal nem zavaró elmebeteg és alkoholisták személyek is felvehetők, - az ideg-, illetve az alkoholgondozó véleménye, valamint - a körzeti orvos döntése alapján.

A napközi otthoni hálózatot nyitottabbá, kötetlenebbé, szolgáltatás jellegűvé, valamint klub-szerűbbé szeretnénk kialakítani.

Napközi otthoni tag lehet az az idős személy is, aki csak a klub-szerű, szórakoztató formát kéri. Csak a klubot kérők esetében egységesen tagsági díjat kér az intézmény vezetője, de ezt az összeget minden napközi tagnak is - aki térítést fizet - be kell fizetnie.

Egyszerüsíteni kívánjuk - az igénylők érdekében - a felvételt, a hatósági beutalást és határozat hozatalt elkerülve; közvetlenül a napközi vezetőjénél lehet ezután kérelmet előterjeszteni, aki egyszerű engedéllyel - kizárólag saját hatáskörben - dönt a felvételről.

Gondozási díj

A gondozás - a munkaviszonyon alapuló özvegyi nyugdíj legkisebb összege alatti jövedelem esetén /jelenleg 1870 Ft/ - ingyenesen vehető igénybe.

Ennél magasabb jövedelemmel rendelkezőknél - jövedelemtől függően - differenciáltan és progresszíven állapítja meg a napközi vezetője a térítési díjat, melyet felvételnél közöl a kérelmezővel.

A térítési díjak megállapításánál a mindenkor érvényben lévő élelmezési nyersanyagköltséget kell alapul venni. A napközi otthon vezetője - a központilag megállapított költség-norma alapján, a táblázatban szereplő összegeket /megadott táblázat alapján/ szorozza az étkezések számával, illetve az igénybevétel napjaival. /Az étkezések igénybevétele nem kötelező, tetzés szerint kérhető a napi háromszori étkezés közül bármelyik./

A jövőben csak a kérelmező saját jövedelmére állapítanak meg térítési díja.

A hozzátartozó térítési díj fizetési átvállalása elfogadható, ugyanígy az ingyenes ellátásra jogosult, önkéntesen vállalt térítési költség fizetése is.

A szolgáltatásért megállapított összeget a napközi vezetője havonta, utólag kéri a tagoktól.

Az eltartási szerződéssel rendelkezők átmenetileg - az eltartó távolléte, betegsége idejére - felvehető a napközibe, erre az időszakra azonban az eltartót a napközi otthonban megállapítható legmagasabb térítés összegével és a klub-tagsági díj egységes összegével kell megterhelni. Amennyiben a gondozás iránti kérelem hosszabb időre szól, abban az esetben a tartási szerződést öröklésivé átalakítva, továbbra is igénybe vehető az ellátás.

A napközi otthonba járó egyéb, szolgáltatásokon kívüli, programokon - kirándulás, színház, mozi-látogatás, stb. - való részvételért külön térítést kell fizetni, ami azonban /ha a foglalkoztatás munka/ fedezhető a foglalkoztatásból származó összegből is.

Házirend

A házirendet - a helyi kérelmeknek megfelelően - rugalmasan, az idős ember igényeihez alkalmazkodva, a napközi tagokkal közösen megbeszélve, demokratikusan kell kialakítani. A házirend magában foglalja - az igény szerinti - nyitvatartási rendet, továbbá az étkezésekért járó térítés összegét is, így mindenki saját maga ellenőrizheti a saját fizetési kötelezettségét.

A késő délutáni, esti órákban is nyitvatartó, klub-szerűen működő napközi otthonok nyitvatartását ügyeleti formában, vállalkozó szellemű nyugdíjas pedagógus, vagy népművelő, esetleg jó szervező készségű klubtag, vagy napközi otthoni tag személyében, tiszteletdíj ellenében kell biztosítani.

Gondozás, orvosi ellátás

A gondozói létszámot - tekintettel a magasabb szintű gondozói munkára - a jövőben javasolt fél álláshellyel növelni: 2o férőhelyre 3 álláshely szükséges.

Az orvosi ellátást továbbra is a körzeti orvos biztosítja, aki /heti 4 órás/ tevékenységéért tiszteletdíjban részesíthető.

A napközi otthon átmeneti formái

Az alapellátás fogalomkörébe tartozó, de ugyanakkor a szociális otthon felé közelítő közbülső láncszem az időskorúak folyamatosan, illetve az igényeknek megfelelően időszakosan működő napközi otthona.

A folyamatosan működő napközi otthon egész éven át folyamatos gondozást, ellátást, bentlakást biztosít az arra rászorulóknak. Az időszakosan működő forma - az év nagyobbik részében napközi otthonként, s a téli, kora tavaszi, késő őszi időszakokban folyamatosan működő napközi otthonként biztosít szállással egybe-

kötött ellátást az igénylőknek.

Mindkét formát általában a külterülettel rendelkező nagyobb településeken, az időszakosan működőt elsősorban a tanyavidékek központjában célszerű létesíteni.

A nyitvatartást és hazamenetelt ezekben a formátumokban is az idősök kéréséhez alkalmazkodva kell kialakítani.

Az ellátás - hasonlóan a napközi otthonéhoz - a mindenkori, munkaviszonyon alapuló özvegyi nyugdíj összege alatti jövedelemmel rendelkezőknek ingyenes, az ennél magasabb jövedelmű személyek részére differenciáltan és progresszíven állapítható meg térítés. A napközi otthon költségein felül még 20 Ft napi szállásköltség terheli a tagokat.

A gondozási forma kérhető a kórházból kikerült, de házi gondozásban még nem részesíthető személyeknek is, felépülésük idejéig.

A folyamatosan működő napközi otthoni tag tartós betegsége esetén soron kívüli szociális otthoni elhelyezésben részesíthető.

A gondozói létszámot - a folyamatos működtetés miatt - a napközi otthoni létszámnorma duplájára célszerű emelni, ennek megfelelően 20 férőhelyre 6 álláshely szükséges.

SZÉMAN ZSUZSA

AZ IDŐSKORUAK PROBLÉMÁI AZ IDŐSEK SAJÁT MEGITÉLÉSE
SZERINT

Bevezető

Az időskorúak problémáit mind a régebben, mind a közel-
multban végzett kutatások igen sokféle, fontos nézőpontból kö-
zelítették meg. Ezek legtöbbször az idősek objektív körülményeit,
lehetőségeit, a társadalom elöregedéséből következő feladatok
megoldását tárgyalta. A vizsgálatok, elemzések, helyzetfeltárá-
sok során sokkal kisebb hangsúllyal szerepeltek maguk az "öre-
gek". Az 1982 április-szeptembere közt kis mintán /104 fő/ le-
folytatott "idős-megkérdezés" ezt a fehér foltot kívánta vala-
melyest kisebbiteni. A kutatás azokat a nehézségeket, jelensé-
geket igyekezett feltárni, amelyekkel az idősek, saját megité-
lésük szerint, mindennapi életük során találkoztak. Ez meghatá-
rozta a módszert is, a sok nyitott kérdést tartalmazó félig
strukturált kérődivet, s a gépi feldolgozás mellett a kézi elem-
zés lehetőségeit sem hagyta bizonyos esetekben figyelmen kívül.
A nyitott kérdések lehetővé tették, hogy a nyugdíjas korúak igé-
nyeit, szükségleteit, elvárásait jelző információk közül a jel-
zésszerűek se tűnjenek el. A kutatás célkitűzése volt továbbá,
hogy a települések szerint eltérően jelentkező gondokat is be-
mutassa. A mintába ezért a fővároson, egy vidéki városon, Ege-
ren és egy fejlődő falun, Felsőtárkányon kívül egy visszafejlő-
dő, 1000 fő alatti, közigazgatásilag egy nagyobb községhez csa-
tolt falu, Kisfüzes is szerepelt. A vizsgálat során feltárt ösz-
szefüggések, a kis minta miatt gyakran csak csekély aránnyal
szereplő jelenségek, természetesen nem általánosíthatók. A ka-
pott eredmények inkább téziseket nyújtanak egy reprezentatív
mintán elvégzendő idős-kutatáshoz.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a megkeresettek nagy része örömmel vállalta az interjúzást, amely a különféle "kitérők" és az idősek fáradékonyága miatt sokszor csak két lépcsőben volt megoldható. Csupán a fővárosi értelmiség esetében beszélhetünk bizonyos elzárkózásról, amely megnehezítette mintába történő felvételüket. A falvaknál ugyanakkor a statisztikákból ismert alacsony iskolázottság miatt nem tudtunk értelmiséget szerepeltetni. A meginterjuváltak tulnyomó többségének a vizsgálathoz való pozitív hozzáállása azonban önmagában is fontos tartalmat hordoz. Az idősek "beszéltetése", a velük való foglalkozás - mint a későbbiekben ezt részletesen látni fogjuk - ugyanis egyike legfontosabb elvárásaiknak.

A nyugdíjas koruk megkérdezésén kívül mindkét városban meglátogattam intézményeket is, két öregek napközijét és egy nyugdíjas klubot. Az ott tapasztaltak szintén bekerültek a vizsgálatba.

Mielőtt a kutatás eredményeinek tárgyalására térnék, szükséges néhány, a kérdezettek helyzetét jelző vázlagszerű adat ismertetése. Összesen 64 nővel és 40 férfival, többségükben gyermekes nyugdíjasokkal beszélgettünk, akik közt jelentős, több mint 1/3 volt /37 fő/ az özvegyek aránya. A minta kormegoszlása a következőképp alakult^x:

55 - 59 éves	16 fő
60 - 69 éves	45 fő
70 - 79 éves	31 fő
80 éves és idősebb	12 fő
Összesen	104 fő

^x A mintában szereplő 60 éven felüliek kormegoszlása nagyjából egyezik az országos adatokkal:

Éves	Országos adat	Mintában szereplő adat
60 - 69	50,7 %	51,2 %
70 - 79	37,7 %	35,2 %
80 és több	11,6 %	13,6 %
	<u>100,0 %</u>	<u>100,0 %</u>

Forrás: KSH, 1980-as népszámlálás.

63,6 %-nak volt 2000 Ft feletti, 32,6 %-nak ez alatti társadalombiztosítási ellátmánya, 4 főt pedig papirforma szerint is hozzátartozója tartott el.^x Az alacsony nyugdíjuak közt szinte kizárólag tsz nyugdíjasokat /a mintában 26 %-ot tett ki arányuk/^{xx} és özvegyi jogon /7,6 %/ nyugdíjat kapókat, tulnyomó többségükben nőket találunk. A nők nagy része életciklusa során egyáltalán nem, vagy csak rövid időre lépett munkaviszonyba, s sokuk a nyugdíjas korhatárt elérve, családi teendői miatt azonnal kérte nyugdíjazását.

Nemtől, kortól és egészségi^{xxx} állapottól függetlenül az idősök többsége végzett valamilyen jövedelempótló tevékenységet. Ennek jellege erősen különbözött települések és nemek szerint. A részmunkavállalás a nyugdíj mellett munkát végzők csupán egyharmadára, főleg a városi férfiakra terjedt ki, míg a falvakban és részben a kisváros külterületén, kertés házakban előknél - elsősorban a nők körében - az elfoglaltság a háztáji

^x A nyugdíjak megoszlása a nyugdíjak, járadékok, szociális segély összegei szerint:

Ft	fő	%
0	4	3,8
2 000 Ft alatt	34	32,6
2 001 - 2 200	16	15,3
2 201 - 2 400	10	9,7
2 401 - 2 600	9	8,7
2 601 - 3 000	9	8,7
3 001 - 4 000	12	11,6
4 001 - 6 000	6	5,8
6 001 -	4	3,8
	<u>104</u>	<u>100,0</u>

^{xx} A tsz nyugdíj minimuma a kérdés évében jelentősen alacsonyabb volt az alkalmazotti-ipari, illetve a kisipari-magán-kiskereskedői minimumoknál, ami a nyugdíjasokat eleve differenciálta.

	Saját jogu minimum	Özvegyi minimum
ipari-alkalmazotti	1 800 Ft	1 600 Ft
kisipari és magánker.	1 750 Ft	1 510 Ft
mezőg.-és szövetkezeti	1 700 Ft	1 450 Ft

^{xxx} A kérdezettek 57 %-ánál komoly egészségkárosodás, állandó vagy az előző évet figyelembe véve, 3 hónapot meghaladó betegség fordult elő.

gazdaságban önellátásra végzett tevékenységet jelentette. A városiak körében sokan panaszkodtak munkalehetőség hiányára, vagy a nem megfelelő munkára.

A rossz anyagi körülményeken és egészségi állapoton kívül a kérdezettek lakáshelyzete sem volt kielégítő. 36 %-uknál a víz a lakáson kívül volt megtalálható és 23 %-uk csak hideg vízzel rendelkezett. A minta 41 %-a a nehéz fizikai munkát is igénylő fa- illetve széntüzelésű kályhával fűtött, 23 %-uk használta a költséges villanyt, esetleg gázt, s csupán 36 %-nál volt központi fűtés.

Ez a pár jelzésszerű adat, már önmagában is utal az idősök hátrányos helyzetére. Az általuk megnevezett problémák is részben ezekkel az objektív tényezőkkel függnek össze, ám vannak köztük olyanok is, amelyek okai nem közvetlenül az objektív körülményekben kereshetők. Az idősök által megfogalmazott gondok több csoportot alkottak, melyek egymástól mereven nem választhatók szét, de amelyeket a szemléletesség kedvéért 3 nagyobb egységben mutatunk be. Ezek pedig az anyagi nehézségek-ből, a magányosságból, valamint a társadalommal szemben támasztott elvárásból adódó problémák. Ez utóbbi elemzésekor látni fogjuk, a társadalomtól várt segítség sokirányúságát, amely a napközi otthont és a szociális otthont is magában foglalja. Mivel mindkettő egy-egy intézménytípust jelöl, a vizsgálat tisztázni kívánja az idősök "intézményhez" való hozzáállását is, ami külön fejezetben kerül bemutatásra.

Anyagi helyzet

Az anyagi helyzet megítélése

Annak ellenére, hogy a kérdezettek tulnyomó többsége ki-egésztő jövedelemmel is rendelkezett, nagyobb részük anyagi helyzetét rossznak tartotta, s magát a "nem jut mindenre" csoportba sorolta. 7 %-uk a "szűkösen", "szegénységben" él módon jellemezte körülményeit. Mivel a két válaszfajta különböző mu-

tatókra teljesen azonosan reagált, ezért ezeket a továbbiakban összevontan fogjuk kezelni és "szükösen élő" csoportnak nevezük el. A minta 62 %-a tartozott ide. A kérdezettek 38 %-a anyagi helyzetét a "jut mindenre" módon jellemezte. E csoportot a "helyzetét elfogadó"-ként minősítjük.

A minta nagyobbik részének elsődleges problémája anyagi természetű volt. Jóval kisebb ennél, 1/3-os arányu, a később tárgyalandó magány. Ez a sorrend egyezik a kísérleti nyugdíjas munkaközvetítés tapasztalatainak elemzésekor leírt problémák sorrendjével /anyagi jellegű gondok 48,8 %, magány 12 %, egyéb problémák ennél kisebb aránnyal fordulnak elő, lásd: Gayer Gyuláné 105. old./, de eltér a Pataki J. - S. Molnár E. reprezentatív vizsgálatában feltárt közvéleményben élő képtől. A közvélemény ugyanis "az öregemberek helyzetét nehezítő körülményként leggyakrabban az öregkori magányosságot, céltalanságot említette". Második helyre az egészségi állapot került, s csak ezután, sorrendben a 3. helyen következett az "anyagi nehézség" /Lásd e kötetben 12., 13. old./

A "szükösen élők" többsége számára az évente egyszer, vagy ennél ritkább időközönként előforduló, nagyobb beruházást igénylő, de a megélhetéshez hozzátartozó dolgok jelentették az alapvető gondot. A válaszok közel kétharmada egyszerre több mindent is megnevezett. Ezek közt legnagyobb sullyal a ruházkodás szerepelt. A "szükösen élő" csoportba tartozók 23 %-a csak az öltözködést említette, mint amire nem jut pénze, de a ruházkodás 44 %-uknál mással együtt fordult elő. Az összes "szükösen élő", egyszerre több dolgot megnevező válasz 30 %-a karbantartásra, 10 %-a megfelelő élelemre, 8 % pedig tüzelőre vonatkozott.

A nyugdíjak nagyobbik részét valóban fölemésztette az alapvető megélhetésre fordított kiadás, amely az élelmet, a fűtést és világítást, a lakbért, illetve adót, valamint a gyógy-

szerkiadást tartalmazta.^x A válaszok megoszlása természetesen nem egyforma az egyes nyugdíjas csoportoknál. Sok más tényező mellett /pl. egyszemélyes háztartás, alacsony nyugdíju házaspár stb./ a település volt döntő. A városban igen magas arányt képviselt az élelemre és a lakbérre fordított összeg, míg a faluban nagy volt a gyógyszerre fordított kiadás. A falusi kérdezettek egy része ugyanis az utiköltséget is gyógyszerkiadásaihoz kapcsolta, mert azt vagy maga vagy egy másik személy, más településről hozta el.

A szűkösen élő nyugdíjasok nagyobb részének az alkalmankénti beruházás olyan gondot jelentett, amelyen csak a "deus ex machina" megoldás tud segíteni, s amely időnként egészen furcsa emberi reakciót váltott ki az idősök egy részéből. Ennek kirívó példáját az a városi környezetben lakó, öregek napközi otthonát látogató idős nő adta, aki otthonbeli kedvelt szomszédja halála miatt nem szomorkodott, hanem a tőle örökölt meleg ruhadarabok miatt örült.

A megélhetéshez alapvetően nem szükséges "kulturális-luxus" igény, mint pl. az üdülés, belföldi vagy külföldi utazás, kirándulás említése a szűkösen élő csoport 20 %-ánál, elsősorban a magasabb nyugdíju, többségében fiatal idősnél fordult elő. Ajándékozásra, félretevésre szánt összeget hiányolt további 13 %-uk.

^x Fűtésre, világításra a kérdezettek csupán 27 %-a fordított 300 Ft alatti összeget. 46 %-uk havi kiadása 301-600 Ft közt mozgott, 16 %-nál meghaladta az ilyen célú kiadás a 600 Ft-ot, s 11 %-nál teljesen más viselte a terheket.

Ennél kisebb volt a lakbérre fordított kiadás, mivel a kérdezettek többségének családi háza, házrészre volt. A városi lakosok jelentős részénél, a minta 43 %-ánál viszont 101-300 Ft közötti havi lakbér jelentkezett, 12 %-uk esetében pedig más viselte a költségeket.

Jelentős volt a városi lakosok közt az élelemre fordított kiadás is. 22 %-uk minden maradék pénzét élelemre költötte, további 24 %-uknál 1500-2500 Ft között mozgott a havi élelmi-szerkölttség, amiben luxuscikkek nem szerepeltek, hus is csak bizonyos napokon fordult elő.

Gyógyszerre az idősök több mint kétharmada költött. A kérdezettek 14 %-ánál 51-100 Ft, 17 %-ánál 101-200 Ft, 6 %-ánál 301-700 Ft volt a havi gyógyszerkiadás!

Az élelem, az utazás, az ajándékozás, a félretevés, a ruházkodás, tüzelő említése azt mutatja, hogy a magukat rossz anyagi helyzetűnek vallók sem képeznek homogén csoportot, mivel nemcsak kis, hanem magas nyugdíjuakat is találunk köztük. Az objektív szükségletek, valamint a szubjektív tényezők, pl. az ad-nívóvágyás, a megszokott életszínvonalhoz való ragaszkodás, a kiszolgáltatottság megakadályozása így egyaránt befolyásolhatja az anyagi körülmények megítélését, s ezzel a jó közérzetet is.

A "helyzetüket elfogadók" közel egynegyedénél igénytelen-ségük volt a "jó" anyagi helyzet magyarázata. Erre utalnak olyan válaszaik, mint pl. "Régen is szegénységben éltem, most is szegénységben élek", "Egyik napról a másikra tengetem az életem". /A magukat igénytelennek vallók elég nagy aránnyal fordultak elő a másik csoportban is./ Ez az igénytelenség magyarázza azt is, hogy a kérdezettek nagyobbik fele, a falusi idősök tulnyomó többsége lakáskörülményeit is jónak minősítette. Az "ő már öreg, kicsivel be kell érnie", "Ha eddig kibirta, kibirja ezután is" típusu indoklások nyilvánvalóan a szükség hozta kényszerből fakadnak.^x

A "helyzetüket elfogadók" további 33 %-a plusz munkával szerzett jövedelméből biztosította megélhetését. Ez a pluszmunka főleg városi férfiak által végzett részfoglalkozást jelentett.

Ugyane csoportban jelentős, 27 %-ot kitevő, a közös háztartást anyagi helyzetüket javító tényezőként megnevezettek aránya is. /Ez a rokonaikkal közös háztartásban élők valamivel kevesebb, mint a fele./

Végül, a megtakarított pénz, illetve a saját nyugdíj szintje magyarázták a helyzet elfogadását a kérdezettek 11, ill. 7 %-ánál.

^x A lakásviszonyok megítélésében e mellett fontos szerepet kapott a lakóköznyezethez kapcsolódó megszokott életmód is. A kert megléte a rossz komfortfokozatu lakást is "jóvá" alakította át. A rossz komfortfokozatu falusi lakásból városi összkomfortos lakásba költözött 3 idős személy pl. a bezárt-ság miatt volt új lakásában elégedetlen, s "sirta vissza a régít".

Az anyagi körülmények megítélésénél a helyzetüket elfogadók közt az igénytelenségüket említők magas aránya, valamint az a tény, hogy a közös háztartás miatt magas azoknak a száma is, akik a kapott családi támogatás miatt nem neveztek meg anyagi gondokat, egyuttal azt is jelzi, hogy ezek az idősök nem lehetnek elégedettek anyagi helyzetükkal.

A családi segítség, illetve az igények csökkentése révén nyert létbiztonság nem hozta magával automatikusan az elégedettséget, mivel az függőségi viszonyral, illetve marginalitással párosult. Ennek a kérdezettek ezen csoportja tudatában volt, s azt negatívan ítélte meg. Jóllehet a kérdezettek 38 %-a tartozott a "helyzetét elfogadók" közé, csupán a minta 19 %-a volt elégedett anyagi körülményeivel. Igaz lehet így Utas Ágnes, a Valóság 1985. 2. számában kifejtett azon megállapítása, miszerint "Nem meglepő, hogy az időskorú népesség hátrányos életfeltételei ellenére többségében elégedett, nem, vagy alig érzi hiányait /71. old./, ám számolnunk kell azzal is, hogy az idősök egyes csoportjainál, a látszólagos pozitív megítélés mögött valószínűleg negatívum húzódik.

A minta 48 %-a közepesen volt elégedett anyagi körülményeivel, azt szerénynek jellemezte.

Mind az elégedettek, mind a közepesen elégedettek között hangot kapott azonban a jövőtől való félelem, amelyet egy adott szituáció válthat ki, mint pl. a részmunkavállalás egészségi állapot miatti kényszerű megszüntetése egy adott kor után /általában 70-75 évet jelöltek meg/, vagy az alacsony nyugdíj házaspárok esetében az egyik fél halála. Ez utóbbi ugyanis nem csökkentené lényegesen a hátramaradott "rezsi kiadásait". A félelem oka minden esetben a nyugdíjak reálértékének csökkenésével függött össze.^x

A kérdezettek 26 %-a türhetőnek vallotta anyagi körülményeit. Ezek jelentős része a városban élő alacsony nyugdíjűak

^x A kérdezettek 52 %-a érzett romlást, az utóbbi három év anyagi helyzetében, 40 %-uk ítélte változatatlannak körülményeit, 8 %-uk, a legalacsonyabb nyugdíjűak pedig javulást éreztek anyagi körülményeikben.

közül került ki, akik igénytelennek vallották magukat.

"Nélkülöző" típusu csoportba sorolta magát a minta 7 %-a, a rendszeres szociális segélyezettek és az alacsony özvegyi nyugdíju nők, akiknek a helyzete kritikus volt.

Az eddigieket summázva megállapíthatjuk, hogy a nyugdíjak értékcsökkenése miatti kényszerhelyzetben az idősek egyik védekezési módja az igénytelenségbe menekülés volt. Ez a kérdezettek egy részénél korábbi életmódja miatt eleve létezett, másik részénél viszont az idők során szükségképpen alakult ki. Érthető így a mai magasabb nyugdíjjal rendelkezők félelme, hogy idővel nemcsak megszokott életszínvonaluk néhány luxus eleméről kell lemondaniuk, hanem, hogy pár év múlva, korábbi "munkás életük" ellenére, a társadalom marginális csoportjába, a szegények közé kerülnek, akikre a többiek sajnálkozva tekintenek. A település infrastrukturális hiányosságai, az egy-egy személy esetében többszörösen jelentkező problémák halmozottan hátrányos helyzetűvé tehetik az idősek bizonyos csoportjait. Az alulinformáltság még tetézheti az anyagi jellegű gondokat.

Magány

Az idős emberek másik, anyagiakkal nem mérhető problémakörét a magányosság és a céltalanság jellemzi. A kérdezettek 1/3-a vallotta magát magányosnak és az ebbe a csoportba tartozók kereken fele, magányosságát több tényezőre vezette vissza.

1. A magányosság érintettek által adott különféle indokai, a kombinált válaszokat is figyelembe véve:

a/ Családdal kapcsolatos

Férj, vagy gyerek halála	10 fő	
Gyermekei objektív nehézségei miatt	9 fő	
Gyermekei nem szeretik	6 fő	
Rossz házassága	2 fő	
Összesen		27 fő

b/ Egyedüllét érzete /itt is van családos!/
18 fő

c/ Betegség
2 fő

2. Ha nem a magányosságot kialakító okokat, hanem a magány tartalmát vizsgáljuk meg, feltűnő lesz, hogy a válaszokban egy több értelmű magány jelenik meg.

- "Nem tudom senkivel sem megbeszélni problémáim, ezért egyedül érzem magam." /Női adatközlő/
"Gyermekeim nagyon rendesek, sokat segítenek nekem, de nincs idejük velem beszélgetni, ezért vagyok magányos". /NŐ/
- "Meghalt a feleségem, magányos vagyok, mert nincs aki törődjön velem. Szeretnék egy új feleséget vagy élet-társat találni, aki mosna, főzne, vasalna rám, betegség esetén ápolna. Ha ez nem sikerül, lehet, hogy szociális otthonba megyek". /Férfi/
- "Magányos vagyok, mert a gyermekeim nem törődnek velem".
/Rákérdezés után az illető a törődést a beszélgetés hiányában és konkrét fizikai segítség nélkülözésében fogalmazta meg./ /NŐ/

Ebbe a három típusba - lelki magány, fizikai segítség hiánya, mindkettő egybeesése - mindegyik válasz besorolható volt. Ezek szerint a köztudat^x magány alatt egyszer beszélgető partnert, társtalanságot, szeretet hiányát, azaz lelki értelmű magányt ért, máskor pedig fizikai segítség hiányát. A lelki magány, vizsgálatunkban többségében a nőkre, míg a fizikai magány inkább férfiakra volt jellemző. A magány összetevőinek tudatos

^x A szakirodalom a köztudathoz hasonlóan nem választja szét a magány két összetevőjét, jóllehet Pataki J. - S. Molnár E. 1982-es közvéleménykutatásukban már utalnak a fizikai és lelki magány problémájára. Még a fejlett szociálpolitikával rendelkező országok elméleti és gyakorlati munkájában sem különül el, azonban a magány két tartalmi összetevője. Így pl. Finnországban mind a vidéki, mind a városi lakosság egyik fő problémájának a magányt tekintik, de csak rákérdezésre derült ki, hogy az városban elsősorban fizikai jellegű gondok /Vö. Pataki J. - S. Molnár E. közvéleménykutatása 13. old./, falvakban és tanyákon lelki nehézségek megoldását jelenti.

szétválasztása igen fontos, mivel a fizikai és a lelki oldal egybe is eshet, s ilyen esetekben halmozott hátrányokról beszélhetünk, amelyet már elhanyagoltságnak nevezhetnénk.

3. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a kérdezettek magyarázatain kívül a magányra milyen tényezők hatottak.

A településsel kapcsolatban feltűnő volt, hogy míg a "közepes" nagyságu helységeekben /ez alatt a megfelelő infrastruktúrájú, munka és lakáslehetőséget nyújtó kisvárost és nagyobb falut értjük/ a magányosok aránya a mintabeli átlagnak felelt meg /33 %/, addig a magányosok a kis településen igen magas kvótát képviseltek. A kérdezettek fele ebbe a csoportba sorolta magát.

A magányos - nem magányos megoszlás települések szerint: /%/

Település	Nincs információ	Magányos	Nem magányos	Összesen
Főváros ^x	0	10	90	100
Vidéki város	4	36	60	100
Nagyobb falu	0	30	70	100
Kis falu	0	50	50	100
Átlag:		33	67	

A magány és a település között mintánk esetében kimutatott összefüggés éppen ellenkezője a közvéleményben élő képnek, mivel ott a fővárosi, városi lakosok közül többen tartották problematikusnak a magányt, mint a községekben lakók. A vizsgálat során nyert összefüggés alapján azonban megfogalmazható az a hipotézis, hogy az emberi kapcsolatok, a magányosság kérdésében a város-falu csoportosítás szerint nem mindig lehet éles határvonalat húzni /pl. az apró falvak/.

Az apró faluban előforduló magányosok magas aránya összefüggött a gyerek és unoka generáció jelentős részének elvándor-

^x A fővárosi válaszokban előforduló alacsony számú magányos nem a településsel, hanem az itt előforduló más tényezővel, pl. a magasabb iskolai végzettséggel, másfajta életmóddal, a családos férfiakkal magyarázható.

lásával, mely sok esetben távoli települést jelentett, pl. Salgótarján, Budapest. Az otthon maradó fiatalabb korosztályok nagy részénél is, munkalehetőség híján, ingázás következtében csökkent az idős szülővel való kapcsolattartás intenzitása. Az itteni magányosok nagy része is ilyen objektív dolgokkal magyarázta a magány érzetét. Szinte csak ebben a faluban fordult elő a lelki és fizikai magány egybeesése, ami a nemmel is összefüggésben állt /lásd később/.

A gyermekek lokális közelsége is befolyásolta a magányt, mely így a következőképp alakult:

	Magányos	Nem magányos
- az idős ember gyermekével együtt él /25 fő/ = összes	36 %	/9 fő/ 64 %
- az idős ember gyermeke közelében él! /Azonos udvar, ház, közel a városban/ /18 fő/ = összes	6 %	/1 fő/ 94 %
- az idős ember távol él gyermekétől /45 fő/ = összes	44 %	/20 fő/ 56 %
- gyermektelen idős /16 fő/ = összes	25 %	/4 fő/ 75 %

A magány szempontjából óriási a különbség a szerint, hogy az idős gyermeke közelében, vagy attól távol él. A magányosok kis aránya a gyermekeihez közel élők közt azt mutatja, hogy az együttlakásnál is jobb megoldásnak kínálkozik a függetlenség megtartását, de ugyanakkor intenzív kapcsolatokat biztosító "külön, de közelélés". A gyermekük közelében lakó emberek legnagyobb aránnyal a nagyobb faluban és a kisvárosban fordultak elő, míg az összes gyermekeitől távol élő fele, a kisteleplésre koncentrálódott, ahol a család képtelen volt a rendszeres idősgondozást megoldani, a távolság megakadályozta őket abban is, hogy az idősek lelki igényeit kielégítsék. Ennek ellenére a családok komoly áldozatokat hoznak szülőkért, s több száz kilométer távolságból hazautaznak, hogy a rendkívül nehéz

fizikai munkában legalább havonta egyszer segítsenek. Ez a segítség az időseknek mégis csak alkalmi könnyítést jelent. Az itt lakó kérdezetek látják a jó szándékot, ugyanakkor a meglévő nehézségeket is, válaszaikban ezért fogalmaztak úgy, amit a "gyermekük objektív nehézségei" miatt nem tudnak velük foglalkozni - tipussal jelöltünk.

Maguk a magányosok sem elsősorban a családtól várnak segítséget. A minnek érzi most legjobban hiányát kérdésre adott válaszok alapján:

- csupán 21 %-uk hiányolta a családi szeretetet /nem magányosok 6 %/;
- 24 %-a a közösségi segítséget nélkülözte /nem magányosok 9 %/;
- ismét 30 %-uknak az emberek megértésére, bizalmára lett volna szüksége, "Hogy hallgassák meg őket". Különösen sok volt mintánkban az ilyen válaszból a kistelepülésen, ahol a kérdezett nők egy fonóhoz hasonló intézményt hiányoltak /nem magányosok 22 %/;
- párkapcsolat 6 % /nem magányos 1 %/;
- "sem mire nincs szüksége" 18 % /nem magányos 56 %/;
- egyéb 1 % /nem magányos 6 %/.

Szembetűnő, hogy a magányos ember jobban szorul segítségre. Csúpan 18 %-uk adta a "sem mire nincs szüksége" típusu választ, míg ez a nem magányosok közt ennek háromszorosa volt /56 %/: A magányosok többsége a társadalomtól, mikrokörnyezetétől várja a megoldást. A "Hallgassák meg" típusu válasz rávilágít arra a sokat vitatott problémára is, hogy a társadalom milyen szinten látja el a korábban mikroközösségben és családban megoldott feladatokat, a társadalmi idősgondozás "nyert-e", vagy "vesztett-e" az átvétel során.^x

^x Manfred Groser pl. a "Kleine soziale Netze - ein Ausweg aus der Krise des Sozialstaates" c. cikkében vitatja, hogy az átvételnek automatikusan negatív eredményt kell hoznia, de hangsúlyozza a helyesen választott eszközök fontosságát.

A mikroközösség segítsége - mint láttuk - ma is rendkívül fontos az egyén számára. Az idős embernek a közösségbe való tartozás, annak minősége meghatározhatja egész közérzetét. A közösségi hovatartozás minőségének egyik általam lehetségesnek tartott megközelítési módja az "adás-kapás mechanizmusa", ami erős összefüggést mutat a magánnyal.

A segítség adás-kapás mechanizmusának magányt befolyásoló hatása

	Segítséget ad és kap	Segítséget ad	Segítséget kap
Magányos	20 %	30 %	39 %
Nem magányos	80 %	67 %	61 %
Nem válaszolt	0 %	3 %	0 %
Együtt	100 %	100 %	100 %

A másokon való segítés, a tevékenység, a munka révén az idősök - válaszaik szerint - egyenrangúnak érezték magukat, mivel a kapott segítséget viszonzni tudták. A segítséget adók és kapók közt volt a legalacsonyabb a magányosok aránya. Ott, ahol az idős csak "kapott", s így a mechanizmus passzív résztvevőjévé vált, az előzőhöz képest majdnem megduplázódott a magányosok aránya. Míg az első esetben egyfajta feed-backről beszélhetünk, addig a másik esetben az idős "rászorultnak érezte magát".

A magány vonatkozásában eltérés mutatkozott a nemek közt. A nők 38 %-a, míg a férfiak 23 %-a volt magányos. Igen sok volt a magányosok közt az özvegy nő. A férfi és nő magánya közt bizonyos esetekben mégis különbség volt észlelhető, ami összefügg a magány két tartalmi összetevőjével, a fizikai és lelki magánnyal. Mint már említettük, a nemek közti hagyományos munkamegosztás miatt a fizikai magány jobban sújtotta a férfiakat, mint a nőket. Ezt támasztotta alá, hogy a jövőre vonatkozó kívánságok közt 6 magányos esetében legfontosabb vágy a társ megtalálása volt, de ebből a 6 főből csupán egy esetben találkoztunk nővel. Az 5 férfi kivétel nélkül fizikai jellegű tevékenység és jövőbeni ápolás miatt akart elsősorban új társat.

Ez a tény, a kis előfordulás ellenére, fontos információt tartalmaz, rávilágít az időskori társkeresés egyik szociális motivumára /természetesen nem ez az egyetlen motivuma az időskori társkeresésnek/. Tudniillik az idős férfiak igyekeznek náluk fiatalabb, még egészséges nőket elvenni. /Ennek egyik kivívó példája egy 84 éves félig vak férfi volt, aki elvett egy 40 éves nőt - VII. kerületi tanácsi gyakorlatban fordult elő./

A nemek közti különbséggel, a nő hagyományos, a vizsgált korosztályra jellemző patriarchális családon belüli szerepével magyarázható az is, hogy a házasok közt sokkal több a magányos nő, mint férfi. Házasságát "szükségmegoldásnak" minősítette a házasok közel fele, akiknek jelentős része magát magányosnak valló nő volt. Érdekes módon nem volt eltérés sem férfi és nő közt, sem magányos, nem magányos vonatkozásban a házasságukat "jó" és "rossz"-nak tartók esetében. /A miért feltárása ebben az esetben alaposabb pszichológiai megközelítést is magában foglaló kutatással lenne lehetséges./ A minta kis része, házasságát "rövid" válasszal jellemezte. Köztük kizárólag özvegy nőket találunk.

A tradicionális, nemek közti munkamegosztás még egyszer jelentkezett, egy más megközelítésben, mintánkban. A lánygyermekükkel együtt lakó idősek csupán 21 %-a, míg a fiaikkal közös háztartást vezetett idősek 46 %-a mondta magát magányosnak. Ennek oka az volt, hogy a kérdezettek szerint a fiúk gondoskodtak ugyan fizikai szükségleteikről, de igen kevés időt tudtak fordítani "meghallgatásukra". A lányaikkal együtt élők között viszont jó lelki kapcsolat alakult ki, gondoskodásukba figyelem is vegyült. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a munkamegosztás szerint a férfi a multban is és a második gazdaság miatt ma újból, egyre több időt tölt el munkájával házon kívül, s így az idősek által elvárt viselkedési formának kevésbé tud megfelelni. Közvetlenül ehhez a gondolathoz kapcsolódik az az adat is, amely kapcsolatban áll a szociális gondoskodás, a humán-szolgáltatás kibővítésével, az ott jelentkező gondok megoldásával. A kérdezettek több mint egyharmada, többségben nő, ugyanis szívesen vállalt volna olyan munkát, mely a közvetlen lakókörnyezetében, az általa is ismert és gondozásra szoruló idősek

megsegítésén alapulna, s valamilyen nyugdíjat kiegészítő jövedelemmel járna. Kisebb részük ezt a munkát társadalmi tevékenységként is elvállalta volna. Magányos és nem magányos egyaránt akadt ezek között az idősek között. Sokan még azt is hozzátették, hogy senki sem igényli az ő segítségüket, azt sem tudják, kihez forduljanak, pedig látják, hogy szükség van rájuk. Feltételezésünk szerint országosan is igen sok, hasonló gondolkodásu ember akad, akiket - a nemzetközi példák igazolják - hasznosítani lehetne a szociális gondozásban és számos egyéb területen. /Ez nem lenne azonos a jelenlegi társadalmi munkás házibeteg gondozóval./

Annál is inkább szükség lenne a nyugdíjkorhatáron felüliek ilyen kihasználására, mert az idősek - jóllehet fontos számukra a rokonság - az alkalmazkodási nehézségek, a függetlenség megtartása miatt, jobb lakásfeltételek mellett sem szívesen élénének gyermekeikkel együtt. Csupán a minta 1/3-a kívánta jobb lakáshelyzete mellett az együttélést. Választási lehetőség esetén még a jelenleg közös háztartást vezetőik 25 %-a sem vállalná az együttlakást, mert problémáit a család nem, vagy csak részben tudja megoldani.

Összefoglalva elmondhatjuk a következőket. A magány tárgyalása során felmerült annak kétirányú, fizikai és pszichikai értelmezése, ami nemcsak lelki, de a fizikai segítség fontosságát is hangsúlyozza, s azt elsősorban a társadalomtól várja. A kérdezettek magányosságukat különféle családdal kapcsolatos objektív és szubjektív okokkal, az egyedüllét érzetével és igen csekély mértékben betegségükkel magyarázták. A vizsgálatban ezek a faktorok tényleg kapcsolatban álltak a magánnyal. A magányt befolyásolta még esetünkben a település, a nem, a gyermekekkel való együttlakás, illetve a gyerektől való távolság. A vizsgálat jelezte továbbá azt is, hogy a tevékenység, a segítség, az adás, fontos az idős ember jó közérzetében, "hasznos szerepének" megőrzésében.

A társadalmi segítség mértéke - elvárások

Segítséget kapók

Az idősök körében jelentkező komoly anyagi és lelki problémák ellenére a kérdezettek csupán kisebb része, nem egészen egyharmada, kapott a társadalomtól valamilyen segítséget.

A különbéféle szervek szerepe ebben a következőképpen alakult.

- Legtöbbjüket, a segítséget kapók 44 %-át, volt munkahelyük szakszervezeté támogatta. A nyugdíjazást megelőző utolsó munkahelyét jelölte meg ezen kívül még további 4 fő. Ezzel együtt a segítséget kapók több mint fele volt munkahelyétől kapott valamilyen jellegű támogatást. Elsősorban a 70 év alatti, fiatalabb férfiak tartoztak ide, akik munkahelyükkel, részben munkavállalás, részben támogatás formájában rendszeres, hetente, kéthetente ismétlődő kapcsolatban álltak. Ez azt mutatja, hogy a segítséget kapók nagy része nem az ún. "rászorult" kategóriába tartozott. Többségüket a fiatalabb, mozgékonyabb, a mikroközösséggel szoros kapcsolatban álló, magukon még segíteni tudó nyugdíjasok alkották.

- Sokkal kisebb előfordulása volt a támogatást kapottak közt a tanácsi segítség. Összesen 8 fő, közülük 4 személy rendszeres szociális segélyezett tartozott ide. Az igen alacsony jövedelműek, hivatalos nyelven "rászorultak", elsősorban nők találhatók ebben a csoportban. /Akiknek nem volt vagyonuk, tartásra kötelezhető házastársuk, rokonuk, illetve egyenesági leszármazottaik jövedelmi viszonyai is rossznak minősültek./

- Viszonylag kevés volt azoknak a száma, akiket egyszerre több szerv is támogattott, pl. a volt munkahely; tanács; párt és volt munkahely; KISZ és párt. Ide a korábban politikailag vagy mozgalmi vonalon aktív emberek kerültek, akik akaratuk érvényesítése érdekében megfelelő információval és gyakorlattal rendelkeztek.

- Egyéb szervezetek, pl. a Hazafias Népfront és a Vöröskereszt segítségével jelentéktelen volt. A mintában, pl. a két falu 50 megkérdezettje közül senki sem kapott az említett két szerveztől segítséget. A Hazafias Népfrontról mindössze ketten, a Vöröskeresztről hárman hallottak, noha a kisebb falu megkérdezettjei számára igen fontos lenne a tanácson kívüli egyéb szerveztől jövő segítség. Véleményük szerint, a közigazgatási rendezés /Pétevársárához csatolták őket/ miatt, a tanácsai segítség számukra nem igazi, a tanács velük csak formálisan törődik.

A segítség tartalma szerint pénzüsszeget, természetbeni segítséget és látogatást jelentett.

- Többségük, 72 % /23 fő/ kapott valamilyen pénzüsszeget;
- további 6 fő természetbeni támogatást élvezett, ez legtöbbszörnek üdülést jelentett /5 fő/;
- két idős segítség alatt látogatást és apróbb ajándékot értett.

A segítség megítélésében sem volt egységes a vélemény.

- A támogatást kapók fele, 15 fő, "figyelmességnek" tartotta azt, ami több okra vezethető vissza. Az ebbe a csoportba tartozók nagyobb része a jobb anyagi körülmények közt élő, fiatal nyugdíjasokból állt, akik általában egyszer, a kérészt megelőző évben 500-1000 Ft összeg közti juttatásban részesültek. Anyagi helyzetük még lehetővé tette számukra különféle, pénzhez kötődő problémáik megoldását, így a kapott összeget váratlan ajándékként könyvelték el.

Az a további 5 fő, aki természetbeni támogatást kapott üdülőjegy formájában - némelyikük már több alkalommal is - az üdülést szinfoltnak tartotta életében, olyan valaminek, ami "feloldotta a hétköznapi egyhangúságát, feltöltötte őket". Ez a feltöltődés igen fontos a pszichikai öregedés megakadályozásában, melyet mind a szakemberek, pszichiáterek és orvosok^x,

^x A legfrissebb ilyen jellegű felszólalások a MOTESZ 1984. aug. 31. - szept. 31. között megrendezett konferenciáján hangzottak el.

mind a művészet hangsúlyoz.^x

Fontos hangsúlyozni, hogy a munkahely mind az anyagi, mind a természetbeni juttatást "önszántából" adta, felkereste, megkereste az idős embert és felajánlotta a segítséget. Maga az a tény, hogy a nyugdíjas személynek nem kellett kérnie, a pozitív megítélés irányába hatott. A kérés, nagy részük számára elképzelhetetlen forma, ezt a tendenciát jelezték az üdültetésben részt vettek válaszaival. Mindegyikük "reméli", hogy újra részesül benne, de kérni azt az 5 fő közül csak egy nyugdíjas fogja. Jóllehet az esetszám kicsi, mégis felhívja a figyelmet a társadalmától elvárt, de nem kért segítség fontosságára, amelynek nem csak az alapvető megélhetést, a társadalom marginális csoportjába kerülteket kell megcéloznia, hanem ezen túlmenően, foglalkoznia kell az oda még nem került nyugdíjkorhatáron felüli személyekkel is, biztosítva számukra - ennek módja, mint láttuk, nem mindig pénzben közvetlenül kifejezhető számokkal mérhető - a társadalom vérkeringésében való maradásukat. Továbbá lehetővé kellene tenni, hogy a marginális csoportban lévők is hozzájuthassanak a "természetbeni" juttatásokhoz.

- Az "enyhítette a szükségét" típusba a segítséget kapók valamivel több mint egyharmada sorolta be magát /11 fő/. Elsősorban idősebb, alacsony jövedelmű, rosszabb egészségi állapotú nőket találunk köztük. Tulnyomó többségük a tanácstól évente kapott segítséget, amely nagyban enyhített megélhetési gondjaikon, a 4 fő rendszeres szociális segélyezett számára viszont a segély elengedhetetlen volt a megélhetéshez.

- A következő csoportba az a 6, alacsony nyugdíjra tartozott, aki a segítséget "látogattnak" ítélte meg. Őket általában a volt munkahelytől látogatta meg valaki egy-egy alkalommal, pl. betegség esetén, s ilyenkor valamilyen apró ajándékot kap-

^x "... a szakadatlan egyformaságban, a nagy időtartamok is szivdermesztő módon összezsugorodnak; ha egyik nap olyan, mint a másik, akkor valamennyi nap egy napnak tetszik és a teljes egyformaság esetén a leghosszabb élet is rövidnek érződne és észrevétlenül repülne el. Thomas Mann: A varázshégy. Bp. 1960. I. kötet, 146. old.

tak. Ezek az idősök a rendszerességen kívül magányosságuk miatt az "emberi törődést" is hiányolták. A harmadik kifogás a segítség csekély voltából adódott. Az apró ajándék ugyanis nem enyhítette megélhetési gondjaikat.

A segítség tehát különféle szükségleteket elégített ki. Az anyagi jellegű gondok megoldásán kívül mintánkban a kérdett idősök számára a pszichikai problémák orvoslása is fontos volt. A nyugdíjas koru személynek nemcsak pihenési lehetőséget jelentett, de lehetővé tette emberi kapcsolatainak bővítését is. Ugyanakkor kielégítetlen maradt a "lelki segítség" a kérdett idősök azon csoportjánál, akik a volt munkahelytől alkalmi, formális megnyilvánulásokban részesültek.

Segítségét kérők

A lehetőség esetén segítséget kérők aránya több volt, mint a segítséget kapottaké, a minta 43 %-át /45 főt/ érintett. Segítség alatt a vizsgáltak a következőket értették: anyagi segítség, fizikai munkában nyújtott segítség, olcsó ebéd, ebéd házhozszállítása, bevásárlás, gyógyszerbeszerzés, tanácsadás, hivatalos ügyintézés, betegség esetén gondozás, emberi kapcsolatok kiépítése és ápolása, utazás belföldön, külföldön, üdülés biztosítása, lakáscsere elintézése, lakásprobléma megoldása, szociális otthon biztosítása. A hosszú felsorolás, mely nagyobb vizsgálat esetén bizonyára bővülne, is igazolja, hogy a problémák igen szerteágazóak, mind a marginális csoportba kerültek, a hozzájuk közel állók vagy az iskolai végzettség híján bizonyos problémákat megoldani nem tudók napi megélhetési gondjait, mind az ezen túlmutató, jobb körülmények között élő nyugdíjas korosztály igényeit /lásd külföldi utazás olcsóbbá tétele, lakáscsere megoldása/ magában foglalja.

A segítség jellege

- Az idősoruk rossz pénzügyi helyzetét tükrözte a korábban tárgyaltakon kívül, hogy a segítséget igénylők közel fe-

le pénzt, vagy anyagi jellegű segítséget kért. Az ilyen válszok előfordulása leggyakoribb volt Budapesten /a segítséget kérők tulnyomó többsége/, a többi településen az igény valamelyest csökkent /1/3/.

- Ezekben a helységekbⁿ ugyanakkor megnőtt és az anyagi segítséggel hasonló arányuvá vált a szociális gondozással összefüggő dolgok említése. Így pl. az ebédhordás, a hivatalos ügyintézés, tanácsadás stb..

- Ugyancsak itt jelentkezett nagyobb mértékben az emberi kapcsolatok hiányának említése, a "törődés" kívánása. Ez utóbbi igen markánsan jellemezte a legkisebb települést, ahol a fiatalabb korosztályok az elvándorlás és ingázás miatt nem tudtak eleget foglalkozni a vizsgált generációval. Emlékeztetőül meg kell említenünk, hogy a magányosok aránya is ezen a településen volt mintánkban a legnagyobb.

A segítség igénybevételének idejére vonatkozó elképzelések

- A segítséget kérők többsége pénzt csak "rászorultság" esetén, azaz nagyobb vagy váratlan kiadásainak fedezésekor venne igénybe. Ezek között van évente rendszeresen felmerülő költség, pl. tüzelőanyag vásárlása, vagy alkalomhoz kötődő, pl. betegség, elromlott dolgok megjavíttatása, tatarozás.

- Az üdültetési, kirándulási lehetőségeket is rendszeresen szeretnék.

- Állandó a szükséglet az ebédhordásra, a bevásárlásra, az olcsó ebédre, a fizikai munkában való segítségre. Figyelemre méltó, hogy az ilyen jellegű kívánsággal rendelkezők számára - különösen a falusi kérdezetteknel - e mellett rendkívül fontos lenne az emberi kapcsolatok szorosabbá tétele. Ezek közül leg-
többben segítséget a tanácstól, a volt munkahelytől, a termelőszövetkezetektől kérnének. A városokban említés történik a szak-szervezetről, pártról, a Hazafias Népfrontról, a Vöröskereszt-ről is.

Segítségét nem kérők

A minta nagyobb részét alkotó, segítségét nem kérő csoportba tartozóknál /58 fő/ az elutasító válaszok négy nagy típusba sorolhatók:

- A kérést megalázónak tarotta 19 fő, az elutasító választ adók 33 %-a. Különösen sok volt ez a típus a falun élők között, akik a kérést "szégyenlették", mert az "kegyelem-kenyeret" jelentene számukra. Azonban mindannyian hozzátették, ha kapnának kérés nélkül, az megkönnyitené megélhetésüket.

- Nem tartotta jónak a jelenlegi segélyezési rendszert 12 fő /25 %/ és a "hiába kérne, ugysem kapna" felelettel indokolta "nem kérne" típusu válaszát. Ebben a csoportban sok, elsősorban özvegy nő fordult elő, különösen a kis városban és az apró faluban, akiknek jövedelme általában alacsony, 2400 Ft alatt volt még az értelmiségiek körében is. Pl. régen nyugdíjba ment tanítónő, bírónő, stb. A városi értelmiségi nők között olyan megfogalmazás is jelentkezett, amelyet "az egységes megoldás kellene" típussal jelölhetünk meg.

- Családi támogatás miatt nem szorult rá a segítségre 13 fő.

- Jelenlegi jó anyagi helyzete miatt nem igényelne támogatást újabb 13 fő.

A kérést megalázónak, illetve a jelenlegi segélyezési rendszert rossznak tartó idősöknek a "nem kérne segítséget" választ adók nagyobbik felének /58 főből 31 főnek/ is szüksége lenne tehát segítségre. Kérni azonban objektív, vagy szubjektív okok miatt nem kérnek.

Objektív okokat az olyan alacsony jövedelműek /2200-2400 Ft/, elsősorban özvegyi jogu nyugdíjasok neveztek meg, akiknek ellátmánya a hivatalos minimum fülött volt ugyan, de akiknek a megélhetés mégis problémát jelentett, s akik segélyre, valami miatt - pl. nagykorú kereső gyermeke van, akit szülőtartásra lehet kötelezni - nem jogosultak. Megmutatkozott az az általános emberi, de az időskorban különösen markánsan jelentkező

pszichológiai tényező is, amely a kérést a kiszolgáltatottsággal azonosította. Az idős kérésével, akár gyermeke, akár a szerv felé rászorultságát ismeri el, ami számára presztizszvesztést /a társadalom marginális csoportjába való jutást/ jelent. Az idősek nagy többsége azt vallotta, hogy őket munkájukkal "kiérdemelt" nyugdíjuk, ellátmányuk tartsa el.

A kérdezettek szerint a családnak problémát jelenthet az idős ember anyagi támogatása is. A társadalomtól segítséget nem kérők közt a családi támogatás miatt segítségre nem szorulók kb. 1/4-es aránya felöleli a családtagjaival közös háztartásban élők majdnem 2/3-át^x /16 főt/. A gyermekes kérdezettek nagy része ugyanakkor a mintában azon a véleményen volt, hogy gyermekeiknek a maguk megélhetéséhez is kell a pénz és nem, vagy csak igen nehezen tudnák őket anyagilag támogatni.

A kérdezettek fiai, lányai közül számosan ugyanis éppen abban a korban voltak /40-50 év/, amikor anyagilag mind szüleiket, - tehát a vizsgált generációt, - mind saját gyermekeiket segíteniük kellett.

Másik jelentős részük /52 főből, 50 %/ életkora pedig a családalapítás, a lakásszerzés hosszan elnyúló több évig tartó problematikus idejével esett egybe.

8 %-uk gyermeke pedig maga is nyugdíjaskorú volt.

Szolgáltatások iránti igény

A segítséget kérőknél sokkal többen - a minta 70 %-a, 73 fő, igényelne lehetőség esetén különféle szolgáltatásokat. A segítséget kérők és a szolgáltatást igénylők között természetesen van átfedés, ez a minta 1/5 részét jelentette. A szolgáltatást óhajtok közül

- harmincan a kulturával és kikapcsolódással kapcsolatos igényüket fejezték ki;

^x A gyermekkel rendelkező kérdezettek 28 %-a /85 főből 24 fő/ élt leszámazottaival közös háztartásban.

- a fennmaradó 43 fő, akiknek fele 75 éven aluli, azonban konkrét szolgáltatásokat szeretne, sokan egyszerre különféle dolgokat is. Pl. házibeteg gondozás és az olcsó házhoz szállított ebéd, fizikai munkában való segítségnyújtás és nyugdíjas klub.

Az összetett válaszokban az egyes szolgáltatási típusok előfordulása:

- házi beteggondozás 18 fő;
- olcsó, házhoz szállított ebédet szeretne 19 fő;
- nehéz fizikai munkában segítséget kérne 17 fő;
- könnyű fizikai munkában segítséget kérne 7 fő;
- szociális otthoni elhelyezést 7 fő;
- nyugdíjas házba költözését kérné 2 fő;
- szolgáltatás alatt nyolcan nyugdíjas klubot, vagy más összejövetelekre alkalmas helyiséget, de nem öregek napközi otthonát jelölték meg. Ezt a fajta választ elsősorban a kis faluban élők adták. A kisvárosi kérdezettek közül ugyanis sokan maguk is látogattak nyugdíjas klubot, hat fő pedig öregek napközi otthonában is járt.

A házi beteggondozás és az ebéd hazaszállítása iránti kereslet együttes előfordulása /12 eset/ magas volt a kisvárosban /az összes ilyen válasz fele/. Ugyanakkor itt csupán néhány főfoglalkozású házi beteggondozó látta el az időseket. A két faluban, ahol szintén magas volt az ebédhordás és a házi beteggondozás iránti igény, egyáltalán nincs ilyen jellegű szolgáltatás.

A nehéz fizikai munkában való segítséget elsősorban a kisvárosban lakók kérnének, a két faluban a szomszédság miatt ez jobban megoldott. Különösen a nagyobbik településen, ahol sok szomszéd fát vágott, szemet hozott be, állatokat etetett, kerti munkát végzett, vizet hozott a kutról, és egyes esetekben az ebédet is megfőzte, s nemcsak a viráglocsolást, vagy a számlák kifizetését intézte el /segítség alatt ezt értik városron/.

A szociális otthoni elhelyezést elsősorban falusiak, a nyugdíjas házat kizárólag városi lakósok kérték, aminek magyarázata, hogy a falusi lakosok utóbbit egyáltalán nem ismerik,

valamint az a tény, hogy a városi, ilyen választ adók, magasabb igényűek voltak.

A modern értelmű kulturális szolgáltatásra való igény, mozi, könyvtár, muzeum, utazás a városi nyugdíjasok körében merült fel, különös tekintettel az értelmiségiekre. De kulturális igényt elégít ki, a szolgáltatások alatt felsorolt nyugdíjas klub, az összejövetelekre alkalmas helyiség említése is.

Elvárások az egészséges idős részére

- A kérdezettek mintegy 44 %-a szerint az időseknek anyagiakra van szüksége.

A válaszok 18 %-a "legyen elég nyugdíj"-jal felelt.

További 12 %-a jövedelme pótlása miatt kíván munkalehetőséget, tehát pénzt keresni.

A fennmaradó mintegy 14 % szerint az egészséges, idős embernek nincs szüksége semmire, mert dolgozik.

14 fő pedig az előbbi két választ kombinálta "az emberi kapcsolatokra" és a "hasznos tevékenységre" típusokkal.

- 12 %-uk fizikai segítséget;
- 6 %-uk intézményes ellátást /ebből 4 % szociális otthon/;
- 2 %-uk öregek napközi otthonát nevezett meg.
- Az összes válasz 38 %-a emberi kapcsolatokat, szeretetet említett, mint amire egészséges idősnek szüksége van.

Elvárások a beteg idős részére

A kérdezettek

- 40 %-a szerint otthoni ápolásra és általános gondoskodásra van szüksége a beteg idősnek;

- lo %-uk fizikai;
- lo %-uk anyagi segítséget említett. Utóbbiak megjegyzésként hozzáfűzték, hogy "pénzen mindent, segítséget is lehet venni";
- kórházi kezelést a kérdezettek csupán 11 %-a nevezett meg;
- mindössze 8 %-nak volt a véleménye, hogy a beteg, idős számára a szociális otthon a megoldás;
- az összes válasz 21 %-a az emberi kapcsolatokat, szeretetet említette a beteg ember szükségleteként.

Az anyagi és fizikai jellegű problémák mellett feltűnik, hogy mind az egészséges, mind a beteg szükségletének megítélésénél igen nagy arányú volt az emberi kapcsolatok, a közösségi hovatartozás, a szeretetre vágyás említése /38 %, 21 %/. Ez megerősíti azt, hogy a nyugdíjkorhatáron felül lévő idős embereknek a társadalom csak abban az esetben tud hathatósan segíteni, ha a problémák megoldását egyidejűleg többirányban kezdi meg, s a probléma megközelítése emberközpontúvá válik.

Ezt maguk a kérdezettek is így fogalmazták meg, kb. egy-negyedük volt azon a véleményen, hogy az idősek problémái különbözőek és szükségleteiket koruk, egészségi állapotuk, anyagi helyzetük alapján a társadalomnak és nem a családnak kell megoldania. Fővárosban a válaszolók 1/4-e, a kisvárosban valamivel több mint 1/3-a nyilatkozott így. A két faluban az ilyen jellegű megfogalmazások csak kis számban jelentkeztek. A városi válaszok 1/3-os aránya azzal magyarázható, hogy itt nagyobb számban képviseltettek a szellemiek és az értelmiségiek - akik gondolataikat szabatosabban tudták kifejezni. A községekben a társadalomtól várt segítség címén több konkrétum szerepelt - pl. betegnek ápolás, magányosnak ápolás, fizikai munkában segítség a rászorulóknak, szociális gondozó, beszélgetés, hivatalos ügyekben segítséget és meghallgatást, stb., - ami szintén az előbbi gondolatot tartalmazta.

A megkérdezett nyugdíjasok egy új, számukra létesített intézménytől vagy "több szerv egységes irányításától /hogy tud-

ja a jobb kéz, mit csinál a bal/" várják problémáik megoldását. Sokan adták azt a választ is, hogy a társadalom egészének össze kell fognia az idősek gondjainak rendezéséhez.

A kérdezettek csupán kisebb része és csak azon a területen, ahol a családi kötelek ápolása erős tradíciókon alapult és így ma is szorosnak volt mondható, válaszolta azt, hogy az idősek ellátása a család feladata.

Az eddigieket összefoglalva a következőket mondhatjuk el. Vizsgálatunkban a nyugdíjasok többségének a társadalombiztosítási ellátmánya az alapvető megélhetésre ment el. Plusz kiadásokra elsősorban ruházódásra, valamint váratlan kiadásokra - különösen az idősebb korosztályba tartozóknál, az alacsonyabb nyugdíjuaknál nem telt. A társadalomtól csupán a kérdezettek kisebb része kapott támogatást. Ennél a nyíltan segítséget kérők aránya magasabb volt. A valós igény azonban még ezt is meghaladja, mivel a segítséget nem kérők jelentős részének is szüksége lenne valamilyen jellegű támogatásra, azt azonban vagy önmaguk becsülése, vagy a segélyezési rendszer jelenlegi működési formája miatt /kiszorulnak ebből/ nem vennék, vagy nem tudnák igénybe venni.

A tényleges szükségletet gyakorlatilag az a kép fedí le, mely szerint az idősek tulnyomó többsége különféle szolgáltatásokat igényelne. Ezeknek heterogenitása már ebben a kis mintában is jelzi a nyugdíjas korosztály nem homogén összetételét, és így újra felhívja a figyelmünket arra, hogy téves az a nézet, mely szerint az időseknek csak egy bizonyos stádiumban, a "rászorultság stádiumában" van szüksége a társadalom segítségére. A jelenlegi segélyezési rendszer, a kérdezettek szubjektív véleménye szerint, nem működött hatékonyan. Feltételezzük, hogy hasonló tendenciákkal találkozoznánk egy nagyobb reprezentatívabb felmérés esetében is, és így alapunk van megfogalmazni azon véleményünket, hogy nem megfelelő a kérvényezés, egyáltalán a kérés megléte, mivel így a listából a megalázás, a szégyenérzet miatt az arra "rászorulók" jelentős része kiesik. Az idős ember jogos szükségletét a jelenlegi intézményes formák, a szolgáltatások, és a család nem tudja ma teljesen kielégíteni.

Öregek napközi otthona

A napközi otthonnal kapcsolatban a vizsgálat tisztázni akarta, hogy mi a kérdezettek véleménye az intézményről, mennyire tartják azt szociális, szegényeknek szánt létesítménynek, illetve mennyire tölt be az közösségi, szórakozási funkciót. Ez ugyanis eleve meghatározhatja, hogy az idősek az intézményt szegregálónak tartják-e, vagy sem. Hipotézisünk szerint ugyanis minél kevésbé felel meg az öregek napközi otthona a közösségi-szórakozást betöltő feladatának, minél inkább csak a szociális jelleg dominál benne /szerintünk ez elsősorban jelenlegi szerepe/, annál kevésbé fogadja el azt a nyugdíjas korban lévő idős.

Az öregek napközi otthonát elutasító /nem menne öregek napközi otthonába/, és az azt elfogadó /járna öregek napközi otthonába/ válaszok magyarázatai a következő típusokat alkották.

Nem menne szívesen öregek napközi otthonába:

- "Van elfoglaltsága, szórakozása: ott a családja, jobb otthon" /a kérdezettek 15 %-a/.
- "Csak öregek és idegenek vannak ott, nincs kivel beszélgetni, nem tudna ott mit csinálni, unatkozna" /a kérdezettek 14 %-a/.
- A két válasz együttes előfordulása 6 %.
- "Tul kötött a napirend, hiányozni nem lehet, ezért szidást kap az ember, mindig el kell menni". "Nehéz alkalmazkodni, zsufolt a hely és nem lehet lepihenni, ezért nem beszélgetnek, hanem veszekednek, zsörtölődnek az emberek" /10 %/.
- Nem ismeri, nem tudja, hogy mi az /10 %/.
- "Az ebédje megoldott, még tud főzni" /8 %/.

A minta közel 2/3-a, 66 fő, ezek szerint elutasította az öregek napközi otthonát. Az ilyen válaszok nagy része valamilyen formában utalt a közösségi-szórakozási funkcióra. A "van elfoglaltsága", és a "csak öregek, idegenek vannak ott" vélemények

birálták ezt a funkciót, annak hiánya miatt nem fogadták el az intézményt. A "tul kötött a napirend" típusu válaszokat adók elismerték az intézmény szórakoztatási jellegét, de azt rossznak tartották, illetve egyéni megoldásaikat emberi kapcsolataikat előnyben részesítették.

A fentiekén kívül a vélemények egy része, lásd pl. a "csak öregek és idegenek vannak ott" /olyan információt is tartalmaz, amelyek az intézmény szegregáló voltát fogalmazták meg. A kérdezettek által ismert otthonba járók /egy egri, egy budapesti otthon/ átlag életkora valóban minden esetben 70 év fölött volt. Az öregek napközi otthonának rendszeres látogatása tehát az idős személy számára a társadalom vérkeringéséből való kikerülést jelentené. Ezt fokozza az a különösen falun élő értékrend is, amely még ismerte a hagyományos paraszti kultúra jól működő, idősök igényeit is kielégítő intézményeit /pl. fonó, olvasóköri/. A fonóba nemcsak a fiatal, de a középkorú és idősebb asszonyok egyaránt eljártak. Érthető ezért, hogy az ilyen választ adók előfordulása különösen nagyarányú volt a két faluban. A legkisebb településen élő kérdezettek közül a nők egyértelműen a régi intézményt szerették volna, "egy helységet", ahová ismerőseikkel kedvük szerint eljárhatnak szórakozni, kézimunkázni, dolgozni. Ez utóbbi véleményfajtában különösen hangsúlyos a lakóhelyi, mikroközösségi, baráti kapcsolatok szerepe. A "tul kötött a napirend", a "csak idegenek vannak ott" válaszok ezen kívül rámutatnak az intézményes formából adódó alkalmazkodási nehézségekre is, a zsufoltságra, a pihenés lehetőségének hiányára, amelyeket tárgyi jellegűnek nevezhetnénk. Mindezek megoldásához több anyagi fedezetre lenne szükség. Az alkalmazkodási problémák másik csoportja lelki eredetű: a merev napirend említése, "szidást kap az ember, ha későn megy", stb., olyan gondokat jeleznek, amelyek anyagiakkal nem oldhatók meg. Az, hogy az időseket gyakran gyermekként kezelik, saját megfigyelésünk alapján is igaz /a budapesti öregek napközi otthonában tett látogatás megfigyelése/. Az ilyen jellegű problémák megfelelő szakembergárdával lennének megoldhatók. Alapvetően fontos lenne ezért, hogy a gondozói hálózatban dolgozók ne csak egészségügyi szempontból legyenek képzettek /amennyiben ilyen végzett-

ségük van!/, A gondozók egy része vagy ráérez, vagy nem az idősekkel való kapcsolattartás lényegére, ami meghatározhatja számukra az öregek napközi otthona jó, vagy rossz kategóriába sorolását.

A mintán belül figyelmet érdemel az a réteg, amely az öregek napközi otthonát információ híján utasította el. Ez összefügg azzal, hogy a kérdezettek közül aránylag kevesen, csupán 36 %-uk ismert konkrétan ilyen intézményt, s ebből hat fő maga is "napközis" volt. A "nem ismerők" tábora információit formális /tömegkommunikáció/ és informális uton szerezte be. A formális csatorna legjobban a fővárost jellemezte. A "nem ismerők" 51 %-a értesült az intézményről így, míg további 39 %-uk informálisan szerezte be ismereteit. Ez utóbbi szerepe vidéken volt jelentős. Emellett egy kis rétegre - 10 %-ra - az abszolút tájékozatlanság volt jellemző. Érdekes módon ez nem a legkisebb település esetében, hanem éppen a fővárosban, a fiatal, részben munkát vállaló férfi nyugdíjasoknál és a közepes nagyságu faluban az erős családi kapcsolattal rendelkezők körében fordult elő. A magyarázat az előbbieket esetében a korból, az elfoglaltságból, utóbbiaknál a jó családi kötelek következtében fellépő érdektelenségből adódott.

Szivesen menne öregek napközijébe /38 fő/

Az öregek napközi otthonát elfogadók indokai is többre-
tűek:

- a "társaság", "szórakozás", "magány" miatt /a kérdezettek 19 %-a, 20 fő, e csoport 55 %-a/;
- ebédje megoldott, és télen fűtenek /a kérdezettek 9%-a, e csoport 24 %-a/;
- mindkét ok miatt /a kérdezettek 9 %-a, az ÖNO-t elfogadták 24 %-a/.

Az öregek napközijét igenlő válaszok esetében még mindig a közösségi szórakoztató funkció áll az első helyen, de már

jóval nagyobb a szociális jelleg^x említése, és elég jelentős mindkettő együttes előfordulása. Ez összefüggött azzal, hogy az öregek napközi otthonát kívánók többsége anyagi körülményeit tekintve, rossz helyzetben /2200 Ft alatt/ volt, illetve jelentős részük magányosnak tüntette fel magát. A 6 fő napközi közül öten jól érezték magukat, ami az általunk is meglátogatott napközi vezetőjét dicséri, mivel az otthonbeliekkel emberi módon, különféle igényeiket figyelembe véve bánt.

Ha egy másik probléma felől közelítjük meg a közösségi-szórakozási, illetve szociális funkciót, és azokat a válaszokat tipologizáljuk, amelyeket a "Kik járnak az öregek napközi otthonába" kérdésre kaptunk, feltűnik, hogy a szociális rászorultság stigmája is szerepet játszhat az öregek napközi otthonát elutasító előbbieken bemutatott válaszokban.

- A kérdezettek 30 %-a szerint az öregek napközi otthonában a társadalom marginális csoportjába tartozók, "nincstelenek", "alacsony jövedelműek", a "szociálisan rászorulóknak" járnak.

- A fizikai segítség hiánya, pl. "ebédjüket nem tudják megoldani", "nem tudnak főzni" sokkal kisebb aránnyal szerepeltek a megfogalmazásokban egyedüli indokként /8 %/.

- A társtalanságot, a magányt jelölte meg a vizsgáltak 45 %-a.

- 17 %-uknak nem volt elképzelése arról, hogy az idősek közül kik látogatják az öregek napközi otthonát.

Az öregek napközi otthonát elutasítók válaszaikban a marginalitást, egyáltalán nem említették /csak a szegregáció tünt fel/. Az öregek napközi otthonát igenlőknél ez az arány már megnövekedett /"télien fűtenek"/, de még mindig csak az egész minta 18 %-át érte el. A "Kik járnak az öregek napközi otthonába" kérdés azonban általános megítélést enged meg. Ez lehet az oka, hogy a kérdezettek 38 %-ánál megjelenik a stigma-szemlélet. Ez a "többlet" abból adódott, hogy erre a kérdésre olyanok is a szociálisan rászorulóknak intézményként jelölték meg az öregek nap-

^x A napközi otthon elutasítók között legkisebb arányú a megfelelő szociális körülményekre /"ebédje megoldott"/ való hivatkozás volt.

közi otthonát, akik korábban maguk számára az öregek napközi otthonát teljesen más indokkal, pl. jobb otthon, van elfoglaltság, csak öregek vannak ott, stb. utasították el.

Az előbbiekkal majdnem megegyező arányokat kaptunk a "Miért járnak az idősek az öregek napközijébe" kérdésünkre is.

- 38 %-uk a magány mellett szociális tényezőket, elsősorban olcsó ebédet, illetve fűtést, világítást említett.

- 7 %-uk csak ebédet nevezett meg, ebédelési lehetőséget.

- Szórakozást, közösséget, emberi kapcsolatokat /de nem munkát!/ 36 %-uknál találtunk.

- Nem tudott erre a kérdésre válaszolni 19 %.

Az eddigiek alapján világossá vált, hogy az idősek egy része nemcsak a közösségi-szórakoztató funkció hiánya, vagy rossz működése miatt fordult el az öregek napközi otthonától, hanem azért is, mert azt a "szegények, a rászorultak" számára "létesített" intézménynek tartja. Ezt alátámasztotta az a vizsgálati megállapítás, mely kimutatta, hogy az utolsó három év anyagi körülményeit "romlott" megfogalmazással megítélők közül többen ismertek napközi otthont /54 főből 46 fő/, mint a "javult" /8 idős közül 2/, és a "változatlan" /42 személyből 10/ választ adók.

Végezetül fontosnak tartjuk újból hangsúlyozni, hogy az intézmények szórakozási-közösségi igényeket kell kielégíteni. Az öregek napközi otthonán belüli foglalkoztatás, tehát ne csak munkából álljon. Annak mindig kapcsolódnia kellene valamilyen, az idősek által kedvelt időtöltésekhez. Pl. nőknél varrás, kötés, horgolás, szövés, fonás, szőnyegkészítés, stb.; férfiaknál a barkácsolás, asztalos munka, stb. Külföldi példák szerint sok helyen ezek még kerámiakészítéssel, faszobrászattal, s egyéb alkotó jellegű munkákkal egészülnek ki, amelyek megtanulása idős korban sem kíván szakképzettséget, csupán kézügyességet, egy-két helyiséget és némi felszerelést. Az általunk megismert öregek napközi otthonában ennek még nyomait sem találtuk, sőt, az öregek napközi otthonával foglalkozó szakember egyike-másika kifogásolta az öregek helytelen szemléletét, azt, hogy az öre-

gek napközi otthonában "nem akarnak dolgozni, a konyhán segíteni". Az öregek napközi otthonában a foglalkoztatást meg kell oldani - mondják ezek a szakemberek -, és a krumplihámzás is jobb, mint az otthonbeli ücsörgés és a fal bámulása. Minden gerontológiai ismeret azt támasztja alá, hogy az öregek napközi otthonában valóban meg kell oldani a foglalkoztatást, de erőszakkal, az idősektől nem szívesen végzett munkával nem lehet a kívánt célt elérni.

Az eddigieket összefoglalva, a vélemények egyrészt tükrözték, hogy a kérdezettek jelentős része szerint az öregek napközi otthona fontos szerepet tölt, vagy tölthetne be a magány feloldásában. Nagy részük azt is látja azonban, hogy az intézmény egyfajta bélyeget ragaszt az oda járó időszre, és mind szociális körülményeit, mind korát tekintve elkülöníti a társadalom többi tagjától, beleértve saját nyugdíjas társait is. Ezért az intézményt a kérdezettek nagy része a maga számára elutasította. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az öregek napközi otthonára nincs szükség. Köztudott, hogy egyes településeken, főleg Budapest egyes előregedett kerületeiben, a jelenleg meglévő intézmények sem tudják az igényeket kielégíteni. Arról van azonban szó, hogy az intézmény jelenlegi formájában az idősek egy valamilyen értelemben lecsuszott rétege számára biztosít el látást. Az intézményrendszer "nyitottá tétele" a mintánk esetében feltárt tendenciákat figyelembe véve, úgy képzelhető el, ha az intézmény megszűnteti stigmatizáló jellegét, s nagyobb hangsúlyt fektet a tartalmas tevékenységre is.

Szociális otthon

A szociális otthonnal kapcsolatban a vizsgálat arra keresett választ, hogy a kérdezetteknek mi a véleménye az intézményről, milyen szempontok miatt tartják jónak, vagy rossznak; kik és miért kerülnek az otthonba; mi történik velük; mennyire ismerik egyáltalán magát az intézményt.

"Mi a véleménye a szociális otthoni elhelyezésről" kér-

déssel kapcsolatban a következő választípusokat kaptuk.

Pozitív viszony

- Az egész minta 16 %-a, a pozitív válaszok 25 %-a nem konkrétumhoz, hanem valamilyen homályos általános jóhoz kötötte az intézményt, s a "biztosan jó", "ugy gondolom, megóv az elszegényedéstől" válaszokat adta.

- A helyeslő megnyilvánulások nagyobbik része, az egész minta 33 %-a, a pozitív válaszok 49 %-a egy, vagy több, az idős korral járó teendőkhöz kapcsolódótt, pl. "Az időseket ott ellátják, ápolják, szállást adnak neki."

- A minta 17 %-a, a pozitív megítélések 26 %-a a mikroközösségből kizárt ember számára tartja jónak az intézményt: pl. "Az elhagyatottnak jó", "Akivel a családja nem törődik annak jó". Ezekben a válaszokban a pozitív megítélés mellett már benne van az a fajta szegregáció, melyet nem a kor, hanem bizonyos egyéb körülmények idéznek elő.

Negatív viszony

- A minta 16 %-a, a negatív véleményt formálók fele elégedetlen volt az otthonban található ellátással, elhelyezéssel, azt az idős ember életmódját figyelembe nem vevőnek tartotta /pl. nem megengedett a házirend szerint a délutáni alvás/, vagy a tárgyi feltételeket kifogásolta.

- A minta újabb 16 %-a, a negatív válaszok másik csoportja az intézményt végző megoldásnak, az idősek halálát közvetve előidéző állomásnak tartotta.

Ha figyelembe vesszük, hogy a szociális otthon pozitívnak tartó válaszok egy részében /"az elhanyagoltnak jó", "akivel a családja nem törődik, annak jó"/ is volt egyfajta szegregációt kifejtő szemlélet, akkor a szociális otthonról negatívan vélekedők aránya a valóságban több volt, mint azt a pozitív vagy negatív válaszok pusztá megoszlása mutatja.

A pozitív vélemények elsősorban a két falut és a fővárost jellemezték. Ezen belül a szociális otthont "általános jó dolog"-nak tartó megítélés a fejlődő faluban és a fővárosban, "a beteg idősök számára" megfelelő intézménynek tartott választípus a kis faluban, míg az "akivel a családja nem törődik" vélemény a kisvárosban fordult elő leggyakrabban. A kis falu esetében a beteg idősök ellátása az említett családi okok mellett az egészségügyi ellátás hiányossága miatt sem megoldott. A kisvárosban sok volt a negatív válasz, aminek oka lehet, hogy a megkérdezettek közt kimagaslóan magas volt /mintegy 1/3/ a korábban egészségügyi intézményben, ha nem is egészségügyi munkakörben dolgozók aránya, akik maguk is ismerték szociális otthont. Budapesten fordultak elő legnagyobb arányban azok, akik az intézmény iránt semmiféle érdeklődést nem tanúsítottak. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a fővárosi kérdezettek között igen kevés volt az özvegy, magas volt viszont a családban élő magasabb iskolai végzettségű idős.

A gyerekeivel, unokáival lakó házasok, vagy özvegyek nagyobb része ugyanis inkább volt intézményellenes^x mint az elváltak. /Meglepő módon, függetlenségük megtartása érdekében teljesen szociális otthon ellenes volt a 4 nem házas családi állapotu is./ Egyrészt biztosítékot láttak jövőbeni problémáik megoldására, másrészt mikrokörnyezetükben aktivitást fejtettek ki, akár tevékenység, akár ajándékozás révén, s így magukat hasznosnak érezték. Ugyanez vonatkozott az aktív, de nem családban élőkre is. Az összes aktív majdnem fele volt intézményellenes.

Egy gondolat erejéig vissza kell térnünk a tanulmányunk első fejezetében tárgyalt anyagi helyzettel kapcsolatos szubjektív megítélésig, mivel az otthont sokkal vonzóbbnak találták azok, akik magukat a "szükösen élők" csoportjába sorolták. Közülük 34 % ítélte meg pozitívan az intézményt, azaz háromszor nagyobb arányban, mint a "helyzetüket elfogadók" közt.

A megkérdezettek kisebb részénél érdekes képet mutatott a pozitív megítélés. A korábban aktív társadalmi tevékenységet

^x "Intézményellenes" alatt a módosított pozitív válasz esetén negativumot is tartalmazó értelmezést is használjuk.

végző emberek a feltett kérdésre a tőlük elvártak gondolt választípust adták, s a szociális otthont a "szocialista állam vivmányának" tartották. A későbbi magyarázatok során azonban ennél a csoportnál is jelentkezett a negatív megítélés, illetve stigma szemlélet, amennyiben a szociális otthonba került emberek alatt "szegényeket", "anyagilag rosszul állókat", egyedülállókat, "akiktől a család szabadulni akar" neveztek meg.

A "Kik mennek a szociális otthonba" kérdésre adott válaszok az előzőeknél már ismert korhoz, illetve a családdal kapcsolatos tényezőkhöz kötődnek. Ennél a kérdésnél egy-egy válasz általában többféle megfogalmazást is magában foglalt. Az összes válasz - korra, nemre, családi állapotra, anyagi helyzetre való tekintet nélkül -

- 63 %-a korral és a családi állapottal indokolta a szociális otthonba kerülést;

- ennél is magasabb volt, a válaszok 69 %-ában fordultak elő családdal kapcsolatos indokok. Ezek többsége a rossz családi kapcsolatok, tehát a szubjektív oldalt, a "család szabadulni akar tőle"; "nem tud a gyerekeivel kijönni", említette.

- Jóval kisebb arányt képviselt /18 %/ a család objektív nehézségeivel számoló feleletfajta /elsősorban a kis faluban/.

- A feleletek 13 %-a szerint a protekcióval rendelkezők kerülnek be az otthonba. Ez rámutat a negatív válaszok esetében már észlelt minőségi problémák mellett a létező mennyiségi gondokra is.

A "Mi történik a szociális otthonba kerültekkel" című kérdésre adott válaszok csupán 30 %-a /31 fő/ vallotta azt a nézetet, hogy az intézménybe kerülők jól érzik magukat. Ez a 30 %-os arány még veszíthet értékéből, ha figyelembe vesszük azt, hogy az ilyen választ adók tulnyomó többsége nem ismert konkrétan szociális otthont. Elképzelését, információit a televízióból merítette. Az információhiány a szociális otthonnal kapcsolatban egyébként a minta nagy részére jellemző volt, csupán egyharmaduk ismert konkrétan szociális otthont. A "Jól érzik magukat" válaszok indokai is többrétűek:

- gondozás, ellátás miatt	16 fő	52 %,
- társaság, közösség miatt	6 fő	19 %,
- általában	9 fő	29 %!

A kérdezettek közel 1/3-a vegyesen vélekedett az otthonba kerültek sorsáról.

- "Van akinek jó, de van aki nem tudja megszokni és ez sietteti halálát /10 fő/;
- Egyedülállóknak és önként bemenőnek jó, de a többség szenved /15 fő/;
- "Mindent megkaptak, de siettették a halálukat" /3 fő/;
- "Függ az egyéntől és az ellátástól" /3 fő/;
- "Vágyódnak haza" /2 fő/.

A vizsgált személyek mintegy 1/3-a pedig azt vallotta, hogy az idős ember addigi életének teljes felszámolását, nemcsak korábbi kapcsolatainak, de megszokott tárgyi környezetének is a feladását jelenti a szociális otthonba kerülés. Ez szerintük teljes életuntságot, halált hoz magával.

- "A halálukat jelenti, várják a halált" /11 fő/;
- "Rossz, mert nem önállóak" /6 fő/;
- "Magányosak" /4 fő/;
- "Szükséges rossz" /7 fő/;
- "Nem tudja" /5 fő/.

A kérdezettek 1/4-ének válaszaiban - mind a "vegyes", mind az intézményt negatívnak tartók közt - a szociális otthonnal kapcsolatban megjelent a "halál" gondolata^x, amely az intézmény "végállomás" jellegét huzta alá.

A "vegyes" válaszok többsége, azok is, amelyek nem tartalmazták a halál megfogalmazását, negatív véleményről tanuskodtak. A "vágyódnak haza", a "nem önállóak" szinonimája igen fontos tartalmat hordoz számunkra, rámutatva a jelenlegi szo-

^x Lásd: "Van, akinek jó, de van aki nem tudja megszokni és ez sietteti a halálát"; "Mindent megkaptak, de siettették a halálukat"; "a halálukat jelenti, várják a halált".

ciális intézményrendszerben nehezen elképzelhető önállóság fontosságára. "Mindenüket fel kell adni, teljesen gyökértelenek", a "sok az öreg, elhülyülnek, céltalan az életük, megfásultak" - az intézmény szegregáló voltát jelzik. Még az "egyedülállóknak és az önként bemenőnek jó" megfogalmazások is, amelyek inkább pozitívumot fejeznek ki, az idősök csak egy bizonyos csoportja számára tartják a szociális otthont jónak.

Az önkéntességgel kapcsolatban szükséges kitérni azokra a véleményekre, amelyek nem a feltett kérdésre adott válaszokból, hanem az idősök kérdésekhez fűzött elbeszéléseiből tárultak előnk. Az idősök kisebb része /15 fő/ ugyanis olyan történeteket is elmesélt, amelyekből az derült ki, hogy ismerősét, ismerősének ismerősét hogyan "vitték be erőszakkal a szociális otthonba". Megemlítették azt is, hogy az "öreg", általában idős nőkről volt szó, teljes erejükkel tiltakoztak, zokogtak. Az egyik adatközlő szerint az így beszállított néni három hét múlva meg is halt. A történethez még hozzátette, hogy valakinek - úgy tudja rokonnak - kellott a néni lakása. Ezek a háttérinformációk rávilágítanak a személyes tapasztalatok, valamint az idősök közt is működő informális csatornák fontosságára, melyek alapvetően hozzájárulnak, hogy az idősök elképzelésében az intézmény negatív szerepe hangsúlyos lesz, utalnak arra a valóságos tényre is, hogy az idősök egy része - jóllehet jogilag nem lehet valakit saját beleegyezése nélkül idősök otthonába vitetni - környezetének teljesen kiszolgáltatott. Ez magyarázatot ad arra is, hogy a protekció az idős szociális otthonba való bekerülésének körülményeiben nemcsak mennyiségi hiányosságokat takar, hanem az idős környezetének sokszor anyagi érdekeken alapuló intoleranciáját is feltárja.

"A mi történik a szociális otthonba kerültekkel" kérdésre adott válaszok település szerinti megoszlásában feltűnő a kisvárosi kérdezettek között a "jól" típusu választ adók alacsony arányszáma, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezen a településen a kérdezettek elég jelentős része - mint említettük - egészségügyi intézményben, vagy munkakörben dolgozott és személyesen is meglátogatta a városban lévő szociális otthonokat.

Település	"Jól"	"Vegyes"	"Rosszul"	"Nincs inf."	Összesen
Budapest	29	4	19	48	100
Eger	18 /!/ /	55	27	0	100
Felsőtárkány	40	30	20	10	100
Kisfüzes	35	30	25	10	100

A vizsgált személyek közül néhányan, elsősorban a városiak körében, többen említették, hogy sokkal jobbnak tartják a nyugdíjas házakat, mert abban az idős ember megőrizheti függetlenségét, de emellett egészségi állapotát illetően is biztonságban tudhatja magát.

A szociális otthonba bekerülők sorsát, tehát kevesen ítélték meg pozitívan. Ennek ellenére a kérdezettek nagy többsége az intézmény létét szükségesnek tartotta és egy későbbi életszakasza folyamán saját maga számára is el tudta képzelni a szociális otthont.

- A kérdezettek 47 %-ának volt ez a véleménye. Elsősorban az egyedülállók között találtunk ilyeneket, de volt olyan család is, aki szerint "a lányánál a szociális otthon is jobb lehet". /Persze, ez a válasz sem egyértelműen pozitív./

- 28 %-uk "csak a legvégső, élete anyagilag és egészségileg válságos időszakában, ha minden kötél szakad és semmilyen más megoldás nem lenne" - tudná csak szociális otthonban életét elképzelni.

- A kérdezettek közel 1/4-e pedig semmilyen körülmények között nem menne szociális otthonba. Ebben a csoportban gyakori volt az "inkább öngyilkos lennék", "belebolondulnék" - típusu válasz, ami igen erős ellenérzésről tanuskodik.

Az idősek egy része településtől függetlenül /kivéve Budapest/ élete későbbi szakaszában "szükségből", "jobb híján", "kényszerűségből" vállalná a szociális otthoni elhelyezést, mert saját megítélése szerint családja tulnyomó részt objektív, vagy szubjektív okok miatt nem tudná megoldani a vele való állandó törődést.

Az értelmiségiek körében feltűnt az a válaszfajta, amely az idős emberek közötti alapvető életmódbeli különbségekre utal. Pl. "Nem odailő emberek vannak ott", "Egymással nem tudnak miről beszélgetni", "Az egyik műveltebb, a másik nem, meg nem ismerik egymást". Mivel az értelmiségiek magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, érthető, hogy a felsőfoku végzettséget szerzettek nagyobb része /58 %-a/ a szociális otthonnal kapcsolatban negatív véleményen volt, míg az alapfok alatt végzettek között csupán 6 %-ot tett ki az ilyen véleményen lévők aránya.

A szociális otthonnal kapcsolatban a kutatás alapján a következőket mondhatjuk el. Az idős ember társadalmi hovatartozását emberi kapcsolatain keresztül éli meg. A szociális otthon akár pozitívan, akár negatívan gondokoznak erről az idősek, nagy többségük számára explicit, vagy implicit módon a társadalomból való teljes, vagy részbeni kirekesztést jelenti, többek között éppen az emberi kapcsolatok beszűkülése miatt. Azok, akik barátokkal, munkahelyükkel, rokonaikkal, szomszédaikkal kapcsolatban álltak, akiknek ismeretségi körébe beletartozott a házi beteggondozó, vagy az ápolónő, sokkal inkább szociális otthon ellenesek voltak. A szociális otthon jelenlegi formája, kutatási eredményünk és más nemzetközi tapasztalatok szerint az idős ember számára megalkuvást és végső megoldást jelent. A szociális otthon intézményrendszerének oldottabbá tétele, az idősek ellenállását kiváltó problémák megoldása új arcot kell, hogy kölcsönözzön az intézménynek. A foglalkoztatás ne csak elméletben, hanem a gyakorlatban is kösse le az időseket.^x A külföldi irány-

^x Nem nevezhetjük foglalkoztatásnak abban az egyik, egyébként sok kezdeményezést mutató otthonban az idősek azon tevékenységét, amelyet egy főállású szociális foglalkoztató végeztetett az idősekkel. Ez ugyanis nem jelent mást, mint olvasást /itt az idősek nagy része rossz látása miatt nem szeretett olvasni/, lemezhallgatást, s papírszalvéta hajtogatást. A foglalkoztatás ismét a szakképzettség problémájába botlik bele. Az említett szociális foglalkoztató, szakképzettség szerint ugyanis bölcsődei gondozó volt, és egyszerűen a gyerekekkel végeztetett tevékenységet egy az egyben az idősekre is alkalmazta. Önmagában a gondozók létszáma, a technikai felszereltség sem oldja meg a problémákat. Az otthon ugyanis, a magyarországi viszonyokat figyelembe véve, kimagaslóan jó technikai felszereltségű volt és gondozói létszáma a gondozottak létszámának 1/3-t tette ki. Külföldi példák bizonyítják, hogy ugyanilyen arányu,

zatokhoz hasonló szükséges és az idősök számára jobb megoldás lenne ezért, ha lehetővé tennék számukra az otthoni környezetben vagy egy olyan mikroközösségben való "megöregedést", amely biztosítja a társadalmi integrációt, az idős korábbi életéhez hasonló teljes függetlenséget. Ki kell alakítani azokat a gondozási formákat, amely az idős számára a konkrét feladatok megoldásán túl, emberi kapcsolatot is jelent.

vagy kisebb gondozói létszám mellett azonos szociális otthoni férőszámmal, és szakképzett személyzettel az idősök problémáinak tulnyomó többségét meg lehet oldani. A szociális ellátási rendszer egészében tehát, - és ezt a szociális otthonnal ismételve hangsúlyozni kell - mennyiségi és minőségi gondokat egyaránt meg kell a jövőben oldani.

GYÖRY LAJOSNÉ

EGY NYUGDIJAS TAPASZTALATAI ÉS GONDOLATAI AZ IDŐSGONDOZÁSSAL
KAPCSOLATBAN^x

58 éves, gyermektelen özvegy vagyok, 37 évi munkaviszony után mentem nyugdíjba. Anyagi gondjaim nincsenek, mert vezető állásban voltam, jó nyugdíjjal, 1 szobás öröklakással rendelkezem. Jelenleg saját magam ellátása problémamentes, állandóan foglalkoztat azonban az a gondolat, hogy mi lesz később, ha súlyos betegség támadna meg és emiatt - a kórházi gyógyítási szakszon tulmenően - tartósan mozgásképtelen állapotba kerülök, vagy egyszerűen az öregkor számos velejárója miatt részben vagy egészben képtelenné válok az önellátásra.

Jelenlegi intézményrendszerünk a szociális gondoskodást a legszorosabban kapcsolja az alacsony - tehát az állam anyagi támogatását is igénylő - jövedelmi szinthez /öreges napközi otthona, házi ápolás szűkreszabott idővel és lehetőségekkel, szociális segély, szociális otthon, elfekvő/. A nyugdíjasház is csak addig biztosítja szolgáltatásait, míg a lakó - eseti kisebb betegségeit leszámítva - "önmaga ellátására képes".

Akinek jövedelmi szintje lényegesen felette van "az anyagi támogatást igénylő" rétegnek, az az önellátási képesség részleges vagy teljes megszűntével teljesen magára marad problémáinak megoldásában, vagy legfeljebb - addigi életviteléhez képest - a vegetálás minimális ellátási szintjére zuhan /elfekvő, stb./, még akkor is, ha igényes szolgáltatások költségeit vállalni tudná.

^x Az alábbiakban olyan anyagot közlünk, amelyet egy anyagi támogatásra nem szoruló, de az ilyen idősök számára színvonalas ellátást és gondozást igénylő és arra megoldást is kereső nyugdíjas juttatott el hozzánk.

Soha nem hallottam arról, hogy a hazai központi elképzelésekben szerepelne a teljes költséget viselő elesett emberek számára létesítendő olyan otthon /ház, panzió/, ahol használati tárgyai egy részének berendezésével szűkebb területen, de mégis otthonos, egyedi elhelyezést és igényes ellátást /gondozást/ kapjon a fizikailag csak mások segítségével élni képes egyén. Az erről való hallgatásból úgy tűnik, hogy "akinek pénze van, maga keresse a megoldást", holott az anyagi lehetőségek csak potenciális, de nem valóságos lehetőséget jelentenek.

Nem tudom megérteni, hogy miért a még csak szárnypróbálgató, kialakulatlan magánvállalkozásoktól /betegellátást vállalók, vagy jövőbeni betegpanziók/ várjuk az esetleges megoldást. Miért nincs vagy nem lehet intézményes, állami /vállalati/ szervezete /létesítménye/ annak, hogy szinvonalas és állandó ellátást, gondoskodást kapjanak a saját maguk ellátásában nehézségekkel küzdő olyan állampolgárok, akik ezt a magas színvonalat képesek meg is fizetni.

Ennek hiánya - gondolom - valami teljesen hamis nézőpontu egyenlősdi következménye, hogy a "szegények szociális otthonával" párhuzamosan ne legyen "jobb módúak szociális otthona". Holott az én - és egy munkás életet maga mögött tudó sok ember - relativ "jómódja" kizárólag a társadalom érdekében hosszú időn át végzett eredményes, jó munka honorálásából adódott.

Ha a társadalom elismerte - már pedig elismerte -, hogy a jól képzett, több évtizedig eredményesen dolgozó s emiatt jó jövedelemmel rendelkező állampolgár természetes joga, hogy becsületesen szerzett jövedelméből saját tulajdonu lakást, nyaralót, autót, ékszereket, stb. szerezzen tulajdonul, akkor miért nem ismerjük el annak jogát - és intézményrendszerünk bővítésével, új formák bevezetésével a lehetőségteremtést is -, hogy szerzett tulajdonai mobilizálásával, jó nyugdíjával megválthassa élete utolsó /esetleg már magatehetetlen/ szakaszának nyugalmaát úgy, hogy minden szükséglete szinvonalas kielégítést nyerjen.

Ha az élet szinvonalának emelése az egész társadalom ügye, ha egyre több fórum foglalkozik az emberhez méltó "jó ha-

lál" mikénti biztosításával, miért nem foglalkozunk azzal, ami "közte van", hogy a halál előtti - lehet, hogy fizikailag már csak vegetáló - életszakasz is gondoktól, megpróbáltatásoktól mentes legyen.

Farizeus, a tényeket figyelembe nem vevő szemlélet az, amely ezektől a gondolatoktól elretten, azokkal nem mer a társadalom elé állni s azt tartja helyesnek, ha az élet vége felé kivétel nélkül mindenki - aki önellátás-képtelen állapotba kerül - a lét legalacsonyabb szintű perifériájára, egy rozoga vaságyra kényszerüljön.

Nekem nincs gyermekem, de akinek van, miért a felnőtt gyerektől - aki dolgozik, családjá és millió gondja van - várja el a társadalom, hogy idős, önmaga ellátására képtelen szülőjének gondozási problémáit ő magárahagyva oldja meg az esetben is, ha egyébként bármilyen anyagi áldozatot vállalna szülője megnyugtató és kényelmes, orvosi felügyelettel biztosított ellátásáért /nem kórházi, vagy elfekvő keretek között/.

Ennek a gondnak valódi mélységét a saját tapasztalás tárja fel. Néhány évvel ezelőtt idős édesanyám trombózis következtében megbénult, a kórház néhány hét múlva mint nem gyógyíthatót kiadta. Az összes ismerős-barát mozgósításával nagy nehezen került egy szakképzetlen asszony, aki nappal 8 órát "mellette volt". Csak mosdatást, ételmelegítést, etetést s bizonyos egészségügyi ellátást vállalt. Heti öt napra, havi többezer forintért! Rám maradt a napi 16 óra, a teljes szombat-vasárnap. A naponkénti ágyneműváltás, bevásárlás, főzés, mosás, stb., a lelki törődés a beteggel, az "éjszakai ügyelet" /többszöri felkelés, stb./ és még sok olyan teendő, amit egy magatehetetlen érdekében meg kell tenni, de amit itt nem kívánok részletezni.

Édesanyámat nagyon szerettem, hallani sem akartam elfekvőbe helyezésétől, különösen azért, mert már láttam néhány elfekvőt és ezen túlmenően édesanyám a bénulás ellenére szellemileg ép maradt. Ez az állapot /Édesanyám halála miatt/ "csak" 8 hónapig tartott s időnként más önkéntes segítség is akadt. Mégis ez alatt a viszonylag rövid idő alatt fizikailag és idegileg teljesen kimerültem. A megterhelés, a szorongás, az állan-

dó feszültség miatt munkahelyemen felelősségteljes munkámat csak a legnagyobb erőfeszítés árán tudtam ellátni, bár ott igazi megértéssel viseltettek irányomban. Ha ez jóval tovább tart, teljes összeomlásom nem lett volna elkerülhető. Milyen szívesen adtam volna minden mobilizálható vagyontárgyamat, fizetésem nagy részét annak érdekében, ha gondos, szakképzett és egyedi törődést biztosító környezetbe helyezhettem volna el édesanyámat, aki természetesen emellett nem nélkülözte volna munka utáni naponkénti otthétemet sem.

Mint látható, a probléma megoldatlansága nemcsak az elesett embert, hanem a Róla szeretetteljes szándékkal gondoskodni kívánó környezet munkabírását, teljesítőkéességét, tehát társadalmi hasznosságát is a legnegatívabb irányban befolyásolja. Ehhez hasonló helyzet sokakat érint, ismerőseim körében is számos, hasonló kinlódásnak voltam szemtanúja.

- . -

Ugy vélem azonban, hogy az emberek ne csak a megoldatlan kérdések taglalásával hívják fel a figyelmet arra, hogy előrelépés szükséges. Akit igazán foglalkoztat a megoldás, az feltehetően valami elképzelést is kialakít. Ha ez magán is hordja a laikus jegyeket, mégis fennmaradhat ebből a szakértők rostáján valami olyan mag, amivel talán érdemes közelebbről foglalkozni.

A magam részéről elképzelhetőnek tartok olyan betegpanzió-, szanatóriumszerű /állami, vállalati/ létesítményeket, melyek személyenként 20-22 m²-es /szoba, fürdő/ kis lakrészekkel, az igénybevevők /gondozottak, ápoltak/ ellátását szolgáló elegendő szakképzett személyzettel és olyan közösségi létesítményekkel rendelkeznek, melyek az igénybevevők minden szükségletét komplex módon és színvonalasan kielégítik /természetesen ide nem értve, ha a gondozott időnként és átmenetileg kifejezetten kórházi kezelésre szorul/.

Az ezzel kapcsolatos ráfordítás két fő tényezője a létesítés /beruházás/, ideértve az üzemeltetésre /gondozottak fogadására/ való technikai, szervezeti felkészülés biztosítását, valamint a folyamatos működtetés.

Nem tudom, mibe kerülhet egy ilyen létesítmény, de mivel itt a normál lakóépületnél jóval nagyobb a közösségi létesítmények igénye /orvosi rendelő, mosoda, raktárak, a többműszakos - természetesen nem ottlakó - személyzet pihenőszobái, stb./, feltételezem, hogy e járulékos tényezőkkel együtt a gondozott lakrésze m^2 -ként 30 000, összesen 600-660 000 Ft-ba kerül. Előrendű kérdés a "miből", mert itt nemcsak arról van szó, hogy az igénybevevő - ellátása tényleges költségein felül - valamilyen módon hozzájáruljon a már elkészült beruházás költségeihez. Óhatatlan a financiális "megelőlegezés" is. Ennél sor kerülhet az állampolgárok bevonására.

A generálszervező-vállalkozó /erre még visszatérek/ különleges hosszulejáratu kötvényeket bocsátana ki, garantálva, hogy a létesítmény meghatározott időn belül elkészül és ettől kezdve a kötvénytulajdonos fakultatív joga, hogy

- amennyiben olyan állapotba kerül, hogy önmaga ellátására képtelen, igényt tarthat az intézményben való elhelyezésére. Ennek ellenében a kötvényben foglalt követelést /annak meghatározott részét/ a kötvénykibocsátó nem fizeti vissza, hanem a létesítményhez való hozzájárulásként kezeli, vagy
- amennyiben a gondozásra szoruló állapot nem következne be /vagy a kötvényvásárló eleve lemond a fentebbi igényéről/, a kibocsátástól számított 6-10 év multával a kötvény értékének visszafizetését követelheti.

A kötvényhez természetesen kamatkonzekvenciákat kell fizetni és amennyiben azok megfelelők, széleskörű érdeklődésre /a létesítményhez szükséges pénznek esetleg teljes fedezettségére/ lehet számítani azok körében is, akik tulajdonképpen nem a betegellátó intézménnyel kívánnak jövőbeni kapcsolatba kerülni, csupán felesleges pénzüket fektetik be /ezt az érdeklődést számos kommunális, kereskedelmi, stb. kötvénykibocsátás meghirdetése jelzi, mert nagy összegek jegyzése is napok alatt lezárul/.

Nem elhanyagolható részletkérdés a kötvény kibocsátási összege és az intézmény igénybevétele esetén a beruházási hozzájárulás mértéke /a kötvény kamatokkal növelt összegéből/.

Egy gondosan megépített létesítménynél feltételezhetően legalább 20 évig nem kell nagyttarozással, lényeges felújítással számolni. Előírányozható, hogy 20 év alatt a létesítmény beke-rülési összege /az esetleges inflációs ráta növekményével e-gyütt/ megtérüljön.

Egy gondozott tehát egy évi ottlakás esetén "létesítmény-hozzájárulásként" 30-33 000 Ft-ot /600-660 000 : 20/ + az inflá-ció s rátát fizetné. Pl. ha a kibocsátott kötvény 150-200 000 Ft-ról szól, ezt a követelést /kamatait/ csökkenti a fenti hozzájá-rulás, mely a kötvénytulajdonos-gondozottat évenként újólag, az intézményben töltött /megkezdett/ évek szerint terheli. Ennek konstrukciós megoldása természetesen jogi, technikai, stb. ki-dolgozást igényel. Az időközi elhalálozás miatt fel nem hasz-nált kötvény részösszeg az örökösökre száll, akik azonban nem tarthatnak igényt a tárgyévi "létesítmény-hozzájárulás"-ra még abban az esetben sem, ha a gondozott a tárgyév első hónapjában hunyt el.

A gondozott a "létesítmény-hozzájárulás"-on felül termé-szetesen havonta fizeti a nivós ellátásával, gondozásával kap-csolatos költségeket /5-6000 Ft?/.

Nagy kérdés, hogy ki végezze, irányítsa az előkészítés-szervezés-tervezés-kivitelezés-üzemeltetés komplex munkáját. Nem biztos, hogy ez beilleszthető az egészségügy, szociális el-látás jelenlegi intézményrendszerébe, mert bár funkcionális cél-ja mindkettőt érinti, mégis gazdasági vállalkozásról van szó. A generál-vállalkozó szerintem lehetne az Állami Biztosító. Az ÁB rendkívül sokféle biztosítási formával foglalkozik, ezzel kapcsolatban ismeri a rizikófaktorokat, a kockázatvállalás és az erre fedezetet nyújtó díjtételek számítási módszereit, fel-tárthatók a külföldi humán-biztosítási intézmények valószínűség-számításai, stb. Ha lehet élet-, baleset-, stb. biztosítás, ak-kor talán ennek teljesen ujszerű, intézmény-létesítéssel egybe-kapcsolt formája is elképzelhető.

A fentiek természetesen nagyon-nagyon vázlatos gondola-tok /különösen az összegszerűségek, számítások realitása/, de a társadalom egy részének igénye miatt talán érdemesek szakér-

tői kidolgozásra. Nyilván meg lehetne találni a vállalati /vállalkozási/ gazdaságosságot is, hiszen hasonló intézményeket találunk egyes nyugati országokban s ezek üzemeltetőit nem kifejezetten altruista szándékok irányítanak.

A felvetett kérdéskör is - úgy vélem - a szociálpolitikai koncepciók sokszínű palettájára tartozik, hiszen nem egyedi és elszigetelt jelenségről van szó, s e területen nem nélkülözhető az állam vezető szerveinek egyetértő állásfoglalása sem.

SZÉMAN ZSUZSA

NÉHÁNY GONDOLAT A SZÜLŐTARTÁS TÁRSADALMI
PROBLÉMÁJÁRÓL

Az 1982 január 1-én összeirt 2233 ezer nyugdíjkorhatáron felüli lakosból 458 ezer időskoru, semmiféle nyugellátásban nem részesült. Közülük 165 ezer fő korhatár feletti aktiv kereső és 50 ezer fő rendszeres szociális segélyezett volt.^x A fennmaradó 243 ezer fő az időskoruak közel 11 %-a, elsősorban nők, megélhetésének biztosítása így nem megoldott.^{xx}

A magyar családjogi törvény szerint erről az időskoruak kb. 11 %-át kitevő népességről nem az államnak, hanem a rokontartási kötelezettség értelmében a családnak kell gondoskodnia. A családjogi törvény "... a rokonok kölcsönös, tehát viszonzott eltartási jogát kiterjeszti a gyermek- és a szülők, valamint az unokák és a nagyszülők tartási kötelmén túl az összes egyenesági rokonra, s a népi hagyományoknak megfelelően tartási kötelezettséget ír elő a nagykoru testvérrel szemben a kiskoru testvér javára. Kiterjeszkedik végül a mostohagyermeknek a mostohaszülővel való tartási jogviszonyára és azt kölcsönössé teszi".^{xxx} A rokontartási kötelezettség három feltétel esetén áll be:

- a/ a jogosult rászorultsága;
- b/ tartásra szorítható házastárs hiánya;

^x Lévai János: Adalékok az időskoruak, nyugdíjasok helyzetének megismeréséhez. /Lásd a kötetben 54. . old./

^{xx} Lásd ugyanott.

^{xxx} A családjogi törvény magyarázata. Bp. 1971. 2. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, VII. fejezet: A rokonok eltartása, 756. old.

c/ van tartásra képes, arra szorítható rokon!^x

Amennyiben a kölcsönösséget egyik alapelveként fogjuk fel, ellentmondást érzünk a rokontartási kötelezettség beálltát szabályozó b/ és c/ pontban. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy viszonzási alapon a gyermeknek el kell tartania szülőjét, mivel korábban az tartotta el őt, nyilvánvalóan nem a kölcsönösség az elsődleges szempont a rokontartás egyéb eseteinél /mint pl. a házastárstartás/, hanem a vérségi kötelék. Ezt erősíti meg a családjogi törvény magyarázata, ami külön utal a népi hagyományokra. Amennyiben pl. a nagyszülő nem, vagy csak részben nevelte unokáját, nem beszélhetünk viszonzásról. Ilyen esetekben előtérbe kerül a vérségi kapcsolat szerepe, s a jog nem hagyja figyelmen kívül azt a tradicionális értékrendet, mely korábban Európa szerte létezett, s mely a feudális társadalmi berendezkedés családstruktúrában való tükröződése. Ez a szülőknek, első sorban az apának nagy hatalmat biztosított a gyermeke felett. Így a szülő nemcsak a gyermek párválasztásáról, s ezzel annak további sorsáról dönthetett, de megkivánhatta, hogy gyermeke gondoskodjon róla.^{xx}

A vérségi kötelék kölcsönös tiszteletbentartása, az ezen az elven alapuló rokontartással kapcsolatos panaszokra idézünk a XIX. sz. eleji egyházi jegyzőkönyvekben talált példákból.^{xxx}

^x Lásd a családjogi törvény magyarázata, Bp. 1971. 2. kötet. KJK, VII. fejezet. A rokonok eltartása. 757. old.

^{xx} Ingeborg-Weber-Kellermann: Die deutsche Familie. 1974. Frankfurt am Main. Suhrkamp 42.p.

^{xxx} Az egyházak hatásköre a hitéletre és az egyház belső szervezeti kérdéseire terjed ki, de a 18. sz.-ban az egy választ követő, tehát homogén lakosságú községek nagy részében az egyházi és világi vezetés még nem vált szét, ennél fogva az egyház elég széles körben, sokszor vagyoni kérdésekbe is beleavatkozott, gyakorolta kényszerítő, s egyben büntető hatalmát. II. József az egyháztól megvonta ugyan a polgári büntető jogkört, de ismeretesen olyan megoldások, hogy a földesur helyett bizonyos ügyekben az egyház járt el. /Ilyen eset a két idézett példa is - Szerző./ Tárkány - Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. 1981. Gondolat, 806. old., Jávor Kata cigándi kutatásai szerint /Zemplén/, a presbitérium 1817-1845 között családi-házassági jellegű ügyekben békéltető funkciót látott el. Jávor Katalin: Egy 19. századi presbitériumi jegyzőkönyv tanulságai. NKNT, 71-lo3. idézet, 89. old.

1818 Kórógy /Szlavónia/ "Gábori Miklósné panaszt tevén, hogy őtet urastól együtt a Házból ki akarják tudni, megbizonyosodott, hogy az izetlenkedések legnagyobb oka a legények édes anyjok, ki inkább szereti az egyik, mint másik gyermekét. Az öreg asszony jól megdorgáltatván, fiainak, menyének személyválogatás nélküli szeretetére intetett."^x

Kórógy: 1818. "Öreg Patkó Istvánnak azon panasza meghallgattatott, hogy azelőtt harmadik héten a maga tulajdon fiai, István, Illyés és Sándor által házából erőszakosan kivettetett József testvér öttsének biztatására, s midőn mind ábrázatján mind kezein több sebet ejtettek a fiai karmolások által. Illyés mint aki legelőször kapott Attyába 12 páltzával, István és Sándor 10, 10-zel, József a biztatásért 6-tal büntetődik".

Ez a két példa jelzi, hogy a jog azonos időintervallumban /1818/ mind a szülő, mind a gyermek felé kötelezettségeket irt elő. A szülő gyermekkel szembeni "mulasztását" azonban sokkal enyhébben ítélte meg, mint fordított esetben. Az idők folyamán a társadalom változásával valamelyest változtak a családon belüli hatalmi viszonyok is^{xx}, s így az erkölcsi értékek is. A szülőről való gondoskodás azonban mindig a jog egyik sarkalatos pontja volt.

A jelenleg érvényben lévő családjogi törvény is ugyanezt mondja ki. Az indoklás részletesebb kifejtése szerint "A gyermek a vagyontalan és arra rászoruló szülőt köteles eltartani, kivéve, ha a szülő a gyermekkel szembeni kötelezettségét olyan súlyosan sértette meg, ami az alapvető erkölcsi elvek semmibevételére mutat, s ami miatt az igény elutasítását a szülői hivatás megbecsülésére irányuló általános nevelés érdeke is indokolja. Egymagában az a tény, hogy a szülő az apaság, illetve az anyaság megállapítására indított perben védekezett, a szülőt a

^x Penavin Olga: A nagycsaládszervezet, 1981. 45. old. /Szlavóniában- Kórógyon/

^{xx} A nő hatalma lassan nő a családon belül, de a férfiakéval még a XX. sz. elején sem egyenlő. Lásd pl. Bertalan Ágnes: Lányok Biharugaron, 1963. 163., 330. old.

tartás igényétől nem fosztja meg. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a szülőknek a gyermekről való gondoskodása kizárólag a megítélt vagy felajánlott tartásdíj fizetésére szorított. ... A szülőtartásra való érdemtelenység feltételei sokkal szigorubbak, mint a házastárs tartásra való érdemtelenységének megállapítása. Az arra rászoruló szülőt csak kirívóan kivételes körülmények között lehet ezen a címen a tartástól elzárni".^x

Ezek alapján a törvény elvben kötelezhet olyan állami gondozott gyermeket is szülőtartásra, akit szülője nem hanyagolt el teljesen, alkalomadtán mutatott némi szeretetet iránta. Olyan elvált, vagy össze sem házasodott szülők gyermekei is tartásra kötelezhetők, ahol a szülő rendszeres tartásdíjat fizetett ugyan, de ezen kívül gyermekével semmilyen formában nem törődött.

Az eddigiek értelmezése szerint tehát a törvényben ma is él a korábban a jogban és a népi hagyományokban egyaránt fellelhető értékrendszer, de emellett a törvény még egy fontos fogalommal, a "rászorultsággal" is dolgozik.

Ez a rászorultsági elv a rokontartási kötelezettséget meghatározó, korábban idézett három feltétel első pontja. Enélkül a másik kettőnek nincs értelme. A rokontartásra vonatkozó szabályok szülő, - nagyszülő tartására vonatkozó része - egyrészt a tradicionális értékrend megmerevítése, másrészt a rászorultsági elv alkalmazása a megváltozott társadalmi viszonyok között módosulásra szorulna.

Nem vonható természetesen kétségbe, hogy a rokontartásra bizonyos esetekben pl. gyerektartás, szükség van ma is. A joggyakorlatban a családjog területéről a rokontartás szabályai kerülnek százalékosan a leggyakrabban alkalmazásra: a tartási perek száma kiemelkedően magas.^{xx} Ugyanakkor a bírósági perek tanúsága szerint kevés a szülőtartási per.

Ennek több oka lehet:

- egyrészt, mint már jeleztük, viszonylag kis arányu a

^x Csjt. magyarázata, 763. old. VII. fejezet.

^{xx} Csjt. magyarázata, 1972.

nyugdíjas koru lakosságon belül azok száma, akiknek megélhetését az állam még egy bizonyos szinten sem biztosítja;

- másrészt kevés az a nyugdíjas koru, aki bírósághoz fordul gyermeke ellen, megélhetését biztosító támogatásért;

- a ma is létező családi összetartozás, szülő iránti szeretet a gyermekek nagy részét külön felszólítás nélkül is arra készíti, hogy szüleit sokszor anyagi erején felül támogassa. Ezt többek között az a tény is bizonyítja, hogy 1982-ben az időskorúak közel egyharmada^x egyéb rokonaival - elsősorban gyermekével - élt közös háztartásban. Nem kell itt külön hangsúlyozni, hogy a háztartások terheit tulnyomó többségében az aktív dolgozók, azaz gyerekek és nem a nyugdíjas szülők viselték;

- a szülőtartási perre nem is kerül sor, az tanácsi szinten oldódik meg.

A rossz körülmények közt élő, de tartásra kötelezhető rokonnal rendelkező idősök egy része ugyanis a tanácshoz fordul segítségért. Ezekben az esetekben a tanácsnak nem áll módjában az idős számára segélyt kiutalni^{xx}, de felkutatja a hozzátartozókat, és igyekszik őket "jobb belátásra bírni", gyermek és szülő közt megegyezést létrehozni. A tanácsokon dolgozó, idősök szociális ügyeivel foglalkozó előadók szerint jobb a bíróság kikerülése, mivel a megegyezés végén az idős általában magasabb támogatást nyer, mint a perek párszáz forintos ítéletei, amelyek csak valamelyest enyhítenek a megélhetési gondokon. Ennek egyik oka a perek tanúsága szerint többek között az, hogy a szülőtartásra kötelezett személyek is sokszor igen alacsony jövedelműek, nem ritkán maguk is nyugdíjasok.

Összegezvén az eddigieket, úgy véljük, a szülőtartási kötelezettséggel kapcsolatban arról van szó, hogy a történetileg kialakult és a maga idején nélkülözhetetlen, a megélhetéshez

^x Hungarian National Report on Aging and the situation of the Aged Population. /Az öregedési világkonferenciára készített anyag./ 1982. 11. old.

^{xx} A segélyt csak abban az esetben adják meg, ha a kérvényezőnek nemcsak anyagi és szociális körülménye rossz, de nincs tartásra kötelezhető rokona sem.

szükséges rokonkapcsolatokat a jog megmerevítette. Így azok a megváltozott társadalmi viszonyok között nem tölthetik be eredeti funkciójukat, többet ártnak, mint használnak, legalább is, ami a dolog - szülő-gyermek kapcsolat - erkölcsi részére vonatkozik. A szülőtartási kötelezettség ugyanis nem fogja erősíteni a gyermek-szülő kapcsolatot, hanem esetleg éppen az ellenkező hatást éri el. Számos példát lehetne felhozni annak bizonyítására, hogy az adminisztratív eszközökkel nem lehet ilyen jellegű problémákat megoldani. A családok tulnyomó többségében magától kialakul és él jogi szabályozás nélkül is a szülő-gyermek közti, szereteten alapuló viszony, melynek szerves része az idős támogatása is. Van azonban egy olyan réteg, s ez érintheti a szülőtartásra jogosultakat is, akiknek jelentős része a szegényebb népesség közé tartozik, s gyermekei anyagi körülményei sem a legrózsásabbak. Némelyikük már maga is nyugdíjas korú személy, tehát egy idő után, a nyugdíjak reálértékének csökkenése miatt, a hátrányos helyzetű csoport tagjai közé fog kerülni. A jogban használt "rászorultság" elvének alapján a szülőtartásra jogosultak eleve a társadalom marginális csoportjába tartoznak, akikről korábban a közösség, a család vagy a falu gondoskodott. A faluközösség felbomlásával az állam, - más országokhoz hasonlóan^x, ahol az állampolgári jogon és a munka alapján szerzett nyugdíj egymást kiegészítve biztosítja a megélhetést - nem vállalta át teljesen az időskorú lakosság megélhetésének biztosítását, hanem azt bizonyos esetekben a családra hárítja.

Az eddig leírt gondolatok hipotetikus jellegűek. Érdemes lenne azonban ezt a kérdést alaposabban tanulmányozni, megvizsgálva többek közt, hogy a nyugdíjasok milyen rétegeit érinti a szülőtartási kötelezettség. Vannak-e és milyen arányban a szülőtartásra kötelezettek közt elvált szülők gyermekei, állami

^x Sok ország az eltérő nemzeti fejlődés következtében, már korábban eltörölte a szülőtartási kötelezettségre vonatkozó törvényt, pl. Dániában 1933-ban, Svédországban a II. világháborút követő években szüntették meg a szülőtartási kötelezettséget, s helyette bevezették az állampolgári nyugdíjat.

gondozottak? Hogyan befolyásolja a szülőtartásra kötelezett és a szülőtartást kapó anyagi körülményeit a megítélt illetve "kisirt" összeg? Mindezek olyan kérdések, melyeket egy új kutatásnak kellene tisztázni.

GAYER GYULÁNÉ

NÉHÁNY SZEMPONT A NYUGDIJKORON FELÜLIEKKEL KAPCSOLATOS
HAZAFIAS NÉPFRONT CSALÁDVÉDELMI MUNKÁHOZ^x

Az időskoruk^{xx} napjainkban a legszélesebb körű védelemre szoruló természetes réteget jelentik. Most e rövid áttekintés keretében az időskoruk érdekében kialakítandó családvédelmi tevékenység néhány fontosnak vélt szempontjával kívánunk foglalkozni, de néhány itt felemlített igény értelemszerűen érvényes más, pl. a fiatalokkal kapcsolatos munkára is.

A Családvédelmi Tanács keretében meginduló tevékenység legyen-e - és ha igen mennyiben legyen - szemléletében más, mint ahogyan e kérdéseket eddig felfogták? A kérdés költői. Valóban legyen más. Az eddig hol népesedési, hol nyugdíjpolitikai, hol egészségügyi, hol szociálpolitikai rész megközelítés helyett szemléletünk legyen komplex, fogja át és képviselje a legfontosabb általános és sajátos követelményeket.

Alapelveként azt kellene elfogadni, hogy:

- az időskoruk érdekvédelmét a család érdekvédelmén belüli kérdésként fogjuk fel;
- hogy nem szegregációt érvényesítő megoldásokban gondolkodunk;
- hogy a valóságnak megfelelően differenciált igények és szükségletek alapján, és nem egy feltételezett homogén öreg tömegként közelítjük a kérdést;

^x A tájékoztató az Országos Családvédelmi Tanács titkárságán készült.

^{xx} Nem kívánunk terminológiai magyarázatokkal élni, hogy ki az öreg, mert ezek tisztázott kérdések.

- hogy megkülönböztetjük - előbbiekből következően is - az egész csoport közös érdekeit és az egyes sajátos rétegek /pl. a legidősebbek, s legalacsonyabb nyugdíjasok; a szociális segélyezésből élők, az új nyugdíjasok, stb./ csoportok érdekeit.

1. Miért fontos a családpolitika és érdekvédelem keretei között keresni az egyes nagy csoportok pl. idősek, fiatalok stb. sajátos érdekvédelmét?

A részletes kifejtés igénye nélkül csupán az alapvetőnek ítélt indokokat vetjük fel.

1.1. Egymástól elszakítva a család tagjainak érdekeit előbb utóbb azok eltorzulnak. A kiemelések a lakosság egésze körében ellenérzést keltenek. Egymással mintegy szembeállítják a különféle rétegeket. Ráadásul a külön-külön kezelték a gyakorlatban többnyire egy családban élnek. Számos jószándéku, de elkülönült jellegű program tapasztalatai erre hívják fel a figyelmet. E programok eredménytelensége "kampánnyá" minősülése is valószínűleg összefügg mindezzel.

Napjainkban pl. az "öreg" kérdés ilyen közelítésének tapasztalható következménye, hogy az idős embereket egyfelől sajnálandó, támogatásra szoruló, a kis uttörők és lelkes KISZ-esek jócselekedeteire számító csoportként ábrázolják. Másfelől viszont, mint a társadalmat számuk és arányuk miatt növekvő nyugdíj teherviselésére kötelező, mások előtt a jóléti kiadásokra rendelkezésre álló összegeket felemésztő csoportot jellemzik.

Nem apáink és anyáink, nagyanyáink és nagyapáink képében jelenik meg tehát a kérdés, hanem mindenütt ott lévő és elnyomókat elváró sokaságként. Ezek az elemi érzékelések elnyomják a tradicionális, a család, az iskola, az irodalom és más művészet útján, közvetített értékeket, az öregek tiszteletét, megbecsülését. Tisztelni, becsülni - egyébként is - csak azokat tanulja meg az ifjuság, akiket konkrét személyes példákön, élményeken keresztül is értékelhet. Ehhez pedig az szükséges, hogy az öregeknek valódi szerepük, funkciójuk legyen a családban és a társadalomban. Márpedig az időskorúakkal kapcsolatos egész

"gondoskodási" rendszerünk éppen ettől fosztja meg a társadalmat.

1.2. A magyar falu multjában a társadalmi funkciók sokoldaluan megjelentek. Például értékátadó szerepük részben megvalósult, kukoricamorzsolás, tollfosztás, s más közös munkák idején. Ők voltak a mesélők, a tradicionális értékek átadói, segítették a fiatalok párkapcsolatai alakulását, ha kellett védtek őket, a szülőkkel szemben is. Természetesen nagyon sok negatív példa is ismeretes, az öregek kiszorítása az istállóba, ha a "vagyon" már átadták stb. Ez azonban nem érinti az alapkérdést: az idősek funkcióját, mely szerepüket meghatározta.

Az öregekről való gondoskodás, első, közvetlen a felszabadulás utáni hulláma, a kastélyok igénybevételével, az ellátatlan, magányos öregek számára azonnali megoldást kínált. Ezek a lépések akkor szükségesek, racionálisak, egyben emberségesek voltak. A "fényes szelek" nemzedékétől az időskor általános problémái pedig még messze voltak.

Valójában a következő évtizedek szociálpolitikai gyakorlata ezt a gondoskodás-típust merevítette meg. A szociális öreggondozás, a szociális-otthonok, az öregek napközi-otthonai, az újabban kialakult házi szociális gondozás, és a szociális segélyezés olyan társadalmi megoldás, mely stigmatizáló - öreg, és szociálisan támogató - címkével látja el azokat, akiket gondoz. Társadalmunkban öregnek lenni, éppen a funkciótlanág miatt, annyit jelent, mint fölöslegessé válni. Szociálisan támogatóknak lenni pedig szégyellnivaló.

Az elmondott rendszer az egész "öreg-ügyet" szegregálja a társadalomból. A rendszerre felépülő társadalmi gyakorlat szinte sugallja, hogy az öregembereket el kell különíteni. Jól belátható ez, ha a korszerűsítési programokat áttekintjük, melyekben az említett intézményrendszer fejlesztése - és csak az - kap szerepet. Az elmúlt évtizedekben időskorba került emberek jelentős hányada nem fogadja el szívesen a mai szociális otthon, mint alternatívát.

Ezért elkezdjük a "nyugdíjas házak" építését, ahelyett, hogy társasházakat alakítottunk volna ki különféle korosztá-

lyok számára. Egyidejűleg külön-külön szerveztünk ifjúsági házakat és nyugdíjasházakat. Láttuk, hogy az öregek napközi otthonait sokan nem találják elég vonzónak - ezért létrehoztunk nyugdíjas klubokat. Nem kérdezték meg az idős emberek véleményét. Sokan ugyanis meg tudták volna fogalmazni a nyilvánvaló igazságot, hogy miután baráti, iskolai, katonatársi stb. kapcsolataik ugysis zömében saját nemzedékükhöz fűzi őket, örülnének, ha nem kényszerülnének mindenütt kizárólag egymás között lenni. Erős vágy és érdeklődés él sokakban, s hozzá képesség is, hogy a fiatalabb nemzedékkel szót értsenek. Gyakran jobban értik unokájukat, mint gyermekeiket. Tehát e meglévő intézményi megoldások mellé másfélékre is szükség lenne. Sokan úgy fogják fel az elkülönítést, hogy a társadalom úgy "szereti" őket, hogy kizárja az életéből.^x

Van a kérdésnek még néhány vonatkozása. Pl. az, hogy nem vagyunk olyan gazdagok, hogy minden réteget külön klubokba, lakóházrendszerbe elkülönítsünk. Szükségtelen is. Nagyobb a közös érdeklődés és kölcsönös segítségnyújtás lehetősége a generációk között, ha a személyes érdeklődés alapján például a filatelisták, a madár-, a kertbarátok stb. korhatár nélkül találkoznak. Az is valószínű, hogy ha különböző nemzedékek laknak egy házat, hasznossá tudja tenni magát az a nyugdíjas, aki - mert többet van otthon - több mindent elintéz a szomszédoknak. A fiatalok viszont pl. bevásárlásokban tudnak szivességet tenni. Ettől az emberi kapcsolatok rögtön szimmetrikusabbá válnak. Lehetnének olyan közös klubok, ahol együtt ebédelhet és olvashat a nyugdíjas, meg pl. a gyesen lévő fiatal anya is.

Az elmondottakból az következik, hogy az emberi szükségleteknek megfelelően változatosabb megoldásokat kell kínálni. Szükség van a legidősebb, a beteg, a magányos emberek egy részének a mai specializált időskori intézményekre, de ezeken ki-

^x Miután az általános gyakorlat az elkülönítés - ezért úgy vélhető a figyelemfelhívás, a hangsúly ma az ennek elkerülését célzó lépésekre kell irányuljon. Természetesen ez nem jelenti, hogy speciális öreg intézményekre nincs szükség. Lehetővé kell tenni, hogy a kérdésekben az érdekeltek dönthessenek.

vül egyéb ma még nem létező megoldásokra is szükség lehet. A szegregációt pedig, mely egész társadalmi gondolkodásunkat áthatja, sürgősen revidálni kellene. Amíg nem késő!

1.3. Annál is inkább szükség lenne erre, mert az időskorúak létszámának növekedésével egyre beláthatóbb, hogy egyfelől az általunk felépített szociális öreg-ellátás volumene oly csekély, hogy a rászorulóknak is csak töredékét képes ellátni. Másfelől nem csak kevés, de a színvonala sem kielégítő ezen ellátásoknak. Tulságosan is magán viseli a régi szegénygondozás bélyegeit.

A segélyezési rendszer is teljesen elavult. Igénybevételei feltételei merevek. Azok kaphatnak rendszeres szociális segélyt, például akiknél /és itt az eltartásra kötelezhető családtagokat is figyelembe veszik/ az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg a mindenkori özvegyi nyugdíj minimumát. A hatóságok gyakorta nem veszik észre a halmozott problémát. Így az az idős asszony, aki egyedül él és nyugdíja valamivel több mint az érvényes nyugdíjminimum, nem kaphat segélyt. Azt nem vizsgálják azonban spontán módon, hogy ennek az asszonynak van egy évtizedek óta elmeógyógyintézetben lévő fia, akit csak ő látogat és támogat, és hogy ez igen költséges. Hasonló számos példát lehetne még említeni.

1.4. Az utóbbi időben egyre sűrűbben történik utalás arra, hogy a család elsődleges feladata, felelőssége a saját idős tagjairól való gondoskodás.

A családok többségére az a jellemző, hogy épek a generációk egymáshoz fűződő érzelmi kapcsolatait. A generációk általában ma is, ha csak tehetik, segítik egymást. A nagyszülők pl. az unokák nevelésében, anyagi és emberi támasz nyújtásában sokat vállalnak. A válások magas száma és aránya mellett e családi szerepük még erősödött és fel is értékelődött. A gyermekek egyre gyakrabban kerülnek nagyon nehéz helyzetbe, ha szüleik egészségi állapota leromlik, ha megözvegyülve marad egyik szülőjük stb. Egyáltalán hiányzik az állami szociálpolitikai gyakorlatból annak belátása, hogy amit e család kap idős tagjai-

nak családon belüli ellátása-gondozása segítéséhez az a legeredményesebb - és olcsóbb is, mint az intézményi ellátás.^x

A nyugdíjasok - főként az újabb nyugdíjas generációk - egyébként is idegenkednek a jelenlegi intézményes megoldásoktól, azok hangsúlyozott szociális jellegétől. Maguk szeretnének önmagukról gondoskodni. Nyugdíjukból szeretnének pénzért megvásárolni szolgáltatásokat /bevásárlás, étkezés, takarítás stb./. Látják családos gyermekeik feszített életvitelét s ezért tőlük elsősorban szeretetet, meleg családi kapcsolatokat várnak el.

Az eddigiekből levonható néhány következtetés. Meg kell változtatni az idősek ellátásával kapcsolatban kialakult szegregáló szemléletet, és a jelenlegi rendszerben a családi ellátás ellen ható kondíciókat. Egész lakásépítési programunk imponáló eredményei mellett - kétségkívül megnehezítette - ha nem lehetlenné tette, három, vagy pláne négy nemzedék békés egymásmellett élését. A lakáscseréknél pl. zöld utat kell biztosítani az egymás közelébe költözni kívánók számára. Ki kell építeni a kétkeresős és egy-két gyermeket nevelő jellegzetes családok világában egy olyan szolgáltatási rendszert, mely a napi étkeztetés, takarítás, gondozás, felügyelet stb. feladatokba bekapcsolható lenne általában és speciálisan az időskorúakra tekintettel.

Meg kell teremteni a gazdasági kondicionáló feltételeket ahhoz, hogy a család számára ne jelentsen elviselhetetlen fizi-

^x Az amerikai Josep A. Califano Jr. felveti többek között, hogy várhatóan milyen szerepe lesz a továbbiakban a családoknak, idősebb tagjaik ellátásában. Megállapítja, hogy bár sokan a család dezintegrálódási folyamatát vélik felfedezni, a valóságban ő ennek az ellenkezőjét tapasztalja. A családok maxímálisan igyekeznek segíteni, törődnek idősebb tagjaikkal. Igaz viszont, hogy a "kitágult" család már nem egy háztartásban él. Mint mondja, e helyzetet fel kell ismerni és számolni kell vele. Olyan programokat kell kidolgozni, amelyek abban segítik a családokat, hogy résztvehessenek idős tagjaik gondozásában. Ezt megkönnyítheti a lakóhelyen szervezett különféle szolgáltatás. A tényleges élethelyzetek szerint differenciált ellátásrendszer igényét fogalmazza meg. Egy új "ipar" létrejöttéről szól, mely alatt az időskorúak családban való ellátásának szolgáltatásait érti. Megállapítja, hogy a nyugdíjkoron felüliek otthoni környezetére fordított költség nem csak olcsóbb, de gyógyítóbb is, mint az intézményi formák. /Megjelent az Economic Impact-ben. Ismertetését l. Munkügyi Szemle, 1981. 4.sz./

kai és anyagi többletterhet az idős szülő családban való ellátása.

A kondíciók felülvizsgálata azért is indokolt, mert nem csak a gyermekeknél kell a már idős, beteg, gondozásra szoruló ellátásának a feltételeit javítani, hanem szükséges - és ma ez utóbbiak a tömegesebbek - a nyugdíjas nemzedékeket magukat kedvezőbb helyzetbe hozni, gyermekeinek, unokáinak nyújtandó segítséghez.

Felvetődtek olyan javaslatok, hogy öregkori "gyes-t" kellene bevezetni a szülőt gondozó családtag számára. Kétségkívül ez is járható út egyesek számára. De nem lehet egyetlen megoldás. Nem lenne helyes ugyanis, ha viszont rákényszerítenénk a családokat arra, hogy valamelyik tagjuk maradjon otthon beteggondozásra, más megoldásokat nem is kínálva. Választási lehetőségeket kell mindenképpen teremteni. Tehát szükséges a nyugdíjasház és a szociális otthon, az öregek napközije és a nyugdíjas klub is. Ezen kívül jó lenne a nyugdíjas családtagot gondozó család számára az otthoni ellátást preferáló konstrukció. De kell egy sor hiányzó jó szolgáltatás is, mely az öregek önkihasználó képességét javítja, és a családot egyes technikai feladatoktól mentesíti, hogy több energiájuk maradjon a legfontosabbra: az érzelmi kapcsolatok ápolására.

Amennyiben a feltételek olyan, a családot közvetlenül segítő formákat is teremtenek, úgy az öregkori ellátás számos új eleme épülhet ki, mely az átlagos családok tényleges teherbíró-képességét is figyelembe veszi mind idő, mind anyagi szempontból.

Egyszerűen nem tartható az a szociálpolitikai gyakorlat, mely szerint aki a férőhelyek adott keretei között bejut valamely intézménybe, úgy havi jelentős állami ráfordításban részesül - aki nem jut be, annak hozzátartozói semmilyen segítséget nem élveznek. Ez a módszer eleve a rendkívül költséges intézményi ellátások felé terelő. Ami sem az egyéneknek, sem az államnak nem jó.

1.5. Az igényelt un. humán szolgáltatások körében az átmeneti elhelyezést nyújtó panziók, nyaralási szolgáltatások na-

pi egy vagy többszöri házhoz is szállító étkezési megoldások, rendszeres takarítás, bevásárlás és kulturális szolgáltatások szerepelnének. A főleg kórházi ágy lekötés egy része fel szabadulna pl. ha a kórházi ápolásra ugyan nem, de ellátásra és felügyeletre rászoruló idős hozzátartozót, a gyermekeik egy külföldi kiküldetés, lakásfestés stb. idejére e célra alkalmas panzióban el tudnák helyezni.

A humán szolgáltatások rendszerét nem profit szerzésre orientált vállalkozások keretében kellene szervezni, oly módon, hogy az egyének anyagi viszonyaiknak megfelelően a költségeket teljesben, vagy részben viseljék, megosztva ezt a tanáccsal.

Az idősök számára függetlenségük megőrzését is elő kell segíteni. Ne legyenek rákényszerítve szinte arra, hogy feladják korábbi otthonaikat, életkereteiket, mert a társadalmi megítélés szerint nekik arra már nincs szükségük - valójában gyakran mégis az ő otthonukban vannak az unokák, ha betegek, ha családi ünnepeket ülnek, ők látják vendégül jó szívvvel az egész kitágult családot stb.

A saját családi keretek között nyújtott szolgáltatások lényegesen olcsóbbak mint az intézményi elhelyezések /kórház, szociális otthon/, s ugyanakkor az idős ember, valamint családja számára is elfogadhatóbb megoldással szolgálnak. Egyáltalán megteremti a választási lehetőségeket.

1.6. Féltehető a kérdés, hogy lehet-e csupán az ép érzelmi kapcsolatokat mutató családokra-generációkra gondolni. Vannak "rossz" szülők és vannak "rossz" gyermekek is. Az érzelmi kapcsolatokat - ha nincsenek, erőltetni nem lehet. Lesznek olyan családosok bizonyára, akiket emiatt magányosként kell kezelni. Még szociálpolitikával foglalkozó vezetők körében is találkozni olyan nézettel, miszerint a szüleiről nem gondoskodó -következésképpen aljas gyermekeket, az állam szigorával kell tartásra kötelezni. A gyakorlati szakemberek, így Szegő orvos házaspár - Hevesben - már régen járják azt az utat, hogy a megromlott szülő-gyermek közötti kapcsolaton is tudnak javítani. Nem a lehetetlenre, csak a lehetségesre vállalkoznak. Irnak, tájékoztatást adnak e szülő állapotáról és arról, hogy milyen

öröm lenne számára, ha irnának, látogatnák stb. Nem olvassák egyiknek sem a fejére a "bűnét". Nyugodtan és objektíven a jövőre, a következő lépésekre koncentrálnak. Segítik egyben az egyéb akadályok elhárítását is, hivatalos ügyek intézését stb. Attól nem lesz családjá a szülőnek, ha gyermekén az állam "be-hajtja", kényszerrel a szociálisotthoni gondozási díjat. A főhangsúlyt a megelőzésre kellene tenni. Az új generációk ne olyan megoldást kapjanak készen a társadalomtól, hogy az öregeket - ha már erejük elfogyott, be "kell" adni szociális otthonba, elfekvőbe... Ez a társadalom számukra ajánlott főútvonala az öreg problémára.

1.7. Végül szólni kell egy többnyire szemérmesen agyonhallgatott és jellegzetes időskori problémáról. Foglalkozik olykor a tömegkommunikáció a halálra való felkészülés kérdésével. Teljesen általános, az intézményesült, a kórházi meghalás. Ez a hozzátartozóknak egyszerű, higiénikus, ám rideg megoldás. Keveseknek adatik meg, hogy családjuk körében halhassanak meg, pedig ez könnyitené amennyire lehet a halálra való felkészülést.

Ennek feltételei ma gyakran hiányzanak. Ezek a kérdések is nyugtalanítóan béníthatják a nemzedékek kapcsolatát.

2. Milyen feladatok körvonalazhatóak mindezek alapján a Hazafias Népfront, a Családvédelmi Tanács számára?

2.1. Mindenek előtt szükséges, hogy a nyugdíjasokat ne homogén tömegként kezeljük, hanem alapvető csoportjaikban is megkülönböztessük.

A nyugdíjas népességnek ugyanis vannak közös érdekeik, de vannak egymástól eltérő érdekeik is. A legkézenfekvőbb legalább az alapvető nagy csoportok megkülönböztetése.

Ilyen csoport pl. a legidősebbeké, akik egyben a legkedvezőtlenebb anyagi és egészségügyi helyzetben is vannak.

A magányosok, akik mindenképpen - különösen ha már nagyon idősök is - halmozottan kedvezőtlen helyzetűek.

A rokkant nyugdíjasok, akik nem feltétlenül öregek.

A viszonylag új nyugdíjasok, akik fokozottan igényesek.

A tanyasi, vagy kis településen élők.

A nagyvárosi lakótelepeken élők stb.

2.2. Valamennyi nyugdíjas rétegnek közös érdeke fűződik például az idős kor létalapjául szolgáló nyugdíjrendszer alakulásához. Kedvezőtlen gazdasági viszonyok között legalább a nyugdíjak reálértékének megőrzése a kívánalom az adott színvonalon. Az alacsony nyugdíjasok viszont azt meghaladó emelésben érdekeltek és ez még bele kell, hogy férjen a közös "nyugdíjas" érdekeltségbe.

Kedvezőbb gazdasági helyzetben viszont az a természetes igény, hogy a keresők reáljövedelem- és életszínvonal-növekedése mértékében - vagy akörül - a nyugdíjasok életszínvonala is emelkedjen. /Ez számos nyugat-európai ország gyakorlata./ Közös érdek az is például, hogy a családi jövedelem és a lakásszükséglet megállapításánál vegyék figyelembe az utódaiknak nyújtott segítséget. Nagy számban találni unokákat nevelő nagyszülőket, akik még a legelemibb szociális ellátásokhoz sem jutnak hozzá.

Közös érdek továbbá, hogy

- bővüljenek és javuljanak a nyugdíjasoknak adott preferenciák, a telefon ellátás, a vasuti utazás, az önkiszolgálást segítő komfort tekintetében;

- a tanácsok lakásosztályai segítsék a gyermekekkel való össze- illetve közel költözést; a jó és választási lehetőséget kínáló szolgáltatási rendszer, a család segítő humán szolgáltatások kifejlesztése;

- a nyugdíjasok foglalkoztatását segítő sajátos munkaközvetítés. Ebbe beleértendő az új ismereteket, tevékenységeket elsajátítani segítő, az egyének változtatásra való képességét és személyi viszonyait is figyelembe vevő képzés megteremtése;

- a közszemlélet alakítása, a szegregáció csökkentése.

A felsorolt érdekek azonban csak abban az esetben válnak valóban közössé, ha a leghátrányosabb helyzetben lévő rétegek helyzetét viszonylag gyorsan javítjuk, mert annál több embernek lesz azonos érdeke, minél nivelláltabb a tényleges helyzet

és minél kevesebb a katasztrófálisan az átlagtól leszakadó, szinte létalappal sem rendelkezők aránya.

Ezért szükség lenne egy széles választéku és használható tevékenységekre felkészítő oktatási szisztémához. Hangsúlyozni kell, hogy nem csak a passzió és a tartalmas szabadidő eltöltés igényével, hanem használható ismeretek és készségek elsajátítására is. /Nyelvtanfolyamoktól a főzőtanfolyamokig./

Szélesíteni kellene a választási lehetőséget a különféle időskori intézménytípusok között /betegség, magány esetében/ is.

2.3. Alapvető érdek a régi, alacsony nyugdíjasok csoportjának, akik általában a legidősebbek is, hogy nyugdíjuk, szociális ellátásuk gyorsan növekedjen, és elviselhető nagyságrendben alakuljon.

Nagyon ellentmondásos, hogy bár ők a legalacsonyabb jövedelműek, abból relative a legtöbbet kényszerülnek élelemre, lakásra, gyógyszerre költeni. Van ugyan mód arra, hogy pl. térítésmentesen kapjanak a "szegények", a "krónikusan betegek" gyógyszert, azonban ezzel alig élnek. E kérdés felülvizsgálata és megoldása nagyon fontos. Nyilvánvaló, hogy a legalacsonyabb nyugdíjasok az özvegyi nyugdíjasok, vagy a nyugdíjjal nem rendelkezők, a rendszeres szociális segélyből élők számára elfogadhatatlanul alacsonyak ma már a minimum-küszöbök. Nagyvonalú megoldásokra, körültekintőbb ügyintézésre lenne szükség. Ennek hiányában a megoldatlan életproblémák az egész társadalomra nézve feszítőek.

Nyilvánvaló az is, hogy a humán családsegítő szolgáltatásokat, az alacsony jövedelműeknek és a jobbmóduaknak nem szabadna "párnázott és fapados" kivitelben nyújtani. Ezért a szolgáltatások teherviselése a tanács és az igénybevevők között diszkrétan bontható meg.

A szolgáltatást nyújtót ki kellene hagyni belőle. Meg kellene szüntetni azt a gyakorlatot, hogy amit az állam szociálpolitikai döntés alapján az idősöknek nyújt, nívóban rögtön másodosztályu, szegényjellegűvé válik.

A magányosok társas kapcsolatait szervező különféle lehetőségeket is nagyobb találékonysággal kellene kialakítani.

2.4. Különösen az új nyugdíjasok, de mindenki, aki képes és kíván dolgozni, azokat segíteni kell energiáik hasznosításában. A humán szolgáltatások maguk is jelentős teret adnak erre. Pl. gyermekfelügyelet, nyelvtanítás, korrepetálás, fordítás. Még a mozgásukban már korlátozottabbak számára is munkaalkalmat kínál. A még jobb erőben lévők számára ajánlhatóak a "mini kifőzések". A korábbtól esetleg eltérő munkajánlatok alternatívák egész sorát lehetne "nyitni". Ezeket azonban menedzselni kellene, mert maguktól nem jönnek létre.

Nagy számban jöhetnének létre az idősek csoportjait egymással és a nem idősekkel összekötő közös érdekekre épülő önszervező /self help/ együttesek, így pl. a cukorbetegektől a fogyatékos gyermekek szüleiig, stb. A Hazafias Népfront adjon kereteket az ilyen társadalmi törekvéseknek.

Nagyon fontos, hogy a hozandó lépések jellege minél több "átjárást" biztosítson a különféle társadalmi rétegek között. Hogy az idősek minél szervezesebben épülhessenek be a társadalomba, hogy megőrizték szálaikat, ne váljanak feleslegessé.

Az egyének a munka világában elfoglalt helye nálunk nagyon meghatározza annak társadalmi, sőt családi megítélését is. Ezért jelent gyakran olyan nagy presztizsvesztést a nyugdíjazás ténye.

Szükség lenne komplex tanácsadásra, melyet az időskorúak is igénybe vennének. Elsősorban pragmatikus jellegű és területileg kiépitendő lenne e tanácsadás. Résztvenne munkájában: jogász, pszichológus, munkaerőközvetítő, szociálpolitikai ellátásokban jártas, szabadidő programokat kínáló népművelő, orvos stb. Ezen tanácsadók eleven kapcsolatban lennének a terület /község, város, körzet, kerület/ összes illetékesével, intézményeivel, mintegy összekötők lennének a hatóságok és az egyének között. E családvédelmi központok nem csak az időskorúakkal foglalkoznak, ezért komplexebb szemléletük lehet.

A HNF családvédelmi tanácsok megfogalmaznák és képviselnék a lakosság jogos igényeit, a terület vezetői számára. Épi-

tenének a tanácstagi, lakóbizottsági rendszerre, annak megújulását segíthetnék elő.

Bizonyos kontrollt jelenthetnének, valamint jelzőrendszer is biztosítanának a hatósági ügyintézés vonatkozásában.

A HNF által létrehozandó családvédelmi tanácsok részt vennének minden - a családokat, így az öregeket érintő helyi állami döntés előkészítésében is, majd a mozgalom eszközeivel ezek társadalmi megvalósításának kontrolljában nyújtanának segítséget.

ELLÁTÓ GONDOZÁS ÉS SZOCIÁLPOLITIKA^x

Évek óta foglalkoztat az a mód, ahogyan szociálpolitikai kérdésekről beszélünk. Elsősorban azokra az előregyártott szavakra és fordulatokra gondolok, amelyek gyakori használatuk miatt határozott képzeteket keltenek. Az ilyen képzetek politikailag hasznosak lehetnek, ám az elmélyült elemzéshez tul pontatlanok és ráadásul nagyon távol eshetnek az emberek közvetlen tapasztalataitól. Ugy vélem, hogy a "gondoskodás"^{xx} egyike e problematikus kifejezéseknek.¹ Minden egyébtől eltekintve, két különböző viszonyulásra alkalmazzák, amelyek ugyan talán hasonló érzelmekből táplálkoznak, ám a szociálpolitikai tervezés szempontjából egészen más a jelentőségük.

A szó egyik használata az emberekért érzett gondra utal. Kifejeződik jótékony adakozásban, protekció-keresésben, imádkozásban vagy szorongásban, mások ügyein érzett örömben vagy bánatban. Másfelől a "gondozás" konkrétan olyan tevékenységeket jelent, mint az etetés, mosdatás, emelés, tisztábatevés, törődés és vigasztalás. Ez a gondozás aktívabb és személyes megnyilvánulása. A kétféle használat megkülönböztetése érdekében az utóbbi tevékenységeket az ellátó gondozás kifejezéssel jelölöm - s e tanulmányban ez a témája.

^x A fordításban helyenként lerövidítettük az eredeti szöveget /zárójelben közölt részek, A szerk. megjegyzéssel/, néhány, a magyar gyakorlat szempontjából kevésbé fontos részt, kihagytunk [.../ jelöléssel, ill. számos irodalmi hivatkozást elhagytunk.

^{xx} Az "ellátó gondozás"-t az angol "tending" megfelelőjeként használjuk, amely az angol szaknyelvben a magyarhoz hasonlóan szokatlanul hangzik. Az általában használt "care" kifejezés a magyar gondozás, gondoskodás megfelelője.

Az ellátó gondozás iránti növekvő igény

Az ellátó gondozás társadalmi megszervezése a személyes szociális szolgálatok egyik legfontosabb kérdésévé kezd válni Angliában. Ennek négy fő oka van. Először: az intézményi ellátás gyorsan növekvő költségei²; másodsor, az idősek növekvő száma; harmadszor, a nők növekvő mértékű keresővé válása; negyedszer pedig a családok alakulásának és átalakulásának változó módja.

Nem szeretnék hosszan foglalkozni a szociális otthonok és kórházak költségeinek növekedésével. Az okok meglehetősen egyszerűek, bár az alternatív megoldásokkal elérhető megtakarításokat valószínűleg eltulozzák azok a számítások, amelyek a marginális költségek helyett a teljes, vagy az átlagos költségek nagyságát hangsúlyozzák. Így például egy gyermekotthonban és egy nevelőszülőnél lévő elhelyezés marginális költségkülönbsége csekély lehet, ha a már létező gyermekotthonban üresedés van, a nevelőszülőt pedig még meg kell keresni. Jelentősek lehetnek az áttérés költségei is, ha az ilyen rendszerek közötti arány jelentősen eltolódik. A fenntartási költségeket minden rendszernél fedezni kell, ám ezek sokkal láthatóbbak lehetnek a bentlakásos intézményekben, mint abban a szektorban, amit egyre inkább közösségi megoldásnak hívnak. E fenntartásoktól függetlenül úgy tűnik azonban, hogy a mostani költségvisszafogó atmoszféra új intézmények létesítése ellen hat. A már létezők egy részét is meg fogják szüntetni. E csökkentések mértéke annak többé-kevésbé meggyőző bizonyításán mulik majd, hogy mennyi félig vagy teljesen informális ellátó gondozási lehetőséget tudnak a közösségen belül mobilizálni.

A bentlakásos ellátás növekvő költségeinek szorításához járul a második fontos tendencia, ami az ellátó gondozást a politika előterébe fogja kényszeríteni. Egyszerűen arról van szó, hogy Angliában él a világ egyik legidősebb népessége, s a korosodás az elkövetkező egy-két évtizedben még hangsúlyosabb lesz.³ Jelenleg Angliában mintegy 3 millió 75 éven felüli lakos van. Ez a népesség 5,5 %-a. Tíz év múlva félmillióval többen lesznek, s a lakosság 6,5 %-át fogják jelenteni. Azért a 75 éven

felüliek adatait mutatom be, mert az ő körükben a legnagyobb az ellátó gondozás iránti szükséglet. A "fiatalabb" idősök zöme ma-napság egészséges és mobil. Ennek ellenére, minthogy jóval több-ben vannak a 75 éven felülieknél, közöttük is igen soknak lehet szüksége ellátó gondozásra.

A 75 éven felüliek közül jelenleg 17 % részesül valami-lyen rendszeres ellátó gondozásban, legyen az intézményi vagy közösségen belüli. Mintegy 5-6 %-uk kórházban vagy idősök ottho-nában kap ellátást. A többiek nagyrésze a helyi közösségben élő rokonoktól kap segítséget: házastárstól, ha van, a gyermekektől - elsősorban lányaiktól vagy menyeyektől - ha házastárs nincs. 1971-ben például a súlyos egészségi állapotu, nem intézményben gondozott idősök fele gyermekeivel élt. A többiek többsége há-zastársával, néhányan másokkal, mintegy 5 % pedig teljesen egye-dül élt. Ugyanakkor a most 65 éven felüliek harmadának sosem volt gyermeke, vagy nincs élő gyermeke. Ez az arány - nem meg-lepő módon - jóval magasabb az intézményben élőkénél. A 75 éven felüliek között, akikkel itt elsősorban foglalkozunk, még keve-sebb a gyermekes, bár nehéz az arányt pontosan becsülni.

David Eversley nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy drá-mai csökkenés várható azon női rokonok számában, akik abban a helyzetben vannak, hogy ellátó gondozást nyújthatnak az arra rá-szoruló idősöknek. Az általa említett típusok közül az 1920 kö-rül házasságot kötött férjnek és feleségnek, akik tehát ma 80 év körüliek, 42 még élő nőrokonuk van, akik közül 14 nem kere-ső. Az 1950-ben házasságot kötötteknek, akik tehát a következő század elején érik el nyolcvanadik évüket, 11 ilyen rokonuk lesz, s közülük 3 nem lesz aktív kereső.⁴ Tehát nemcsak az el-látó gondozás iránti igény fog nőni, hanem a hagyományosan ezt ellátók köre demográfiai okokból szűkül. Ha ehhez még azt is hozzászámítjuk, hogy csökken a rokonok helybenlakásának való-színősége, akkor ugyancsak megkérdőjeleződik a női rokonok ál-tal biztosított rendszeres ellátó gondozás bővítésének lehetősége.

Világos tehát, ahogyan erre egy kormány által készített dokumentum is rámutatott a közelmúltban, hogy "bár a családi

kapcsolatok helyettesíthetetlenek, nem számíthatunk arra, hogy a család képes lesz vállalni a növekvő számú idős ember ellátásával kapcsolatos felelősséget".⁵ E tény folytán a nem-rokonok /vagy távoli rokonok/ idősokkal való törődése a helyi közösségen belüli ellátó gondozás növekvő fontosságú vonása lesz. A miniszterek továbbra is optimisták atekintetben, hogy ezek az ellátó-gondozó többlet erőforrások nagy mennyiségben mobilizálhatók lesznek. Én szkeptikusabb vagyok, részben épp az ellátó gondozás jövőjét befolyásoló harmadik tényező, a nők növekvő arányu munkavállalása miatt.

Angliában a nyugdíjkorhatáron aluli házas nők 60 %-a "gazdaságilag aktív", s bizonyos előrebecslések szerint ez az arány a nyolcvanas években a növekvő munkanélküliség ellenére tovább emelkedhet.⁶ Ez azt jelenti, hogy az utolsó husz évben forradalmi változás történt: ezen idő alatt egy és háromnegyed millióval csökkent az otthonmaradó feleségek száma. Hagyományosan a nem-kereső házas nők nyújtották az informális ellátó gondozás jelentős részét. Az új fejleményekkel kapcsolatos aggodalom leginkább a gyermekneveléssel kapcsolatban kapott hangot, és a gyermekek napközbeni ellátásának megfelelő formáival és színvonalával kapcsolatos kérdésekre összpontosított. Az ellátásra szoruló felnőttekre - idősekre, rokkantakra - vonatkozó következményekre kevesebb figyelem jutott.

A női foglalkoztatás az utóbbi évtizedben kétségkívül szinte teljes egészében a részmunkaidős foglalkoztatás révén emelkedett. Ebben egyszerre tükröződnek a korlátozott lehetőségek /pl. a kisgyermek napközbeni ellátásának szűkös keretei/, és a munkáltatók preferenciái egyes, erősen elnőiesedett munkaterületeken. Mégis, a részmunkaidő tette lehetővé, hogy a házas nők keresővé válása úgy mehetett végbe, hogy nem kavarta fel túlságosan a hagyományos családi munkamegosztást, s nem teremtett elháríthatatlan igényt a szélesebbkörű óvodai és bölcsődei ellátás iránt. Az más kérdés, hogy ugyanilyen alkimiával fog-e a részmunkaidő működni, ha ellátandó /nem szoros rokon kapcsolatban álló, vagy épp nem-rokon/ felnőttekről van szó. Az én megítélésem szerint a házimunkával kombinált kereső foglalkozás jelentősen gyengíti a nők hajlandóságát és lehetőségét, hogy

gyermekeiken és a legszűkebb családjukhoz tartozó heveny betegek kivül másokra is kiterjesszék gondozó-ellátó tevékenységüket.

Az ellátást igénylő idős népesség számának növekedése olyan körülmények között veti fel a megfelelő ellátó gondozás biztosításának kérdését, amikor a költséges bentlakásos megoldás hagyományos alternatívája csak a nők informális ellátó-gondozó tevékenységének bővítése. Ugyanakkor a női munkaerő egyre nagyobb valószínűséggel válik munkavállalóvá. /A "háziasszonyok" számának csökkenése természetesen nemcsak az idősokkal kapcsolatban jelent problémát, hanem a rokkantak, fogyatékosok ellátásával kapcsolatban is, vagy a nevelőszülői szerepre vállalkozóknál. A szerk./

Az utolsó tényező, ami az ellátó gondozás potenciális válságához hozzájárulhat, a családstruktúra változása. A válások /különélések/ növekvő száma nem növeli szükségképpen az ellátó gondozás iránti igényt /.../. De a következmény, a gyermeket egyedül nevelő szülő helyzete valószínűleg csökkenti a szülő /rendszerint az anya/ hajlandóságát arra, hogy rokonok vagy szomszédok számára nyújtson ellátó gondozást. Ha az ember egyedül nevel gyermekeket, főként ha közben kereső foglalkozása is van, kevés ideje és energiája marad mások ellátására. /Az újraházasodások és az ellátás-gondozás iránti igény kapcsolatáról még keveset tudunk. A szerk./

Megítélésem szerint nemcsak arról van szó, hogy nem készültünk fel eléggé az ellátó gondozás iránti szükséglet növekedésére, hanem hogy még ennél is kevesebb figyelmet szenteltünk azon tendenciáknak, amelyek bizonyosan befolyásolják majd az ellátó gondozáshoz rendelkezésre álló erőforrásokat. A személyes szociális szolgálatokon belül is a figyelem középpontjában a szociális munka volt. Ezzel szemben az ellátó gondozást biztosító foglalkozások különböző szervezetekhez és igazgatási egységekhez tartoznak, szétterjedettek. Alacsony az itt dolgozók státusa, alacsony a fizetésük, részmunkaidőben foglalkoztatják őket, s megmaradt a terület elnőiesedett jellege. Mintegy háromnegyed millió ember végez ilyesfajta munkát Angliában

/beleértve az állami, a magán, és az önkéntes társadalmi szektort/ - körülbelül 20 000 szociális munkással szemben. Ez utóbbi fejlesztésére és javítására igen jelentős /elméleti és gyakorlati/ erőt fordítottak - az ellátó-gondozó foglalkozások viszont, talán az ápolónők kivételével, alig kaptak figyelmet.

Mindemellett, ahogyan már említettem, természetesnek tekintettük azt, hogy a "közösségi gondoskodás" rendelkezésre fog állni. Ezen belül különösen feltűnő az, amire a nőmozgalom hivta csak fel a figyelmet, hogy a nők helyzetét is egyszer s mindenkorra adottnak tekintette a társadalmi tervezés. E kritikátlan előfeltevésekért részben talán a kutatás is felelős /annak kimutatásával, hogy a "nagy családon" belül megmaradtak segítő jellegű kapcsolatok. A szerk./ Ez továbbra is igaz lehet, ám a szükségletek nőnek. S kiváltképpen, mert felfedeztük, hogy számos nő változatlanul ellátja, gondozza hozzátartozóit, ez nem ok arra, hogy feltételezzük, hogy a jövőben is boldogan vállalják ezt a munkát.

A mára kialakult helyzet, s az előttünk álló egy-két évtized komoly gyakorlati problémákat vet fel az ellátó gondozás társadalmi megszervezésével kapcsolatban. Ujra fel kell tenni azt a kérdést is, hogy mi lehet az állam szerepe e szervezet támogatásában, vagy működésének biztosításában. Elkerülhetetlenül beleütközünk abba - a Titmusst oly sokat foglalkoztató - problémába, hogy milyen formában gondolható el egyik ember gondoskodása a másikról, melyek a lehetséges formák, s milyen szociálpolitikák segíthetik elő ezek működését.

Megosztott gondoskodás

Gyakran hallható az a javaslat, hogy a "megosztott gondoskodás" erőteljesebb támogatása jelenthet jövőbemutató kiutat. A javaslatnak több változata van. Az egyik szerint az államnak erősebb és gyakorlatiasabb partner-kapcsolatot kellene kialakítania a családokkal, azaz az államnak nem kellene a teljes felelősséget átvállalnia, de nem is kellene a családokat magukra hagynia. Ám a gyakori emlegetés ellenére kevés jelentős lépés

történt e megoldás érdekében. Vegyük csak az otthoni segítők /home help/ elosztását. Több tanulmány felhívta már a figyelmet arra, hogy a családjukkal együtt élő idősök jóval kevesebb segítséget kapnak, mint az egyedülélők.⁷ Az egyedülélés ténye alkalmas kritériumnak látszik a prioritások kijelölésénél, holott tudjuk, hogy krízishelyzetben, amikor olyan döntés születik, hogy az idős ember már nem képes az önellátásra, tipikus megoldás az, hogy az idős gyermekeihez költözik.⁸ A Bristolban végzett kutatások előzetes eredményei azt mutatják, hogy az összeköltözés után csökken a törvényileg pedig kötelezően nyújtandó otthoni szolgáltatások mennyisége. A gyakorlatra az a szélesen elterjedt vélelmezés hat, hogy az államnak akkor kell belépnie a gondozói szolgálatokkal, ha a család összeomlott, vagy erőforrásai kimerültek. A megfordított eset is fennáll: ha mozgósítottak családi erőforrásokat, vagy ezek elérhetőnek látszanak, az állam visszavonul.

Hasonló jellegű a segítség elosztása akkor is, ha az ellátandó személy nem él rokonaival azonos háztartásban. Amennyiben a közelben lakik női hozzátartozó, elsősorban lány vagy meny, az állami szolgáltatás nem elérhető. A szükségletek növekedésével és az állami költségek csökkentésével az igények ilyen besorolása még uralkodóbbá válhat. Noha jogilag az anyagiak tekintetében csak a szülők és házastársak tekinthetők "tartásra kötelezett hozzátartozónak", az ellátó gondozás esetében e kötelezettség sokkal távolibb rokonsági fokokra is kiterjeszhetőnek tűnik. /.../

Egy újabb munkánkban Hilary Land kollegámmal azt állítottuk, hogy Angliában a családot régóta igen törékeny intézménynek tekintik.⁹ Félnék attól, hogy ha az állam túl sok kötelezettséget vállal, a családok felelősségvállalása zuhanásszerűen lecsökken. Ha viszont az állam túl kevés segítséget nyújt, a család összeomolhat az egyedül viselt teher alatt. Az tűnik tehát a szociálpolitikai problémának, hogyan lehet e két tendencia helyes egyensúlyát megtalálni. A mérlegelést úgy tűnik, mindenkor erősen befolyásolta, hogy milyen alapon lehet igazolni az állami kiadást. Erre az igazolásra azért volt szükség, hogy világos-

sá váljon, hogy az állam kötelezettségvállalása korlátozott, s hogy nincs olyan szándék, amely a mérleg nyelvét a családtól az állam felé akarná tovább-billenteni.

A törvényes ellátmányok igazolásának több forrása lehet. Az állami szolgáltatásokról lehet azt állítani, hogy olyan sajátos szakképzettséget és készségeket igényelnek, amelyek meghaladják a családtagoktól normálisan elvárható szintet. Erre jó példa az oktatás vagy egészségügy. A szociális segély igazolását a kivételes vagy szokatlan körülményekre hivatkozás adhatja. Így kaphatnak napközbeni ellátást "veszélyeztetett" családok gyermekei, vagy így kerülhetnek állami gondozásba olyan gyermekek, akikkel otthon rosszul bántak. Politikailag azt a közös alapokból fedezett segítséget nehéz igazán indokolni, amit lényegében normális helyzetben nyújtanak.

Az ellátó gondozást nem tekintik speciális szakképzettséget igénylőnek, s természetesen széles körben létezik. Ez magyarázhatja meg, hogy az állami szervek miért vonakodnak a "megosztott gondoskodás" eszméjét a gyakorlatba átültetni. Attól félnek, hogy a zsilipek kinyitásával ellenőrizhetetlen tömegű igények zuhataga szabadul el.

A "megosztott gondoskodás" eszméjének más változata is van. Eszerint a szükséges munkát különböző informális, önkéntes ellátó gondozók között kell megosztani. Ilymódon, vélik sokan, az egyes gondozóra háruló teher nem lesz túl nagy. A rendelkezésre álló evidencia nem támasztja alá ezt a vélekedést. Így például /adatokkal igazolhatóan/ az idős embert annál kevesebb rokon és barát látogatja, minél inkább szorul gondozásra. A családjukkal élő idősebbeket kevesebb szomszéd látogatja és segíti, mint az egyedül élőket, s egy tanulmány szerint a családjukkal élők gyakrabban érzik magukat egyedül, mint akik ténylegesen egyedül élnek.

Az ellátásra szoruló időseket körülvevő lakóközösségi gondozó háló meglehetősen szűkös. Egy újabb tanulmány szerint a segítséget kapók 60 %-ánál ezt egy személy nyújtotta, s csupán 13 %-nál volt kettőnél több a segítséget nyújtók száma. Ezt értetetővé teszi persze, hogy az idősebbek kapcsolati hálója is idő-

sődő, s így szűkülő. Ugyane tanulmány szerint az idősök 30 %-a valójában saját generációjától kapott segítséget. A szokásos hiedelemnél nehezebbnek bizonyulhat az idősök körüli segítők hálót épp akkor kialakítani, amikor erre szükség van, részben azért is, mert az új megoldások elfogadhatatlannak bizonyulhatnak a segítségre szoruló számára. Minthogy hiányzik a korábbi, kölcsönös segítségre épülő viszony, nem semlegesíthető az a potenciális stigma, ami a lényegileg idegenektől kapott ajándékokra való rászorultságból adódik. /.../

E példák azt kívánják nyomatékosan aláhuzni, hogy a gondozás megosztása jóval nehezebb vállalkozás lehet, mint azt általában vélik. A "megosztás" vonzóan hangzik, s széles körben helyeslésre találó eszme. Ebből azonban nem következik, hogy könnyű megvalósítani. /.../ A gondozás megosztása a szeretet, vagy a szorongás és fájdalom megosztását is jelenti. Ezen túl, eddig önálló felnőtt emberek nem szívesen osztják meg saját ellátásuk gondját másokkal. Valóban, ha alaposabban megnézzük, hogyan szerveződik az ellátó gondozás, a felelősségek sorozatos átadása gyakoribb, mint a tényleges megosztás. /.../

Ha a megosztott gondozást a véltnél nehezebb megszervezni, nem csodálkozhatunk, hogy a szükségletek növekedésével a nyújtott segítség mennyisége csökken. Azon sem csodálkozhatunk, hogy a gondozást nyújtó "háló" annál inkább egyetlen személyre szűkül, minél inkább nő az ellátó gondozás iránti szükséglet.

A gondozás megosztásának fejlesztése elé háruló egyik óriási akadály az, hogy a nemek között alig van e tekintetben munkamegosztás - családon belül és kívül egyaránt. /Számos adat bizonyítja, hogy a családon belül e munkák zömét nők végzik, s a szociális intézmények személyzete is tulnyomórészt nő. A szerk./ A nemek közötti diszkriminációra vonatkozó törvényhozás egyes nők számára lehetőséget adott, hogy hagyományos férfiszakmákban dolgozhassanak, de gyakorlatilag semmi nem történt annak érdekében, hogy férfiak belépjenek a feminizálódott területekre. Ez aligha meglepő a gondozó ellátásnál, amit alacsony bér és alacsony státus jellemeznek.

A megosztott gondoskodásnak számos egyéb változata is van. Egyes kezdeményezések több önkéntes társadalmi munkást akarnak bevonni a szakképzett személyzet mellé, új egyensúlyt alakítva ki az önkéntes és az állami szektor között. A jelenlegi kormány pedig némileg vágyakozó pillantásokat vet a magánpiac esetleges növekvő szerepére az ellátó gondozásban. Ténylegesen két év alatt 12 %-kal nőtt a magánkézben lévő idősek otthonainak száma, és egy újabb tanulmány sokkal több vásárolt szolgáltatást talált, mint azt bármelyikünk is várta volna. Kétségtelen ugyanis, hogy bár az idősek között sok a szegény, egy növekvő hányaduk nem az. Az idősek és a munkában állók átlagos jövedelme közötti távolság hosszabb ideje állandóan csökken. Közel felük már kölcsönterhek nélküli tulajdonosa lakóházának. S bár a nyugdíjasoknak nyújtott árkedvezmények - pl. számos szociális szolgáltatás ingyenessége - nem növelik jövedelmüket, relativ vásárlóerejük ezáltal emelkedik. Ám még csak most kezdünk el azon gondolkodni, hogy az ellátó-gondozó magánszektor - spontán vagy támogatott - lényeges növekedése milyen feladatokat jelenthet a szociálpolitika szabályozó funkciója szempontjából. /.../ /Más szociálpolitikai területektől eltérően nincsenek viták a magán-szektor elfogadható arányáról; alig vetődik fel a színvonal-ellenőrzés kérdése; nincsenek önszabályozó szakmai szervezetek; a hozzájutási prioritások kérdései tisztázatlanok; tisztázatlan az állami támogatások feltételrendszere stb. A szerk./

A "megosztott gondoskodás" vonzó jelszó. Ha az ellátó-gondozó politika sarkkövévé akarjuk tenni, sokkal közelebbről kell megvizsgálni, milyen feltételek mellett lehetnek működőképeseek különböző formái és ennek megfelelően kell politikánkat alakítani. Azt is fel kell mérni, hogy politikailag és gazdaságilag mennyire érzékeny kérdést jelent az, hogy állami szervek kínálják fel segítségüket a család, barátok, szomszédok számára az ellátásra szorulóknak nyújtott, nagyon elterjedt és "normálisnak" tekintett szolgálatok végzésében. Mindezt figyelembe véve, nézzük meg most már, milyenek a kilátásai annak, hogy több legyen a rokon és nem-rokon informális gondozó ellátás a lakóközösségekben.

Az ellátó gondozás dimenziói

A fenti kérdésre a válaszhoz először az ellátó gondozás jobb analitikus közelítését lehetővé tevő osztályozási rendszerre van szükség. Enélkül nehéz vagy lehetetlen előrebecsülni az informálisan nyújtott ellátások szélesítésének kilátásait. Természetesen az ellátó gondozás iránti várható szükséglet becslésénél figyelembe kell venni olyan tényezőket, mint a kor vagy nem, hiszen például a 75 éven felüliek között kétszer annyi a nők, mint a férfiak. Ezen túlmenően azonban, azt hiszem, 4 olyan dimenzió van, amelyek létét el kell ismernünk, s amelyeket alaposan meg kell vizsgálnunk. Ezeket a továbbiakban

- a/ tartam;
- b/ intenzitás;
- c/ komplexitás;
- d/ prognózis kifejezésekkel jelölöm.

Legyen szabad mindegyikről röviden szólnom, hogy jelentőségük világossá váljon.

Igen fontos azt végiggondolni, hogy milyen források állnak rendelkezésünkre a különböző tartamu ellátó gondozásokhoz. /Adatok és vizsgálatok léteznek gyermekek nevelőszülőknél való elhelyezésénél. A szerk./ Tudomásom szerint nem rendelkezünk hasonló vizsgálatokkal pl. olyan kérdésekben, hogy egy 75 éves korában ágyhoz kötötté váló idősnek milyen hosszú ideig lehet szüksége ellátó gondozásra. Potenciálisan 10 vagy 15 évre, esetleg élethosszig szólhat a gondozási kötelezettség. Miért olyan fontos a tartam kérdése?

Először, mert - ha eltekintünk a legfelületesebb formáktól - az ellátó gondozás szoros kapcsolatot, vonzalmat, kötelességérzést teremthet. Egy ilyen kapcsolatot nem könnyű megszakítani. S ha, ahogyan említettem, a kiegészítő segítség úgy csökkenhet, ahogy az ellátás iránti igény nő, az ellátást végzőknek épp ezért egyre nehezebb a vállalt kapcsolatból kilépni. Így sokan beszorulhatnak az ellátó-gondozó szerep csapdájába, a kilépés minden lehetősége nélkül. Azt állítom tehát, hogy legtöbbünk számára fontos kérdés az, hogy mennyi időre vállaljuk a

kötelezettséget, amikor e szerepbe belépünk. Tervezhetünk lakás-változtatást, munkábalépést, házasságot vagy válást, gyermekvállalást. Körülményeinkben közeli változások várhatók, esetleg reméljük csak, hogy ilyenek lesznek, vagy egyszerűen nyitva akarjuk hagyni a választás lehetőségét.

Ha tehát nem világos, hogy mennyi időre szól a kötelezettség, érthető, hogy az emberek óvatosak ennek vállalásában. Titmuss "Ajándékozási viszony"¹⁰ c. könyvének olvasása során tűnt fel nekem, hogy sokan azért adhatnak olyan könnyen ingyen vért, mert e gesztus tartamában és gyakoriságában korlátozott. Talán az is segít, hogy vért az országban bárhol lehet adni: a véradáshoz nem kell készenlétben állni. Ezen túl persze a /Titmuss által olyan vonzónak talált/ anonimitás is elősegítheti az emberek véradási hajlandóságát: nem alakulnak ki az ügyet bonyolulttá tévő kapcsolatok. Ehhez hasonló az, hogy amikor a családokat felkérjük, hogy karácsonykor fogadjanak be magukhoz deprivált gyermekeket, jóval többen vállalkoznak erre, mint a nevelőszülői munkára. A különbséget csak részben magyarázza az ünneppel kapcsolatos jóindulat. Azt hiszem, hogy a kötelezettségvállalás világosan megszabott tartamának is szerepe van. Biztonságérzetet jelent, hogy a szüneteltetés vagy könnyítés lehetősége belátható közelségben van.

E tekintetben fontos különbség van a formális és informális segítségnyújtás között. Az alkalmazásban álló ellátó gondozó vállalt szerepéhez hozzátartozik az előre meghatározott tartam /napi óraszám, műszak/, s a szervezett váltás eleme. Amikor az ember a munkát abbahagyja, nem az ő felelőssége a helyettesítésről gondoskodni. Az informális gondozó szerepébe nem épülnek be ilyen feltételek /noha egyes kísérleteknél törekszenek erre/.

Ezért azt hiszem, hogy azoknak, akik szeretnék szélesíteni az informális ellátó gondozást, jobban kellene megítélni tudniok a különböző csoportoknál várható gondozás tartamát, hogy megfelelően intézkedhessenek. Valamennyi fél érdekében a lehető legbecsületesebben közölniök kellene ezt az információt mindazon egyénekkal és csoportokkal, akiknek segítségére számítanak.

Egy második fontos változó az intenzitás. Az egyik póluson olyan személyeket találunk, akik állandó figyelmet igényelnek. A társadalombiztosításban ezt "az állandó gondozási járandósággal" elismerjük. A másik póluson azokat találjuk, akiknek csak egyes speciális feladatoknál kell segíteni, mondjuk hetenként egyszer. A szükséges gondozás intenzitását nehéz, de nem lehetetlen mérni. Léteznek pl. "napi aktivitási skálák"¹¹, amelyek alkalmazhatók.

Az intézményekben az intenzív gondozási szükségletet emelt személyzeti normákkal, általánosabb munkamegosztással és több műszakkal ellentételezik. Sokkal nehezebb ilyen intézkedésekkel segíteni egy otthon ápolt ágyban fekvő betegnél vagy súlyos fogyatékosnál, ritkán van erre elég ember. Ilyenkor a napi 24 órás szolgálat, etetéssel, mosdatással, emelgetéssel, vigasztalással nagyon kimerítő kötelezettség lehet. Egy egész sor más tevékenységet korlátozhat vagy megszakíthat - legyen az kereső munka, szórakozás vagy tanulás. Vagy, mert annyira nagy az igénybevétel, a család többi tagjai érezhetik magukat háttérbeszorítottak, s megbántottak. Tudnunk kell tehát, hogy milyen intenzitású gondoskodást hajlandók az emberek vállalni, illetve hogy mit várnak el tőlük és - az előző kérdéshez kapcsoltan - mennyi időre. Egy hónapnyi intenzív gondozás egészen más ügy, mint egy évre szóló, s más ezt egyedül csinálni, mint team-munkában. /.../

Az ellátó gondozásra vonatkozó egyszerű osztályozásom harmadik eleme a komplexitás. Röviden arról van szó, hogy mennyi szakismeretre van szükség. Első látásra egyszerűnek tűnhet ennek megítélése. Tudni kell, hogyan kell valakit a fürdőkádba be-, s onnan kiemelni, vagy valamilyen speciális diéta az étkeztetést nehezíti. Nehéz kérdések adódhatnak abból, hogy hogyan viselkedjünk, hogyan küzdjünk le például zavart vagy haragot. Az ellátásra szoruló körülményekkel való kapcsolatok is bonyolultak lehetnek, még ha a fizikai ellátás feladatai egyszerűek is.

Közelebbről tekintve külső tényezők összjátéka növelheti az ellátó gondozó munka komplexitását. Ilyen kérdés a gondozás

kontextusa. Egyszerűbb lehet például az ellátásra szoruló idős embert saját otthonában látogatni, mint magunkhoz venni, amely utóbbi esetben a családon belül egy sor újabb stressz és feszültség alakulhat ki, amelyeket azután ugyancsak kezelni kell. /.../ Egy második potenciális bonyolító tényező az ellátó gondozás és az orvosi kezelés kapcsolata. E két tevékenységet sokáig teljesen különállónak tekintették. Ez tükröződik a szakmák és foglalkozások szerveződésében is. Az persze igaz, hogy az orvosi kezelést nyújtók törődnek azokkal, akiket segítenek, de csak ritkán végeznek ellátó gondozást. Sőt, a tanácsadók, gyógyítók és oktatók gyakorta erőteljesen törekszenek arra, hogy hangsúlyozzák az ellátó gondozókkal szembeni különállásukat, önálló identitásukat. Ez a megkülönböztetés annak ellenére tartósan fennáll, hogy a mindennapi tapasztalatok és a kutatások egyaránt azt sugallják, hogy nem igazolható meggyőzően valamilyen világos választóvonal léte. A sikeres gyógyítás feltétele a kapcsolódó ellátó gondozás minősége. Ezt az ápolónői munkában bizonyították, de más példák is vannak. A kimenetelek különbségei nem elsősorban a gyógy mód, hanem az ellátó gondozás különbségeitől látszanak függeni. Az világos, hogy a jó ellátó gondozás a sikeres gyógyítás létfontosságú része. Ám az is igaz, és ez a lényeges kérdés itt, hogy bizonyos esetekben maga az ellátó gondozás a kezelés. Ez lehet a gyógyulás, adaptálódás, jó közérzet eszköze, annak révén, hogy az ember értékesnek és szeretettnek érzi magát. Az ellátó gondozás talán tényleg egyszerű munka, de főként nehéz helyzetekben olyan bonyolult és nehéz kapcsolatot alakíthat ki, amelyeket nagyfokú érzékenységgel és megfelelő szakértelemmel kell kezelni.

Az ellátó gondozás /.../ negyedik és utolsó dimenziója a prognózis. Ezen egyszerűen azt értem, hogy az idő multával több vagy kevesebb gondozási szükséglet várható-e, bármelyik tengerelyen mérjük is ezt. Az idősek és fiatalok között jelentős e tekintetben a különbség. Az időseknél fokozatos romlással kell számolni. A fiataloknál gyakorta várható az ellátó gondozás iránti szükséglet csökkenése, ahogy nőnek és fejlődnek - bár a fizikailag vagy szellemileg súlyos fogyatékosoknál nem ez a valószínű kimenetel. Ha nem a normálisan várható fejlemények kö-

vetkeznek be, ez magában is súlyos nehézségeket okozhat az ellátó gondozást biztosítóknak.

A prognózis figyelembevételére azért is szükség van a közösség ellátó-gondozó lehetőségeinek reális mérlegeléséhez, mert a segítséget felajánlók igen különböző módokon viszonyulhatnak az ellátásra szorulóknak további sorsához. Egyesek, értehetően, ellátó-gondozó munkájuk nyomán sikeres javulást szeretnének látni - egészségjavulást, növekedést, gyógyulást. Mások esetleg szívesen vállalják, hogy egy egyre szenilisebb idős emberrel törődjenek, vagy haldoklónak nyujtsanak segítséget. Nem szabadna azt feltételeznünk, hogy e különböző prognózisok között vannak az ellátást-gondozást nyújtók számára. Ha e kérdéstről nem veszünk tudomást a kapcsolat kialakulásának korai szakaszában, később egyre nőhet a szakadék az ellátó-gondozó hajlamai és a gondozott szükségletei között. /.../

Politikai dilemmák

/Az ellátó gondozás feltételeinek vizsgálata alapvető szociálpolitikai kérdés. Ismerni kellene a segítség motivumait, gazdasági és szociális, altruisztikus, erkölcsi jellegű mozgatóit. A morális dicsfényt megtevesztő, mert ennek ellenére a jó helyzetűek elhárítják a személyes észrevételt. Számos megoldatlan probléma merül fel az ellátó gondozás minőségével kapcsolatban. Alapvető az ellátó gondozók "forrása". A terhek nőkre hátrítása a nők hátrányait növeli - pl. nyugdíjjogosultság stb. szempontjából. A fiatal nyugdíjasok talán mozgósíthatók lennének, de kérdés, hogy hogyan. Problematikus az adók és kapók viszonya is: az adás a keresztény gondolat nyomán ma is az erkölcsi kiválóság jele - de keveset hallunk a kapók erkölcsi szerepéről, akik nélkül pedig adni sem lehetne. A szerk./

Összefoglalva: szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehet az ellátó gondozás felelősségét méltányosabban elosztani, színvonalát pedig elfogadhatóan magas szinten biztosítani. Bármilyenek legyenek is a részleges megoldások, meggyőződésem, hogy az állam szerepe perdöntő marad. Nem, mint-

ha nem létezne egy nagyon kiterjedt és érzékeny informális ellátó-gondozó rendszer. Van ilyen. Az a probléma, hogy hogyan lehet a rendszert úgy bővíteni, hogy négy kihívásra jól válaszoljon. Nevezetesen, olyan szociálpolitikai megoldásokat kellene kidolgozni s bevezetni,

- amelyeket áthat az ellátandó emberek iránt érzett általános társadalmi felelősség, a törődés gondolata;
- amelyek csökkentik az egyenlőtlenséget azok között, akik ellátó gondozást nyújtanak;
- amelyek magas színvonaluak.

Jegyzetek

- 1 Megjelent: Goldberg, E.M. and Hatch, S. /Eds/: A New Look at the Personal Social Services. Policy Studies Institute, 1981, Február
- 2 A bentlakásos intézményekre fordítják jelenleg a személyes szociális szolgálatok nettó költségeinek mintegy felét. /DHSS, Health and Personal Social Service Statistics, 1978, HMSO, 1980./
- 3 L. az összehasonlító adatokat: United Nations, Demographic Year Book, 1977 /Geneva 1979/, Table 7.
- 4 Eversley, D.E.C. "Some new aspects of ageing in Britain", in: Hareven, T.K. /ed/, Ageing and the Life Cycle Course in a Cross-Cultural and Interdisciplinary Perspective /Guilford Press, megj. alatt a cikk írása idején/
- 5 DHSS and Welsh Office: A Happier Old Age: A discussion document on elderly people in our society. /HMSO 1978/, p. 7.
- 6 L. pl.: Department of Employment, Unit for Manpower Studies: The Changing Structure of the Labour Force. /1978/
- 7 A. Hunt: The Home Help Service in England and Wales, Government Social Survey, HMSO, 1971.
- 8 M.J. Power: Social Care and the Elderly, Bristol Un., kézirat.

- 9 H. Land és R.A. Parker: Family Policy in the United Kingdom. In: A. Kahn and S. Kamerman: /eds/ Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries. /Columbia U.P., 1978./
- 10 R. Titmuss: The Gift Relationship. Allen and Unwin, 1971.
- 11 R.M. Moroney: The Family and the State: Considerations for Social Policy. 39. old. /Longman, 1976./

AZ IDŐSEK LEHETŐSÉGEI AZ ÉLETRE - HOGYAN JAVITSUNK RAJTUK?^x

Bevezető megjegyzések

Ontario államban jelenleg 900 ezer idős ember él. Számuk 2000-re várhatóan 1,4 millióra nő... 1,4 millió ember, akiknek alternatívákra van szükségük, olyan alternatívákra, melyek a legnagyobbfoku jólétet és megelégedettséget biztosítják számukra.

Közismert, hogy az időskorúak száma az elkövetkezendő években ugrásszerűen fog növekedni. 1981-ben 868 ezer 65 éves és idősebb ember élt Ontarióban. 2031-re ez a szám már 2,3 millió lesz. Becslések szerint ekkorra minden négy, 5 65 év alattira fog egy 65 éves vagy idősebb jutni, míg ma ugyanezen csoportok aránya 1 a 9-hez.

A problémának, mellyel a társadalmunknak szembe kell néznie, két oldala van:

1. A népesség öregedésével választhatnak-e az időskorúak különböző "életlehetőségek" közül?

2. Hogyan alakítható át a jelenlegi szisztéma annak érdekében, hogy ezek az alternatívák megfeleljenek az öregek igényeinek?

^x E tanulmány a kanadai Ontario Tartomány Liberális Pártjának megbízásából Sheila Copps vezetésével az ontariói egészségügy vizsgálatára létrejött Bizottság munkájának eredményeként született. A bizottság megállapította, hogy a legkomolyabb problémát a növekvő számú időskorú életlehetőségeinek biztosítása jelenti. E tanulmány ezzel kapcsolatos észrevételeiket, javaslataikat foglalja össze.

Más szóval, tudunk-e az öregeknek igényeiknek és izlésüknek megfelelő életlehetőségeket kínálni úgy, hogy a különböző formákban megfelelő szintű gondozásuk is biztosítva legyen. A jelen munkában azt mutatjuk meg, hogy a jövő öregeink aranykorává tehető, s hogy ehhez pusztán a politika támogatása szükséges racionalizált programok és megfelelő reformok bevezetéséhez.

Az öreggondozás lehetőségeinek vizsgálata mindenekelőtt abból a felismerésből kell kiinduljon, hogy mindenfajta gondozási rendszert legjobb a különböző tevékenységi formák széles skálájaként felfogni. E formák között szerepelnie kell a nagycsaládban élő öregek gondozásának, az egyedülálló öregek házigondozásának és a különböző intézeti gondozási formáknak. Minden gondozási rendszer valódi feladata olyan gondozási módok kialakítása, amelyek a lehető legjobban megfelelnek az egyének emocionális és fizikai igényeinek, és mindemellett a lehető legalacsonyabb költségekkel járnak.

Intézeti gondozás

Elfogadhatjuk azt a mind magától értetődő, mind általánosan is vallott nézetet, hogy a legtöbb ember - ha választhat - elsősorban nem az intézeti gondozási lehetőségeket szeretné igénybevenni. Ontario jelenlegi időseinek az a problémája, hogy ritkán választhatnak mást.

Az Ontario Állam Gazdasági Tanácsa /Ontario Economic Council/ által 1981-ben készített tanulmány 1976-os adatok alapján körvonalazza, hogy a különböző intézményekben elhelyezett időskorúak száma és aránya tekintetében hogyan viszonyul Ontario a többi szövetségi államhoz. Ontario 65 éves és idősebb lakosainak 8,9 %-át kórházakban, speciális gondozó intézetekben, elmeklinikákon helyezte el, amivel harmadik helyre került egész Kanadában. Ugyanezen tanulmányban olvashatjuk azt is, hogy míg nálunk az idősek 6,5 %-a van szanatóriumban, vagy otthonban, addig Angliában és Walesben csak 2,4 %-uk, és az Egyesült Álla-

mokban is csak 5,0 %-uk. Az Egészségügyi Világszervezet /World Health Organization/ 1980-as jelentése szerint az egy főre jutó kórházi felvételt nyert öregek aránya Kanadában a világon az egyik legmagasabb.

A gondozás különböző szintjei, az egyes formákban elhelyezést nyert öregek száma a következő:

- Bentlakásos felügyelet /residential care/ idősoruk otthonaiban /homes for the aged/, amelyekben a lakásfeltételekről gondoskodnak, de az ápolói felügyelet minimális /I. gondozási szint/ - ilyen otthonokban él 14 200 idősoruk.
- Kibővített felügyelet /extended care/ idősoruk szanatóriumaiban /nursing homes for the aged/ és idősoruk otthonaiban kibővített ápolási funkciókkal, amelyek "köztes" szintű ápolói felügyeletet biztosítanak /napi másfél óra/ - /II. gondozási szint/ - 36 ezer idősoruk él ezekben.
- Állandó felügyelet /chronic care/: közkórházakban és más egészségügyi intézményekben intenzív ápolói felügyelettel /III. gondozási szint/ - ezekben Ontario Államban 7500 idősoruk él.

A várakozási lista

Az idősoruk intézeti gondozottak magas száma ellenére is mindhárom intézeti gondozási formát hosszú várakozási lista jellemzi. A Közjóléti Minisztérium /Ministry of Community and Social Services/ legutóbbi adatai szerint az 1981/82-es költségvetési évben számos kérvény maradt elintézetlenül. A jótékony-sági szervezetek otthonaiban /Charity Homes/ Ontario Államban az elintézetlen felvételi kérelmek száma 3138, a helyi hatóságok otthonaiban /Municipal Homes/ 2800.

Sem az Egészségügyi Minisztérium /Ministry of Health/ sem a Szanatóriumok Ontariói Egyesülete /Ontario Nursing Homes Association/ nem rendelkezett adatokkal arról, hogy ugyanezen időszakban hányan vártak az idősoruk szanatóriumában való el-

helyezésre. Az Ontario Állam Kórházainak Egyesülete /Ontario Hospital Association/ sem tudott a tartós kórházi elhelyezésre várók számáról adatokkal szolgálni, de az Elhelyezéseket Koordináló Szolgálat /Placement Coordination Service/ adataiból területi becslések előállíthatók, amelyek jelezhetik a rendszer telítettségét.^x

Az Elhelyezési Szolgálat váarkozási listáján szereplők többségükben időskorúak. Például az Ottawa-Carleton-i Szolgálat nyilvántartásában 1983 májusa és decembere között szereplő egyének 85 %-a volt 65 évesnél idősebb. Látható tehát, hogy az intézményi gondozottak magas száma ellenére is Ontarioban sok időskorúnak kell szembenéznie azzal, hogy egy időre csak várakozási listára kerülhet, ha intézeti elhelyezésért folyamodik. Miért van ez így?

Intézeti élet kevés alternatívával

Ha például az akut megbetegedések kezelésére szolgáló ágyakban fekvő, nem megfelelően elhelyezett betegek ügyét tanulmányozzuk, olyan rendszerrel találjuk magunkat szemben, amely elvesztette képességét arra, hogy megfelelően ellássa azokat, akiket szolgálnia kellene. Az Ontario Állam Kórházainak Tanácsa /Ontario Hospital Council/ által 1983 áprilisában a torontói kórházakban készített egynapos kérdőíves felvétel tanúsága szerint az akut megbetegedések kezelésére fenntartott ágyakban fek-

^x Például Windsor-Essex-ben 1984 áprilisában 61 fő várt tartós kórházi elhelyezésre az aktív kezelésben részesülők részére fenntartott ágyakban fekvő betegek közül. A Thunder Bay-i Elhelyezéseket Koordináló Szolgálat /Thunder Bay Placement Coordination Service/ előjegyzésében 1984 márciusában 164 fő várakozott, közülük 70 várt aktív kezeléssel járó elhelyezésre. Az Ottawa-Carleton-i Szolgálat 1984 áprilisi statisztikái 960 sorban állót tartottak nyilván, akiknek egyharmada várt tartós kórházi elhelyezésre. Toronto Város Kórházi Tanácsának Tartós Elhelyezésekkel Foglalkozó Bizottsága /Long Term Care Need Committee of the Hospital Council of Metropolitan Toronto/ 1980-as jelentésében 1985-re 2350-re, 1990-re pedig 3730-ra becsülte a hiányzó tartós kórházi elhelyezésre szolgáló ágyak számát.

vő betegek 13,9 %-a feküdt nem megfelelő helyen. Ez természetesen meghatározólag hat a szanatóriumi, illetve tartós kórházi elhelyezésekre és a nyújtott gondozásra is. Az adófizetőknek a nem megfelelő elhelyezés a napi 300 \$-ba kerülő akut betegségek kezelésére szolgáló kórházi ágyak mellett hatalmas költségeket okoz.

Halottszemlék, ügyvédi szervezetek és családtagok panaszbejelentései alapján nyilvánvalóvá vált, hogy sok időskoru elhelyezése nem megfelelő. Az öregek nem megfelelő elhelyezésének oka gyakran a választási lehetőség hiánya, különösen azoknak az időskoru személyeknek az esetében, akik ugyan már igényelnek támogatást, azonban továbbra is a társadalomban kívánnak élni. A Tartósan Gondozottakat Támogató Baráti Társaság /Concerned Friends for Patients in Long Term Care Facilities/, ezen önkéntes ügyvédi reformer csoport még azt az állítást is megkockáztatja, hogy ha az időskorúaknak megfelelő támogatásban is részvételű tehermentesítő, háztartási segítséget nyújtó, lakóhelyi közösségi szervezetek állnának rendelkezésére, megszűnne az intézeti élet iránti igény.

A napidijakon alapuló finanszírozási rendszer problémái

A túlzott intézetesítettség és óriási várakozási listák mellett a jelenlegi tartományi költségvetési rendszer a legkevésbé sem az érintettek szükségleteinek kielégítésére irányul.

Jelenleg a tartományi kormány három alapvető intézeti gondozási formát biztosít, az egyénnek ezek valamelyikét kell magára erőltetnie. Kevés mód nyílik az egyéni szükségletek kielégítésére.

Vizsgáljuk meg röviden a három intézeti típust, és a finanszírozási rendszer és az igényelt gondozás szintjének összefüggéseit. A három típus:

Időskorúak szanatóriumai /Nursing Homes/; helyi hatóságok otthonai /Municipal Homes/; jótékonyági szervezetek otthonai /Charitable Homes/.

Ontario Államban a nyilvántartott szanatóriumi ágyak száma 29 206. A szanatóriumok kibővített /extended care/, illetve állandó ápolást /chronic care/ nyújtanak.

A Betegeket Osztályozó Hivatal /Patient Classification System/ a kibővített gondozás esetében az ápolás felső határát napi másfél órában állapítja meg. Ennek ellenére sok kibővített ápolásban részesülő gondozottnak napi négy órányi ápolásra is szüksége lenne. A Tartományi Kormány szabályozói következtében azonban az adott támogatás mértéke nem változik, aminek eredménye nyilvánvaló. Az időskorúak gondozásának minősége szenved csorbát akkor, ha a támogatás mértéke nem felel meg az igényelt gondozás szintjének. A másik gyakori probléma az, hogy az egyén időskorúak otthonában nyer elhelyezést, amely intézmény soha nem is szándékozott ezt a szintű ápolási felügyeletet nyújtani. Így sokak számára az egyetlen alternatíva, hogy végtelen számú értelmetlen napot töltsenek a kórházi ágyban.

A 181 - részben helyi hatósági, részben jótékonyági - otthon 1980-ban összesen 27 968 férőhellyel rendelkezett. Elméletileg az időskorúak otthonai bentlakásos, és kibővített felügyeletet kell nyújtsanak, de - mint korábban már írtuk - gyakran olyan lakóik vannak, akiknek legalább 4 órányi ápolásra lenne szükségük. Az otthonok egynapi költsége /40,35 \$/^x azonban nem fedezi a tényleges költségeket.

A jelenlegi napidíjas finanszírozási rendszer következményeit a nem haszonra dolgozó szervezetek, mint például etnikai csoportok szervezetei, önszervező csoportok és egyházi szervezetek jótékonyági egyesületei által fenntartott időskorúak otthonai érzik meg leginkább. A jótékonyági szervezetek 192 otthona közül 94-nek kénytelenek csökkenteni a létszámát.

A Villa Maria esete

A jótékonyági szervezetek időskorúak otthonainak vezetőisége gyakran tulköltekezik, hogy az öregek gondozását, lelki

^x Ontario Állam össz-költségvetése 102 millió \$ volt és a helyi hatósági és jótékonyági otthonoknak költségvetési kerete 25 millió \$ volt.

és kulturális környezetüknek megfelelően végezhesse. Tartományi támogatást nem kapnak a deficit kiegyenlítésére.^x A windsori Villa Maria elnevezésű jótékonyági otthonnak esete jól példázza azt a szorongatott anyagi helyzetet, amely számos otthon működését meghatározza. A Villa Maria-ban 1983 májusában készült időmérleg-vizsgálat kimutatta, hogy az otthon költségvetése nem felel meg a nyújtott ápolás mértékének. Az otthon 120 lakójából 35 főre kapták a kibővített ápolásnak megfelelő anyagi támogatást. Ezzel szemben a valóságban 42 lakóra jutott másfél óránál hosszabb napi ápolási idő, sőt e 42 fő közül 18-nak a gondozása napi 3 óránál is hosszabb időt vett igénybe.

Az etnikai csoportok öregei

Az etnikai csoportok időskoru tagjait különösen erősen érinti a jótékonyági otthonok költségvetési deficitje. Bár közülük a családosok gyakran továbbra is együtt élnek az őket támogató nagy-családdal, a generációs ellentétek növekedése, és a tradicionális formák felbomlása várható itt is, különösen azokban az esetekben, amikor a fiatalok új kulturát vesznek át. Az etnikai csoportok azon idős tagjai, akik már nem élnek családjukkal együtt általában saját kulturális csoportjuk által irányított otthonban nyernek elhelyezést. Szükség esetén e csoportok is kaphatnak a kormánytól napidíj formájában támogatást, hogy a megfelelő gondozást biztosítani tudják. Azok az elsőgenerációs bevándorolt idősök, akik nem részesülnek intézeti elhelyezésben, gyakran a magányos élettel kell szembenéznük, miközben az idegen nyelv és az új kulturális környezet okozta korlátok is félelemmel, szorongással töltik el őket.

Összegzés

Egyre inkább igazgá válik, hogy a tartós intézeti gondozásban részesülő idősök életének minősége - függetlenül életkoruktól és anyagi helyzetüktől - megszenvedí a jelenlegi napi-

^x Az olyan helyi hatósági otthonok deficitjét, amelyeket egy tanácsi testület igazgat, 70 %-ban tartományi támogatásból, 30 %-ban pedig a helyi hatóság költségvetéséből fedezik.

dijas finanszírozási rendszert. Az Egészségügyi Minisztériumnak /Ministry of Health/ nincs tudomása arról, hogy a napidijas finanszírozási rendszerben hogyan osztják ki a pénzeket az idősek szanatóriumainak a megfelelő gondozás biztosítására. A Betegeket Osztályozó Hivatalnak /Patients Classification System/ nem feladata az otthonok lakóinak különböző és változó egyéni szükségleteinek figyelemmel kísérése. Ehelyett "beskatulyázzák" az öregeket, mindenkit beosztanak a három - nem egyértelműen meghatározott, de változtathatatlan gondozási szintet jelentő - kategória valamelyikébe.

Mesterséges piac

E működési mechanizmus mellett talán nem meglepő, hogy néhány szanatórium vezetői kifizetődőbbnek tartják, ha pihenő otthonként /rest home/ üzemeltetik vállalkozásukat.

Egyrészt a kibővített /extended care/ és állandó felügyeletet /chronic care/ nyújtó otthonok helyhiánya miatt, másrészt a csekély számú olyan társadalmilag elfogadott alternatíva miatt, amely az öregek számára lehetővé tenné, hogy saját otthonukban maradjanak, létrejött a pihenő otthonok mesterséges piaca. Minthogy nincs olyan általános rendelkezés, amely meghatározná a nyújtandó gondozás szintjét, a pihenő otthoni környezet gyakran nem megfelelő az ottlakók számára. Szerencsére bizonyos esetekben a helyi tanácsok olyan helyhatósági rendeleteket hoztak, amelyek szabályozzák az ápolás mértékének minimumát. Ottawa hamarosan követni szándékszik a példát.

Ügyvédi csoportok és az ellenzék tagjai már többször felszólítottak a pihenő otthonokat érintő szabályozó rendszer és törvények megalkotására.^x A szabályozás hiánya ugyanis gyakran azt jelenti, hogy az időskorúak olyan környezetben töltik el

^x A Pihenő Otthonok Ontariói Egyesülete /Rest Home Association of Ontario/ is sürgette a pihenő otthonokra vonatkozó olyan törvény létrehozását, amely gondoskodik az idősek, a volt pszichiátriai gondozottak, és a szellemileg visszamaradottak elhelyezéséről.

idejüket, amely alig nyújt szállásnál és étellezésnél többet.^x

Tartós intézeti gondozás - azonnali reformok

A gondozás tartós intézeti elhelyezéssel járó formája nem minden esetben kerülhető el. Egyes időskoruak életük bizonyos szakaszában olyan intézeti gondozást igényelnek, amely 24 órán át tartó gondozást nyújt, és az egyén szükségleteinek megfelelő mindennapi tevékenységeket is elvégzi.^{xx} Ezekben a tartós intézeti elhelyezést nyújtó otthonokban - az otthon céljától és méretétől függetlenül - bizonyos reformok szükségesek. Ezek alapvető célja az időskoru intézeti lakók életének embe-
ribbé tétele, elsősorban a gondozottak jogainak biztosításával.

A tartós intézeti gondozásban részesülő idősek ugyanis elvesztik méltóságukat: elvesztik autonómiájukat, gyerekként kezelik őket, elvesztik azt a jogukat, hogy beleszóljanak mindennapi életük kialakításába.^{xxx} A szakértők hajlanak arra, hogy az életkor, és ne az egyén állapota alapján döntsenek arról, hogy kinek milyen gondozás felel meg.

Az Ontariói Intézeti Gondozottak Tanácsának Egyesülete /Ontario Association of Residents Councils^{xxxx}/ megfogalmazott

^x A Pihenő Otthonok Ontario Egyesülete /Rest Home Association of Ontario/ annak érdekében, hogy elnyerjék a hatóságok, a közvélemény és az intézetekben gondozottak bizalmát arra törekszik, hogy a tag-otthonok körében kialakítson egy "általánosan elfogadott gondozási normát".

^{xx} Becslések szerint a 65 és 85 év közöttiek 10 %-a /jelenleg kb. 60 ezer fő/ igényel ilyen típusú támogatást, és ez az arány a 85 év fölöttiek körében 30 %-ra /kb. 27 ezer fő/ nő.

^{xxx} Lásd: Janet Storch: Patiens Rights, Ethical and Legal Issues in Health Care and Nursing.

^{xxxx} Az időskoruak gondozásával foglalkozó intézetek lakóinak tanácsait képviseli.

- három otthon lakói által készített szabályzat alapján - egy "jogszabály-gyűjtemény"-t. Ezt az inkább gyakorlati szabályrendszernek, mint sem hiteles okiratnak tekintett szabályzatot támogatja az Ontariói Időskorúak Tanácsadó Testülete /Ontario Advisory Council on Seniors/^x is. A kormány azonban figyelemre sem méltatta azt a kérelmet, hogy ezt a szabályzatot, vagy ennek valamilyen átdolgozott változatát törvénybe iktassa.

Sok amerikai államban törvényt hoztak a szanatóriumi jogokról /Nursing Home Bill of Rights/, amely nagy hangsúlyt helyez arra, hogy az intézetek lakóinak "joguk van tudni", és joguk van saját pénzügyeik intézéséhez. Érdemes tanulmányozni, hogy egy ilyen jegyzék /Virginia Állam/ milyen alapvető hatásköröket és jogokat fogalmaz meg:

A gondozottnak joga, hogy

- ismerje jogait és azokat a szabályokat, amelyek vonatkoznak rá;
- ismerje az általa igénybevehető szolgáltatásokat és azok díját;
- tudja, hogy az orvosok milyennek ítélik meg állapotát, és résztvegyen kezelésének megtervezésében;
- tudja áthelyezésének, vagy elbocsájtásának okát, és hogy erről megfelelő időben értesüljön;
- hangot adhasson panaszainak, és hogy az intézet működésére vonatkozó változtatásokat javasoljon;
- maga kezelje pénzügyeit;
- ne legyen része sem fizikai, sem lelki erőszakban, és hogy se fizikailag, se gyógyszerekkel jogtalanul ne korlátozhassák;

^x Hasonlóan a Gondozottak Jogvédő Egyesülete /Patients' Rights Association/ azzal a javaslattal fordult az Egészségügyi Szabályozók Vizsgáló Bizottságához /Health Discipline Review Committee/, hogy iktassa törvénybe a gondozottak jogainak jegyzékét /Patients' Bill of Rights/, amely inkább törvények, mintsem szabályok segítségével biztosítaná a legfontosabb jogok megadását.

- személyes és orvosi adatait bizalmasként kezeljék, és hogy hozzájáruljon, vagy megtagadja ezek közlését;
- emberi méltósága, személyisége és magánélete tiszteletben tartassék;
- az őt ellátó intézet részére szolgáltatokat ne teljesítsen;
- szabadon érintkezhessen bármely általa választott személlyel;
- szabadon kaphasson és írhasson felbontatlanul leveleket;
- résztvehessen társadalmi, vallási és közösségi tevékenységekben;
- használhassa saját ruházatát és tárgyait;
- egyedül maradhasson házastársával, ha az meglátogatja.

JAVASOLJUK, hogy azonnal jöjjön létre, és iktatódjék törvénybe a tartós intézeti gondozásban részesülők jogainak jegyzéke.

Független ügyvédek

Keith Norton egészségügyi miniszter /Minister of Health/ egy 1984 január 1-én életbe léptetett rendelettel minden szanatórium számára kötelezővé tette a lakók tanácsainak megalakítását. A miniszter bizik abban, hogy e tanácsok képesek lesznek arra, hogy megfogalmazzák a lakóknak az általul lakott otthonnal kapcsolatos problémáit. Fel kell tennünk azt a kérdést, hogy vajon a lakók tanácsai valóban minden vita esetében képesek lesznek-e képviselni a lakók elitélő véleményét, amelyek a tanács tagjait is gondozó személyzetre vonatkoznak. Semmi biztosíték sincs arra nézve, hogy e tanácsok mindig képesek legyenek elvállalni a többi lakó ügyvédjének szerepét. De kell legyen olyan mechanizmus is, amelynek eredményeképp a határozat-

lanabb, cselekvőképtelenebb idősök egyéni érdekei is megfogalmazódnak.

Másik lehetőségként - amely jobban biztosítaná, hogy az öregek igényei és panaszai meghallgatásra találjanak - az Időseket Támogató Ügyvédi Szövetség /Seniors' Advocate System/ létrehozása merült fel. Itt ügyvédek állnának az idős otthon-lakók rendelkezésére, s ők járnának el panaszaik ügyében. Ezek az ügyvédek együttműködhetnek más, már létező szervezetekkel, kezdve a gondozottak és idősök jogait védő csoportoktól egészen a jogvédő irodák tartományi hálózatáig.

A rokkantak és szellemileg visszamaradottak számára már létrehoztak ilyen szervezetet. A szociális ügyekben eljáró ügyvédeknek jogában kell, hogy álljon bizonyos helyekre való bejutás és információkhoz való hozzájutás. Például bejáratosak kell legyenek a gondozottak otthonaiba, és hozzá kell férjenek a róluk rendelkezésre álló adatokhoz.

JAVASOLJUK, hogy tartományi szinten azonnal jöjjön létre az Időseket Támogató Ügyvédi Szövetség.

Panaszos ügyek vizsgálata

A jelenlegi ellenőrzési rendszer, melyben ugyan az ellenőrzést végző személyek számát épp nemrégiben emelték lo-ről 32-re, továbbra is meglehetősen hatástalan. A reform szükségessége magától értetődő: ugyanazon idős ember gondozását illető különböző panaszokat külön-külön vizsgálják ki, az otthonok az éves ellenőrzés időpontjáról előre értesülnek, a közönség számára csak az éves ellenőrzés adatai férhetők hozzá, és egyre nagyobb az aggodalom, hogy az ellenőrök nem intézkednek elég gyorsan a súlyos hanyagságról árulkodó esetekben sem.

Szükség lenne az Egészségügyi Minisztériumtól /Ministry of Health/ függetlenül működő Egészségügyi Panaszokkal Foglalkozó Bizottságra /Health Complaints Commission/, amely közvetlenül Ontario Állam Törvényhozásának /Legislature of Ontario/

számolna be. Ezt a független szervezetet nem gátolnák azok az érdekelletétek, amelyek jelenleg az Egészségügyi Minisztérium alá tartozó Ellenőrzési Szolgálatot /Inspection Service/ gátolják.

JAVASOLJUK egy független Egészségügyi Panaszokkal Foglalkozó Bizottság felállítását, amely a tartós gondozással foglalkozó intézeteket ellenőrzi, panaszos ügyeiben eljár.

Pihenő otthonok /Rest Homes/

Egy korábbi fejezetben már megfogalmaztuk a pihenő otthonokkal kapcsolatos problémákat.

JAVASOLJUK, hogy az Egészségügyi Minisztérium hozza létre a pihenő otthonok tartományi szintű jogi szabályozását.

A felelősség egyesítése

Jelenleg az időskorúak gondozásának mind intézeti elhelyezésével járó, mind a gondozott otthonában történő formája egyrészt az Egészségügyi Minisztérium, másrészt a Közjóléti Minisztérium /Ministry of Community and Social Services/ hatáskörébe tartozik.

Eredetileg ez a kettős felügyeleti rendszer annak következtében jött létre, hogy az Egészségügyi Minisztérium felelt az egészségügyi ellátásért, míg az ellátás általános részei a Közjóléti Minisztérium hatáskörébe tartoztak. Ahogy idővel mindkét intézmény növekedett, hatásköre bővült, hatásköri átfedések jöttek létre és ami még ennél is nagyobb baj, szakadékok és mesterséges distinkciók annak tekintetében, hogy kinek a fennhatósága alá tartozik egy bizonyos szolgáltatás, és az is előfordult, hogy az egyik minisztérium szerint a gondozottak valamely cso-

portjának ügye épp a másik hatáskörébe tartozott.

Minthogy egyre inkább átfogóan közelítjük meg az egészségügyi és szociális ellátás problémáját, különösen az időskorúak esetében értelmesnek látszik az a javaslat, hogy az egyik minisztérium hatáskörébe utaljuk ezt az egész területet. Mint-hogy az időskorúak gondozásának egyik fontos tényezője az egészségügyi ellátás az Egészségügyi Minisztérium tűnik e célra megfelelőnek. Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy az idősök gondozásának kérdésében semmiképp sem "egészségügyi modell" létrehozása mellett foglalkunk állást, s véleményünk szerint az öregeket - pusztán azért, mert szociális gondozásra szorulnak, - nem szabad "beteg"-eknek tekintenünk. A felelősségnek az Egészségügyi Minisztérium kezében való összpontosítása azt a feladatot jelentené a minisztérium számára, hogy az időskorúak egészségügyi és szociális igényeit is saját közösségükön belül próbálja meg kielégíteni.

JAVASOLJUK, hogy az időseket érintő mindenfajta - intézeti és nem intézeti - szociális gondozási ügy egy kézben összpontosuljon, s az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe kerüljön át.

A gondozás minőségének biztosítása

Sok szó esik a "gondozás minőségéről" annak ellenére, hogy a fogalom érthető, és a gondozás minősége mérhető. Az Egyesült Államokban sok átfogó módszert dolgoztak ki a gondozás minőségének megállapítására, és ezzel együtt a "minőség biztosítására". Sok tanulmány, mint például az, amelyet a Colorádói Egyetem Egészségügyi - Tudományi Központjában /University of Colorado's Health Sciences Centre/ Készítettek kimutatta, hogy a "gondozás minőségén" mást értenek a gondozottak, az intézetek dolgozói, a szakértők és a családok. Egyetlen dologban azonban mindannyian egyetértenek: a minőség mérésének az időskorú személy szükségleteiből, és nem ezek korlátozásából kell kiindulnia.

Nem férhet kétség hozzá, hogy a gondozás jobb minőségű lehetne, ha kialakításába az idős személyt és családját is bevonnák. Jelenleg azonban ez aligha történik meg. A mai ontarioi rendszer általában megtagadja az időskoru gondozottnak és családjának bevonását a gondozással kapcsolatos döntésekbe, sőt, érzékelhető olyan tendencia is, hogy az öregek gondozását egyre inkább úgy végzik, hogy korlátozzák őket, ahelyett, hogy lehetőségeket biztosítanak számukra.

Az egyik lehetséges módja annak, hogy az egyén számára biztosítsuk a választás szabadságát és azt, hogy maga ellenőrizze ügyeit az, ha hozzájárulunk ahhoz, hogy szükség esetén maga az időskoru személy, valamely családtagja, vagy esetleg ügyvédje kapja meg az egészségügyi ellátás díját. Ehhez az egyén lehetőségeinek, "tevékenységi szintjének" /functioning level/ becslése lenne szükséges, amely alapján a szükségleteit kielégítő szolgáltatásokat maga "vehetné meg". Ez a becslés irányítaná az időskoru személy választásait abban, hogy milyen gondozást igényel, minthogy körvonalazódna számára egy bárhol kivitelezhető ápolási terv.

Más szóval minden öreg esetében felbecsülnék az ő egyéni szükségleteit kielégítő gondozás szintjét. A tartománytól e becsült szint figyelembe vételével kapott anyagi támogatás alapján a felkinált lehetőségek közül minden idős személy maga dönthetné el, hogy mely szolgáltatásokat veszi igénybe.

Emellett a minden időskoru szükségleteit felbecsülő rendszer mellett - azok számára, akik az időskoruk otthonában való elhelyezést választják - szükség van egy bizottságra, amely ellenőrzi és biztosítja, hogy az egyén a neki megfelelő intézetbe kerüljön.

Nem sok kétség férhet hozzá, hogy ha a gondozási terv kialakításában nő a "fogyasztói részvétel", akkor ennek eredményeképp az öregek gondozása jobb, és felelősségteljesebb lesz.

JAVASOLJUK, hogy az Egészségügyi Minisztérium hozza létre az idősek "tevékenységi szint"-jének meghatározási rendszerét, amely bárhol, ahol az időskoru személy

él, működtethető, és amely a lehetőségekre, és nem a korlátokra helyezi a hangsúlyt.

JAVASOLJUK egy egész Ontario Államot átfogó - elhelyezéseket ellenőrző bizottságokból /Placement Review Committee/ álló - hálózat létrehozását.

Élet a lakóhelyi közösségben

Tévedés volna az intézeti férőhelyek követelését úgy értelmezni, hogy sokan szeretnének intézetben élni. Bár a 85 év fölöttiek 85 %-a igényel intézeti elhelyezést, szükség lenne annak a biztosítására is, hogy a gondozás ne váljék az időnek egy felügyelő intézményben való üres mulatásává. Természetesen az időskorúak közül a "legfiatalabbak" és a "középkorúak" minden esetben a lakóhelyükön való életet választanák, ha ott megkaphatnák a megfelelő szociális gondozást. Az itt következők a jelenlegi lehetőségeket, és a helyzet javításának és megváltoztatásának lehetséges módjait ismertetik.

Házi gondozás /home care/

A házi gondozás az Ontariói Kórházak Biztosítási Egyesülete /Ontario Hospital Insurance Plan/ által nyújtott szolgáltatás. Ahhoz, hogy valaki bekerülhessen ebbe a programba, szüksége kell, hogy legyen valamilyen szakellátásra /például fizioterápiára/, amelyet havonta három-négy alkalommal nyújtanak otthonában. A program legfeljebb 80 órás háztartási segítő szolgáltatást /homemaker service/ is nyújt.

Ezen korlátozások ellenére a házi gondozásnak háromféle hatása van: lehetővé teszi az akut kórházi ápolás hamarabbi abbahagyását; segít azokon a gondozottakon, akik máskülönben intézeti elhelyezésre szorulnának, és ezáltal késlelteti bekerülésüket a gondozásnak e költségesebb formájába; elérhető, hogy a családot időlegesen mentesítse a gondozási feladatok alól.

Ontarioban ma 38 házi gondozási program működik. Az Egészség Biztosító határozatban /Health Insurance Act/ előirt következő hasznos támogatási formákat nyújtják:

- Ápolónői látogató szolgálat /Visiting Nurses Services/,
- Fizioterápiás kezelés,
- Gyógyszerek, ruházati cikkek, orvosi ellátás,
- Közlekedési szolgálat,
- Élelem-szállítás,
- Háztartási segítő szolgálat /Visiting Homemaker Services/.

A tartós házi gondozásban részesülők 65 %-a Ontario Államban 75 éves vagy idősebb. Ez körülbelül 62 560 időskorut jelent. E szolgáltatás nélkül többségükben a saját lakóhelyi közösségében való életet az intézeti étellel kellene fölcserélnie.

Minthogy a házi gondozási program abból indul ki, hogy e forma a rehabilitációt szolgálja és az időlegesen betegek gondozására nem vállalkozik. Sokkal hasznosabb lenne, ha intézeti elhelyezés helyett számukra is háztartási segítő szolgálatot, és időszakonkénti orvosi látogatást - amire valóban szükségük lenne - biztosítanának. Természetesen a gondozás 80 órában való maximálását ebben az esetben meg kellene szüntetni.

JAVASOLJUK, hogy az Egészségügyi Minisztérium bővítse ki a házi gondozási szolgálatot, és azt terjessze ki az időlegesen betegekre is.

Háztartási segítő szolgálatok /homemaker services/

Jelenleg a háztartási segítő szolgálatot igénybe venni szándékozó idős személy a különböző háztartási segítő programok milliárdjaival találja magát szemben. Ráadásul ilyen szolgáltatásban rengeteg különféle alapon lehet részesülni. Például házi gondozásban részesülhet az, akinek korlátozott időtartamu orvosi ellátásra van szüksége. /Mindamellet - mint ahogy már írtuk - a házi gondozás 80 órában van maximálva./ Háztartási se-

gitságet lehet kapni a helyi hatóságoktól, de ehhez környezet-tanulmány szükséges. Vagy adhat háztartási segítséget az Idős-koru Felnőttek Központja /Older Adult Centre/, amelynek szintén vannak házi gondozási szolgáltatásai. Nagyon sok idős-koru azonban egyáltalán nem részesülhet ilyen gondozásban, és ezáltal intézeti gondozás igénybevételére kényszerül.

Az az 1980-as kísérlet, amely szeretne volna az összes házi gondozási formát - köztük a háztartási segítő szolgálatot - közös jogi szabályozás alá helyezni, megbukott. Ennek eredményeképp jelenleg 16 különféle szabályozása van a házi gondozási programoknak.

JAVASOLJUK, a házi gondozói szolgálatok szabályzatának /Home Support Services Act/ létrehozását, amely a jelenlegi 16 különféle szabályozó rendszert összehangolná.

Háztartási segítő szolgálat /homemaker services/
rossz egészségi állapotú idősök számára

Vitatható, hogy a háztartási segítő szolgálat-e a rossz egészségi állapotú idősök támogatásának kulcsa. Már 1979-ben felmerült, hogy az Egészségügyi Minisztérium hozza létre - a házi gondozásban használatos szolgáltatás - házhozszállítási modell alapján - a gyenge egészségű öregek számára a háztartási segítő szolgálatot.

1981 októberében Dennis Timbrell, akkori egészségügyminiszter bejelentette, hogy lépéseket tesznek ennek kialakítása érdekében. E program célja a rossz egészségi állapotú idősök, és a rokkantak saját otthonukban való segítsége lett volna, függetlenül attól, hogy emellett szükségük van-e orvosi kezelésre is.^x

^x Ezt a tervet Frank Drea közjóléti miniszter /Minister of Community and Social Services/ is támogatta.

A programnak a tartomány öt-hat erre kijelölt helyén már 1982-1983-ban be kellett volna indulnia. Ez nem történt meg. Az eredetileg 1984 júniusára tervezett teljes megvalósulását ma már csak az évtized végére várják.

A gyenge egészségű időskorúak csoportjának - e csoportnak, melynek létszáma 1991-re jelentősen meg fog nőni - támogatásában a háztartási segítő szolgálat értékét nem szabad alábecsülni. Ennek hiánya teszi szükségessé a családi támogatással nem rendelkező időskorú személyek számára a tartós intézeti gondozás igénybevételét.

JAVASOLJUK, hogy az Egészségügyi Minisztérium Ontario Állam egész területén állítson fel háztartási segítő szolgálatot a rossz egészségi állapotú idősök és rokkantak támogatására.

Szolgáltatások az etnikai csoportok időskoru tagjainak támogatására

Mint már korábban vázoltuk, az etnikai csoportok időskoru tagjai, amikor családi támogatás nélkül kénytelenek élni - a kulturális és szellemi szakadék miatt - az átlagosnál nagyobb nehézségekkel állnak szemben. Következésképpen nagy szükség van mind kulturális központokra /cultural community centre/, mind többnyelvű társadalmi szolgálatra /multilingual community services/; ezen intézmények feladata az etnikai csoportok öregségeinek gondozása is. E központok alapvető feladatainak csak egy része az, hogy különböző nyelveken információkkal szolgálnak, személyre-szóló tanácsokat adnak, segítenek az olyan nyomtatványok, mint a jövedelmi adóbevallási ív kitöltésében az etnikai csoportok időskoru tagjainak.

JAVASOLJUK, hogy a tartományi kormány a többnyelvű szociális gondozó központok - amelyek feladata az etnikai csoportok öregségeinek támogatása - költségvetését emelje meg.

Napközbeni ellátást nyújtó programok

Nappali kórház /Day Hospital/

A nappali kórház tulajdonképpen ágy nélküli kórház, ahol az időskoru személy függetlensége megtartása mellett minden szükséges kórházi szolgáltatást megkaphat. A teljes egészségügyi hálózat /s maga az adófizető is/ nyer ezeken a nappali kórházi programokon, hiszen ezek csökkentik a kórházi ágyak, az időskorúak szanatóriumai és otthonai iránti igényt, s csak körülbelül napi 50 \$-ba kerülnek. Sajnos egyszerűen nem elég a nappali kórház ahhoz, hogy ez a forma az ontarioi öregek számára az intézményi elhelyezés valódi alternatívájává válhasson.^x

Nappali központok /Day centre/

Az időskorúak nappali központjai Ontarioban felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtanak több mint 60 ezer ontarioi időskorúnak. A Közjóléti Minisztérium úgy tekint ezekre a központokra, mint amik csupán napközbeni "társas-szórakoztató" programokkal szolgálnak. A központok mindazonáltal sok helyen a különböző szolgáltatások tömkelegét nyújtják az öregeknek. Többek között segítenek jövedelmi adó ügyekben, tájékoztatnak a családgondozási szolgáltatásokról /community services/, és segítenek anyagi lehetőségeiknek megfelelő lakásmegoldást találni. Az időskorúak használati díj minimumot kell fizessenek különböző tevékenységekért, például a kártyajátékért /napi 0,5-2 \$-t/.

Az időskorúak központjai költségvetésük 50 %-át - legfeljebb 15 ezer \$-t a Közjóléti Minisztérium támogatásából kapnak. Az időskorúak központjainak szabályzata értelmében a 15 ezer \$ fölötti összes deficit 20 %-át a helyi hatóság köteles fedezni.

^x Az Oshawai Általános Nappali Kórház /Oshawa General Day Hospital/ és a Parkwoodi Nappali Kórház /Parkwood Day Hospital/ Londonban, két olyan kórház, amelyek nappali kórház formájában nyújtanak klinikai kezelést, különböző terápiákat, és szociális segítséget azok számára, akik felelőséget vállalnak az időskoru családtagokért.

Sok városi központ esetében ez az összeg a minisztériumtól kapott 15 ezer \$-nál is magasabbra emelkedik. A helyi hatóságok csak sok nehézségek árán tudják e központok költségvetésének megfelelő hányadát biztosítani. Ha a 20 %-nyi helyi hatósági támogatás nincs biztosítva, a Közjóléti Minisztérium sem garantálja a 15 ezer \$-os maximális támogatást. Gyakran a költségvetési támogatásból, és a szolgáltatások díjaiból befolyt jövedelem nem fedezi a deficitet. Természetesen a nem jövedelem orientált magán-központok saját maguk kell előteremtsék a saját deficitjük fedezéséhez szükséges összeget. 1984-től kezdődően az Időskorú Felnőttek Központjainak Egyesülete /Older Adult Centres Association of Ontario/ véleménye szerint sokhelyütt erre nem lesznek képesek.

Az Időskorú Felnőttek Központjainak Ontariói Egyesülete /Older Adult Centres Association of Ontario/ 120 ontariói központ közül 112-t számlál tagjai sorában.

1983-ban 20 központ alapítását kezdeményezték. Alapításuk engedélyezése nem feltétlenül jelenti azt, hogy hamarosan létre is jönnek. Az egyesület sikertelenül próbált a Közjóléti Minisztériummal a 15 ezer \$-os plafon emeléséről tárgyalni. Ez a plafon 1984-ben ugyanannyi mint 1966-ban volt.

Nyilvánvaló, hogy ha az időskorúak nappali központjai támogatásának mértéke Ontario Államban nem változik, úgy egyre több és több idős ember lesz kénytelen intézeti elhelyezést igénybe venni. A társadalmi kapcsolatok, és a különböző kérdésekben adott tanácsok, amelyeket sok idős ember e központokban kap meg, kulcsfontosságú elemei annak, hogy az öregek meg tudjanak saját lakóhelyi közösségükben maradni.

A kevésbé önálló öregek támogatását szolgáló központok otthoni segítséget nyújtó programokkal /Home Support Programes/ is rendelkeznek. E segítségek közé tartozik például a háztakarítás, hóseprés, szállítás stb. Azoknak a központoknak, amelyek otthoni segítséget is nyújtanak a Közjóléti Minisztérium - a többivel ellentétben - költségeik 50 %-át téríti meg.

A szociális fejlesztési ügyek tartományi titkárához /Provincial Secretary for Social Development/ 1981 decemberében

benyújtott javaslat minden nem-intézeti gondozási forma költségvetésének emelését javasolja.

JAVASOLJUK, hogy az Egészségügyi Minisztérium vállaljon felelősséget az ontarioi időskorúak központjaiért, és növelje számukat és költségvetésüket.

A lehetőségekről nagyobb általánosságban - a gondozási tevékenységek skálájának szélesítéséről

Ottawa körzet az intézetesítetttség csökkentéséért

Ottawaban arra láthatunk példát, hogy hogyan lehet rugalmasabban közeledni az időskorúak egyéni problémáihoz. Bár az ottawai gondozási rendszer sem tökéletes, azt mindenképpen jól példázza, hogy mennyire fontos az intézeti gondozás és az alacsony költségek mellett a szolgáltatások összehangolása is.

1979-ben Ottawa Körzet Egészségügyi Tanácsa /Ottawa District Health Council/ elkezdte az Ottawa körzetben élő időskorúak igényeit kielégítő program kidolgozását. A körzet 550 ezer lakosának közel 10%-a időskorú, és ez az arány még tovább növekszik.

Az Ottawaban kialakított modell, amely most kerül bevezetésre, a következő elveket tartalmazza:

1. Az időskorú tevékenységi szintjének becslése /assessment of functioning level/ az Ottawai Közkórházban /Ottawa Civic Hospital/ a házi orvos javaslatára.

2. Mozgó orvosok csoportjainak felállítása, akik a falvakba kijárnak; ezek a csoportok egy Ottawa környéki speciális területen fognak működni. Mindhárom csoportban lesz fizioterápiás szakorvos, munkaterápiával foglalkozó orvos, ápolónő és szociális gondozó. Esetenként geronológus is a csoport rendelkezésére áll.

3. Nappali kórházi ápolásra szolgáló ágyak felállítása a körzetben működő kórházakban. /Az ágyak számát még nem határozták meg./

4. Két tartós ápolást nyújtó kórházban hat "mentesítő ápolás"-ra /respice care/ szolgáló ágy felállítása; ezek lehetővé teszik az időskorúak időleges kórházi ápolását, hogy ezáltal a család mentesüljön az ápolás terhe alól.

E program nélkül Ottawa Körzet Egészségügyi Tanácsának /Ottawa District Health Council/ becslése szerint 800 újabb tartós ápolást nyújtó kórházi, és szanatóriumi férőhelyre lenne szükség, ami évi 30 millió \$ költséget jelent. A 2,5 millió \$-ba kerülő program gazdaságos, és emberi megoldást nyújt az Ottawai idősek számára.

Évekbe telt, és az ágyhiány miatti tragédiáknak kellett bekövetkezniük Ottawaban ahhoz, hogy az Egészségügyi Minisztérium vállalja e modell kidolgozásának támogatását. A modell szerint felállítandó új ágyak anyagi fedezete nincs teljes egészében biztosítva, s "mentesítő ápolás" céljára hatnál jóval több ágy lenne szükséges. Az, hogy e standardizált vizsgálati eljárás az idős embereket csak a már eddig is létező intézmények gondozásába "skatulyázza be", vagy valóban több lehetőséget fog nyújtani problémáik lakóhelyen történő megoldására majd csak a kísérlet során fog kiderülni. Mindezek ellenére a program megpróbálja e problémákat úgy megoldani, hogy a körzetben élő idősök igényeit valóban kielégítse.

Ontario Államban az akut kezelést nyújtó kórházi ágyak napi költsége 300 és 400 \$ között mozog, míg a tartós ápolást nyújtó helyeké 100 és 200 \$ között. A "mentesítő ápolás" ugyanakkor napi 10-20 \$-ba, és a nappali kórházi ápolás körülbelül napi 50 \$-ba kerül. Nehéz megérteni, hogy annak ellenére, hogy ez utóbbi megoldások egyrészt gazdaságosabbak, másrészt az idősöknek jobb életfeltételeket biztosítanak, a tartományi kormány miért csak ilyen sokára volt hajlandó a gondozás ezen új típusu formáját szolgáló programokat életbe léptetni.

Lakásmegoldási lehetőségek idősök számára

Nyilvánvaló, hogy a lakáshoz jutás jelenlegi rendszere kevés lehetőséget nyújt az öregeknek. Sokaknál ez azt eredményezi, hogy vagy korábbi lakásukban maradnak, ahol házi gondozásban részesülnek, vagy különböző intézetekben nyernek elhelyezést. A lakásmegoldási módok olyan skálájára lenne szükség, amely lehetővé teszi az idősök számára, hogy támogatásuk az általuk igényelt mértékben növekedjék. A skála - kezdve a még legönállóbbakon - a következő szintű támogatásokat kell nyújtsa: önálló lakás, s emellett lehetőség más lakókkal való közös elfoglaltságokra; félig önálló lakás háztartási segítséggel és élelmezéssel; és végül nem önálló lakás élelmezéssel, háztartási és orvosi ellátással.^x

Egy ilyen típusu program sikere Ontarióban a Lakásügyi /Ministry of Housing/, az Egészségügyi és a Közjóléti Minisztérium támogatásának összehangolásán múlna. Azoknak az időskorúaknak nyújtana segítséget, akik nem kapnak családi támogatást /az intézetekben elhelyezett időskorúak 50 %-a nem érintkezik családjával/. A mentesítő ápolás /respite care/, a háztartási segítő szolgálat /homemaker service/, és az élelem-szállítás szintén beépül e skálába. A tevékenységi szint becslése /assessment of functioning level/ alapján megállapított szükségletnek megfelelően. E lakásmegoldások mellett az egyének nappali központokba is járhatnak, nappali kórházi ápolásban is részesülhetnek.

A lakás-lehetőségeknek e skálája együtt a lakóhelyi támogatásokkal késleltetné az akut kórházi ápolás, és a tartós intézeti felügyelet iránti igényt. Ezek a formák megtartják a maximális függetlenséget, és - ahogy több vizsgálat is kimutat-

^x Nagy-Britanniában időskorúak számára létrehoztak egy támogatott önálló lakás /Assisted Independent Living/ elnevezésű lakásprogramot. Ebben független lakásegységeket hoztak létre, amelyek mindegyikéből vagy házi telefonon, vagy csengővel, sürgősen lehet segítséget kérni. E házakban vagy állandóan bentlakó személyzet van, vagy szociális gondozók járnak ki rendszeresen.

ta - csökkentik a halálozási rátát azokhoz az öregekhez viszonyítva, akik intézeti elhelyezésben részesülnek.

Családsegítő programok /Family Support Programs/

Becslések szerint az időskorúak 50 %-ának van olyan családtagja, aki tudná gondozni. Mindazonáltal a nagymennyiségű idő és energia amit az idős családtag ápolására kellene fordítani, gyakran meghaladja a család lehetőségeit. A családsegítő programok célja, hogy különböző lehetőségeket nyújtson azoknak a családoknak, akik idős családtagjaik ápolásában résztvesznek. 1979-ben New York-ban olyan kísérleti programot hoztak létre, amely abból indult ki, hogy az idősek gyakran a már meglévő programok kereteibe vannak "beszorítva" ahelyett, hogy valódi szükségleteiket elégítenék ki. Az Egyesült Államokban becslések szerint a szanatóriumi gondozottak 10-40 %-át olyan személyek alkotják, akik megfelelő támogatás mellett önállóan is tudnának élni. Kanadában ez az arány feltehetően magasabb, hiszen az Egyesült Államokban az időskorúaknak több lehetősége nyílik az önálló életre.

A New York városi családsegítő program nem orvosi, hanem gondoskodási modellből indult ki. A vizsgálatok egyértelműen igazolták, hogy a családsegítő programok kitolják a szanatóriumi elhelyezés iránti szükséglet idejét. Azoknak az időskorúaknak, akiknek vannak olyan családtagjaik, akik szívesen vállalják gondozásukat, felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak e családsegítő, szolgáltatásokat házhoz szállító programok a gondozás minősége, és a költségek hasznosítása tekintetében. Természetesen az ilyen típusú modellek sikere is függ az adott területen igénybe vehető támogató szolgáltatásoktól.

A családot támogató szolgáltatások ezen modellje a család és a szolgáltatást végző személy szerződéses együttműködésén alapul, és függ az ellátandó családtag által igényelt gondozás mértékétől. A kísérlethez azokat a családokat válogatták ki, amelyekben az időskorú családtag olyan segítséget is kaphatott e szolgáltatásokból, amelyet családja addig nem tudott meg-

adni neki. Ezután a családokkal való találkozókon "párba állították" a szükségleteket az ügynökség által nyújtott szolgáltatásokkal, mint például háztartási segítő szolgálat /homemaker services/, szállítás, hétfégi mentesítő felügyelet /weekend relief/, pénzügyi tanácsadás.^x

A család bevonása a döntéshozatalba, és a változó szükségletekhez való rugalmas alkalmazkodás nagy előnyei e programnak. A helyi hatóságok tárgyalhatnának a tartománnyal, és meghatározhatnák, hogy helyi szinten milyen szolgáltatásokat tudnak nyújtani. A tartománnyal való megegyezésen alapuló költségmegosztás lehetővé tenné a családsegítő támogatások beillesztését a szociális gondozó részlegek /social services department/ munkájába.^{xx} Az intézeti gondozás anyagi fedezetének egy részét - ilyen típusu programok finanszírozására - a helyi hatóságoknak lehetne adni. New York-ban például körülbelül évi 100 családot láttak el, és az egy gondozottra jutó havi költség 233 és 283 \$ között mozgott. Ez körülbelül két napi tartós kórházi elhelyezés, és egy napi akut kezelésre járó kórházi kezelés költségének felel meg.

JAVASOLJUK, hogy az Egészségügyi Minisztérium a Lakásügyi Minisztériummal /Ministry of Housing/ együttműködésben többféle lakásmegoldási lehetőséget, és olyan családsegítő programot nyújtson az idősek számára, amelyek tekintettel vannak változó szükségleteikre.

^x Körülbelül évi 100 ezer \$-t kaptak az ügynökség alkalmazottai, akik a családokkal szerződéses együttműködésre léptek.

^{xx} Becslések szerint évi 100 ezer \$ tartományi támogatás segítségével 100 családot lehetne ellátni, bár természetesen ez az összeg - a rendelkezésre álló szolgáltató személyzettől függően - változhat.

SZÉMAN ZSUZSA

AZ IDŐSEK HELYZETE FINNORSZÁGBAN

Bevezetés

A tanulmány írója abban a szerencsés helyzetben volt, hogy kéthetes tanulmányuton vehetett részt Finnországban. Így a finn szociálpolitikára vonatkozó ismereteit nem csupán irodalomból, statisztikai adatokból kapta. A tanulmányut alatt számos városi és falusi - idősök számára létesített - intézménybe és szociális otthonba látogatott el. Itt nemcsak a vezetőkkel és személyzettel beszélgettek, de finn nyelvtudása lehetővé tette számára az idősökkel történő közvetlen kapcsolatfelvételt is. A velük való beszélgetésen kívül a helyszínen megfigyeléseket is végzett. Emellett megismerte a családban gyerekeikkel együttélő, illetve a tanyán egyedül maradt idősök helyzetét is.

A Helsinkii, Tamperei, Jyväskyläi Egyetem Szociálpolitikai, Szociológiai és Egészségügyi Intézeteiben, a Népnegyed Intézetben és a Jyväskyläi Tanács Szociálpolitikai Osztályán dolgozó kutatókkal konzultációkat folytatott. A cikk az áttanulmányozott irodalmi anyagot, a tanulmányut élő tapasztalatát tartalmazza.

Külön köszönet illeti a Finn TA-t, mely ezt a tanulmányutat ilyen alaposan megszervezte.

Az idősgondozás helye a finn társadalom
egyéb problémái között

Finnország, a skandináv országokhoz hasonlóan igen fejlett szociálpolitikával rendelkezik. Ennek ellenére égető társadalmi, gazdasági és szociális gondokat kell megoldani. Ezek között az első két helyen a munkanélküliség és a fiatalok lakásgondja szerepel. Míg az 1970-es években 150 ezer volt a munkanélküli, 1980-ra számuk 200 ezerre nőtt, és csak az utolsó két évben sikerült ismét lezoritani a 70-es évek szintjére. A 150 ezer munkanélküli, melyből az egy évnél hosszabb ideig munkát nem találók száma 30-40 ezerre tehető, a finn össz lakosság /4,8 millió fő/ csupán 3,12 %, s a munkaképes lakosság /2880 ezer/ 5,2 %-a, első látásra nem túl nagy arányszám. Ha azonban figyelembe vesszük azt a kb. 300 ezer Svédországban dolgozó finn embert, aki hazáját otthagya más kulturális közegbe, gazdasági, társadalmi körülmények közé került, a Finnországban munkát nem találók aránya jelentősebbé válik.¹

A munkanélküliek közt sok a nő, elsősorban a fiatalabb korosztályból. A munkanélküli segély ellenére, amely biztosítja az alapvető megélhetést, a munkanélküliek közérzete, anyagi és társadalmi helyzete nem azonos a munkaviszonyban állókéval. A hosszabb ideig tartó munkanélküliség vagy az elvándorlás így a társadalom szélére, hátrányos helyzetbe sodorhatja a munka nélkül levő személyt. A nők számára a munkanélküliség gazdasági függetlenségük elvesztését jelenti, ami maga után vonhatja függetlenségük csökkenését is. Sok fiatal lány éppen ezért inkább választ magának nehéz, rosszabbul fizetett, társadalmilag kevésbé megbecsült munkát, mint az esetleges munkanélküliséget. A nők humán érdeklődése mellett ez is egyik oka annak, hogy igen nagy az érdeklődés közöttük a szociálpolitika egyik bázisát alkotó social worker képzés iránt.

A másik nagy megoldandó feladat a fiatalok lakáskérdése. Az alapvető problémát az jelenti, hogy kevés a bérlakás. Az államnak nincs elegendő tőkéje bérlakások építésére, magánszemélyeknek viszont, az állandó infláció és a maximált bérbeadási

lehetőségek mellett nem kifizetődő az építkezés. A fiatalok kb. 80 %-ának tehát saját lakást kell szereznie. A lakásárak négyzetmétere és az átlagfizetés közti nagy különbség - Helsinkiben utóbbi 3500-4000 bruttó FM/hó, vidéken 3500. Ugyanakkor a lakás négyzetmétere Helsinkiben 6000-lo 000, vidéken 4000-6000 FM - szükségessé teszi a hitelek felvételét. A hitelt rövidlejáratra, általában 10 évre és magas, 10-15 %-os kamatra adják. /Kivételes esetben 18 év./

A lakásszerzés és a családalapítás időben nagyjából egybeesik, így a fiatal családok halmozott problémákkal állnak szemben.

Fontossági sorrendben harmadikként, de jóval az említett problémák mögött az alkoholizmus következik. Az alkoholizmus kérdésében az elmúlt években érdekes szemléletváltozás következett be. Pár évvel ezelőtt a részegség retorziót vont maga után, pl. az ittas egyént utépitő kényszermunkára vitték. Ma sem hagyják a részeg embert az utcán, de sem elvonókurára, sem egyéb büntetésre nem ítélik, kijózanodva elengedik. Kérdéses, hogy a szeszital bizonyos kijelölt boltokban történő árusítása megoldja-e az alkoholizmus kérdését.

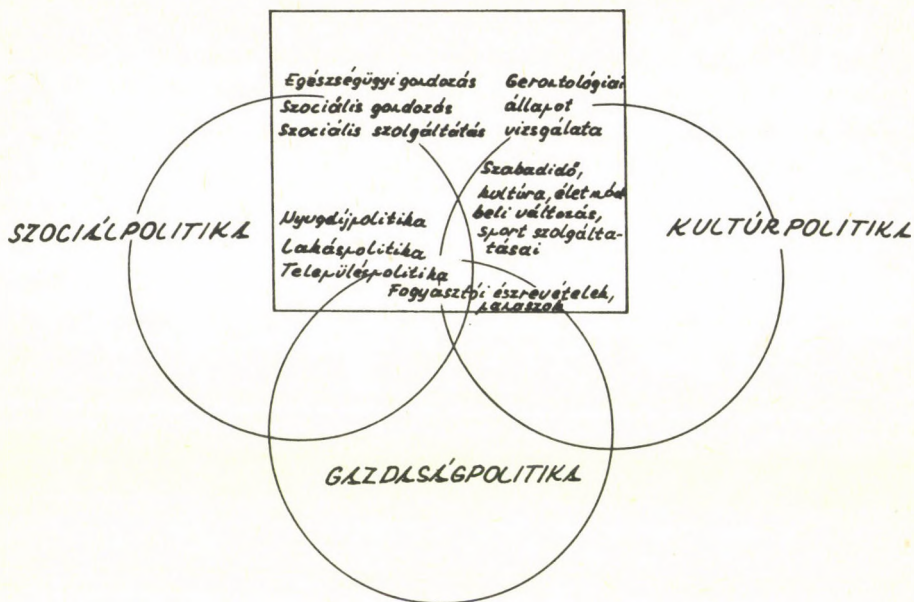
A finn társadalom tehát korántsem problémamentes, s a finn szociálpolitikának igen nehéz gondokban kell hatékony segítséget nyújtania. A gondok mellett azonban számos, az egyén és az egész közösség számára fontos kérdést, pl. az egészségügyi ellátást és az általam vizsgált területet, az idősek gondozását, a velük való kapcsolattartást is sikeresen megoldotta. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy ezen a részterületen a megoldás minden esetben tökéletes, s hogy az idősek minden egyes problémája azonnali reakciót vált ki a társadalomból, s az illetékes szervekből. Itt is vannak - mint a későbbiekből kiderül - kevésbé sikerült ellátási formák. Alapjában véve mégis megállapítható, hogy a nyugdíjkorhatáron felüli korosztály nem került be a társadalom marginális csoportjába. Ezt egyrészt a finn nyugdíjrendszer, másrészt az idősek számára létesített egyéb intézmények és a nagyszámu social worker biztosítja.

Az időspolitika általános jellemzői

Finnországban a nyugdíjkorhatár egységesen 65 év. Időseknek ezért a 65 éven felülieket tekintik. Arányuk a társadalomban ennél fogva viszonyítva kisebb, mint más, alacsonyabb nyugdíjkorhatárral rendelkező országokban. A 60-64 évesek gazdasági, társadalmi helyzete a legtöbb esetben nem azonos a 65 éven felüliekével. A társadalom elöregedésének folyamata, a jelzett korosztály össznépességen belüli arányának növekedése miatt mégis jelentős. 1950-ben a lakosság csupán 6,6 %-a, 1980-ban már 12,1 %-a tartozott a 65 éven felüliek korcsoportjába. Ez az arány az előrejelzések szerint 1990-ben 14,1 %, 2000-ben 15 % lesz.² Az idősek közt, annak ellenére, hogy a halálozási arányszám mind a nőknél, mind a férfiaknál csökkent, jelentős eltérés van nemek szerint. A 65 éven felüliek kétharmad része nő. A 75 éven tulinál arányuk meghaladja a 70 %-ot. A születéskor várható élettartam férfiaknál 69, nőknél 78 év. Idős korban az élettartam esélye nő. Ha egy férfi már elérte a 75 évet, sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy a nőkéhez hasonló korba jut, mint az alsóbb korcsoportoknál. A 75 éves férfi és nő várható élettartama 7,4, illetve 9,4 év.³

A 65 éven felüliek két és félszeresére növekedése az eltelt több mint 30 év alatt, ezen belül is a nagyszámu, háztársát elvesztett nő, új feladatokat és új idős politikát jelentett a finn társadalom számára. Az időspolitika korábban az egészségügyi ellátást, nyugdíjellátást, szociális szolgáltatásokat és bizonyos értelmű lakáspolitikát jelentett. A 70-es évektől kezdve az időspolitika új tartalmat nyert, összetársadalmi problémaként kezelik, amelybe a szociálpolitika, gazdaságpolitika és kulturpolitika nagy része is beletartozik.⁴

Az időspolitika a társadalmpolitika részeként

Az időspolitika kiemelt helye a szociális kiadásokra fordított összeg megoszlásában is mérhető. 1981-ben a bruttó nemzeti össztermék /GNP/ 21,2 %-át ilyen kiadásokra fordították, melyből legnagyobb arányban az idősek és a munkaképtelenek részesültek.⁵

A szociális kiadásokra fordított összeg a GNP %-ában

Idősek és munkaképtelenek	9,3 %
Egészségügy, balesetek	5,6 %
Család-gyerekek	4,0 %
Munkanélküliek	1,4 %
Egyéb	0,9 %
Összes	21,2 %

A finn társadalomkutatók véleménye szerint elsőrendű probléma az időskorúak regionális különbségektől függetlenül törté-
nő, azonos szintű ellátása. Ez a regionális hovatartozástól el-
tekintő idősgondozás alapvetően biztosítja a Finnország bármely
részén élő idős ember számára eltérő problémáinak, igényeinek
megfelelő megoldását. Ennek gyakorlati megvalósítását a jól vé-
giggondolt állami támogatás, helyes időspolitika és a helyi i-
gazgatási szervek önálló döntési lehetősége juttatta érvényre.
Igy az idősekre váró fizikai és lelki problémákat - alapvető a-
nyagi gondjuk a népnegyedj révén nincs - az állami szinten ho-
zott irányelvek betartásával, a helyi közösségeknek kell megol-
dania. Mielőtt a közösségi szintű megoldások bemutatásra kerül-
nének, szükséges a jobb megértés érdekében a finn közigazgatás-
ról és településstruktúráról néhány szót szólni.

A skandináv országok nagy részére jellemző, hogy zárt,
egymáshoz kapcsolódó épületekből álló falvakat csak a tengerpar-
ti halászközösségekben találunk. A megművelendő föld ugyanis
közvetlenül a ház körül terül el. Igy a falvakat alkotó épületek
egymástól távol esnek, délen 2-10 km-re, északon ennél messzebb
helyezkednek el. Egy-egy falu gyakran csak 20-30 házból áll. A
nagyobb falvakba korábban templomot is építettek, innen kapták
ezek a települések a templomfalu nevet. A finn közigazgatás u-
gyanis a közösség, a "kunta" fogalmával dolgozik. Ennek a köz-
igazgatási formának két fajtáját különbözteti meg: a városi kö-
zösséget és a falusi közösséget. Ez utóbbiba 10-20 eltérő lélek-
számu falu és egy templomfalu tartozik. Általában ez ma a vidéki
kunta székhelye, s jellemző rá a fejlettebb szolgáltatóhálózat.
A kétféle kunta jogai közt nincs hierarchikus különbség, ezért
a mi tanyarendszerünkkel nem állitható párhuzamba. A kunták re-
gionálisan egy-egy megyébe tartoznak, de ez döntési jogaikat a-
lapvetően nem befolyásolja. Minden kuntának van egy adminisztra-
tív részlege, vezetősége a különböző jellegű tevékenységek,
problémák végzésére. Igy minden közösségen belül van egy cso-
port vagy egy szervező, aki a szociális ügyek intézéséért, a
social workerek munkájáért, a kúntához tartozó otthonok tevé-
kenységéért felelős.

A szociálpolitikára fordítandó összeget a közösség a területén élők adóztatásából, adott esetben pl. 20 falu /vidéki kunta/ vagy Jyväskylä /városi kunta/ polgárainak adóztatásából nyeri. A befolyt adó nagyobb részével anyagilag is független egységet alkotva a kunta rendelkezik, kisebb részét le kell adnia az államnak. Az állam, a regionális különbségek megszüntetése végett a kuntákkal szemben eltérő módon viselkedik. A szegény kuntákat támogatja, a gazdag kuntákat nem, vagy csak kis mértékben. Így a szegényebb közösségek szociálpolitikai kiadásainak 60 %-át az állam vállalja, míg a gazdagabbak ilyen célú kiadásainak maximálisan 30 %-áig terjed az állami segítség. Különösen az északi, korábbi gazdasági fejlődésük miatt is szegényebb településcsoportok kapnak nagyobb méretű támogatást.⁶

Az idősgondozás így mindenkor az adott kunta feladata. Neki kell a területén belül élő egészséges és beteg "fiatal" és "idős" nyugdíjasnak segítséget nyújtania, különféle típusú intézményeket építenie, problémáik elé menve, különböző igényeiket kielégítenie. Ezt a nagy és felelősségteljes feladatot a kunták, azaz a helyi közigazgatási szervek az egyre növekvő social worker hálózat segítségével tudják megoldani. 1980-ban a social workerek száma 8100 volt.⁷ Ma több mint 10 ezer social workert tartanak nyilván. Ezek nagy része, kb. 80 %-a kizárólag idősgondozással foglalkozik.⁸

A social workerek nagy arányának két összetevője van. Az egyetemi social worker képzés mellett /pl. a Tamperei Egyetem Szociálpolitikai Intézetében/ létszámukat a rövid social worker képzés is növeli. Ilyen jellegű tanfolyamokon nyaranta elsősorban az 55-65 év közti, részidőben dolgozó vagy háztartásbeli nők vesznek részt. A képzés ideje korábban 5 hét volt, ma nem egészen 2 hónap. Ezek a "segéd" social workerek a 10 ezer social worker kb. felét alkotják. A social workerek többsége nő. A kis számu, ilyen jellegű képzést kapott férfi nem terepmunkát, hanem elsősorban vezetői feladatokat, szervező tevékenységet végez. Minden social worker a fizetését a kuntától kapja. A social workerek feladata nemcsak a gondozásban merül ki. Tennivalóik közé tartozik az idősekkel való állandó kapcsolattartás is.

Ilyen módon fel tudják mérni az öregek különböző szükségleteit és szükség esetén azonnal intézkedni tudnak. Ez a módszer olyan fajta nyilvántartást jelent, amely mentes a bürokratikus ügyintézés hosszú és a nyugdíjasok számára sokszor megalázó útjától, /a kérésekből/ a kérvényezés különböző formáitól. A social workerek ismertetik az idősekkel az őket érintő intézkedéseket, a különféle lehetőségeiket, felkutatják, ki lakik rossz lakás-körülmények között, kinek van valamilyen fizikai segítségre szüksége stb. Ez a megoldás középut az állami kataszter rendszerű nyilvántartási forma és a teljes véletlenül alapuló kérvényezés, jelentkezési rendszer között.

A lokális szervek keretében működő, jól szervezett social worker munkának, a különböző nyugdíjasokat érintő kutatásoknak, életvitelüket figyelembe vevő elgondolásoknak köszönhetően az idősgondozás nem csupán házi beteggondozásra, szociális otthoni elhelyezésre vagy öregek napközi otthonára korlátozódik. Mielőtt erre rátérnénk, elkerülhetetlen, hogy röviden szóljak a finn nyugdíjrendszerről.

A finn nyugdíjrendszer főbb vonásai

Öregségi nyugdíj a népnegyed részéül

1. A finn társadalom idős korban az un. öregségi nyugdíj révén minden 65. életbetöltött finn állampolgár számára koránál fogva biztosítja az alapvető megélhetést. Az öregségi nyugdíj része az un. népnegyednek. /Az öregségi nyugdíjat kapókat a hivatalos köznyelv is egyszerűen csak népnegyedieknek hívja./ A népnegyed lényege, hogy alapvető megélhetést ad a "rászorulóknak". Így gondoskodik az öregekről, munkahelyi balesetet szenvedettekről, háborus sérültekről, rokkantokról, munkanélküliekről, haláleset következtében kereset nélkül maradt családtagokról, a hosszú ideig betegségben szenvedőkről. A népnegyed így a társadalom minden rétegére kiterjed. A népnegyed 1937-ben vezették be. Kezdeti formájában 1956-ig élt. 1957-ben felülvizsgálták és kibővítették. Az akkori elvek alapján működik ma is.⁹

Az öregségi nyugdíj

Az öregségi nyugdíj áll egy alaprészből, amely minden finn 65. évét betöltött állampolgárt megillet, ez jelenleg kb. 300 FM, és további részekkel egészül ki. Így a munkaviszonyban nem állt, illetve jövedelemmel nem rendelkező vagy igen kis jövedelmű nyugdíjasok további un. támogatási részt kapnak. Ez mindig függ a nyugdíjas jövedelmi helyzetétől, családi állapotától, vagyoni helyzetétől és a kunta ár- és bérszint kategóriába sorolásától.

Minden 80. évét betöltött nyugdíjas kora alapján további segélyt kap. Szintén ilyen támogatást kapnak a fiatalabb, de segítségre szoruló nyugdíjasok, a vakok, mozgásképtelenek is. Ennek a segélynek az összege jelenleg 300 FM/hó. A 85. év után a nyugdíjasok automatikusan újabb 300 FM/hó körüli összeget kapnak ápolásra kifizetendő ápolási segély címén. Ha az idős személyt család, rokon, intézmény stb. ápolja, az összeget nekik folyósítják.

Házaspárok esetében, amennyiben a nő csak népnegyedben részesül, jár az un. feleséggpótlék. Ha 16 éven aluli gyermek él a nyugdíjas házaspár háztartásában mindkét fél, jövedelemtől függetlenül un. gyermekpótlékot kap. /Egy nyugdíjas esetén természetesen csak az egyik fél kapja./ Ezen felül a népnegyedben lakhatási segélyben is részesülhet.

A népnegyed és az itt felsorolt tartozékai adómentesek.

A népnegyed nagysága így elérheti az 1500-2000 FM/hó összeget is. Az itt megnevezett összegek csak körülbelüliek, mert a népnegyedeket évente kétszer felülvizsgálják és az inflációs rátnak megfelelő összeggel automatikusan kiegészítik.¹⁰

2. A munkaviszonyban állt személyek az un. munka alapján szerzett nyugdíjra jogosultak. Ezeket a nyugdíjakat /melyek igen bonyolult rendszert alkotnak, s ezért részleteiben itt nem elemizzük/ a mindenkori munkaadó, az állam, magáncégek, egyházi szervezetek folyósítják. A munkaviszonyban állónak nem kell nyugdíjhozjárulást fizetnie. Ez a munkáltató feladata. Igen nagyfokú, progresszív jövedelemadóztatás van viszont érvényben.

Amennyiben a nyugdíjas kap munka alapján járó nyugdíjat, csak az öregségi nyugdíj alaprészét, a kor utáni segélyt, az

ápolási segílyt és adott esetben a feleségpótlékot és gyermekpótlékot folyósítják számára automatikusan. A munka alapján szerzett nyugdíj nagyságával fordított arányban /negatív függőségi viszonyban/ csökken vagy teljesen elmarad a népnnyugdíj támogatási része.

A nyugdíjakra fordított összeg 1982-ben a GNP 10,2 %-a volt. Ebből a népnnyugdíj a bruttó nemzeti össztermék 3,7 %-át alkotta.¹¹

A nyugdíj két alapvető formája mellett szólnunk kell még a szabadon befizetett nyugdíjhozzájárulásokról is. Volumenükben azonban ezek nem jelentősek.

A népnnyugdíjon belül öregségi nyugdíj különösen a munkaviszonyban sosem állt, a tradicionális munkamegosztás alapján otthoni tevékenységet végzett idős nők részére döntő jelentőségű. A korábban leirt demográfiai adatokból már kiderült, hogy a 75 éven felüliek tulnyomó többsége nő, s köztük is igen sok az özvegy, egyedül élő személy, akiknek így nincsenek megélhetési gondjaik. A népnnyugdíj mellett a helyi közösségek feladata, hogy az alacsony és nagyobb nyugdíjuak közti anyagi különbségeket különféle hozzájárulásokkal és kedvezményekkel eltöröljék vagy igyekezzenek csökkenteni. A népnnyugdíjasok így ugyanazokhoz a szolgáltatásokhoz, amiket egy nagyobb jövedelmű fizetség ellenében kap, névleges áron vagy ingyen jutnak hozzá, a kunta mindenkori anyagi helyzetétől függően.

A magas nyugdíjkorhatár, a népnnyugdíj intézménye, a kunta rendszeres anyagi támogatása és a munkanélküliség miatt Finnországban a nyugdíjkorhatár elérése után csak kivételes esetben, általában egyes értelmiségi pályán, pl. egyetemi tanár, orvosprofesszor, engedélyezett a további, max. 5 évig folytatható munkaviszony. Az állami és helyi anyagi biztonságot nyújtó rendszer miatt a szülőtartás fogalmát a társadalom nem ismeri.

Az idősgondozás konkrét formái

A finn szociálpolitikai irányzaton belül 10 éve alapvető változás következett be. A 60-as évek közepén arra törekedtek, hogy a bizonyos kort elért, segítségre szoruló időseket jól felszerelt intézményekbe tömörítsék. Ma életkedvük, fizikai és szellemi állapotuk szempontjából helyesebbnek tartják, ha nem szakítják ki őket eredeti környezetükből. A legoptimálisabb természetesen az lenne, ha az idősek életük végéig családban vagy családjuk közelében élhetnének. Ez számos helyen, főleg gazdagabb tanyákon, kisebb, iparosodott településeken, ahol a fiatalok munkát találnak, meg is valósult. Az idősek helyzete ezekben a családi közösségekben igen jó. A korábban vázolt munkanélküliség és a városiasodás következtében a családok lokálisan sokszor mégis elválnak. Az otthoni körülmények biztosítása egyedülálló idős vagy nyugdíjas házaspár számára, különböző okok miatt, nem mindig lehetséges. Ezért a mai napig nagy jelentősége van az intézményes formáknak is.^x Az idős ellátáson belül a következő főbb típusokat kell megkülönböztetnünk:

^x Egy 64 000 lakosú város, Jyväskylä, ahol a lakosság 10 %-a 65 éven felüli, új létesítményeivel kapcsolatos tervei közt a következők szerepelnek:

- 1985-1986 közt egy 41 férőhelyes szolgáltatóközpont, egy 80 lakásos, szolgáltatórészleggel ellátott központ, 25 db időseknek épített lakás, egy napközi otthon, egy 80 fős betegállomás létesítése.
- 1986-1989 közt még egy napközi otthon, egy ifjúsági otthon és egy újabb egészségügyi állomás épül.¹²

A jyvaskyläi, a tamperei, a lappeenranta, helsinki szociális vezetőktől kapott tájékoztatás szerint ezek a települések is hasonlóan fejlesztik szociális intézményrendszerüket. Az időseknek szánt létesítmények építése természetesen függ a már meglévő bázistól. A kisebb lélekszámú városi vagy "vidéki" kúnták tervei közt több a már meglévő otthonok, központok folyamatos bővítése. Nem jelenti azonban ez a túlméretezettséget.

1. Városi és vidéki, otthon élő idősök segítése social workerek révén.
2. Idősök részére épített, "kunták"-hoz tartozó szolgáltatóközpontok.
3. Idősök továbbképző és szórakoztató központja, sportlehetőségek /a hálózat még nem országos jellegű/.
4. Nyugdíjas ház
5. Szociális otthon
 - ezen belüli típusok
 - a/ kórház típusu
 - b/ családi ház típusu, nyitott kulturális központtal
 - c/ kis létszámú, hasznos tevékenységet biztosító otthon
 - d/ kis létszámú, családi, rokoni kapcsolatok tartását elősegítő otthon
 - e/ családi ház típusu otthon
6. Kórházi kezelés - egészségügyi központok
7. Hivatalosan és
 - a nyugdíjasok saját kezdeményezésével,
 - spontán szerveződött klubok, társaságok

Az alábbiakban az általam meglátogatott intézmények kerülnek bemutatásra.

1. Otthon élő idősök segítése

Az otthon élő idősök életmódját a helyi közösségek tudatosan irányítják. Céljuk, hogy a koros ember számára megfelelő anyagi, technikai bázist teremtsenek, és hogy ne engedjék közösségi kapcsolataikat fellazulni. A kunták ezért a rossz állapotban levő városi és tanyasi lakásokat saját költségvetésük terhére rendbehozzatják. Az idős ember számára pedig pontosan azt a segítséget adják, amit az kimondva vagy kimondatlanul igényel. Így annak rendszeressége lehet mindennapos vagy csak alkalmi. Különösen ügyelnek az egyedülállókra. A nekik nyújtott segítség nem merül ki pusztán fizikai szolgáltatásokban. Szociális gondozásuk megszervezésében nemcsak a social workerek, ha-

nem a kuntában élő különböző emberek is részt vállalnak. Az idős ember számára napi "eseményeket" kívánnak biztosítani, s alkalmat teremteni, hogy kapcsolatban maradjon a különböző korosztályokkal. Ezt a fajta idősgondozást jól példázza az a 94 éves népnegyedijes asszony esete, aki gyenge, de korához képest viszonylag jó egészségi állapotban egyedül élt a tanyáján. Népnegyedija 1800 FM/hó. Családi körülményei a következőképpen alakultak. 6 gyermeke közül három a II. világháborúban halt meg, férje szintén a háború áldozata lett. Vele élő és a tanyát művelő 4. fia néhány éve hunyt el, lánya Kanadába vándorolt. 5. fia a faluban él, de nem törődik anyjával.

Az asszony tanyájára a közösség bevezette a vizet, kifestetett, és szemüveg nélkül is jól olvasható, nagyszámlapu telefont szereltetett fel. /Villany és telefon általában minden házában található! A 94 éves nő ennek ellenére a mai napig a kútról hordja a vizet, mert ugyanaz a víz a konyhai csapból "nem jó ízű". Az angol WC-t sem veszi igénybe. Ez a tény jól szemlélteti, és egyben igazolja is az idősök otthonmaradását szorgalmazó szociálpolitikai elv helyességét, ti., hogy ebben a korban különösen nehéz, sokszor egyáltalán nem valósítható meg az alkalmazkodás, a megszokottól akár pozitív, akár negatív irányba való eltérés. Az idős nő legközelebbi szomszédja 2 km-re található, s az említett ház a falu központjától 15 km-re van, földut vezet oda. Ennél az egyedülálló idős asszonynál hetente kétszer, kedden és csütörtökön 4-4 órát tölt el egy social worker. Segít neki a takarításban, ház körüli munkákban /a főzést az idős nő egyedül végzi/, beszélget vele. A social workernek a népnegyedijes 6,50 FM óradíjat fizet, a többit a helyi szerv fedezi. /Ez az összeg, a heti 2x4 órát négy hétre számítva, az idős asszony nyugdíjának 12 %-át jelenti./ A kunta minden héten egyszer - szerdán - küld a tanyára egy mozgó ABC kocsit, ami a háztól 3 lépésre áll meg, s az asszony kedvére válogathat a különböző árukban. Minden pénteken taxi jön érte, s elviszik a faluban levő szaunába.¹³ Itt segítenek az idős nőnek a tisztálkodásban, orvosi ellenőrzésen vesz részt, ha szükséges fizioterápiás kezelést, masszázst kap. Szauna után lehetősége van fodrászt és pedikűröst is igénybe venni. Ezt követően általában

valamilyen rendezvényre, kávézásra megy el. Programja befejeztével taxi viszi ismét haza. A taxit a kunta fizeti és szintén a kunta az, amely megbizta a kocsit vezetőjét, hogy fizetség ellenében segítsen az asszonynak a nehéz fizikai munkában, favágásban, vízbehordásban stb. Az említettek kivül egy héten legalább egyszer, általában hétfőn, a postás is elmegy az idős asszonyhoz. A szomszédai pedig legalább kétszer, általában vasárnap és kedden meglátogatják. Az idős nő percnyi pontossággal tudja a heti menetrendet és beszélgetésünkkor az derült ki, hogy várja is ezeket az eseményeket. A tanya télen sincs elzárva a külvilágtól, mert a leesett havat minden utról, földutról is azonnal letakarítják.

A heti menetrend pontos leírása világossá teszi a kunta tudatos szervezését, amely az idős asszony életét indirekt módon szabályozza. A kunta támogatása valóban közösségi. Sokkal egyszerűbb lenne pl. ha a social worker bevásárolna a gondozott számára. Ezzel azonban szegényebb lenne az idős nő élete, egy napi "esemény" és a "választás" lehetősége, s így a nagyobb önállóság érzete hiányozna az életéből.

2. Szolgáltatóközpont

A városban élő idősök a social worker gondozáson kívül, életmódjukból adódóan másféle szolgáltatásokat is kapnak. Az egyik ilyen ellátási típus az un. Szolgáltató Központ, melyek közül az 1981-ben épült Tamperében levő kerül bemutatásra. Az intézmény jelszavának a következőt választotta: "Az öregség nem jön el, ha tevékeny maradsz és barátokkal veszed körül magad." Ez az egy mondat az öregkori probléma lényegére tapint, magában foglalja a szegregáltság és a hasznos tevékenység kérdéskörét és kifejezi az intézmény ennek megoldására irányuló törekvését. A központ két részből áll: a mi nyugdíjas házunkhoz hasonló egységből, és a tényleges szolgáltató központból.

A nyugdíjas házban olyan személyek, többségükben egyedülálló nők találhatók, akik korábban igen rossz lakáskörülmények közt éltek, s akiket a social workerek felkutattak és felaján-

lották nekik a szolgáltató központban levő lakást. Ezek a lakások 25-30 m² nagyságúak, gépesített beépített konyhával rendelkeznek és teljesen összkomfortosak. 100 ilyen "otthon" 4050 m²-en terül el. A szobákat a lakók maguk butorozzák be és nyugdíjuktól függően fizetnek lakbért. A legmagasabb térítési díj 500 FM/hó is 40 %-kal olcsóbb, mint a legolcsóbb lakbér. A népnegyediasok azonban csak 200 FM-t fizetnek. Ehhez a nyugdíjas házhoz kapcsolódik a tényleges "ellátó" rész. Ennek összes szolgáltatását igénybe veheti valamennyi tamperei, 65 éven felüli lakos. A szolgáltatás a következőképpen néz ki.

A különböző helyiségek összterülete 2281 m², amihez még egy nagy kert tartozik. Az ide látogatók az ellátás mellett rendszeres orvosi kezelést kapnak, naponta kulturális programokat rendeznek nekik, de ki-ki kedvére való pihenést és hasznos tevékenységet is talál itt. Az épületben az ebédlőn és a kávézón kívül ugyanis a következő szobák, termek találhatóak: kioszk, orvosi szoba, fizioterápiás kezelő, pihenőszoba fekhelyekkel, kondicionáló és tornaterem, sauna, masszőr, pedikűr, fodrász,asztalos műhely, porcelán és kerámia készítő műhely, varró-, fonó- és szövő helyiségek, egyéb kézütevékenységet biztosító helyiségek, az elkészült árut áruló pavilon, tv-szoba, játékterem, díszterem és kulturterem, könyvtár, társalkodó, konyha, raktárak, személyzeti étkező, öltözők, mosoda.¹⁴ A nyugdíjasok naponta több, párhuzamosan futó, illetve egymás után következő programok közül választhatnak.^x Délelőtt általában valamilyen tevékenységbe kapcsolódhatnak be. Délután egy-egy felkért előadó tart előadást irodalmi, történelmi, néprajzi szakkörökben. Ekkor kerül sor a vezetett gimnasztikai órákra, énekkari próbákra, orvosi vizsgálatra, táncdélutánokra stb.

^x Kiragadva egy konkrét hétfői napot, a következő szervezett dolgok közül választhattak az érdeklődők:

- 8.30 - 15.45 varró- és egyéb kézimunka /ebédszünettel és szünettel/
- 10.00 - 12.30 famegmunkálás
- 13.30 - 15.00 irodalmi és hagyományörző szakkör - előadással
- 15.00 - 15.45 erőnléti torna.¹⁵

Az idősek a szervezett programokon tetszés szerint részt vehetnek, de bármikor igénybe vehetik a rendelkezésre álló felszerelést. Gyakran kialakulnak spontán 3-6 fős társulások. Az intézet vezetősége törekszik arra, hogy az idősek egyéni és csoportszükségletét függetlenségük megtartása mellett biztosítsa. Így a rendszeres látogatást azok számára sem teszi kötelezővé, azaz nem kéri számon a távolmaradást, akik napi étkezést vesznek igénybe.^x

A különböző szórakozási- és elfoglaltsági lehetőségek, a kulturával, sporttal való kapcsolat, az időseknek megfelelő étkezések, a tényleges pihenési alkalmak pl. ebéd utáni alvás, és a demokratikus irányítás eredményeképpen az intézmény igen kedvelt a város lakosai körében. Nemcsak "idősek", de "fiatal" 65 éves nyugdíjasok is, és természetesen a nyugdíjas ház lakói, nagy arányban látogatják tekintet nélkül nemre, korra, és iskolai végzettségre. Ez a jól megtervezett koncepciót kicséri.

3. Idősek továbbképző és szórakoztató központja

A sokrétű igényt kielégítő, az idősek számára anyagilag is megfelelő szolgáltatási formán kívül, kisebb számban vannak olyan szórakoztató és továbbképző létesítmények is, amelyeket az idősek bizonyos, iskolázottabb és nagyobb jövedelemmel rendelkező rétegei látogatnak. A Helsinkitől fél órányira fekvő "Kuntokallio-Opisto" egyike ezeknek az intézménytípusoknak.

Az intézet jelenleg teljesen önfenntartó. 1-2 hetes bentlakásos tanfolyamok befolyt összegéből fizetik az előadókat és látják el a tanfolyam résztvevőit. Egy 5 napos /azaz egy hetes/ tanfolyam ára 700-1000 FM közt mozog. Összehasonlításképpen: ugyanennyibe kerül egy 1 hetes teljes panziós üdülés Mallorcán. Így érthető, hogy drágaságuk miatt főleg a rövidebb, egyhetes kurzusok kedveltek. Egy év alatt kb. 50 egyhetes rendezvényre ke-

^x A svédasztal típusi étkeztetési megoldás, amely ezt lehetővé teszi, nemcsak nagyfokú választékot kínál, de távolmaradás esetén a személyzetnek sem okoz gondot.

rül sor. Ez a finnek véleménye szerint, összehasonlítva más skandináv országok adataival, kevés.^x A "kuntokallioi" intézményben az irodalmi, művészeti, történelmi, egészségügyi felvilágosító, életmódra vonatkozó témákon kívül a programok közt szociálpolitikai kérdések, új intézkedések ismertetése és számos kényes probléma, így a halálra való felkészülés, haldokló és súlyos beteg gondozása, halott körüli teendők is szerepelnek. Nagy hangsúlyt kapnak a szabadidő hasznos eltöltésére vonatkozó tevékenységek.^{xx} Az ide látogatók átlagéletkora 70 év fölött van. Nem ritka a 90 éves sem. A résztvevők többsége nő, csupán 10 %-uk férfi. A nemek között jelentős a családi állapot szerinti eltérés. A nők 75 %-a, míg a férfiak csupán 25 %-a özvegy. Iskolázottságukat tekintve dominál a közép- és felsőfoku végzettség. Mindössze 20 % a csak általános iskolával rendelkezők aránya.

A több mint tíz éve alapított intézet életképességét bizonyítja, hogy az önfenntartási rendszer ellenére évi látogatottsága 90-100 % között mozog. Az intézet vezetői szeretnék a jelenlegi formát kibővíteni és olyan feladatok ellátását megoldani, ami jelenleg mind a social worker munkában, mind az intézményes gondozásban, mind az egyetemi képzésben hiányzik /pl. halottgondozás, beszélgetés a halálról/. Lépéseket tettek állami támogatás elnyerésére. Ebben az esetben megváltozna az intézet látogatóinak jelenlegi rétegstruktúrája, s a szolgáltatóközpontokhoz hasonlóan kiterjeszhető lenne az alacsonyabb nyugdíjjal rendelkezők számára is.¹⁷

^x Dániában pl. egy ilyen intézmény évi 200 tanfolyamot is tart, amelyeken 2600-2700 ember vesz részt.

^{xx} A tananyag heti 35-40 óra. Ez a nagy óraszám a magas életkor ellenére sem fárasztó, sőt a résztvevőktől kikövetelt. Ez bizonyítja az időskorú tanulás szükségességét és fontosságát, ami odafigyeléssel igen hatékonyan megoldható. A szervezők ugyanis maximálisan figyelembe vették az életkori sajátosságokat. Így rendkívül sok sportot, sétát, ebéd utáni, alvással is egybeköthető pihenést és órák közti hosszabb szüneteket iktattak be. Igen kedveltek a zenét, mozgáskultúrát és kézügyességet kívánó foglalatosságokat egyéb programokkal kombináló tanfolyamok. Az esti időtöltés mindegyikébe fiatal résztvevőket is bevontak. 16

4. Nyugdíjas házak

A szociális intézmények zöme, így a nyugdíjas házak, szociális otthonok a gazdasági fellendülés felfutó időszakában, az 1960-as évektől az 1970-es évek végéig létesült. Nyugdíjas házakban a 65 éven felüliek 7 %-a, 40 ezer fő él. A nyugdíjas házak nem sokban különböznek a szolgáltató központnál bemutatott típustól. Ez az intézménytípus általában mindig valamilyen más intézményhez, szolgáltató központhoz vagy szociális otthonhoz kapcsolódik. Ezek kiszolgáló, ellátó rendszere ugyanis a nyugdíjas ház lakói rendelkezésére is áll. A szociális otthonnal ellentétben itt igen sok a házaspár, a viszonylag idős ember.

5. Szociális otthonok

Szociális otthonban jelenleg 28 ezer fő, az idősek 5 %-a él.¹⁸ A szociális otthonok általában kis létszámú, 30-100 fős intézmények, de akad egy-egy nagyobb komplexum is. Az otthonok a kunta felügyelete alatt állnak, kisebb számban magán, illetve felekezeti kézben. Lakói, egy-egy nagyobb komplexum kivételével, a kunta területéről származnak. Egy-egy kuntának nagyságától és idős lakosainak számától függően, több-kevesebb otthona van. A bentlakók átlagéletkora minden esetben 80 év fölötti. Egészségi állapotuk közepes, gyenge vagy nagyon rossz. Minden rászoruló rövid időn belül bekerül a szociális otthonba. A meglátogatott szociális otthonok alapján több típust különböztettem meg, amelynek negatív és pozitív oldalait az alábbiakban ismertetem:

a/ Kórház típusu szociális otthon

Ez a tamperei szociális otthon Finnország legnagyobb ilyen létesítménye.^x A pár évvel ezelőtti, már akkor nagy, 800 fős létszám napjainkra 1000 főre emelkedett. A személyzet létszáma ennek majdnem fele, 400 fő.¹⁹ A lakók 6, egyenként 150

^x 1886-ban alapították, majd 1953-1961 között újjáépítették. Az intézetet a tervek szerint folyamatosan tovább bővítik.

férőhelyes 4 emeletes házakban laknak, melyeket egymással alagutrendszer köt össze. A szobák egyágyasak, az intézet fehér színű butoraival és telefonjával felszerelve. WC, zuhanyozó és teakonyha a folyosón található. A lakók életét szigoru házirend szabályozza, külön pontokban felsorolva, hogy mit nem szabad a szobában csinálni. Saját ruhaneműjükön kívül csupán kávéscsészét és kávéskannát, családi fényképeket és néhány kedvesebb emléktárgyat vihetnek magukkal. Bár az otthonnak van kulturterme, kézimunkázó és barkácsoló helyisége, szövőszobája, tv-szobája, kápolnája, kondicionáló- és fizioterápiás helyisége, ezek nagy részét a bentlakók többnyire a gondozóval való előzetes megbeszélés után vehetik igénybe, általában csoportosan. Az ételeket egy mindennel felszerelt modern konyhában előre kiadagolva a gondozottak szobáiba szállítják. A bentlakó választási lehetősége csak annyiból áll, hogy betegsége esetén diétás menüt kaphat.

Az idősek nagy többsége, 80 %-a nő. Sok köztük a mozgásában korlátozott, vagy gyenge erőben levő. Egy részük csak rövid távu elhelyezést kap. Egészségi állapotuk javulásával hazengedik őket. Legtöbbjük mégis az intézet régi lakója. Az ő családi kapcsolataik beszűkültek. Rokonaik eleinte gyakrabban, majd egyre ritkábban látogatják őket. Feltűnő volt, hogy a viszonylag egészségesek és a betegek egyaránt lelassult, tevékenységet nem végző, egymással nem kommunikáló életmódot folytatnak. Általában maguk elé meredve, apátiában ültek. Nehéz volt velük beszélgetést kezdeményezni. Többszöri megszólítás után igennel vagy nemmel válaszoltak. Ez a fajta viselkedés az erősen kontrollált, olykor diktatórikus vezetésnek, a mindenfajta önállóságot kizáró, tevékenység nélküli életmódnak egyenes következménye. Ebben az otthonban több, az idősek számára alapvető dolog helytelen. Rendkívül szerencsétlen ilyen sok koros, kevésbé jó egészségi állapotú ember összezárása. Szerencsétlen és életmódjukat döntően befolyásoló, hogy kényszerítik őket a korábbi függetlenségük teljes feladására. Ezt nemcsak azzal érik el, hogy a megszokott tárgyaiktól való megválást kérik tőlük, de még az időse számára oly fontos dolgokban, mint az étkezés, sincs semmilyen választási lehetőségük. Programok hiánya és az esetleges

tevékenység iránti igényük ellenőrzése révén sikerül a még alkalmazkodóképes időseket is más közösségektől tökéletesen elszigetelni, "intézményesíteni" és mindenfajta önkéntes tevékenységtől megfosztani. Az itt látott otthon valóban a halál előtti utolsó állomásként hatott.

b/ Családi ház típusu szociális otthon, nyitott kulturális központtal

Az előbb bemutatott szociális otthonnal éles ellentétben áll a Tampere közelében levő kuntában, Lempääläben megismert, egyszintes családi házakból álló intézmény.^x Az otthon lakóinak létszáma 92 fő. Az átlagéletkor itt is 80 év fölött van. A lakók közt csupán 27 a férfi. Aránylag nagy, 6, a házaspárok száma. Az otthonban a viszonylag egészségesek, a mozgásukban korlátozottak, a rokkantak mellett 36 %-ban elmebeteg is élnek.^{xx}

Az idősek kiszolgálására, lakásaik mellett, van egy külön épület^{xxx}. A gondozói létszám 14 fő, amely kiegészül a

^x Az intézményt 1962-ben létesítették. Azóta kis mértékben, de folyamatosan új házakkal bővítik. 20

^{xx} A normál méretű lakások 26-30 m²-esek, a rokkantak, tolókocsival közlekedők ennél jóval tágasabban, 51 m²-es apartmanokban élnek. A lakások mindegyike összkomfortos, terasszal és előkerttel. A házaspárok kétszobás apartmanokat kapnak. Ezek szintén 50 m²-esek. A rokkantak számára úgy építettek mindent, hogy ott igen könnyen, egészséges emberhez hasonlóan tudnak mozogni, napi tevékenységüket végezni. Az egyébként minden lakásban megtalálható modern gépekkel felszerelt konyhát itt úgy képezték ki, hogy annak berendezési tárgyai a rokkantkocsiban ülő ember magasságának feleljenek meg, s egy kézmozdulattal legyenek kezelhetők. Ugyanílyen célból a beépített szekrényekbe fa fiókok helyett speciális, egyszerűen kihúzható műanyag tartókat szereltek fel. A dupla mosogató és a munkaasztal alatti teret üresen hagyták, oda nem helyezték el az egyébként mindenhol szokványos beépített szekrényeket. Így a tolószékben ülő, mint normális asztalt használja. A mosdót és a WC-t is tolószéket használók számára tervezték.

^{xxx} Itt orvosi szoba, fizioterápiás rendelő, fodrász, pedikűr, manikűr, mosoda található. Ehhez az egységhez kapcsolódik a közös ebédlő, a kávézó és társalkodó, a diszterem, tv-szoba, szauna, uszoda és kondicionáló terem.

6 fős konyhai személyzettel, házmesterrel, a fodrászat dolgozóival. Viszonyítva a tamperei otthonhoz, arányaiban sokkal kisebb gondozói létszámot találunk itt. A "személyzet" csupán a távolból figyeli az idősek életét, de abba semmilyen módon nem szól bele. Az idősek egészségi állapotuktól függően, bejelentés nélkül bármikor elhagyhatják az otthon egyébként semmilyen módon nem zárt területét. Szabadságukat meghagyva étkezésükben is alternatív választási lehetőségeket kínálnak nekik.^x

Az otthon jó technikai felszereltsége, építészeti megoldása, ügyes elrendezése és maximálisan liberális vezetése mellett, rendelkezik még egy olyan plusszal, ami az idősek életében döntő fontossága: - a vezetésnek sikerült a szegregáltság problémáját megoldania. A szociális otthonhoz kapcsolódik ugyanis a faluközösség számára is nyitott kulturális központ. Itt nem csak az időseknek tartanak ünnepségeket, de az iskolai tanulók rendszeresen idejárnak biológia órákra és zeneoktatásra, kórus próbákra. Az idősek közül sokan részt vesznek a zenei rendezvényeken. Az idelátogató diákok ugyanott étkeznek, ahol az otthon lakói. Így köztük napi és nem alkalmi érintkezés alakul ki. A hivatalos órákon kívül itt tartják az iskolai ünnepségeket is, ahova a tanulók szülei, rokonai is eljönnek. A gyermekek óráik végeztével sokszor az idősothtonhoz kapcsolódó parkban játszanak. Az otthon lakói így nemcsak az iskolai tanulókkal, de a közösség más korosztályaival is kapcsolatba kerülnek anélkül, hogy tényleges lakhelyükről kimozdulnának. Mindenfajta esemény rendkívüli módon érdekli őket, és a közös ebédelések során élénk kommunikáció alakul ki gyerek és a hetvenen jóval túli idős között.

Ebben az intézményben sikeresen küzdöttek le egy másik problémát is, tudniillik, hogy az adott korosztályn belül egészséges, beteg és szellemileg beteg csoportok szerint külö-

^x Például módjukban áll saját konyhájukban főzni, vagy az ebédlőben étkezni. Utóbbi helyen nem előre kiadagolt egy-, két-fajta ételt szolgáltatnak fel, hanem svédasztal rendszerű önkiszolgáló módszerrel, mindenki étvágya és ízlése szerint választhat a könnyű, sok zöltséget tartalmazó ételekből.

nítsék el az embereket. A beteg és egészséges emberek együttéléséről már szóltunk, de külön figyelmet érdemel az otthon lakóinak 36 %-át kitevő elmebeteg aránya. Ezeket a szellemileg beteg embereket a közösség nem közösíti ki - lakásuk szerint sem különülnek el - sőt mindenben segítik őket, így betegségük leküzdésében is.^x

c/ Kis létszámú, hasznos tevékenységet biztosító otthon

Hasonló jó tapasztalatot szereztem egy, a lappeerantai kétszintes, 1960-as években épült magánkézben levő közel 100 férőhelyes otthonban is. Az otthon szerényebb felszereltségű, mint az előző.^{xx} A kényelmetlenségek ellenére is óriási azonban az érdeklődés az otthon iránt. Sokkal szívesebben jelentkeznek ide az emberek, mint a kunta kezelésében levő egyébként szintén igen jó szociális otthonba.^{xxx} A nagyfokú kereslet okát az ilyen otthonok emberközpontuságában, jó vezetői szellemében^{xxxx}, az

^x Van például olyan súlyos skizofrén, aki az alapítás óta, azaz 22 év óta él az otthonban. Nem véletlen, hogy itt egészségi állapotuktól függetlenül az emberek vidámak, jókedvűek, érdeklődők voltak.

^{xx} A lakások sem olyan modernek, nem tartozik hozzájuk konyha, csak zuhanyozó, WC és gardrob, lift nincs. Ezért a rokkantak és mozgásukban korlátozottak a földszinten kapnak elhelyezést. Amennyiben egy bentlakó egészségi állapotában változás következik be, például nehezen megy fel a lépcsőn, átmenetileg vagy véglegesen az első szinten biztosítanak neki szobát.

^{xxx} A magánintézménybe való bejutást 5-6 éves sorbanállás előzi meg. A szerényebb felszereltség mellett a magánotthon drágább, aki ide bekerül, annak többet kell ellátásáért fizetnie.

^{xxxx} A lappeerantai otthon lakóinak többsége nő, az átlag életkor a bemutatottakhoz hasonló, 80 év fölött van. Az idős emberek ennek ellenére egészségi állapotuktól függetlenül naponta 1-4 órát szőnek, fonnak, varrnak, kézimunkáznak, a férfiak barkácsolnak, az erre kijelölt és felszerelt helyiségekben. Munkájuknak hasznos célja is van, nem csupán kedvtelést biztosít. Az otthonban található szebbnél szebb függönyöket ők készítették. A férfiak lámpákat, dísz tárgyakat barkácsolnak. Az anyagot az otthon vezetősége biztosítja számukra. A tényleges munkán kívül a vezetők a szolgáltató központban leírt programokat szerveznek a lakóknak: pl. rendszeres testedzést, különböző témában megrendezett előadásokat, zenés rendezvényeket, klubesteket stb.

idősek számára megoldott foglalkoztatás és mint később látni fogjuk, - családi kapcsolataik sikeres megőrzésében kereshetjük.

d/ Kis létszámú, családi kapcsolatok ápolását elősegítő otthon

Ugyancsak jólsikerült elképzelést valósított meg az egyik jáväskyläi kétszintes magán szociális otthon is. Ez az intézmény jól példázza az önsegítő kezdeményezés fontosságát. Az 1960-as években 5 idősebb - de még tevékeny - nyugdíjas nő égető problémának találta a hasonló korban levő társai intézményes, de ugyanakkor emberi elhelyezését. Aktivitásuk eredménye - saját vagyonszájuk befektetésén kívül - a közösségen belüli gyűjtő akció volt, aminek következtében egy kisebb létszámú 40 fős intézet építéséhez elegendő pénzösszeg gyűlt össze. Az elképzelés még nem valósulhatott meg, hátra volt a bürokratikus ügyintézés, de végül is a terveket az oktatásügyi minisztérium jóváhagyta, és létrejöhetett a magánkezdeményezésű otthon, amely öt aktív idősebb nő munkáját, közösségi mozgósító erejét tükrözi.²¹

Az intézet vezetése rendkívül fontos feladatának tartja az elszigeteltség kérdésének megoldását, elsősorban a családi-, rokon-, baráti kapcsolatok fenntartását.^x Ennek elősegítése érdekében a vendégszobán kívül az otthon lakói saját szobájukban is bárkit elszállásolhatnak éjszakára. Ezért ellenszolgáltatást az otthon nem kér. A vendégeskedést a lakók magánügyének tekintik. A szobákat a lakók ennek megfelelően kulcsra zárják. Oda a gondozó kopogtatás után, mint bármely más normális lakásba léphet csak be. /A tamperei szociális otthon kivételével a többi otthonban is ez a magatartásforma volt jellemző!/
/

^x Az otthonba az unokák, de még inkább a 2-4 éves dédunokák rendszeres vendégek, több napra odaköltözhetnek. A bentlakók szobáikat kihuzható, illetve fotelágyakkal szerelték fel. Élményeiket mesélve - az elmondottakból kicsengett a nagyfokú büszkeség, hogy idős létükre gyermekeik, unokáik elfoglaltsága alkalmával segíthetnek másoknak, a fiatalabb korosztálynak, tehát szükség van rájuk, fontosak.

e/ Családi ház típusu otthon

Az ötödik típusu otthon Sumiainen falu közepén szintén ;
 családi házakból áll. Egyetlen különbség a már bemutatott 2-es
 számú intézménnyel szemben, hogy nincsen nyitott kulturális köz-
 pontja. A falu lakóitól, azok házeitől ugyan nincs elszigetel-
 ve, kerítés nem helyezkedik el közte, így a járókelők átmennek
 az otthonon és el-elbeszélgetnek az idősekkel. Az itt uralkodó
 hangulat mégsem olyan tökéletes, mint a kettes, hármas és négyes
 számú otthonokban. Ennek oka a nagyobb szegregáltság és a keve-
 sebb tevékenység. Az itt élő embereknek intenzív kapcsolatuk
 ugyanis csak az őket gondozó kiszolgáló személyzettel van.

A szociális otthonok mindegyikében lehetőség van nyara-
 lásra. A kórházi típusu otthonnál a szervezés bürokratikusán,
 a személyzet "tanácsát, segítségét igénybe véve" történik. A
 nyitott kulturközpontu otthonba kerültek tetszés szerint bárho-
 va mehetnek, legtöbbszörnek van valamilyen tó partján hétvégi há-
 zacskája. A többi otthon esetén a kunta nyaranta valamilyen
 szép vidékre, általában Kelet-Finnországba egy-két hetes utakat
 szervez az intézményben élő nyugdíjasoknak, a nyaralás alatt a
 szálláson kívül gondozókat, teljes ellátást, programot biztosít.
 Ilyen pihenés egyben jó alkalom az ismerkedésre, barátkozásra
 is. Mindezért a népnegyediek névleges összeget, napi 20 FM-t
 fizetnek. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi hovatartozás nélkül
 mindenkinek lehetősége van ilyen kikapcsolódásra.

A bemutatott különböző típusu szociális otthonokban lá-
 tottak alapján a következőket mondhatjuk el:

A jó építészeti megoldás egyik fontos alkotó eleme a szo-
 ciális otthonoknak, hiszen a családi ház típusu otthon, ami
 más országokban, pl. Angliában is elterjedt, eleve biztosít egy-
 fajta önálló életet, kevésbé intézmény jellegű, mint egy több-
 szintes, sok embert kis helyen tömörítő létesítmény. Pusztán ép-
 itészeti megoldás, jó technikai felszereltség önmagában mégsem
 oldhatja meg az idősek problémáját. A falusi családi ház típusu
 otthon építészetileg hasonló volt a nyitott kulturközpontu ott-
 honhoz. Az idősek kedélyállapota mégis sokkal rosszabb volt,
 mint az utóbbiban, bár jóval felülmultra a kórház típusu szociá-

lis otthonét, mert valamivel jobban oldotta meg a szegregáltság kérdését mint az előbbi, és a saját butoraik révén inkább meghagyta az időseknek a megszokott környezet érzését.

Az autokratikus, bürokratikus, kórház típusu, modern, gépesített szociális otthon elrettentő példaként szolgálhat minden ilyen intézmény számára. Ugyanakkor a kitűnően irányított három másik szociális otthonban szerzett tapasztalatok bizonyítják, hogy ezek az intézmények nem szükségszerűen végállomások. Még igen idős korban, gyenge, vagy rossz egészségi állapot mellett is lehet biztosítani a nyugdíjasok számára valamilyen jellegű hasznos tevékenységet, olyan programokat, amelyekben nem esetlegesen, hanem rendszeresen bevonják a közösség már korcsoportjait.

A nagyjából azonos koru és hasonló egészségi állapotú idősek eltérő életkedve önmagában megmutatja, hogy problémáikat milyen fokon oldotta meg a közösség, illetve az intézmény. A nyitott kulturközpont, a választható időpontú, nem csoportos önkiszolgáló étkezés, tevékenység biztosítása, rendszeres összejövetelek tartása, ezekbe fiatalok bevonása, önálló butorok, a családtagok elszállásolásának lehetősége mind olyan dolog, amely elsősorban nem csak anyagiakkal, hanem az idősekre való odafigyeléssel, megfelelően képzett, az idősek problémáit ismerő személyekkel, gondozókkal, a helyi közösségi és a társadalom egyéb szerveitől kapott segítséget ügyesen hasznosító emberekkel oldható meg. Mindez szerényebb anyagi eszközök mellett is kivitelezhető.

Külön figyelmet érdemel az a modernebb szemléletmód, amely az egészségeseket és betegeket nem különíti el. Jóllehet vannak külön elmeotthonban élők is, arányuk mindössze 1 %, 6000 fő. Hosszabb ideig tartó betegség esetén kórházba kerülhet a bentlakó, de végleges kórházi tartózkodást ritkán és csak a teljesen leromlott, menthetetlen ember kap. Egészségi állapota valamelyest javulásával is visszatérhet az otthonba, amely ilyenkor tényleg otthont jelent. A kórházban kezelt idősek aránya összesen 2 % /11 ezer fő/. Elterjedt viszont az idősek egészségügyi ellátásának az a formája, amely szerint a nyugdíjas személy heti 2-3 alkalommal kórházi kezelésen vesz részt.

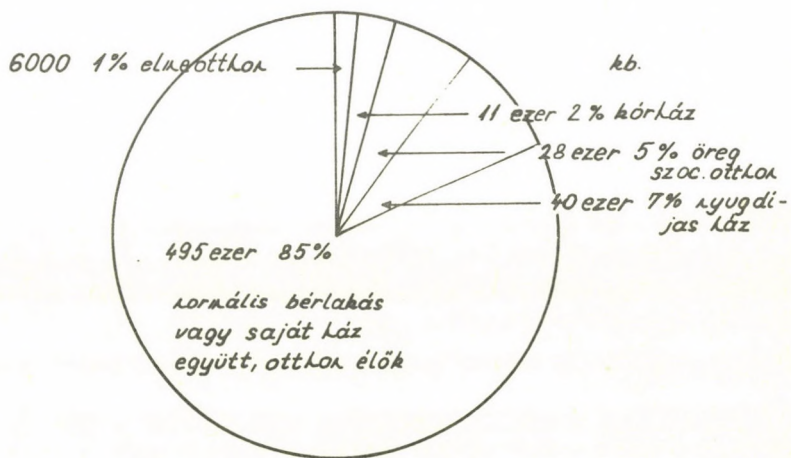
A közösségek az idősgondozásnál még egy fontos dologra ügyelnek. A különböző intézmények nem tartalmazzák az idős kifejezést. A nyugdíjasokat így eleve, pusztán a névvel sem különítik el más intézményektől. Ezzel egyenranguan kezeli őket.

7. Nyugdíjas klubok

A nyugdíjas klubok említésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy rendkívül sok a nem hivatalos, hanem spontán kialakult önközdeményező társulás. Sokan ezt klubnak nevezik. Vannak itt szervezők és egyszerű klubtagok. Formáiban ez a Magyarországon a multból ismert fonóhoz vagy olvasókörhöz hasonlítható.

*

A finnországi tapasztalatokat összefoglalva a következő, a koros ember szempontjából fontos dolgokat állapíthatunk meg. Az idősgondozás a helyi közigazgatási-közösségek irányítása alatt áll. Ez megoldja, hogy az adott vidéken élő idősök tényleges igényeit, szükségleteit az őket legjobban ismerők mérjék fel és a támogatást ennek megfelelően adják meg. Ez a támogatás valamilyen formában a 65 éven felüliek minden rétegére kiterjed. Így mind a magyarányu /85 %, 495 ezer fő/ otthon élőket, mind a valamilyen típusú intézménybe kívánczókat magában foglalja.²²

A helyi közösségek mellett teret engednek az idősek részéről kiinduló önszervező kezdeményezéseknek. Az ilyen jellegű megmozdulás azért fontos, mert /nem nyereszkesből, dicsőségből, hanem/ valódi segítő szándéktól vezettetve sikeresen old meg a nyugdíjas korosztály számára jelentkező lényegi problémákat.

Az otthoni gondozásban nagy szerepük van a social workernek. Feladatuk nem csupán a fizikai ellátásban merül ki. Ennél sok esetben fontosabbnak tartják a lelki segélynyújtást. A social worker munkára jellemző a preventivitás, a még latens szükségletek felkutatása. A nagyszámu social worker a helyi igazgatási szervek önálló anyagi és döntési jogköre együttesen ember központu öregellátást és bürokráciától mentes nyilvántartást eredményezett.

Jegyzetek

- 1 Kansaneläkelaitos /Népnegyedintézet/ adatai alapján, + Seppo Routsilainen tájékoztatása
- 2 J.E. Ruth - E. Heikkinen 1983. 34. old.
- 3 Aging in Finnland 1982. 8.
- 4 Opetusministeriön työryhm muistioita 1983/59.6.
- 5 Kansaneläkelaitos tilastollinen vuosikirja. 1982. 20. old. 1. ábra
- 6 A Tamperei Egyetem Szociálpolitikai Intézetében és a "Kansaneläkelaitos"-ban kapott tájékoztatás alapján
- 7 Aging in Finland 1982. 30.
- 8 A Kansaneläkelaitos /Népnegyedintézet/ a Tamperei Szociálpolitikai Intézet és a Jyväskyläi Egyetem Szociológiai Intézeté és Social Worker Képzéssel foglalkozó Intézetének tájékoztatása alapján
- 9 Kansaneläkelaitos adatai alapján
- 10 Kansaneläkelaitoksen hoitima sosiaaliturva. 1973. 4-6. Sosiaalivakutus. 1980. 63-65. Työeläke ja muu sosiaalivakutus, 1984. 67-69. old.

- 11 Kansaneläkelaitos tilastollinen vuosikirja. 1982. 25. old.
- 12 Jyväskylän valtakunnallinen asema. 1984. 3.-4.
- 13 A sauna a finn kultura ősi tisztálkodási helye. Korábban itt szültek az asszonyok. Az idősek számára nem 80-100° C-ra, hanem kellemes, jó közérzetet biztosító hőmérsékletre fűtik fel a helyiséget. Vérnyomási betegségben szenvedők hideg szaunában tisztálkodnak.
- 14 Piispan Palveluskeskus létesítményi terve alaprajzzal. 1984. 1-4.
- 15 Piispan Palveluskeskus program terve 1-2.
Eläkeläiskurssit
- 16 Kuntokallio-Opisto. 1984. 1-3.
Kuntokallio-Opisto. Kuolema ja terminaalihoito. 1984. 1-3.
- 17 Opetusministeriön työryhmen muistioita. 1983/59.
- 18 Opetusministeriön työryhmien muistioita. 1983/59.1.
- 19 Kokkuniemen Vanhainkoti 1984.1.
- 20 Lempäälän Ehtokotoa r.y 1983. 8-10.
- 21 Vanhuus on lähimmäisemme 1981. 7-11.
- 22 Opetusministeriön työryhmien muistioita 1983/59.1.

Irodalom

- Aging in Finland. Finnish National Report for the World Assembly on Aging. Ministry of Social Affairs and Health. Helsinki 1982.
- Eläkeiläiset Tampereella. Kansanterveystieteen julkaisu. Tampere, 1981.
- Hervonen - Pohjolainen: Gerontologian perusteet, Tampere, 1983.
- Hiirenkorva. Asiaa vanhuudesta ja vanhustyöstä. Kuntokallio - Östersundom, 1981.
- Jyväskylän valtakunnallinen asema. Jyväskylän kaupungin julkaisu. Jyväskylä, 1984.
- Kansaneläkelaitoksen hoitoma sosiaaliturva. 1973.

- Kansaneläkelaitoksen tilastollisen vuosikirja /Statistical Yearbook of the Social Insurance Institution Finland. Helsinki 1982.
- Karisto - Takala - Haapola: Elintaso, Elämäntapa, Sosiaalipoliittikka. Helsingin yliopisto. Opetusmoniste. Helsinki, 1983.
- Kuntokallio-Säätiö, Kuntokallio-Opisto. Östersundom, 1984.
- Lempäälän Ehtoakota r.y. Lempäälä, 1983.
- Matthies: Vaihtoehtoinen Sosiaalityö. Jyväskylän Yliöpidon Yhteiskuntapolitiikan Laitoksen Tutkimuksia, Jyväskylä, 1983.
- Niemelä - Ruotsilainen: Social Policy Principles of Finnish Pension Security. Helsinki, 1984.
A Suomalaisen eläketurvan sosiaalipoliittiset perusteet, c. könyv angol nyelvä összefoglalója
- Niemelä ja Ruotsilainen: Suomalaisen eläketurvan sosiaalipoliittiset perusteet. Helsinki, 1983. /angol summary-vel/
- Pajula - Kalimo: Social Security in Finland. International Social Security Review, 1979. 32. No.2. 160-173.
- J.P. Roos: The Changes of the way of life between Generations and classes, as seen through life histories. Sonderforschungsbereich 3. Mikroanalytische Grundlagen der gesellschaftspolitik. J.W. Goethe Universität Frankfurt und Universität Mannheim. Mannheim, 1984.
- Erik Ruth - Heikkinen: Vanhuus Suomessa. Espoo, 1983.
- Sosiaalivakuutus 3-4/1982.
- Sosiaalivakuutus 7-8/1983.
- Vanhustyön koulutusta ja tutkimusta selvittäneen "Kuntokallio-Työryhmän" Muistio. Helsinki, 1983.
- Vanhus ja työntekijä Laitoksessa. Jyväskylä, 1983.
- Vanhuus ja vanhuksen tukeminen. Jyväskylä, 1983.
- Työeläke ja mun sosiaalivalutus, 1984.

